

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
Історичний факультет

МАТЕРІАЛИ
73-ї звітної студентської наукової
конференції
ОНУ імені І. І. Мечникова

25-27 квітня 2017 р.

СЕКЦІЯ: ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ОДЕСА
ОНУ
2017

УДК 378.4(477.74-21):9(063)
ББК 74.584(4Ук-4Од-2О)738.1я431
М341

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного
факультету ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 8 від 19 травня 2017 року.

Редакційна колегія:

д.і.н. О. А. Бачинська, д.і.н., О. М. Дзиговський, д.і.н. Н. М. Діанова,
д.і.н. Т. Г. Гончарук, д.і.н. І. С. Гребцова, д.і.н. О. Б. Дьомін,
к.і.н. Д. В. Кіосак, к.і.н. С. В. Ковальський, д.і.н. В. Г. Кушнір,
ст.викл. Г. С. Левченко, к.і.н. О. М. Луговий, к.і.н. С. В. Мілевич,
к.і.н. Н. О. Петрова, к.і.н. Е. П. Петровський, к.і.н. А. С. Поспелов,
д.і.н. О. А. Прігарін, к.і.н. О. О. Синявська, д.і.н. О. В. Сминтина,
к.і.н. Г. М. Стоянова, д.і.н. В. М. Хмарський, викл. В. В. Чепіженко,
к.і.н. І. М. Шкляєв.

М341 **Матеріали** 73-ї звітної студентської наукової конфе-
ренції ОНУ імені І. І. Мечникова. Секція: історичні науки.
25-27 квітня 2017 р. / За заг. редакцією В. Г. Кушніра,
Н. О. Петрової. – Одеса : Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2017. – 356 с.
ISBN 978-617-689-216-8

Видано за редакцією авторів-студентів та наукових керівників

УДК 378.4(477.74-21):9(063)
ББК 74.584(4Ук-4Од-2О)738.1я431

ISBN 978-617-689-216-8 © Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2017

ЗМІСТ

Підсекція АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Ковальський Л. С.

НУКЛЕУСИ ПОСЕЛЕННЯ БЕЗДНА10
(Науковий керівник – к.і.н., доц. Д. В. Кіосак)

Ліщина К. Ю.

ДУМКИ АНТИЧНИХ ФІЛОСОФІВ ПРО МІСЦЕ
ЖІНКИ В СУСПІЛЬСТВІ15
(Науковий керівник – д.і.н., проф. О. В. Сминтина)

Овсянікова Г. С.

ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНЕ ЗАСЕЛЕННЯ ДОЛИНИ
р. БАРАБОЙ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТОЯНОК
КАМ'ЯНКА ТА ГРИБІВКА)22
(Науковий керівник – к.і.н., доц. Д. В. Кіосак)

Остап'юк О. Я.

БІБЛІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
АРХЕОЛОГІЇ СИРО-ПАЛЕСТИНСЬКОГО РЕГІОНУ27
(Науковий керівник – д.і.н., проф. О. В. Сминтина)

Родічева Є. С.

ПРОТОЕЛАМСЬКА ВЕРСІЯ ПОХОДЖЕННЯ ЗІККУРАТІВ37
(Науковий керівник – д.і.н., проф. О. В. Сминтина)

Сидоренко А. П.

МОРСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ БЕРЕГІВ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ.
6000-3000 ДО н.е.43
(Науковий керівник – к.і.н., доц. Д. В. Кіосак)

Тоній О. В.

НОВІ КЕРАМІЧНІ ЗНАХІДКИ З
РАННЬОТРИПІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ МОГИЛЬНА Ш50
(Науковий керівник – к.і.н., доц. Д. В. Кіосак)

Ченцов Я. М.

ЗНАРЯДДЯ ПРАЦІ ДЛЯ ОБРОБКИ ГРУНТУ
САЛТОВО-МАЯЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХАЗАРСЬКОГО
КАГАНАТА VIII-IXСТОЛПЬ.....55
(Науковий керівник – д.і.н., проф. О. М. Дзиговський)

Підсекція ЕТНОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Гажева Л. Д.

МУЗЕЙ ЯК «ІНСТИТУТ ПАМ'ЯТІ» НАРОДУ В
ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВЦІВ.....63
(Науковий керівник – д.і.н., доц. О. А. Пригарін)

Дубна М. М.

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ БОЙКІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ
НА ОДЕЩИНІ.....69
(Науковий керівник – к.і.н., доц. Н. О. Петрова)

Негруца Д. С.

ВІЗУАЛЬНІ ПРОЯВИ ЕТНІЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ
МІСТІ (НА ПРИКЛАДІ м. ОДЕСИ)76
(Науковий керівник – к.і.н., доц. Н. О. Петрова)

Незгодюк О. А.

НАРОДНА ЛІКУВАЛЬНА ПРАКТИКА УКРАЇНЦІВ
СЕЛА ПИСАРІВКИ КОДИМСЬКОГО РАЙОНУ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ80
(Науковий керівник – к.і.н., доц. Н. О. Петрова)

Трохименко А. В.

АЛКОГОЛЬНІ СЮЖЕТИ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ ...86
(Науковий керівник – д.і.н., доц. Г. М. Стоянова)

Чернєва Н. І.

ФОЛЬКЛОР ЗИМОВОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ:
СПРОБА СЕМАНТИЧНО-СИМВОЛІЧНОГО АНАЛІЗУ92
(Науковий керівник – к.і.н., доц. Н. О. Петрова)

Шакайло К. В.

СУЧАСНА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА З ВИВЧЕННЯ НАРОДНОЇ
ХОРЕОГРАФІЇ 102
(Науковий керівник – к.і.н., доц. Н. О. Петрова)

Підсекція ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Балтян О. А.

РОЛЬ НІМЕЦЬКОЇ ОБЩИНИ В РОЗВИТКУ
КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ОДЕСІ 109
(Науковий керівник – д.і.н., проф. Н. М. Діанова)

Гордійчук А. В.

ВІДОМІ ВИПУСКНИКИ НОВОРОСІЙСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ПРИРОДНИЧОГО ВІДДІЛЕННЯ
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ :
ДОСЯГНЕННЯ, ДОЛІ, ЗВ'ЯЗОК З АЛМА-МАТЕР 116
(Науковий керівник - д.і.н, проф. В. М. Хмарський)

Гуславська Г. С.

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ В ОДЕСІ У 1920-МУ РОЦІ:
ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД 126
(Науковий керівник – к.і.н., доц. О. О. Синявська)

Ісак В. М.

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УЖГОРОДСЬКИХ
ОСЕРЕДКІВ «ПЛАСТУ» В ПЕРІОД СКАУТСЬКОГО
ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ
«ПЛАСТУН-ЮНАК-ЧЕРКЕЙС») 131
(Науковий керівник – ст.викл. Г. С. Левченко)

Майструк В. А.

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРАФА П.О. РУМ'ЯНЦЕВА,
ЯК КЕРІВНИКА ДРУГОЇ МАЛОРОСІЙСЬКОЇ КОЛЕГІЇ 140
(Науковий керівник – д.і.н., проф. О. А. Бачинська)

- Опанасюк О. С.**
 ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ТА ДОЛЯ НІМЦІВ
 НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1914-1916 рр.....146
(Науковий керівник – д.і.н., проф. Т. Г. Гончарук)
- Посухівська А. В.**
 МОРСЬКІ ПОХОДИ ГЕТЬМАНА ПЕТРА
 САГАЙДАЧНОГО153
(Науковий керівник – д.і.н., проф. Т. Г. Гончарук)
- Попик А. С.**
 ЗНИЩЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЮ ВЛАДОЮ
 УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛ-КОМУНІСТИЧНИХ
 ПАРТІЙ В ОДЕСІ (1920-1925 рр.)162
(Науковий керівник – к.і.н., доц. Е. П. Петровський)
- Прокопенко А. А.**
 ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ГРОМАДИ У СПОГАДАХ
 ОЛЕКСАНДРА РУСОВА174
(Науковий керівник – к.і.н., доц. О. О. Синявська)
- Путенко В. В.**
 М. В. ЮЗЕФОВИЧ ЯК «ЗЛИЙ ГЕНІЙ»
 УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ
 ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ.....182
(Науковий керівник – д.і.н., проф. В. М. Хмарський)
- Соловйова С. С.**
 СТВОРЕННЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ НАВКОЛО
 ОДЕСИ НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.: ГРОССЛІБЕНТАЛЬ,
 КЛЯЙНЛІБЕНТАЛЬ ТА ЛЮСТДОРФ191
(Науковий керівник – д.і.н., проф. Т. Г. Гончарук)
- Сорокіна К. І.**
 ДІЯЛЬНІСТЬ КОЛИШНЬОГО КИРИЛО-МЕФОДІВЦЯ
 М. САВИЧА ЯК ГЛАСНОГО ОДЕСЬКОЇ ДУМИ У 1860-х рр.
 (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ).....197
(Науковий керівник – д.і.н., проф. Т. Г. Гончарук)

Підсекція ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Борзун Ю. С.

СТЕФАН ШАРТРСЬКИЙ ТА АДЕЛЬ
НОРМАНДСЬКА: СІМЕЙНА ДРАМА ЧАСІВ
ПЕРШОГО ХРЕСТОВОГО ПОХОДУ206
(*Науковий керівник – к.і.н., доц. І. В. Немченко*)

Жиленко Г. О.

ЖІНОЧЕ ЧЕРНЕЦТВО У РАННЬОВІЗАНТІЙСЬКОМУ
ЄГИПТІ
(НА МАТЕРІАЛАХ “ЖИТТЯ СВЯТОЇ ЄВФРОСИНІЇ”).....212
(*Науковий керівник – к.і.н., доц. О. М. Луговий*)

Карабецький Г. І.

РОЛЬ ФЛОТУ В ЧЕТВЕРТОМУ ХРЕСТОВОМУ ПОХОДІ221
(*Науковий керівник – к.і.н., доц. О. М. Луговий*)

Клименко К. Ф.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ КОРОЛІВСТВА УЛАД
У ПОЛІТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ІРЛАНДІЇ
ЛЕГЕНДАРНОГО ПЕРІОДУ229
(*Науковий керівник – викл. В.В. Чепіженко*)

Лобачова Т. О.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СПІЛЬНОТА ЛІКАРІВ У IV ст.:
ГЕОГРАФІЯ ТА ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ235
(*Науковий керівник – к.і.н., доц. О. М. Луговий*)

Підсекція НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Величко Т. О.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ БАЛТІЙСЬКОГО ФЛОТУ ЧАСІВ
«ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» В ДЖЕРЕЛАХ, РАДЯНСЬКІЙ ТА
ПОСТРАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.....243
(*Науковий керівник – к.і.н., доц. А. С. Поспелов*)

Гальчинський О. В.	
ПОВСТАННЯ КАЛПЕПЕРА У КАРОЛІНІ 1677-78 РОКУ.....	249
<i>(Науковий керівник – к.і.н., доц. С. В. Ковальський)</i>	
Голодецький Д. Л.	
ПОНЯТТЯ «ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО» В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ І АМЕРИКАНСЬКІЙ ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	256
<i>(Науковий керівник – к.і.н., доц. С. В. Ковальський)</i>	
Дамаскін В. В.	
ВІДНОСИНИ МІЖ РЕЖИМОМ ВІШІ ТА КРАЇНАМИ ОСІ. ЇХ МІСЦЕ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	263
<i>(Науковий керівник – к.і.н., доц. А. С. Поспєлов)</i>	
Калагін В. А.	
ПРИЄДНАННЯ СХІДНОГО СИБІРУ І ДАЛЕКОГО СХОДУ ДО РОСІЇ В ХVІІ СТОЛІТТІ.....	272
<i>(Науковий керівник – к.і.н., доц. І. М. Шкляєв)</i>	
Кравченко С. С.	
ЧОРНОГОРСЬКА ЗБРОЯ В ХІХ СТОРІЧЧІ	280
<i>(Науковий керівник – к.і.н., доц. А. С. Поспєлов)</i>	
Панін М. О.	
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ НОЄВОГО ВОРОНА У СЕРЕДНЬОВІЧНИХ РОСІЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ	288
<i>(Науковий керівник – д.і.н., проф. І. С. Гребцова)</i>	
Самофатов М. І.	
ДІЯЛЬНІСТЬ ШКОЛИ АМЕРИК В 1961-1991 РОКАХ.....	295
<i>(Науковий керівник – д.і.н., проф. О. Б. Дьомін)</i>	

Тарапатіна Г. Д.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА СМУТНОГО
ЧАСУ В РОСІЇ НА ПОЧАТКУ XVII СТ.301
(Науковий керівник – к.і.н., доц. С. В. Мілевич)

Тирищук А. Б.

АФГАНІСТАН В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США
У 2001-2013 рр.311
(Науковий керівник – к.і.н., доц. С. В. Ковальський)

Шевцов О. С.

ЕКОНОМІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ БРИТАНСЬКИХ
ДОМІНІОНІВ У 20-ті РОКИ XX-го320
(Науковий керівник – д.і.н., проф. О. Б. Дьомін)

Шевченко В. В.

НІМЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ НА ПІВДНІ РОСІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ В XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ335
(Науковий керівник к.і.н., доц. І. М. Шкляєв)

Яговкін А. С.

КРИЗА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЗАВЕРШАЛЬНИХ
РОКІВ ПРАВЛІННЯ СУЛЕЙМАНА КАНУНІ346
(Науковий керівник –к.і.н., доц. А. С. Поспелов)

Підсекція АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Ковальський Л. С.

Науковий керівник – к.і.н., доц. Д. В. Кіосак

УДК 903.2-032.5(477.4)«636»

НУКЛЕУСИ ПОСЕЛЕННЯ БЕЗДНА

Дана стаття присвячена аналізу крем'яної індустрії трипільської культури Волині, та дослідженню технології виробництва через інтерпретування предметів розщеплення з поселення Бездна. Автор доходить висновку про соціальну та технологічну складність процесу розщеплення кременю.

Ключові слова: нуклеуси, трипільська культура, технологія, Волинь, індустрія

Регіон Волині здавна приваблював до себе археологів, археологічні пам'ятки регіону представляють велике різноманіття культур, однією з яких є і трипільська. Дослідження трипільської культури даних країв розпочалося ще на початку ХХ століття українським археологом С. С. Гамченко. Проводяться дослідження трипільської культури на Волині і сьогодні, найбільш визначними є праці Коноплі В. М. який займається вивченням пам'ятники Західної Волині та Скакун Н. М. по штудіюванню трипільського поселення Бодаки яке знаходиться біля однойменного села в Збаражському районі Тернопільської області. Дослідженням даного поселення в 60-их роках займалась Т. С. Пассек [1, с. 86]. Проте, на сьогодні регіон залишається маловивченим, в тому числі, і пам'ятники трипільської культури, особливо, якщо говорити про Погориння, то актуальність дослідження не викликає сумніву.

Проводячи розвідку на поселені Бездна, що знаходиться в Ізяславському районі, на півночі Хмельницької області у лютому 2016 року, автором було знайдено значну кількість підйомного матеріалу. Серед даного набору матеріалів, що були представлені як керамічною так і кременевою складовою, були знайдені і два

нуклеуси, з різним ступенем спрацьованості, тут варто зазначити, що нуклеус 1 знаходиться на стадії обробки, яка характерна для пренуклеусу, другий же предмет розщеплення зазнав на порядок більше етапів обробки і являється повноцінним нуклеусом. Для того, щоб їх не плутати надалі в тексті будемо використовувати при потребі означення «нуклеус» і «пренуклеус». Дані нуклеуси представляють собою різні етапи обробітку сировини за однією технологією.

Власне аналізуючи технологію розщеплення, закономірним буде розпочати з характеристики початкових етапів. Першим етапом обробки через який пройшли два нуклеуси була декортифікація, тобто зняття кірки, в наступних же етапах відбувається формування робочої площадки. Дані два етапи є закономірними і загальнопоширеними в кам'яній індустрії. Наступний етап, який слідував за двома базовими, полягає в формуванні реберчастої поверхні, яка технологічно передує реберчатому технологічному сколу, що корегує форму нуклеуса і робить її більш придатною для зняття пластин потрібного розміру і форми.

Особливо даний етап опрацювання простежується на пренуклеусі, для якого він практично є останнім, після якого нуклеус не зазнавав ніяких змін і, власне, на даному етапі свого обробітку він і представлений на сьогодні. На цьому нуклеусі наявні два сформовані ребра, можливо було і третє. Формування реберчастих сколів є поширеним в крем'яній індустрії, так використовували даний технологічний прийом і в свідерській культурі [3, с. 18]. Ребра сформовані дещо різним способом, одне сформувалося перпендикулярними до вісі нуклеуса ударами з різних боків, відповідно, якщо одна сторона ребра формувалася ударами переважно лише з одного боку, то інша з другого. Це один з варіантів формування реберчастого сколу.

Інший варіант був використаний у формуванні наступного ребра і в даному випадку одна сторона ребра була сформована в результаті зняття пластини, паралельної вісі нуклеуса, інший же його бік формувався знову ж таки перпендикулярними до вісі ударами, які знімали не значно великі сколи, проте, варто звернути увагу, що в нижній частині нуклеуса, яку зняття даної

пластини не зачепило, ребро сформоване, як і в першому варіанті, перпендикулярними ударами різних сторін. Власне дані два ребра і забезпечували можливість подальшого розщеплення, яке втім не відбулося. Що було причиною відмови від його подальшої підготовки (яка практично вже була зроблена) і відповідно зняття пластин в перспективі, сказати важко. Можливо причина полягає в не дуже вдалому реберчастому технологічному сколі, який був сформований не зовсім паралельно осі нуклеуса, проте, це лише здогадка, для підтвердження якої не вистачає аргументів, оскільки в цілому нуклеус важко назвати зіпсованим.

Другий нуклеус, окрім початкових етапів по підготовці його до розщеплення і використовувався за прямим функціональним призначенням, і з нього після формування площадки і площини сколювання було знято ряд пластин, про що свідчить наявність на його поверхні негативів від вісьмох таких сколювань. Також варто зазначити, що на даному нуклеусі сформована, окрім основної, ще одна додаткова площадка в нижній частині ядрища, яка була утворена в результаті зняття трьох сколів. Додаткова площадка повернута на 90° по відношенню до основної (за напрямком зняття сколів що їх формують), окрім цього на тильній стороні нуклеуса, основа якої сформована одним сколом, негатив, від якого простягається на $2/3$ площини сколення. На тій же частині тилу на $1/3$ площини, яку не було знято вищегаданим сколом, при формуванні тилу для його оформлення було знято ще три додаткових сколи, так званій синтраж, що вивело тиловий бік нуклеусу в одну площину, що і було ціллю синтражу, оскільки на сформованому ребрі між одним з цих сколів і основним сколом формування тилу нуклеуса залишені сліди редукції, спроби його знищити.

При вивченні нуклеуса, дослідженні його площадки виявилось, що дослідження її неможливе в належному вигляді, оскільки після зняття останніх сколів, негативи яких ми спостерігаємо на робочій поверхні дана площадка була оновлена, і тому встановлення того, як визначалось місце удару при сколюванні пластин і яким воно було за своєю формою, являється неможливим.

Для того щоб, зрозуміти місце пам'ятки на якій і були знайдені нуклеуси цілком доречним є аналіз і порівняння наявних сусідніх археологічних пам'ятників трипільської культури. На лівому березі р. Горині, ближче до її витoku, в порівнянні з поселенням Бездна (до якого відстань приблизно 75 км) знаходиться трипільське поселення Бодаки [2, с. 6], яке ось уже більше ніж півстоліття досліджується не лише вітчизняними але і закордонними археологами. Оскільки дане поселення спеціалізувалося на кременеобробці, то саме їй і приділено найбільше уваги в дослідженнях даного поселення, в тому числі і технологічному аналізу, без якого не можливе будь-яке дійсно наукове археологічне дослідження виробництва знарядь праці в кам'яному віці.

Висвітлив процес обробки нуклеусів та зняття з них пластинчастих заготовок під знаряддя праці у своїй роботі, яка нині являється однією з основних праць присвячених технологічному аналізу кам'яних індустрій, російський археолог Є. Ю. Гирия [1].

Одним з основних елементів технології, що використовувалася в Бодаках, було використання ребер, утворених на площадці нуклеуса під час його формування, для зняття пластин, як опукла ізольована зона. Власне зняття пластин ударами в дані міжфасеткові ребра і знімалися пластини з ядрища, про що свідчить і характерна опуклість на частині ударної площадки, яка відійшла разом зі сколом на пластинах з поселення Бодаки [1, с. 86].

Стосовно зняття пластин на поселенні Бездна, то тут ми спостерігаємо послідовне сколювання, яке втім реалізувалося шляхом зняття пластин з обох боків фронту в зустрічному один до одного напрямі, так з однієї сторони було знято чотири сколи, а в протилежному, йому зустрічному напрямі п'ять сколів. Дана особливість не змінює послідовного характеру зняття пластин. Цей технологічний аспект простежується на нуклеусі ,зазнавшому більшої обробки.

Технологія виробництва та обробки кременю, виходячи з аналізу предметів розщеплення, поселення Бодаки відрізняється від тієї, що була використана при обробці предметів розщеплення

на поселенні Бездна. Це, в свою чергу, може свідчити як про різну технологію, або ж і про різну хронологію існування даних поселень і функціонування кременеобробної індустрії на них.

Окрім цього ми повині визнати, що дана робота за своєю сутністю є висококонтрольованою, організованою і не могла проводитися без відповідних знань про принципи розщеплення кременю, тому, скоріше всього на даному поселенні дана робота виконувалася лише деякими його мешканцями, що надавало їм змогу збагачувати свій досвід і покращувати свої здібності в цій справі. Ми не маємо змоги говорити про існування ремесла в тому значенні, яке вкладаємо сьогодні в дане визначення, проте, певна подібність мала би мати місце, інакше на такому високому рівні індустрія не могла би функціонувати.

Ковальский Л. С.

НУКЛЕУСЫ ПОСЕЛЕНИЯ БЕЗДНА

Данная статья посвящена анализу кремневой индустрии трипольской культуры на Волыне, а также исследованию технологии производства через интерпретацию предметов расщепление с поселения Бездна. Автор приходит к выводу о социальной и технологической сложности процесса расщепления кремня.

Ключевые слова: нуклеусы, трипольская культура, технология, Волынь, индустрия.

Kowalskyi L. S.

CORES OF THE SETTLEMENT BEZDNA

This paper treats lithic industry of Trypillian settlement Bezdna by detailed analysis of cores and debitage products. Author conclude that flint knapping was complexly organised both in technological as for as social aspects.

Key words: Trypillia, cores, technology, Volhynia, industry.

Джерела та література

1. Гиря, Е. Ю. Технологический анализ каменных индустрий (Методика микро-макроанализа древних орудий труда Ч. 2) / Е. Ю. Гиря. – СПб. : Изд. ИИМК РАН, 1997. – 198 с.
2. Скакун Н. Н. Археологические исследования трипольского поселения Бодаки в 2005 г. / Н. Н. Скакун. – Киев ; СПб. : Институт археологии НАНУ ; Институт истории материальной культуры РАН, 2005. – 124 с.
3. Ступак Д. В. Технології розчеплення кременю свідерскох культури Українського Полісся за аналізом нуклеусів : зб. ст. Vita antiqua / Д. В. Ступак. – К. : т-во Археології та Антропології, 1999, № 2. – 102 с.

Ліщина К. Ю.

Науковий керівник – д.і.н., проф. О. В. Сминтина

УДК 17:023:396(495)

ДУМКИ АНТИЧНИХ ФІЛОСОФІВ ПРО МІСЦЕ ЖІНКИ В СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглядаються та аналізуються роботи античних філософів (Плутарха, Сократа, Платона, Арістотеля) на предмет їх розмірковувань про природу та сутність жінки, можливості розкриття їх потенціалу і здібностей в сім'ї і державі античного періоду.

Ключові слова: *жінка, антична філософія, сім'я*

Завданням було знайти витоки гендерної нерівності, яка запанувала в світі з того моменту, коли чоловіки усвідомили свою дуже велику роль у народженні нащадків; з того моменту, коли чоловік з відносно рівного партнера жінки перетворився в деспота.

Потрібно було зрозуміти, які доводи і аргументи вплинули на психологію людей з часів античності, що протягом багатьох тисячоліть не маємо можливості спростувати і викоринити з свідомості думки про верховенство та перевагу чоловіків над жінками.

У зв'язку з думками, що жінки не мають історії, була поставлена ще одна задача, дослідити передісторію суб'єктивного ставлення до реальних можливостей і здібностей жінки в родині та суспільстві.

Думки античних філософів про явні недоліки такої недолюдини, якою вважалася жінка послугували основою для повної зміни свідомості жінок. Повне підкорення і повна матеріальна, фізична, психологічна залежність від чоловіків – батьків, чоловіків, вождів і правителів.

Дуже актуальна і цікава ця тема ще й тим, що свідомо або випадково античні філософи напророкували місце жінки в суспільстві.

Особливу увагу було приділено творам Платона і Плутарха, а також ідеям Сократа, тому що вони не носили явного дискримінаційного характеру по відношенню до жінки. Ідеї Платона в його ідеальній державі описані в п'ятій книзі «Держави», в розділі «Роль жінки в ідеальній державі» дуже позитивні навіть для сьогодення. Жінці потрібно роботу давати легше тому що вона слабша, заняття в державі можна доручати однакові незалежно від того чоловік ти чи жінка. Думки його були несприятливими для укладу життя того ладу, недоступні для розуміння – так як суперечили психології. Повинно пройти багато століть щоб переламати свідомість і втілити його ідеї.

Перелом в античній філософії настає з приходом Аристотеля. Він вважає в принципі жінку – відхиленням, дівчинку – виродком. Жінки в його теоріях – зло і все в ній погано. Його філософські аргументи жіночої неповноцінності були одними з найважливіших у зміні ролі і місця жінки в суспільстві. Забобони які народилися в епоху античності живі й понині.

Чим більших глибин досягають дослідження завдання, тим ширше ставали рамки проблеми. Паралельно досліджувалося питання: «А людина жінка в принципі?»

На це питання, підняте з античних часів, не знайдено точної відповіді. Але достовірно відомо, що жінці було не дозволялося навіть відчувати себе людиною і особистістю.

Піднята тема не може бути проігнорована. В даний час «жіноча тема» гостра і злободенна як ніколи, а чоловіки не можуть змиритися з швидкою зміною місця жінки у суспільстві. Але ці зміни неминучі, якого б протесту не викликали у чоловічої частини населення.

Про місце жінки в суспільстві, її здібності взагалі і до керівної ролі зокрема в суспільстві дискутували в усі часи. «Жіноче» питання в чоловічої частини населення завжди було пріоритетним. Як тільки чоловіки прийшли до розуміння своєї вогомої ролі в появі нащадків, вони незабарилися відвести «заслужене» місце людині в жіночому образі. Потім вони піддали сумніву і такий аспект: чи жінка взагалі людина. А як інакше? Адже ще боги були на боці чоловіків, коли визнали жінку істотою бездушною і жорстокою. А в літературі які «чудові» порівняння знаходимо: неохайна жінка – значить свиня; ледача – значить ослиця; не вразила зовнішністю - значить мавпа; криклива – значить собака.

Наступним підтвердженням неадекватного ставлення до жінки можуть слугувати слова «синоніми»: жінка – біда-нещастя. За роз'ясненням звертаюся до гесіодівського міфу про Пандору. Для погибелі людей (тобто чоловіків) боги створили жінку зі знаменитою шухлядою зі світовими нещастями – шухлядою Пандори. З тих пір «Жінок згубний рід на землі відбувається. Нам на велике горе, вони між чоловіків живуть» [1, 591-592].

Аналізуючи вище сказане видно, що ще задовго до античних філософів було визначено жінці другорядне, обслуговуюче – прислужуюче місце в суспільстві. Продовжили і закріпили в свідомості на довгі тисячоліття думки про жінок з часткою не (неповноцінна, недолудина, нездатна і т. д.) стародавні філософи античності.

Коли проводиться дослідження будь-якої теми в давні часи зазвичай звертаються до робіт Платона Афінського і Аристотеля Стагирита. Я також не буду винятком бо темі жінок, їх можливостям, здібностям, а також що їм дозволено приділено досить значну кількість уваги великих мужів в їх великих роздумах.

Твори Платона, передані їм ідеї Сократа й трактати Плутарха не носили явною гендерної дискримінації щодо жінок.

За свої думки і висловлювання у трактаті «Держава» і діалозі «Закони» Платон Афінецький (427-347 рр. до н. е) був навіть названий античним «феміністом». Хоча мені здається це недоречним, бо погляди його суперечливі та й ідеї не дуже відповідають сутності фемінізму. До жінки він ставився неоднозначно, одночасно негативно і позитивно. Вважав її нижчою істотою і в разі смерті боягуза-чоловіка душа повинна осилитися в тілі жінки. Негативне ставлення викликають його думки й про те, що жінки повинні бути «... загальною власністю для чоловіків...». Але треба визнати такі періоди історії існували в реальності, а не тільки в думках філософів. Не схвальне моє ставлення і до дискримінації та «расових» проявів. Тільки кращі повинні вступати в шлюбні відносини з кращими, стадних дітей не треба виховувати, а регулюються ці відносини на найвищому державному рівні - на рівні правителів. Ці думки дуже поширені в платонівських «Законах». В них численні чиновники займаються справами виховання, які регламентовані нормативними актами. Жінки рівноправні з чоловіками, але на вищі посади в державі не допускаються. Їм відокремлені окремі вузькі галузі управління - виховання, навчання, спостереження за шлюбами.

Досить чимало я знайшла позитивного ставлення до жінок в його ідеальній «Державі». Жінка нарівні з чоловіками бере участь у справах, має рівні здібності, могла навіть бути філософом або воїном, хоча за своєю природою відрізняється від чоловіків. «...Хіба тепер ви не помиляєтесь і суперечите самі собі, коли знову стверджуєте, що чоловіки і жінки повинні займатися одним і тим, хоча в природі обох статей закладена велика різниця?» [2. книга 5 с. 144]. Зовсім скоро знаходжу відповідь «... отже, якщо жіноча і чоловіча стать явить свою різницю у відношенні якого-небудь мистецтва чи іншому занятті, ми скажемо, що ті справи слід призначати лише одній з них. А якщо різниця...лише в тому, що жінки народжують, а чоловіки запліднюють, то...це аж ніяк не доводить, що жінка відрізняється від чоловіка... Навпаки,

...дотримуємося думки, що нашим охоронцям і їх дружинам треба мати одне і теж заняття.» [3. книга 5 с. 146].

Фізіологічні відмінності в будові людського тіла ніяким чином не впливають на їх здібності. Талановитих, успішних людей, як чоловіків так і жінок, одиниці. А в повсякденному житті і побуті жінки в своїй більшості, значно більш всебічно розвинені і талановитіші, бо одночасно вирішують декілька справ (ходять на роботу, чудово виглядають, виховують дітей, доглядають за чоловіком, беруть активну участь у громадському житті, відвідують виставки і театри). Підтвердження знову знаходжу у Платона «...Однак багато жінок у багатьох відносинах беруть гору над багатьма чоловіками...» [4, 237].

Позитивним моментом є і дискусії про рівноправну участь жінок у різних галузях діяльності, але заняття «...жінкам треба доручати більш легші, ніж чоловікам, враховуючи слабкість їх статі» [2,102].

Далі звернуся до апонента і соратника ідей Платона, його учня Аристотеля Стагірита. Та спочатку хотілося б трохи привнести негативного з притаманного самому Платону. Заодно дізнаємося його думку і відповідь на питання: А чи взагалі жінка – людина?

Так от Платон тут розчарував. Він не висловлюється чітко, сам сумнівається і коливається в роздумах віднести жінку до людської істоти чи вважати твариною. Але виходячи з його думок «жінки звикли жити, сховавшись в тіні, якщо насильно витягнути на світло, вони стануть чинити будь-який опір і переможуть законодавця» [4,91], впливає, що жінки розумні, а значить все ж більше людина ніж ні.

Аристотель швидше за все проповідував ідеї «антифеміністів». Аналізуючи його праці приходиш до думки, що жінка неповноцінна, їй чогось бракує. «...Так, рабу взагалі не властива здатність вирішувати, жінці вона властива, але позбавлена дієвості, дитині також властива, але знаходиться в нерозвиненому стані.» [7,85].

Взаємини жінки і чоловіка, на його думку повинні бути відносинами як рабині і господаря. Доля жінки – народження дітей і приготування померлих до поховання. Чоловік і жінка

– істоти не рівні. Але це його погляди і вони більше стосуються відносин в сім'ях ніж у державі. У першій книзі «Політика» він говорить: «...Владу чоловіка над дружиною можливо порівняти з владою політичного діяча... Адже чоловік за своєю природою, виключаючи лише ті чи інші ненормальні відхилення, більш покликаний до керівництва, ніж жінка...» [7, 89].

Аристотель також прихильник добре знайомого ї нам виразу «Коли говорить чоловік мовчать навіть гори». Жіночі розмови приносили у світ чоловіків тільки руйнування і безлад. Жіночий голос наповнював античне співтовариство горем, хаосом, брехнею і іншими «чеснотами». Звернемося до стародавнього постанови про неучасть жінок в обговоренні громадських справ «Дружина на зборах (храмі) мовчить, захоплена своїми жіночими вправами-домашніми справами, в які чоловіки не були посвячені і включені, так і самі уникали цього» [8, 92].

Однак слід віддати належне Аристотелю, адже саме він своїми медичними трактатами вніс неоціненний внесок у розуміння природи жінки. Жінка у Аристотеля стає реальним персонажем, зітканим з крові і плоті, а не прообразом божих істот. Але він твердо переконаний, що ця плоть не може існувати окремо від своїх покровителів чоловічої статі, у першу чергу батька, а потім чоловіка. Жінка в жіночо-чоловічих відносинах за Аристотелем цілком залежить від чоловіка у всіх сферах і при цьому для нього є живою річчю. Її він все життя використовує, має повне право на все, що вона робить і мета у чоловіка тільки зберегти її оболонку, щоб не втратити її товарний вигляд. Річ не має душі, робимо висновок, що жінка теж бездушнее створіння, а значить не людина. З цієї ж причини античні мислителі навіть не- натякають нам про те, що жінка має свій внутрішній світ. Все гранично просто – вона без душі.

На відміну від Аристотеля, набагато пізніше, Плутарх у своїх трактатах змінює ставлення до жінки. Жінка як виявилось не потвора, не вигнанець, не похотлива тварина. Жінка може любити, а люблять серцем і душею, а значить вона людина. «Не правий був Геродот, коли говорив, що разом з одягом жінка скидає з себе сором, і чим більше сором'язливості між подружжям, тим більше

любов це означає» [6,353]. Але це ніжне і чуттєве ставлення до жінки швидше виняток в античній філософії.

Отже, ми бачимо, що в період античної філософії через низку доказів зміцнилася думка, що жінка недолюдина, не має не тільки історії розвитку але і передісторії. В цілому її стан погіршився. Свідомо чи ні, але своїми міркуваннями філософи прищепили суспільству думку, що в ході дегенеративної мутації в світі з'явилися жінки. Як ще одна версія, що душа чоловіка після смерті переселилася в жіночу оболонку. Все жіноче в природі і сутності відхилялося. Тільки в пізньому періоді зменшилася кількість негативної інформації про здібності і можливості, а також про негативні вади притаманні жінкам. Чисто теоретично можливі припустити, що жінки могли брати участь в управлінні і приносити користь суспільству. Але чи потрібно це було суспільству. Жінка і сьогодні залишається загадкою і таємницею для чоловіків, а забобони народжені в ту епоху, живі й посьогодні.

Джерела та література

1. Гесіод. Повне зібрання текстів. – М.:Лабіринт, 2001.
2. Платон Держава/пер. з д.-грец. А. Н. Егунова // Платон, Держава. Закони. Політика. М: Думка, 1998.
3. Платон Держава/пер. з д.-грец. А. Н. Егунова // Платон, Держава. Закони. Політика. М: Думка, 1998.
4. Платон. Зібрання творів в 4-х томах. Т. 3, М: Думка, 1994.
5. Платон Діалоги. СПб.: Видавничий Дім «Азбука-класика», 2007.
6. Плутарх Твори. М.: Художня література, 1983.
7. Брюле П. Повсякденне життя грецьких жінок у класичну епоху. М.: Молода гвардія, 2005.
8. Історія жінок на Заході: у 5 т. Т. 1: Від древніх богинь до християнських святих. СПб.: Алетейя, 2005.
9. Антонова О. В. Обряди і вірування первісних землеробів Сходу. – М: Наука, 1990.
10. Вернан Ж.- П. Походження давньогрецької думки. – М: Прогрес, 1988.

11. Еліаде М. Аспекти міфу. – М. 2001.
12. Сиса Д. Філософія статі Платона та Аристотеля/ Історія жінок на Заході: в 5т. – Т. 1. Від древніх богинь до християнських святих. – СПб.: Алетейя, 2005.
13. Зайдмэн Д. Дочки Пандори, або Ритуали в грецьких містах / Історія жінок на Заході: в 5т. – Т. 1. Від древніх богинь до християнських святих. – СПб.: Алетейя, 2005.

Овсянікова Г. С.

Науковий керівник – к.і.н., доц. Д. В. Кіосак

УДК 902.26(477.74-2)

ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНЕ ЗАСЕЛЕННЯ ДОЛИНИ р. БАРАБОЙ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТОЯНОК КАМ'ЯНКА ТА ГРИБІВКА)

У даній статті розглядається географічна позиція та просторова структура пізньопалеолітичних стоянок розташованих у долині р. Барабой. Запропоновано два пояснення привабливості цього мікрорегіону для людей палеоліту. Виділено дві моделі руйнування культурних відкладів на пам'ятках палеоліту долини р. Барабой.

Ключові слова: *Пізній палеоліт, Дністер, Барабой, Кам'янка, Грибівка.*

Пам'ятки палеоліту та мезоліту розповсюджені на всій території Одеської області, переважаючи у міжріччі Дністер – Південний Буг. На цій території можливо виділити три райони найбільшої концентрації таких пам'яток: у долинах р. Барабой, Кучурган та на околиці смт. Кодима.

Заселення Причорноморської низовини первісними людьми почалося ще у ранньому палеоліті. Пізній палеоліт представлений на всіх етапах – ранньому (Барабой III, Шепетків Яр II), середньому або розвинутому (Кам'янка, Івашкове поле, Середній горб) та фінальному (Велика Аккаржа I, Велика Аккаржа II, Івашково VI) [2, с. 8].

Пам'ятки, розглянуті у даній роботі, розташовані в одному з районів найбільшої концентрації виділених В. І. Красковським – у долині р. Барабой. Ця територія цілком відокремлена від моря, дуже похилі схили долини оточені делювіальним шлейфом лесових суглинків. У подібних умовах лежить більшість пам'яток культури первісної доби, відомих на території області.

Планомірні археологічні розвідки цієї території розпочав В. І. Красковський у 1957 році і продовжувалися впродовж 1958-1959 років. За цей час було досліджено середню та нижню частину річки в межах від село Мар'янівка Овідіопольського району до гирла включно [3, с. 48].

Основні пам'ятки долини р. Барабой, що знайшов В. Красковський: Барабой I, II та III, Кам'янка, Кам'янка I та Кам'янка-Сліди, Красногорка та Василівка I, II.

Серед чинників розселення пізньопалеолітичних жителів регіону у долині р. Барабой слід зазначити близькість місцезнаходження алювіальної нижньодністровської кременевої сировини [4, с. 333]. Використання давніми мешканцями більшої частини Північно-Західного Причорномор'я місцевих родовищ кременевих відкладів було підтверджено висновками програми ECONET по вивченню кам'яної сировини палеоліту Європи у 2005 році [5, с. 280].

Серед чинників розселення жителів регіону пізнього палеоліту слід також зазначити географічний. У наш час ландшафт північного Причорномор'я значно відрізняється від того, що існував на цій території у кінці плейстоцену – початку голоцену. Ця різниця, у першу чергу, пов'язана з рівнем Чорного моря. Значні коливання рівня моря відображаються на усій гідросистемі прилеглих територій. При підвищенні рівня води відбувається зміна форм річкових долин, затоплення великих площ заплавних частин, формування лиманів [1, с. 48].

У період пізнього палеоліту багато річок продовжували свою течію далі на Південь, до моменту впадіння у русла палео-річок або у море, річка Барабой не була виключенням, на той час вона впадала у Палео-Дністер [6, с. 72-73].

При виконанні даної роботи був проведений аналіз пізньопалеолітичних пам'яток долини р. Барабой на декількох рівнях: макро- та мікрорівень. Макрорівень передбачає вивчення розташування пам'яток у долині р. Барабой, мікрорівень – розподілу знахідок у межах окремих пам'яток. Прикладами дослідження мікрорівня виступають дві пам'ятки Кам'янка (Біляєвський р-н) та Грибівка (Дальницький р-н).

Аналіз був проведений на результаті поверхневих зборів археологічних розвідок 2016 року під керівництвом С. В. Іванової. У ході дослідження було зібрано GPS – координати знахідок до єдиної таблиці та перенесено на карту місцевості використовуючи вільну крос-платформову геоінформаційну систему Quantum GIS.

GPS-точки на плані Кам'янки дають змогу побачити не лише площу розповсюдження знахідок, а й демонструють підвальну пляму витягнуту вздовж схилу мису та окремі знахідки переміщені до підніжжя, що вказує на розмив та руйнацію культурного шару. Можливо шурфування П. Й. Борисковського у 1968 році не дало змогу знайти вцілілий культурний шар, оскільки увесь цей мис є результатом руйнування тераси схиловами процесами та переміщення мас ґрунту ближче до заплави річки.

План точок Грибівки вказує на іншу пост-депозиційну модель руйнування культурного шару в схожих геоморфологічних умовах. GPS-точки дають змогу прослідкувати дві окремі плями: округлу на півночі, навколо двох курганів, та витягнуту вздовж мису овальну пляму. В просторі між ними присутні поодинокі знахідки.

У даному випадку оранка поля майже не дістає до глибини жовтих суглинків, у яких знаходиться культурний шар пам'ятки. Поява на поверхні землі кременевого інвентарю пов'язана з будівництвом курганних насипів, під час якого були зроблені великі заглиблення, а материкові породи переміщені на насип курганів. У нинішній час кургани орються, що дає змогу вивільнити крем'яні знахідки. Звичайно, що іншим чинником появи поверхневих матеріалів є природні – переміщення внаслідок діяльності землерийних тварин.

Таким чином, невелика латочка землі Одещини містить численні пам'ятки кам'яного віку. Мабуть, привабливість долини р. Барабой для первісної людини була пов'язана з наявністю багатих кременем

алювіальних відкладів неподалік (на терасах Дністра). А можливо і широкі прирічкові простори палео-Барабою, нині затоплені водами Чорного моря значно збільшували екологічну місткість регіону в часи палеоліту.

За матеріалами двох пам'яток у схожій геоморфологічній позиції виділено дві пост-депозиційні моделі руйнування культурних відкладів: на Кам'янці переважають делювіальні фактори переміщення артефактів, стосовно ж Грибівки можна припускати значну роль антропогенного фактору – будівництва у добу бронзи на площі палеолітичної стоянки двох великих курганів.

Овсяникова А. С.

**ПОЗДНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКОЕ ЗАСЕЛЕНИЕ ДОЛИНЫ
р. БАРАБОЙ
(ПО МАТЕРИАЛАМ СТОЯНОК КАМЕНКА И ГРИБОВКА)**

В данной статье рассматривается географическая позиция и пространственная структура позднепалеолитических стоянок расположенных в долине р. Барабой. Предложено два объяснения привлекательности этого микрорегиона для людей палеолита. Выделены две модели разрушения культурных отложений на памятниках палеолита долины р. Барабой.

Ключевые слова: Поздний палеолит, Днестр, Барабой, Каменка, Грибовка.

Ovsianikova H. S.

**UPPER PALAEOLITHIC SETTLEMENT OF BARABOY RIVER
VALLEY
(IN THE LIGHT OF NEW FINDS FROM THE SITES GRYBIVKA
AND KAMYANKA)**

This article considers the geographical position and spatial structure of the late Palaeolithic sites located in the valley of the river

Baraboy. Two explanations for the attractiveness of this microregion for Paleolithic people are proposed. Two cultural deposits destruction models are defined on the Palaeolithic sites in the valley of the river Baraboy.

Key words: *Upper Palaeolithic, Dniester, Baraboy, Kamyanka, Grybivka.*

Джерела та література

1. Кадури́н С. В., Киосак Д. В. Перспектива поиска палеолитических стоянок на шельфе черного моря // Сборник материалов международной научно-практической конференция «Природная среда Черноморского региона за последние 30 тысяч лет: от прошлого к прогнозированию будущего», ОНУ им. И. И. Мечникова, Одесса, 2013. – С. 48-51.
2. Красковский В. И. Памятники палеолита и мезолита Северо-Западного Причерноморья / В. И. Красковский – Киев «Наукова думка», 1978. – 68 с.
3. Красковський В. І. Пізньопалеолітичні пам'ятки долини річки Барабой / В. І. Касковський // ОДАМ. Матеріали з археології північного Причорномор'я, 1959. – Вип. III. – С. 175-183.
4. Сапожников И.В. Кремневые месторождения Нижнего Днестра: геология, петрография и археология / И. В. Сапожников, А. Марко, Ж. Н. Матвишина // Позднекайнозойская геологическая история севера аридной зоны (Кайнозойский мониторинг природных событий аридной зоны юга России): Материалы международного симпозиума (Ростов-на-Дону/Азов, 26-29 сентября 2006 г.) / Отв.ред. Г. Г. Матишов. Ростов н/Д: Изд-во ЮНЦРАН, 2006. – С. 253-275.
5. Сапожников И. В. Аллювиальный кремень долины Нижнего Днестра: геологический, петрографический и археологический аспекты исследований / И. В. Сапожников, А. Марко, Ж. Н. Матвишина // *Stratum*

plus, № 1, 2005-2009. – С. 276-287.

6. Янко-Хомбах В. В. Колебания уровня Черного моря и адаптационная стратегия древнего человека за последние 30 тысяч лет / В. В. Янко-Хомбах, Е. В. Смынтына, С. В. Кадурин, Е. П. Ларченков, И. В. Мотненко, С. В. Какаранза, Д. В. Киосак // Геология и полезные ископаемые Мирового океана, 2011. – Вып. № 2 – С. 61-94.

Остан'юк О. Я.

Науковий керівник – д.і.н., проф. О. В. Сминтина

УДК ” 930.1:22:902(32/33)

БІБЛІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЇ СИРО-ПАЛЕСТИНСЬКОГО РЕГІОНУ

Стаття присвячена опису та критичному аналізу Біблії як археологічного джерела у спробі відновити культурний та історичний хід подій, що описаний у даному тексті, визначення питання суб'єктивності та об'єктивності Святого письма та пошуку авторів.

Ключові слова: *Біблія, ТАНАХ, Святе Письмо, П'ятикнижжя, Ізекія, біблійна археологія*

Інформацію щодо зародження, розвитку та в кінцевому результаті припинення існування народів, розташування їх міст та укріплень, опису звичаїв та традицій, вірувань, ми черпаємо з різноманітних писемних джерел: кодексів, літописів, манускриптів, папірусів. До таких писемних джерел ми можемо віднести і Святе Письмо, яке являє собою корпус текстів, що були написані на протязі досить тривалого періоду часу різними авторами. Це, у свою чергу, ставить під сумнів суб'єктивність даного джерела та надає суттєві підстави щодо його повторної та ретельної перевірки. З іншого боку, Біблія може виявитися досить цінним джерелом, у якому містяться відомості щодо культури та побуту згаданих у ньому народів і розташування міст та укріплень, храмових споруд.

Перш ніж оцінити ступінь достовірності Біблії як історичного та археологічного джерела, потрібно спершу розібратися із тим, чим вона є насправді, дати відповідь на такі питання як: що таке Біблія? Ким, а головне коли вона була написана? Чи описує вона події, які дійсно відбувалися у минулому, чи вона є тільки збіркою релігійного характеру, та в її контексті немає жодних натяків на події історичного характеру?

Святе Писання Старого і Нового Завіту належить до кола письмових джерел, оскільки в ньому описана історія людства на протязі довготривалого періоду часу. Із книг святого письма особливо важливе значення в даному випадку має П'ятикнижжя, а саме книги Вихід та Левит. Однак, чи можна вважати даний текст достовірним джерелом інформації? І, наскільки правдивими є події описані в ньому? Чи можемо ми з нашими науково-природничими знаннями про виникнення світу вірити ще біблійній історії створення?

«Звісно ж вивченням ранньохристиянських текстів займаються в основному не археологи а історики палеографи, філологи, лінгвісти та теологи» [5, с. 91].

Однак і археологія відіграє далеко не останню роль в атрибуції, культурній та історичній оцінці ранніх писемних джерел. Щоб впевнитися у достовірності інформації даних джерел потрібно, поперше, встановити період датування цих книг, всебічно дослідити їх як матеріальні об'єкти, в яких висвітлена рання традиція християнства та інших подібних тогочасних релігійних вчень.

«Коли ми говоримо про історію, то маємо на увазі розповідь про події, які колись відбувалися. Неосвічена людина могла би подумати, що Старий Завіт в цілому є історичною книгою і розповідає про події, які відбулися насправді. Сучасні дослідники, які займаються тлумаченням Святого Письма вважають, що за лаштунками «історії» приховуються ще й інші види розповіді») [7].

Звісно, Старий Завіт також містить підтвержені історичні факти, але більшість із них перевірити неможливо. Хоча деякі дослідники намагалися реконструювати події описані в Біблії. «У богословському розумінні визначення біблійної історії збігається

із поняттям «історія спасіння», яка до ХІХ століття також існувала як наука в межах історіографії. Також цікавим фактом є те, що наукові діячі у галузі біблійної історіографії ХІХ-ХХ століть поступово відмовилися від самої ідеї біблійної історії та зберегли її як ціле лише для популярних і навчальних курсів» [3].

Критичне дослідження біблійного тексту розпочалося досить давно. А науково-богословські спроби надати загальну картину біблійної історії зустріли різку критику з боку православних богословів, у яких виникли сумніви щодо правомірності біблійної історії як особливого історіографічного жанру. Нині більшість критиків вважає, що біблійна історія повинна розглядати лише історію релігії. «Також на сьогодні відомо й те, що авторів Тори було, як мінімум, чотири. Про, що свідчить не відповідність імен та подій у різних частинах книги. Два оповідання про творення, як і всі книги П'ятикнижжя, частиною якого вони є, традиційно розглядають як єдиний твір одного і того ж автора – Мойсея, який, згідно з уявленнями християн та іудеїв, був натхненним Богом» [7]. Проте після появи методів біблійної критики більшість дослідників прийшла до висновку, що П'ятикнижжя є – працею багатьох авторів, роботи яких в результаті об'єднав там відредагував певний редактор. «В основному дослідники виділяють чотири джерела П'ятикнижжя, які позначають першими літерами від їх назв: J, E, D та P. Працю першого з авторів, який написав основну частину книги буття, Вихід та Чисел, позначають літерою J, оскільки він у своїй інтерпретації Бога називає Яхве, другого – E, тому, що у своїй праці він називає Божество Елоїмом; розповідь цього автора розміщена в тих самих книгах та переплітається в них із розповіддю J. Наступного оповідача прийнято називати P; вважають, що він написав майже всю книгу Левит. Останнього ж із авторів позначають літерою D. Вважають, також що був ще й редактор, який відредагував даний текст» [2]. Деякі дослідники припускають, що окрім цих, встановлених, була ще досить велика кількість авторів про яких не залишилось жодної згадки, однак про їх існування та вклад у даний літературний твір вказують різні стилі написання в окремих розділах даного тексту. Більшість дослідників припускають, що даний текст був

написаний у X столітті до нашої ери у Єрусалимі при дворі царя Соломона.

Також, слід зазначити, що Святе Письмо почали називати Біблією лише в IV. «Вперше ця назва зустрічається в працях Іоанна Золотоустого (347-407), а остаточно цей термін утверджується в богослов'ї лише в VIII ст. Сучасний протестантський богослов Джон Макдауелл так характеризує унікальність Біблії: вона писалася 1600 років протягом життя 60 поколінь, її писали понад 40 авторів із різних суспільних прошарків, у різних місцях, за різних обставин та настроїв, на трьох континентах трьома мовами» [4, с. 231].

«Дослідження ТАНАХу все ще тривають. І щоразу виникають нові теорії щодо періодизації, причин та місця написання даного тексту. Окрім цього всього для даного твору звичним явищем є велика кількість історичних, літературних та змістовних загадок, більшість з яких можна трактувати по різному» [6, с. 11]. Саме тому щорічно виникає все більше і більше нових досить сміливих гіпотез щодо написання ТАНАХу. Дослідники намагаються винести текст на історичну ниву, але при цьому слідує історичним шляхом.

«Так, наприклад, автором однієї гіпотези став професор Єврейського університету Манахем Харан, який припустив, що до єврейського канону увійшли не спеціально відібрані книги, а всі збережені писання» [6, с. 21].

Дослідження писемних джерел є одним із важливих напрямків у вивченні раннього християнства. І роль археології в атрибуції та культурно – історичній оцінці ранніх писемних джерел є досить великою. У першу чергу в тих випадках, коли виникають питання щодо датування цих книг, загального вивчення даних джерел як матеріальних об'єктів, в яких відображена рання традиція християнства та інших релігійних вчень тієї епохи. А цим власне кажучи і займається археологія та близькі до неї природничі науки.

Але окрім експертизи об'єктів до повноважень археології входить також відкриття нових текстів. «Для історії християнства та близьких до нього по часу вчень особливо важливими виявились папіруси. Склад яких був написаний в основному грецькою мовою,

що було досить важливим для вивчення ранньохристиянської літератури» [8]. До відкриття папірусів вважали, що Євангеліє написали на дивному грецькому діалекті, який міг бути таємною мовою давніх християн. Так вважали, оскільки він був сильно орієнталізованим та налічував велику кількість слів із арамейської та єврейської мов. Тут також слід зазначити, що Біблійний текст дійшов до нас не в оригінальному вигляді: його постійно змінювали, допрацьовували та переписували, разом із тим текст перекладали з івриту на грецьку та латину, як наслідок думка, яку намагався донести автор губилася....

Як приклад можна навести історію із невдалим перекладом 1 книги царств, де за синодальним перекладом ми маємо таку ситуацію: «Рік був зацарював, і два роки царював над Ізраїлем «...» Насправді, такий переклад – це відхід від складної проблеми. Тут автор вжив стандартну формулу: стільки-то років було царю в момент вступу на престол, і стільки-то років тривало його правління. Але, судячи з усього, при переписуванні з староеврейського тексту зникли десятки, залишилися тільки одиниці, і в результаті він звучить так: «У віці року Саул почав царювати, і два роки царював він над Ізраїлем». Що ж, цар Саул був крихітним малюком? Ні, звичайно, це явна помилка переписувача. Давньогрецькі рукописи зазвичай просто пропускають цей вірш, а сучасні перекладачі висловлюють припущення: «У віці тридцяти одного року запанував, і сорок два роки царював над Ізраїлем». [9, ст. 81].

Частина проблеми полягає в тому, що іноді Біблія не узгоджується сама з собою. По-перше, існують розбіжності між різними біблійними книгами: «наприклад, Матфей (1: 1-17) і Лука (3: 23-38) можуть призвести не зовсім однакові родоводи Христа, дані перепису Давида розрізняються в книгах Царств і Хронік (4 Царств 24І 1 Пар 21: 5). В Євангелії від Марка 2Христос, розповідаючи про один епізод з життя Давида, називає тодішнього первосвященника Евіатаром, тоді як в 21-му розділі 1-й книги Царств його ім'я - Ахимелех, тоді як Авиафар прийшов йому на зміну. Наприклад, книга Данила називає вавилонського царя Навуходоносора батьком іншого царя, Валтасара (5:11)»,

, тоді як за вавилонським джерел ми точно знаємо, що його батьком і безпосереднім попередником на троні був Набонид, а Навуходоносор II був більш далеким попередником і непрямим родичем Валтасара [9, ст.80].

Автор книги Данила міг і сам точно не знати, які стосунки пов'язували Навуходоносора і Валтасара, а Матфей і Лука могли користуватися різними джерелами, приводячи родовід Христа.

Звісно ж не можливо не згадати про найбільш ранні тексти, які вважають спискам Нового Завіту. «Найдавнішим поки що вважається знайдений у 1935 році у бібліотеці Манчестера лист папірусу з текстом із Євангеліє від Іоана (18 фрагментів віршів 31-33, 37, 38), які відносять до першої пол. II ст. н.е. Також припускають, що це відносить дату складення Євангеліє в крайньому разі до початку II або кінця I століття» [7].

До недавнього часу більшість дослідників біблійної археології із релігійних кіл намагалися підтвердити істинність Святого Письма. Однак на даний час основним завданням біблійної археології є спроба відновити історичний та культурний контексти подій, описаних у Біблії. Колись дійсно вважалося, що основною справою цієї науки є пошук священних реліквій та артефактів, які підтверджують істинність подій Священної історії. Однак дана епоха відійшла до забуття, і навіть сам термін «біблійна археологія» вживається рідко: зазвичай говорять про сиропалестинську археологію. Питання щодо суб'єктивності даного джерела інформації ще й досі залишається відкритим, оскільки ми не можемо спростувати події описані в даному тексті через нестачу доказів з цієї ж причини ми не можемо і підтвердити більшість описаних подій.

«За приблизно 150 років свого існування біблійна археологія зробила чимало відкриттів, які підтверджують достовірність Святого Письма. Точніше кажучи, біблійні оповіді цілком відповідають даним археології. Що ж до чудес, то археологія, як і будь-яка інша наука, ні підтвердити, ні заперечити їх не може. Це сфера віри» [7].

«Однією з переваг є те, що біблійна археологія під час інтерпретації знахідок спирається на тексти Святого Письма, що

дозволяє надати досить точні трактування. Оскільки переважну частину інформації про давні народи ми черпаємо з їхньої писемності, то в даному випадку Святе Письмо – це неймовірно цінне джерело для істориків та археологів. Адже це не одна книга, а цілий корпус текстів, які були написані на протязі досить тривалого періоду часу» [8]. Однак вважати суб'єктивними всі події описані у книзі також не варто. Якщо взяти до уваги питання про монотеїзм, то він виникав поступово, еволюційним шляхом. Знайдені артефакти показують, як змінювалися погляди єврейського народу впродовж століть. «Скажімо, у VII-VIII ст. до н. е. царі Єзекія та Іосія проводили релігійні реформи (як ми знаємо з релігійних текстів), і ми бачимо сліди цих реформ: знищені жертovníки та фігурки ідолів. Але до того самого часу відносяться і знайдені в Єрусалимі, у Геєнській долині, два срібні сувої з текстом, дуже близьким до священного благословення з книги Левіт. З усього цього ми можемо зробити висновки, що в один і той самий час існували і язичницька традиція, і єдинобожжя» [7].

Згідно зі статтею у праці «Огляд біблійної археології» історичні знахідки доводять, що «принаймні 50» осіб, згаданих в Єврейських Писаннях, дійсно існували. Серед них – 14 царів Юди та Ізраїлю, скажімо такі відомі, як Давид та Єзекія, та не дуже відомі Менахем і Пеках. До тих 50 осіб належать 5 фараонів та 19 царів Ассирії, Вавилонії, Моаву, Персії і Сирії. Цікаво, що як у Біблії, так і в археологічних документах містяться імена не лише правителів, але й менш впливових осіб, як-от первосвящеників, писарів та інших урядовців.

Однак на сьогоднішній день можна підтвердити той факт, що результати археологічних розкопок підтверджують деякі моменти описані у Святому Письмі. «Так у було знайдено печатку, на якій вказано назву міста Вифлеєм і яка була виготовлена близько 2700 років тому», – про це в інтерв'ю для Vatican Insider розповів Симоне Вентуріні, біблійний експерт та письменник, дослідник Секретних архівів Ватикану та професор біблійних наук у Папському університеті Святого Хреста. Ізраїльські археологи знайшли печатку, яка містить найдавнішу згадку про місто Вифлеєм. Її вік становить близько 2700 років» [8]. А як відомо

дане місто неодноразово згадується в Біблії. Печатку довжиною 1,5 см. було знайдено в місті Давида, на території, розташованій одразу за стінами Єрусалиму, де, як вважають, цар Давид збудував свій палац. Розглянемо ще один випадок. Група археологів під проводом професора Юсефа Гарфінкеля, який викладає в Інституті археології Єврейського університету Єрусалиму: «Під час розкопок у місті Хірбет Кейяфа, на захід від Єрусалиму поблизу долини Ела, вони знайшли частини горщиків, каміння, металевих інструментів та предметів, пов'язаних із релігійними ритуалами. Впродовж останніх десятиліть багато біблійних експертів почали ставити під сумнів існування організованого і соціально структурованого ізраїльського царства до восьмого століття нашої ери» [7]. Однак знахідка в Хірбет Кейяфа вуглецю, що датується 11-10 ст. до н.е. розбиває всякі сумніви, що в часи Давида і Соломона існували укріплені міста з визначеною структурою, які були частиною великого та стабільного царства. Більше того, той факт, що не було знайдено свинячих кісток чи скульптур божеств вказує на те, що походження монотеїстичної релігії в Ізраїлі є набагато давнішим, ніж вважають деякі експерти.

Однак не слід забувати про те, що помилки в науковій діяльності неминучі, та навіть більше – стратегічно вони навіть дуже корисні, оскільки їх виявлення провадить не тільки до перегляду якихось конкретних поглядів, а й до глибшого розуміння проблеми.

Помилки можна поділити на дві групи: пов'язані з неправильною інтерпретацією текстів Святого Письма та помилки археологічного порядку: неправильні описи артефактів, неправильне датування знайденого.

«Німецький вчений Адольф Дайсман довів, що у Євангеліє відбилася та форма грецької мови для щоденного спілкування, яка була прийнята у Єгипті й на Близькому Сході та згодом отримала розповсюдження як спільна мова. Його послідовники склали словники грецької мови Нового Завіту на основі папірусів та «не літературних» джерел, зібраних археологами (найбільш відомим став словник Моултона та Міллігана)» [2].

Особливо вони були зацікавлені листами на папірусі – оскільки основну частину Нового Завіту складають саме листи (посилання).

Звісно ж не можливо не згадати про найбільш ранні тексти, які вважають спискам Нового Завіту. «Найдавнішим поки що вважається знайдений у 1935 році у бібліотеці Манчестера лист папірусу з текстом із Євангеліє від Іоана (18 фрагментів віршів 31-33, 37, 38), які відносять до першої пол. II ст. н.е. Також припускають, що це відносить дату складення Євангеліє в крайньому разі до початку II або кінця I століття» [7].

Давайте спробуємо на прикладі розібратися із суб'єктивністю Біблійної розповіді, щодо первісної історії. «Біблійна критика» або наукове вивчення Біблії являє собою спробу визначити автора даного тексту. Дослідники, які займалися вивченням даного тексту не могли не помітити велику кількість розбіжностей, які доволі часто в ньому зустрічаються. «Так, якщо взяти до уваги розповідь про створення світу один раз (Буття 2:7; 2:18-22) розповідається, що Бог спершу створив чоловіка, потім усіх тварин та птахів і лише після цього жінку»[1]. Однак, дещо вище (Буття 1:20-27) розповідається, що Бог спершу створив усіх представників фауни, а вже потім – людину. І таких розбіжностей можна знайти доволі велику кількість.

Джерела та література

1. Новий Заповіт
2. Католицький оглядач. – 2013. – Січень-грудень.
3. Колтун О. Методичні матеріали до курсу «Археологічні методи у палеогеографії» / Колтун Оксана. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 16 с.
4. Лубінський В. Історія релігій світу : Навчальний посібник / В. Лубінський, Є. Харьковщенко, М. Лубська, Т. Горбаченко. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 536 с.
5. Нудельман Р. Прогулки с Библией / Рафаил Нудельман. – М.: Ломоносовъ, 2014. – 240 с.
6. Поликарпов В. С. История религий. Лекции и

- хрестоматия / В. С. Поликарпов. – М. : «Гардарика», 1997. – 312 с.
7. Фома. –2012. – № 8 (112) серпень.
 8. Vatican Incider. – 2012, December-January.
 9. Десницкий А. С. Сорок вопросов о Библии Изд. 2-е. – М.: «ДАРЪ», 2014. – 416с.

Остапюк О. Я.

БИБЛИЯ КАК ИСТОЧНИК ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ АРХЕОЛОГИИ СИРО-ПАЛЕСТИНСКОГО РЕГИОНА

Статья посвящена описанию и критическому анализу Библии, как источника в попытке восстановить культурный и исторический ход событий, описанный в данном тексте, определение вопрос субъективности и объективности Священного писания и поиска авторов.

Ключевые слова: Библия, ТАНАХ, Священное Писание, Пятикнижие, Иезекия, библейская археология

THE BIBLE AS A SOURCE FOR DISCOVERING ARCHEOLOGY IN SYRIAN AND PALESTINIAN REGION

Ostapyyuk O. V.

The article describes and provides critical analysis of the Bible as a historical and archaeological source in an attempt to restore the cultural and historical course of events described herein, to identify issues of subjectivity and objectivity Holy Scripture and finding sponsors.

Key words: Bible, the Tanakh, Holy Scriptures, the Pentateuch, Izeikiya, biblical archeology

УДК 902/904: 811.341.1

ПРОТОЕЛАМСЬКА ВЕРСІЯ ПОХОДЖЕННЯ ЗІККУРАТИВ

Мета роботи – розглянути підстави виникнення прото-еламської теорії походження зіккуратів та їх закономірність, розглянути погляди різних науковців на цей рахунок.

Ключові слова: *Зіккурат, Елам, Джирофт, Тепе Сіалк, Чога Занбіль.*

Традиційно вважається, що зіккурат – багатоступінчаста вежа, яка входила до храмового комплексу стародавньої Месопотамії – прийшов на цю територію разом з шумерами, які, начебто, як вихідці з гір, відтворили таким чином власні уподобання ландшафтного оточення. Ця версія спирається на шумерську літературу, яка описує вежу як гору, що з давніх-давен поєднує небо та землю. Крім того, цю літературну метафору підтримує етимологія традиційного аккадського кореня «zaqaru» [4, р. 55-56], що означає «підносити» і похідного від нього «ziqurratu(m)» – вершина (гори), що також співвідноситься з шумерською ідеограмою U6.NIR (unir – «земля каменю») [4, р. 129].

Але подібні структури знайдені і в Сирії і в Ірані, тогочасному Еламі. І якщо датування структур на території Сирії демонструє, що вони побудовані пізніше, ніж месопотамські, то з еламськими не все так просто. Перш за все складність викликає недостатня вивченість іранських терас, що не дозволяє точно ідентифікувати їх як зіккурати в їх класичному розумінні. Серед причин цього основною є мародерство, яке квітне на пам'ятках з самого початку досліджень. А також сильне руйнування самих монументів, що не дозволяє провести радіо-вуглецеві дослідження та встановити точний вік споруд.

В 2002 році почалися розкопки на сайті Конар Сандал, що на півдні Ірану, в Кермані, неподалік від міста Джирофт. На об'єкті

було знайдено два кургани, позначені відповідно «А» і «В». На сайті «А» було знайдено структуру, яку визначають, як зіккурат, що складається з двох терас і має величезні розміри (300x300м основа, 150x150 друга платформа та 17 м заввишки). Йосеф Маджидзаде, першовідкривач, датує його 2200 р. до н.е. [5, р. 69-104]

Пізніше у 2004 при повторному обстеженні сайту Тепе Сіалк було знайдено залишки структури, яку Малек Шахмірзаді, керівник експедиції, ідентифікував як зіккурат, який він датує 2900 роком до н.е., що значно перевищує вік зіккуратів Месопотамії [9, р. 103-112]. Фактично тут знаходяться руїни двох монументальних споруд, розташованих одна проти іншої в декількох сотнях метрів. Більша має три платформи та розміщується на кургані розміром 320x110м, менша дуже сильно зруйнована [7, с. 126].

До цих відкриттів була відома лише одна побудова точно визначена як зіккурат. Але він належав до більш пізнього, вже еламського періоду, тому не викликав особливого інтересу. Цей зіккурат відомий як Чога Занбіль. Його розміри надзвичайно великі порівняно з месопотамськими і сторона квадратної основи становить 105,2 м. Чотири тераси, з уявним храмом на останній оцінюються у 55 м. заввишки. Його датування визначається приблизно 1250-ми рр. до н. е. [3, с. 37]

Відкриття ж ХХІст. спонукали вчених до думки, що, можливо, зіккурати не були вигадкою месопотамців, а були позичені ними в сусідів – прото-еламітів. Наша стаття є спробою розібратися, чи можливе таке запозичення, і які аргументи та контраргументи можна висувати. Таке дослідження актуальне, адже виявлення правди з цього питання може вплинути на подальший розвиток історії Близького Сходу. Отже розглянемо аргументи за походження зіккуратів від попередників Еламської держави.

По-перше, датування. В 2100 році до н. е. Ур-Наму, правитель Уру та покровитель більшості міст Нижньої Месопотамії, збудував в рідному номі перший зіккурат на території Межиріччя. Як ми вже казали, ново виявлені зіккурати, як вважають їх відкривачі, з'являються на століття чи навіть на 800 років раніше, ніж перший месопотамський. А через недостатню вивченість регіону, можна припустити, що з часом будуть знайдені й інші подібні структури на підтвердження цього аргументу.

По-друге, на прикрасах, виявлених у культурі Джирофт наявні зображення ступінчастих веж, дуже схожих на зіккурати [6]. До того ж, датування цих знахідок дає нам 3 тис. до н.е., що може бути прямим доказом раннього існування споруд на території південного Ірану, адже художня традиція складається протягом століть, а не одночасно і наявність подібного архітектурного елементу в орнаменті свідчить про загальну відомість та бажання зберегти цей образ.

По-третє, матеріал, з якого побудовано споруди. Так само, як і месопотамські зіккурати, монументи з території Ірану викладені глиняною цеглою маленьких форм шар за шаром, а зверху, як зокрема й зіккурат з Уку, покриті червоною цеглою. Так само як й месопотамські священі території, іранські теменоси також були оточені стіною. Крім того, кути споруди в обох випадках були орієнтовані за сторонами світу.

В-четвертих, Джирофтську культуру співвідносять з легендарним царством Аратта, про яке часто згадується в шумерських текстах XXII ст., зокрема існує запис близько 2500 р. про лист-прохання шумерського царя Енмеркара володарю Аратти надіслати до його столиці, Уруку, майстрів, щоб ті збудували тут храм на честь богині Інанні [2]. Можливо, саме через цей запит архітектори з Джирофту й принесли на територію межиріччя концепцію зіккурату.

В-п'ятих, відчувається істотний загальний культурний вплив Джирофту на шумерську культуру. Так було знайдено багато сцен з розписів посудів, які нагадують богів, звірів, рослини наявні на шумерських статуях [6]. Але на всі ці аргументи існують не менш значимі контраргументи.

По-перше, наукова традиція досі не визнає споруди ні Сіалка, ні Джирофта за зіккурати [10]. Недостатньо доказів, що функціями цих веж була підтримка саме храму головного божества, не знайдено жодних ритуальних атрибутів при побудові. Існує припущення, що вони слугували місцем для приватних будинків або навіть району, адже їх величезна площа запросто могла вмістити в себе декілька будинків.

По-друге, це структура, яка кардинально відрізняється серед месопотамськими та прото-еламськими конструкцій. Ми вже говорили про розмір, і маємо зазначити додатково, що найбільший зіккурат в Межиріччі, який взагалі датується Нововавилонським періодом мав розміри 90х90м. А перші зіккурати, зокрема в Урі, мали основу у межах 70х50м і до того ж, на відміну від іранських, мали прямокутну форму.

По-третє, неточності датування. Щодо Джирофтської споруди досліджено, що її основа була побудована на 200 років раніше за другу терасу [1], тобто, дійсно близько 2200 року до н.е., але якщо розглядати під таким кутом, то сайт не витримує критики, бо перші храми на платформах у Месопотамії з'явилися ще в 4 тис. до н.е. [8, с. 259]. Що до Сіалку, його датування здійснюється на підставі зовнішньої кладки цегли, яка начебто характерна для цього періоду, але насправді з'ясувалося що її слід датувати залізним віком і тепер сумніви щодо цього монументу збільшилися.

Щодо аргументу з прикрасами, тут також проблема веде до неточностей датування. Їх датують у купі, спираючись на розмиті межі часу, тому точно сказати рік 3 тисячоліття, яке запропоновано вченими зараз ще важко. Крім того не варто відкидати варіант з простим геометризованим орнаментом, який в цілому був властивий культурі Джирофт.

В-пятих, версію про ідентифікацію Джирофт як царства Аратта підтримує лише її ініціатор – Йосеф Маджидзаде – та декілька його послідовників (Франсуа Валлат). Більшість же не приймає її за недостатністю доказів.

До того ж, щодо культурного обміну, було б доречно припустити, що це саме обмін, ми знаємо, що Джирофт, наприклад, був центром виробництва продуктів з хлориту і шумерійці, які прийшли з гір Заграсу, напевне знали про це, тому й могли подорожувати туди. Чи все могло бути ще простіше, ми не знаємо точного походження шумерів, але можемо припустити, що вони стикалися з культурою Джирофт перш ніж осісти в Межиріччі і перейняли в них деякі культурні особливості.

Таким чином, можна зробити висновки, що ідентифікація споруд прото-еламітів як зіккуратів досить хитка. За нестатком

досліджень на території Ірану та поганим збереженням споруд у природному середовищі ми не можемо впевнено казати про вік монументу, а отже й не маємо можливості порівняти його в часі з месопотамським. Усі ж зовнішні ознаки самих веж вказують на зовсім різні функції споруд обох типів. Врешті решт, варто зазначити, що тяжіння до побудови «пірамід» виникало у різних частинах світу у різні часи незалежно одне від одного. То ж можливо, що й в нашому випадку по обидві боки гір Загросу, не співпрацюючи, люди побудували схожі споруда, але просто надали їм різне значення.

Родичева Е. С.

ПРОТОЭЛАМСКАЯ ВЕРСИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЗИККУРАТА

Цель работы рассмотреть основания возникновения протоэламской теории происхождения зиккуратів и их закономерность. Рассмотреть взгляды различных ученых на этот счет.

Ключевые слова: *Зиккурат, Элам, Джирофт, Тепе Суалк, Чога Занбиль.*

Rodicheva Y. S.

PROTOELAM VERSION OF THE ZIGGURAT'S ORIGIN

The aim of this work to consider the grounds of Protoelam theory of the ziggurat's origin and their regularity. To consider the views of various scholars on this matter.

Key words: *Ziggurat, Elam, Jiroft, Tepe Sialk, Choga Zanbil.*

Джерела та література

1. Covington R. Jiroft and the Aratta Kingdom [Electronic resource] / R. Covington. – CAIS [access mode] : <http://>

- www.cais-soas.com/CAIS/Archaeology/Pre-History/jiroft.htm (31.03.2017)
2. Enmerkar and the lord of Aratta [Electronic resource] / The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature [access mode] : <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.1.8.2.3#> (31.03.2017)
 3. Ghirshman R. Tchoga Zanbil (Dur-Untash) [Text] : in two volumes – Paris : Mémoires de la Délégation archéologique en Iran 39, 1966. – Vol. 1. – 134 p.
 4. Leo Oppenheim A. The Assyrian Dictionary [Text] : in twenty one volumes – Chicago. The Oriental Institute, 1961. – Vol. 21. – 170 p.
 5. Madjidzadeh Y. Excavations at Konar Sandal in the Region of Jiroft in the Halil Basin: First Preliminary Report (2002-2008) with a Contribution on Glyptic Art by Holly Pittman [Text] / Madjidzadeh Y. – Iran : Iran 46., 2008. – 35 p.
 6. Madjidzadeh Y. Jiroft: The Earliest Oriental Civilization [Text] / Y. Madjidzadeh. – Tehran : Bulletin of the Asia Institute, a Non-Profit Corporation., 2003. – 26 p.
 7. Matthews R. The Neolithisation of Iran [Text] / R. Matthews, H. Nashli – New York : Oxbow Books., 2013. – 272 p.
 8. Meyers E. Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East [Text] : in five volumes – New York. Oxford University Press, 1996. – Vol. 1. – 553 p.
 9. Shahmirzadi S. Additional Remarks and a New Reconstruction of the Ziggurat of Sialk [Text] / S. Shahmirzadi. – Tehran : Archaeological Report Monograph Series 7, 2005. – 11 p.
 10. Ziggurat [Electronic resource] // Encyclopaedia Iranica [access mode] : <http://www.iranicaonline.org/articles/ziggurat> (31.03.2017)

УДК 94(292.552/553):339.165.4''-05/-02''

МОРСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ БЕРЕГІВ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ. 6000-3000 до н.е.

В Кувейті були виявлені ряд знахідок, які дозволяють стверджувати, що жителі Перської затоки ще в 6-тому тисячолітті до н.е. знали парусне мореплавання. Вони використовували спеціальну технологію покриття своїх плаваючих засобів бітумом. Також за цими знахідками стає зрозуміло, що таким чином вони здійснювали торгівлю вздовж берегів Перської затоки.

Ключові слова: *Перська затока; Мореплавання; Бітум; Морська торгівля.*

Жителі Перської затоки були одними з перших в світі морськими торговцями. За часів бронзового періоду між цивілізаціями Месопотамії, Бахрейн та долиною Інду постійно ходили човни, також вони дісталися Китаю морем в 8 ст. н.е., таким чином оминаючи довгий та небезпечний сухопутний маршрут Шовкового шляху, який перетинає усю Центральну Азію. Дослідження, які проводилися в Кувейті, показують, що морська торгівля розпочалася ще в 6-тому тисячолітті до н.е. На території прибережної ділянки, котра була досліджена, були знайдені фрагменти водонепроникного покриття, котре вкривало човни, самі човни були сплетені з пучків очерету. Ці фрагменти складаються з бітумних пластин з вдавленим очеретом з одного боку та мушлями з іншого. Інші знахідки включають в себе імпортовані товари, гончарну модель човна та, скоріш за все, зображення парусного плавзасобу.

Свідчення торгівлі

Нові знахідки в Кувейті доповнюють попередні знання про ступень взаємодії між південною Месопотамією та Перською

затокою. Археологи довгий час розмірковували стосовно специфічної кераміки Месопотамії, котра була знайдена в регіоні Перської затоки, відома як кераміка Убейдського типу, котра датується 6-5 тис. до н.е., вона виготовлювалась самими раніми відомими землеробськими общинами південної Месопотамії. Деякі поселення періоду Убейд пізніше стали сильними містами Шумерської цивілізації, такі як Ур, Урук, Ерідуд. За часів періоду Убейд міське життя та писемність ще не були розвинуті, а самі поселення залишались відносно невеликими, підтримувані землеробським хазяйством, тваринництвом та риболовлю.

Кераміку Убейдського типу знаходять вздовж берегів Перської затоки (переважаючи по правому – південно – західному березі), що йде далеко за межі її місця походження. Самі значущі місця знахідок розташовуються на побережжі та знаходяться на території Саудівської Аравії, Катару та острова Бахрейн. Останні роки місця, на яких знаходять кераміку Убейдського типу, знаходять все далі на південь, вздовж затоки, до Об'єднаних Арабських Еміратів, відомо не менше 60 таких місць. Саме південне розташовується в Рас-ель-Хаймі, поблизу гирла Перської затоки, це на 1100 км на південь від самого південного місцерозташування Убейдської кераміки в Месопотамії. В регіоні Перської затоки кераміка Убейдського типу асоціюється з стоянками періоду арабського неоліту, котрий частково співпадає з періодом Убейд на півночі. В цей час, на території Аравійського півострова, не було землеробського господарства, як в Месопотамії, саме тому місцева економіка засновувалась тільки на випасі кіз, овець та великої рогатої худоби, також на риболовлі, полюванні та збиральництві. Кераміка не вироблялась та не використовувалась людьми арабського неоліту до прибуття кераміки Убейдського типу. Більш східні стоянки, в Катарі та Бахреїні, порівняно бідні керамікою, а знайдені залишки свідчать про те, що ці стоянки були зайняті тимчасово або сезонно. Археологічні знахідки зазвичай нечисленні та складаються зі скупчення мушель (shell middens), кострових ям та рибних кісток. На захід від Катару кераміка зустрічається набагато рідше. Поряд з недовго часовими місцями стоянок є декілька великих об'єктів з глибокими археологічними відкладеннями.

Вони знайдені в Досарії, Абу – Хамісі, Хурсанії та Айн – Каннасі.

Археологи мають декілька гіпотез, пояснюючих розповсюдження кераміки типу Убейд. Одна з них говорить про рибалок з Месопотамії, котрі заради здобичі плавали по усій Перській затоці, та можливо для придбання інших товарів, таких як перла, креміль та обсидіан для виготовлення інструментів. Згідно цієї гіпотезі, гончарні вироби були призначенні не для продажу, а виключно для особистого використання рибалок з Месопотамії. Інша теорія говорить про те, що Убейд Месопотамії та східної Аравії були однією частиною регіональної соціо – економічної системи, ці дві області були пов'язані давніми економічними, соціальними та демографічними зв'язками, таким чином гончарні вироби переміщувалися разом з групами, котрі регулярно здійснювали сухопутні перевезення між двома районами.

Ділянка, котра була розкопана в Кувейті, схожа на великі райони центральної частини затоки, також зустрічаються деякі артефакти в Месопотамському стилі, котрі відсутні в центральних районах Перської затоки. Місце було знайдено кувейтським археологом в 1980-х роках в районі північної сторони затоки Кувейт, був названий НЗ. За часів неоліту це був вузький півострів або ж довгий острів, який прикривав мілководну затоку. З тих пір товсті відкладення бруду частково заповнили бухту і розширили берегову лінію в декількох кілометрах на південь, в неолітичні часи ділянка перебувала в зоні різноманітних рослинних і тваринних ресурсів. Чотири сезони польових робіт, проведені між 1998 і 2002 роками, показали, що НЗ спочатку використовувався як стоянка з багатьма вогнищевими ямами, часто повторно використовуваними, розташованими близько чи на пляжі. В цьому плані ця ділянка типова для інших арабських неолітичних пам'яток. Кераміка типу Убейд тут присутня, але була рідкісної в цей ранній ямно – костровий період, який датований радіовуглецевим аналізом приблизно до 7500 (калібрований) років тому. В епоху неоліту відбуваються значні зміни. Були побудовані кам'яні споруди, у вигляді сот, розділені на камери. Деякі з «сот» використовувалися для проживання та прийому їжі, але функція інших залишається невідомою. Багато з них згодом були додані або ж поділені. Коли

кам'яні структури з'являються в археологічних даних про ділянку, кераміка типу Убейд стає досить звичайною для цього регіону, починають з'являтися особисті прикраси, які характерні для Месопотамії періоду Убейд.

Завдяки новій невеликій кількості даних зі скам'янілостей, передбачається, що їжа була також привезена з інших місць, так як ця частина Кувейту не підтримувала дикі або культивовані фінікові пальми. Інша діяльність на цьому об'єкті включала великомасштабне виробництво ювелірних прикрас з черепашок, в основному невеликих, простих дископодібних бісерин.

Знахідки бітуму.

На сьогоднішній день на місці розкопок НЗ було зареєстровано майже 80 фрагментів бітуму [2, с. 44]. З них 22 є досить великими, щоб бути інформативними (в основному 5-10 см в ширину і 2-3 см завтовшки). Більшість з них складаються з пластин з паралельними відбитками очерету на одній стороні, і черепашок, приліплених з іншого. Відбиток очерету і черепашки ніколи не зустрічалися на одному боці. Так як морські мушлі, з зовнішньої сторони бітуму, зрілі, це вказує на те, що вони були занурені в морську воду протягом декількох місяців. Виходячи з цього можна вважати, що бітумом покрили корпуси морських суден з очеретяних пучків. [1, с. 259-261] В цьому випадку бітум діяв як водонепроникна оболонка, а також перешкоджав росту бур'янів та інших морських організмів. На чотирьох з фрагментів бітуму простежуються відбитки мотузки або каната з внутрішньої сторони. Ці відбитки залишаються прив'язкою, використовуваної для зв'язування очерету в пучки і для зв'язування пучків разом, щоб сформувати корпус. Деякі фрагменти мотузки мають товщину всього лише близько 1 см. Бітумне покриття було досить тонким, але часом шар виявлявся досить товстим, що дозволило йому зберегтися. Саме такі шматки і були обстежені. Багато фрагментів були загублені або розкидані по всій території ділянки (НЗ), деякі частини були виявлені в кутах приміщень. Однак деякі фрагменти були навмисно збережені. Найімовірніше, матеріал був знятий зі старих або пошкоджених суден і повторно використаний для

ремонту або для будівництва нового судна. У месопотамських текстах бронзового періоду, існують згадки і про нанесення бітуму на човни, так і його видалення, подібна практика тривала майже до наших днів в болотах південного Іраку.

Фрагменти бітуму з НЗ дуже схожі на знахідки бронзового періоду з прибережної ділянки Рас-ель-Джінз в Омані. Останні на 3000 років молодше, і шматки краще збережені, і за кількістю їх набагато більше і в розмірах вони також більше, але схожість ясно простежується. Так само, як і фрагменти з НЗ, вони мають тростинний відбиток з одного боку і черепашки з іншого. Крім того, важливою особливістю бітуму з обох ділянок є те, що він не є чистим, він був спеціально змішаний з грубої нарізаною половиною і іншими інгредієнтами. Аналіз матеріалу показав, що бітум був змішаний з рубаним очеретом, карбонатами і, можливо, риб'ячим жиром, щоб отримати амальгаму. Цей процес змінив фізичні властивості бітуму, зробивши його клейким, міцним, гнучким і легким.

Інші знахідки, пов'язані з суднобудуванням.

Ряд інших знахідок, крім бітуму, наводить на думку, що там були відомі судна з тростини. Невелика модель човна, зроблена з обпаленої глини, була знайдена в одній з камер. Вона була сильно просякнута сіллю і в даний час зазнає консервації, але на корпусі починають проявлятися ознаки, що зображують пучки очерету. Керамічні моделі човнів відомі з контекстів періоду Убейд в Месопотамії, одна з яких повністю покрита бітумом. [2, с. 44] Також була зроблена цікава знахідка, диск, пофарбованої кераміки, сформований з поламаної чаші. Оригінальний дизайн на чаші, візерунок з випромінюючими лініями, зустрічаючими зубчастий край, був навмисно змінений. Новий мотив нагадує човен з двома щоглами. Якщо насправді був намір зобразити човен, то два стовпи фактично представляють собою одну двоногу щоглу – звичайну конструкцію, яка використовується на суднах, рами яких не були достатньо міцними, щоб витримувати одиночне гніздо щогли. Ця знахідка може допомогти відповісти на невирішене питання про те, чи була техніка вітрильного плавання відома в цей ранній період.

Навігація по Перській затоці за часів неоліту та періоду Убейд

По-перше, щодо питання про те, чи використовувалися човни в період неоліту, отримав позитивну відповідь. Судна виготовлялися з очеретяних зв'язок, з'єднаних разом, а потім покривалися бітумної амальгамою – технологія, яка передбачає методи, використовувані для створення торгових судів під час бронзового століття, через 3000 років. По-друге, велика ймовірність, що очеретяні човни використовувалися для доставки глиняного посуду з Месопотамії [2, с. 46]. Найбільш поширені форми, знайдені в НЗ, складаються з пофарбованих чаш і (меншої кількості) банок, багато з яких надзвичайно тонкі і крихкі, непридатні для використання в якості вантажних контейнерів. Кількість і якість матеріалів на стоянках Перської затоки мають на увазі справжні торгові відносини з Месопотамією. Ймовірно, що Месопотамія, центральна частина Перської затоки і регіон між ними, включаючи НЗ, займалися регулярною і прямою торгівлею, тоді як менші кількості кераміки типу Убейд, знайдені на південь від Катару, були, ймовірно, поширені більш непрямими способами, передавалися групами, які знаходилися в контакт з центральним регіоном Затоки. Поки точно не ясно, на що відбувався обмін гончарних виробів. Найімовірніше пропонувалися перлини, а також проколоті перлини, які і були виявлені на території НЗ. Свідченням тому є той факт, що перли цінувалися як коштовності в настільки ранній період. Кремень та інші камені, такі як обсидіан також могли бути оплатою за кераміку. А також ювелірні вироби з раковин, такі як ті, які були виготовлені на НЗ. Крім того, можна було б обмінювати нетривкі товари різних видів, таких як риба і шкури, в будь-якому напрямку. НЗ, мабуть, зіграв значну роль в морській торгівлі регіону [3, с. 193-194].

Щодо маршруту плавання, найімовірніше моряки оминали узбережжя, що давало їм можливість швидко сховатися самим і свої крихкі судна в разі поганої погоди. Також припускають, що під час поїздок робилося багато зупинок на таких стоянках, як НЗ і, можливо, в нежитлових пунктах уздовж маршруту також. Тому район між НЗ і центральною частиною затоки, який не був досліджений археологічно, може містити незареєстровані стоянки

і населені пункти, пов'язані з періодом Убейд. Подорож на південь від НЗ було б порівняно легким, так як переважають вітру з півночі і північного заходу в усі пори року. А ось подорож назад мала б бути значно повільніше і важче, можливо, навіть був потрібен рейс через іранське узбережжя, щоб зловити протиобертання потоку в Перській затоці. Принаймні, одна пов'язана з типом Убейд ділянка, як відомо, існує на іранському узбережжі: Халілі на півострові Бушехр.

Сидоренко А. П.

МОРСКИЕ СВЯЗИ БЕРЕГОВ ПЕРСИДСКОГО ЗАЛИВА. 6000-3000 до н.э.

Жители Персидского залива были одними из первых в мире морскими торговцами. Исследования, проводимые в Кувейте, показывают, что морская торговля началась еще в 6-том тыс. до н.э. На территории прибрежного участка, который был исследован, были обнаружены фрагменты водонепроницаемого покрытия, которое покрывало морские суда, это покрытие было сделано из пучков тростника. Эти фрагменты состоят из битумных пластин с вдавленным тростником с одной стороны и ракушек с другой. Другие находки включают в себя импортные товары, гончарную модель камышового лодочного судна и, по всей видимости, изображение парусника.

Ключевые слова: Персидский залив; Морская торговля; Битум; Связи берегов.

Sydorenko A. P.

MARINE LINKS OF THE PERSIAN GULF COASTS. 6000-3000 THS B.C.

The inhabitants of the Arabian Gulf were among the world's earliest maritime traders. In Kuwait were found several finds that suggest that the residents of the Gulf in the 6th millennium BC ago known sailing navigation. They used a special coating for their boats,

covered it with bitumen. Proceeding from this, it is clear that in this way they conducted trade along the coast of the Persian Gulf. Finds of Ubaid pottery, say that Mesopotamia had direct contact with coastal communities at such an early time.

Key words: *Marine links; Persian Gulf; Trade; Bitumen;*

Джерела та література

1. N. Boivin, R .Blench, D.Q. Fuller. Archaeological, linguistic and historical sources on ancient seafaring: A multidisciplinary approach to the study of early maritime contact and exchange in the Arabian Peninsula. / N. Boivin, R .Blench, D.Q. Fuller. // The evolution of human populations in Arabia: paleoenvironments, prehistory and genetics (pp. 251-278). – UK, Research Laboratory for Archaeology and the History of Art School of Archaeology University of Oxford, 2009.
2. R. Carter, The Neolithic origins of seafaring in the Arabian Gulf. / .R. Carter // Archaeology International. 6, pp.44–47. – UK, London. 2002
3. R. Carter; The Social and Environmental Context of Neolithic Seafaring in the Persian Gulf. / R. Carter // The Global Origins (and Development) of Seafaring. (pp. 191-202). McDonald Institute of Archeological Research: - Cambridge. 2010.

Тоній О. В.

Науковий керівник – к.і.н., доц. Д. В. Кіосак

УДК 902(477.65):666.3:94«6»

НОВІ КЕРАМІЧНІ ЗНАХІДКИ З РАННЬОТРИПІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ МОГИЛЬНА ІІІ

У статті йде мова про поселення Могильна ІІІ Трипільської культури на Кіровоградщині. Особливу увагу приділено новим

керамічним знахідкам. Пророблена робота дала змогу розподілити цей підйомний матеріал по групам. Також велику увагу було приділено орнаменту, який і допоміг розділити кераміку.

Ключові слова: *Могильна III, кераміка, посуд, орнаментация, знахідка, уламок, канелюри, група.*

Трипільська культура являється однією із самих ранніх землеробських культур на території України та входить в спільне коло раньоземлеробських культур Середземномор'я і південно-східної Європи. Яскрава, витончена кераміка, розписана багатобарвними фарбами, глиняні скульптури, що зображують людей, тварин, птахів, моделі будинків, човнів, саней і багато інших виробів складають унікальний внесок у світову скарбницю старожитностей. Одним із яскравих прикладів є поселення Трипільської Культури на Кіровоградщині – Могильна III [2].

Пам'ятка Могильна III виявлена поблизу с. Могильна Кіровоградської області. Вона розташована на 1,5 км вгору по течії струмка, що впадає в р. Могилянку зліва, напроти поселення Могильна II. Поселення займає похилий схил балки на північній околиці хутора Йосипівка. На площі понад 10 га знайдено виходи обпаленої глини, фрагменти кераміки, знаряддя праці з кременю, уламки кількох антропоморфних статуеток. Кераміка найбільш повні аналогії знаходить у матеріалах таких ранньотрипільських поселень, як Олександрівка, Сабатинівка II, Гренівка. Це дає підстави віднести Могильну III до етапу Трипілля АІІ2, вважати її дещо пізнішою за Могильну II і датувати першою половиною V тис. до н.е. [1].

З північного боку воно було захищене яром, північний берег якого переходив у височину. Досліджувалося краєзнавцями М. С. Гасюком, Місютинським В. В., Дерезовським В. Г. В 1993 р. тут була проведена геомагнітна зйомка. В результаті було виявлено 105 аномальних об'єктів, більшість яких сконцентрована на площі 6 га, і зафіксована система забудови поселення, яка характерна для поселень пізнішого етапу культури.

Протягом кількох десятиріч досліджень склалося уявлення про керамічний посуд цього поселення [3]. Товстостінний

відносно грубий поганого пропалу (кухонний), представлено численними фрагментами, але більшість з яких не орнаментовані, а інші орнаментовані відбитками нігтів, трикутними ямками короткими, прокресленими лініями. Також чисельною є група кераміки з прокресленим орнаментом складної побудови часто в поєднанні з прямокутним штампом та ямковим орнаментом. Менш представлено канельована кераміка часто в поєднанні з прямокутним штампом.

Новий керамічний матеріал було зібрано краєзнавцем В. Панасюком. Автор висловлює йому подяку за надану для вивчення колекцію. Керамічний посуд представлений трьома групами. Серед підйомного матеріалу переважають фрагменти столової кераміки, здебільшого великі горщики. Вона виліплена з добре вимішаної глини з домішкою дрібнотовченого шамоту, добре випалена, черепки сірого, чорного, жовтого, цегляного кольору. Столовий посуд прикрашено заглибленими лініями, канелюрами, відбитками штампю (мал. 1. Мог. 3 пм/14). Всі три прийоми орнаментатії можуть зустрічатися у різних сполученнях. Серед фрагментів столового посуду переважають горщики прикрашені заглибленим орнаментом, який частіше розташований на верхній частині посудини, але трапляється і на придонній, а також горщики плавного “S”-видного профілю прикрашені канелюрами (Мог. 3 пм/12). Один фрагмент належить кубку з канельованим і високим горлом (мал. 1. Мог. 3 пм/14). Також серед знахідок можна виділити маленький круглий та плоский кусочок глини, що нагадує монетку (мал. 1. Мог. 3 пм/64). Загалом, до кераміки цієї групи можна віднести 15 знахідок, з них: 2 вінця, 10 стінок, 2 денця та 1 «монета». Уламки кераміки невеликих розмірів, тому не завжди можна визначити, яка саме то була посудина, це стосується і кераміки інших груп.

Найчисленнішою кількістю уламків кераміки представлена група кухонного посуду. Серед неї фрагментів – 8 від денець, 10 від вінець, 14 від стінок, 1 уламок ручки. Здебільшого цей посуд великих розмірів та товщини стінок, зазвичай без орнаменту, тому його кількість і перевищує кількість інших груп. Серед знахідок, велику увагу привертає фрагмент стінки посудини світло-коричневого кольору, грубої за товщиною, прикрашеної великим наліпом (мал.

1. Мог. 3 пм/36). Також був знайдений уламок ручки, скоріше за все, теж від кухонної посудини. Масивне вінце походить від посудини-«зерновика», під цим умовним найменуванням дослідники зазвичай розуміють великі посудини для зберігання припасів і води (мал. 1. Мог. 3 пм/57).

Посуд 3-ї групи виготовлений з глини з домішкою дрібнотовченого шамоту або подрібненої сухої глинистої породи і піску. На відміну від кухонного посуду черепок щільний, менш грудкуватої структури. Кераміка 3-ї групи виділяється своєю орнаментациєю – переважно з «ритим» орнаментом. Часто зустрічається декілька візерунків на кераміці цієї групи. Тому кераміка цього типу у нашому випадку найбільш орнаментована, але кількість її не велика. Було знайдено 3 вінця, 1 денце та 17 стінок. Один уламок найімовірніше є частиною ніжки вази-фруктовниці. Вона була з прокресленим орнаментом, також присутні і вдавлення біля денця (мал. 1. Мог. 3 пм/26). Серед фрагментів цього посуду переважають посудини прикрашені заглибленим орнаментом (мал. 1. Мог. 3 пм/27), який частіше розташований на верхній частині. Багато черепків з прокресленим орнаментом і відбитками штампу (мал. 1. Мог. 3 пм/21, 23, 24).

Поселення Могильна III досліджувалося не одним дослідником, тому якщо говорити про всю кераміку, яка за увесь час була зібрана з поселення, то можна сказати, що вона являє собою досить різноманітний та великий комплекс. Розглянуті матеріали цілком відповідають сучасним явленням про матеріальну культуру поселень раннього Трипілля.

Тоний Е. В.

НОВЫЕ КЕРАМИЧЕСКИЕ НАХОДКИ ИЗ РАННЕТРИПОЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЕ МОГИЛЬНАЯ III

В статье идет речь о поселении Могильная III Трипольской культуры на Кировоградщине. Особое внимание уделено новому керамическому комплексу. Прделанная работа дала возможность распределить этот подъемный материал по группам. Также

большое внимание было уделено орнаменту, который и помог разделить керамику.

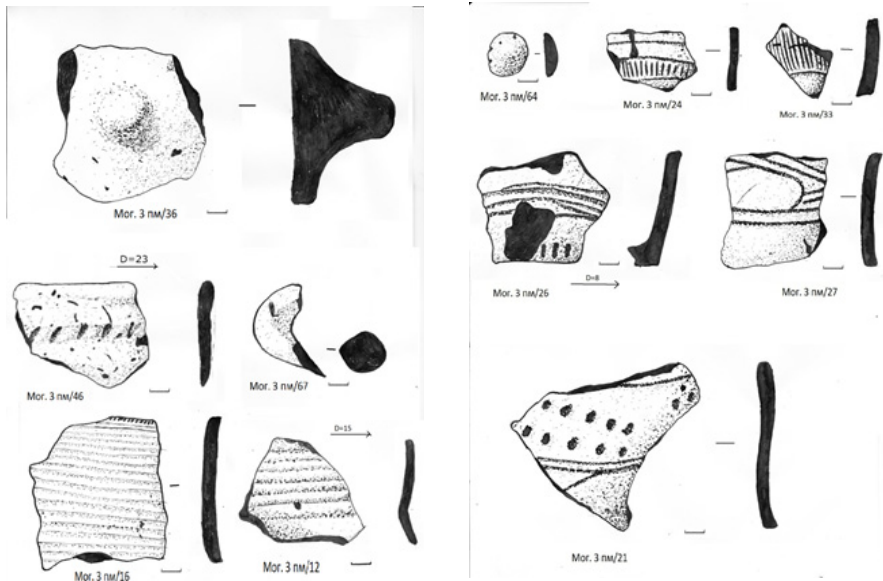
Ключевые слова: Могильна III, керамика, посуда, орнаментация, находка, обломок, каннелюры, группа.

Toniy O. V.

NEW CERAMIC FINDS FROM EARLY TRYPILLIAN SETTLEMENT MOGYLNA III

The paper treats recently gathered finds from well-known Mogylna III site. Special attention is paid to the new ceramic complex. Author classifies ceramic finds trying to reach a full apprehension of settlement's pottery assemblage.

Key words: Mogylna III, ceramics, tableware, ornamentation, find, chip, flute, group.

Мал. 1. Добірка керамічних виробів з поселення Могильна 3

Джерела та література

1. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Основи хронології Трипілья / Н. Б. Бурдо, М. Ю. Відейко, – Кукутені. – Археологія, 1998. – № 2. – С. 3-14
2. Гасюк М.С. Разведки раннетрипольских поселений у с. Могильна / М. С. Гасюк, – КСИИМК, – 1954. – вып. 54, С. 173-175.
3. Збенович В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины / В. Г. Збенович,– К., 1989.

Ченцов Я. М.

Науковий керівник – д.і.н., проф. О. М. Дзиговський

УДК 902.01:631.17+025.4.025

ЗНАРЯДДЯ ПРАЦІ ДЛЯ ОБРОБКИ ҐРУНТУ САЛТОВО-МАЯЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХАЗАРСЬКОГО КАГАНАТА VIII-IX СТОЛІТЬ

У статті наводиться класифікація знарядь для обробки ґрунту салтово-маяцької культури Хазарського каганату та приводяться приклади знахідок подібних знарядь із Верхньосалтівського та Мохначського городищ.

Ключові слова: *Салтово-маяцька культура, знаряддя для обробки ґрунту, мотики, наконечники.*

На сьогоднішній день знаряддя для обробки ґрунту салтово-маяцької культури Хазарського каганату добре вивчені та класифіковані, але в сучасній Україні досить мало праць, де характеризуються знаряддя з різних пам'яток салтово-маяцької культури.

Метою статті є характеристика знарядь для обробки ґрунту з різних пам'яток салтово-маяцької культури Хазарського каганату.

За період існування салтово-маяцької культури розмах хліборобства, садівництва та виноградарства вимагав постійного

вдосконалення землеробських знарядь. Тому, майже на кожному поселенні салтово-маяцької культури зустрічаються землеробські знаряддя і набір їх, як правило, дуже різноманітний [5, с. 144].

Щоб мати уявлення про знаряддя для обробки ґрунту салтово-маяцької культури Хазарського каганату необхідно навести їх класифікацію.

За характером з'єднання з дерев'яною частиною орних знарядь салтівські наконечники діляться на черешкові і втульчасті. Перші представлені наконечником знайденим в Маяках. Аналогічний наконечник знайдений в Саркелі-Білій Вежі. До орних знаряддь, складовою частиною яких були ці так звані «додаткові» наральники, відноситься кривоґрядильне рало. Поява у Подонні в хазарський час подібних рал пояснюється етнокультурними контактами з населенням, яке проживало на території сучасної Болгарії.

За класифікаційними ознаками втульчасті наконечники діляться на дві групи. За ознакою відносної ширини лопаті і втулки розрізняються дві підгрупи наконечників: А – зі слабо вираженими плічками, які виступають за краї втулки не більше ніж на 1 см; Б-широколопатні.

Серед знахідок сільськогосподарських знарядь праці відомі чересла. Два чересла виявлені на Правобережному Цимлянському городищі, три – в Маяках. Салтівські чересла відзначаються великими розмірами. Всі чересла, за винятком одного, є симетричними. Серед них виділяються знаряддя з короткою і довгою робочою частиною. Цікаво, що в Маяках чересла виявлені у закритих комплексах разом зі списоподібними і втульчастими наконечниками. На Правобережному Цимлянському городищі чересла знайдені з наконечниками. Наявність чересел, навіть асиметричних, не доводить існування одностороннього плуга для загіної оранки, під час якої чересло вертикально розрізає ґрунтовий шар, а наконечник горизонтально підрізає шар землі, піднімає його і за допомогою відвальної дошки відсуває в бік, частково або повністю перевертаючи. Чересло могло використовуватися і як робоча деталь самостійного орного знаряддя.

Для різних земляних робіт використовувалися мотики, заступи і сокири. Вони зустрічаються у закритих комплексах разом з наконечниками рал і плугів, череслами, серпами, іноді – з предметами озброєння.

Провушні мотики – масивні сільськогосподарські знаряддя праці вагою до 1 кг. Мотики, аналогічні салтівським, з'явилися у римську епоху. Численні знахідки цих знарядь праці зафіксовані на слов'янських і прилеглих землях у матеріалах пам'яток 2-ї половини I – початку II тис. н. е., наприклад, на Кавказі. Мотиками розбивали грудки землі з дерном, рубали коріння дерев, викорчувували пні. Своєрідну форму мали мотики з Правобережного Цимлянського городища і з другого Маяцького скарбу. Вони нагадують кетмени з округлою робочою частиною і типологічно близькі античним сільськогосподарським знаряддям для обробки ґрунту з Боспору і мотиці для обробки городів з Волзької Булгарії. Найчастіше мотики використовувалися в садівництві, городництві, виноградарстві.

У землеробстві широко застосовувалися провушні господарські сокири двох типів: з вузьким і широким лезом. Як і мотики, провушні сокири знайдені в закритих комплексах разом з сільськогосподарськими знаряддями, наприклад, в першому і в другому Маяцьких скарбах. Наявність сокир у скарбах не випадкова. Це вказує на те, що ці знаряддя використовувалися у сільському господарстві для підготовки землі під рілля: вирубування дерев і чагарників, викорчування пнів і перерубки коренів. Сокири були допоміжними землеробськими знаряддями праці, але в умовах Лісостепу, де доводилося очищати ділянки землі під рілля, їм належала важлива роль в обробці землі.

Значно рідше на пам'ятках салтівської культури зустрічаються залізні оковки дерев'яних заступів. Відомі два типи оковок: виїмчасті і прямокутні. Виїмчасті оковки овальної форми, які охоплюють дерев'яну лопату знизу і з боків, були без вушок або з двома бічними вушками і отворами в них. Оковки другого типу не мають аналогій в давніх пам'ятках. Вони знайдені в басейні середньої течії Сіверського Дінця, де слов'янський вплив був слабший, ніж у прикордонних з Хазарією землях [4, с. 32-37].

Крім того, до знарядь для обробки ґрунту належать, якоюсь мірою, землекопні мотики, широко поширені в салтово-маяцьких старожитностях. Це невеликі прямокутні лопаточки з втулкою, як у наконечників, покладені майже в кожен катакомбу. Багато їх знайдено і на Правобережному Цимлянському городі, і в Саркелі. У Подонні у 8-9 ст. мотиками довбали твердий глинистий або крейдяний материк при спорудженні напівземлянок, катакомб і могил. В стінках напівземлянок і особливо часто на стінах і склепінні катакомб можна розгледіти чіткі сліди цього знаряддя – вузькі і короткі борозенки. Цікаво, що ширина їх майже завжди точно співпадає з шириною мотики, виявленої в могилі. Що може, ймовірно, означати, що те знаряддя, яким видовбували катакомбу, за звичаєм в ній і залишали. Подібні мотики поширені далеко за межами Подоння та Приазов'я. Кочові народи користувалися ними для риття могильних споруд ще на межі середньовіччя. Дуже поширені вони і у синхронних салтово-маяцькій культурі, пам'ятках Сибіру і Середньої Азії, залишених кочовими і напівкочовими тюркомовними народами. На території Подоння вони найчастіше зустрічаються в тих місцях, де довбали в землі катакомби та напівземлянки [5, с. 144-146].

Також до числа землеробських знарядь слід віднести, мабуть, і своєрідну мотику з округлою робочою частиною і тяжким обухом, що нагадує кетмень.

Землеробські знаряддя знайдені на ряді поселень – Правобережному Цимлянському, Карнаухівському, Суворовському, Лівобережному Цимлянському, Салтівському, Підгорівському і деяких інших, але ніде вони не представлені так повно і у такому стані, як на Правобережному Цимлянському поселенні [3, с. 119].

Одними з найбільш досліджених городищ салтово-маяцької культури є Мохначське і Верхньосалтівське городища. Також на них знайдений хліборобський інвентар.

На Верхньосалтівському городищі знаряддя для первинної обробки ґрунту знайдено небагато. До них належать два залізних наральника. Перший з них представлений в експозиції місцевого музею, його походження невідоме. Другий, з пошкодженою втулкою, був виявлений у 2002 р., під час робіт на північно-

західній частині городища. Він був знайдений на рівні материка поруч з внутрішнім панцирем фортецької стіни (або під ним). За класифікацією, ці наральники належать до типу I B і датуються другою половиною I — початком II тис. н. е. Вони були характерні не тільки для населення салтівської культури (городища: Маяки і Правобережне Цимлянське), але й для сусідніх слов'янських племен.

Згідно знайденим металевим частинам (наральників і, ймовірно, чересел), можна припустити існування двох типів знарядь для первинної обробки ґрунту: – кривоґрядильні рала з наральником, укріпленим залізним широколопатним наконечником, поставленим горизонтально до землі; – знаряддя плужного типу – кривоґрядильні рала з наральником, укріпленим залізним широколопатним наконечником, поставленим горизонтально до землі, череслом і відвальної дошкою.

До знарядь для первинної обробки ґрунту потрібно зарахувати залізні оковки від лопат-заступів. Їх характерною особливістю є напівовальна форма і наявність отворів для кріплення з обох сторін у верхній частині виробу. Технологічна особливість цих знарядь полягає в тому, що вони виготовлялися з двох вигнутих смуг, які зварювались по зовнішньому краю. З внутрішнього краю виробу не зварювались.

На території ранньосередньовічного Верхнього Салтова знайдена одна провушна і значна кількість втульчастих мотик.

Вони виготовлені із заліза і належать до знарядь для вторинної обробки ґрунту. Переважна більшість верхньосалтівських мотик була виявлена під час досліджень катакомбних поховань, деякі з них відомі і з поселенської території комплексу.

Єдина провушна мотика, як і більшість безпаспортних знахідок з експозиції історико-археологічного музею у Верхньому Салтові, найімовірніше, виявлена місцевими жителями на території села. Найближчі аналогії їй відомі в матеріалах городища Маяки; мотики з таким же типом кріплення відомі також на Правобережному Цимлянському городищі [1, с. 62-63].

З матеріалів Мохначьського городища відомий залізний широколопатевий наральник, робочі поверхні котрого було

укріплено масивними наварними пластинами, що говорить про його потужність і можливість використання для оранки на чорноземних ґрунтах. Аналогії таким наральникам широко відомі серед матеріалів салтівської культури. Так, подібні знаряддя були знайдені на городищах Маяки, Правобережному Цимлянському. Цей тип датується другою половиною I – початком II тис. н. е. Подібні за формою та пропорціями наральники широко відомі також і на слов'янських пам'ятках лісостепової зони Східної Європи.

На теренах сучасної України наральники з плечиками відомі з черняхівських часів. На території Дніпровського Лівобережжя широколопатеві наральники з'являються у V-VII ст. Описаний наральник доцільніше за все було використовувати на кривоградильному ралі, з наральником, укріпленим залізним широколопатеvim наконечником, поставленим горизонтально до землі. Можна також припустити використання такого наральника на знарядді плужного типу – кривоградильному ралі, з наральником, укріпленим залізним широколопатеvim наконечником, поставленим горизонтально до землі, череслом та відвальною дошкою. Отже, цілком ймовірно, що орне знаряддя з таким наральником, могло використовуватися і для підняття цілини, або під час повернення на ділянку, яку під час перелогу залишили для відновлення родючості ґрунту.

На території салтівської частини Мохначського городища було знайдено також знаряддя для вторинної обробки ґрунту – втульчасті мотики двох типів: мотики-тесла та одна провушна мотика, робоча частина якої поставлена поперек до втулки. Близькою за формою, хоча й не аналогічною, є мотика з Правобережного Цимлянського городища [2, с. 265-266].

Отже, проаналізувавши знахідки знарядь для обробки ґрунту салтово-маяцької культури, можна сказати, що найбільш поширеним знаряддям землеробства були втульчасті мотики, якими видовбували катакомби і могили. Також великою кількістю представлені наральники, які визначені як деталі для кривоградильного рала, що мало широке поширення серед населення салтово-маяцької культури.

**ОРУДИЯ ТРУДА ДЛЯ ОБРАБОТКИ ПОЧВЫ САЛТОВО-
МАЯЦКОЙ КУЛЬТУРЫ ХАЗАРСКОГО КАГАНАТА
VIII-IX вв.**

В статье приводится классификация орудий для обработки почвы салтово-маяцкой культуры Хазарского каганата и приводятся примеры находок подобных орудий на Верхнесалтовском и Мохначском городищах.

Ключевые слова: Салтово-маяцкая культура, орудия для обработки почвы, мотыга, наконечники.

Chentsov Y. N.

**TOOLS FOR SOIL SALTOVO-MAYATSKAYA CULTURE OF
THE KHAZAR KHANATE VIII-IX CENTURY**

The article provides a basic classification of instruments for soil Saltovo-mayatskaya culture of the Khazar khanate and examples of tools from archaeological finds on Verhnesaldinsky and Mochnaczkа forts.

Key words: Saltovo-Mayaki culture, tools for tillage, the hoe, tips.

Джерела та література

1. Колода В. В., Горбаненко С. А. Сельское хозяйство носителей салтовской культуры в лесостепной зоне. – К.: Институт археологии НАН Украины, 2010. – 216 с.
2. Колода В. В., Горбаненко С. А. Землеробство салтівської культури (за матеріалами Мохначського городища) / Колода В. В., Горбаненко С. А. – Vita Antiqua № 7-8 / Збірка наукових статей, К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – № 7-8. – 300 с.
3. Ляпушкин И. И. Памятники салтово-маяцкой культуры в бассейне р. Дона / Ляпушкин И. И. – Труды Волго-Донской

археологической экспедиции. Том 1 : Издательство АН СССР. – 426 с.

4. Михеев В. К. Подонье в составе Хазарского каганата / Михеев В. К. – Х. : Издательство «Вища Школа» , 1985. – 150 с.
5. Плетнева С. А. От кочевий к городам. Салтово-Мацкая культура / Плетнева С. А. – М. : Издательство «Наука», 1967. – 197 с.

Підсекція ЕТНОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Гажева Л. Д.

Науковий керівник – д. і. н., доц. О. А. Прігарін

УДК 930:069.02:908

МУЗЕЙ ЯК «ІНСТИТУТ ПАМ'ЯТІ» НАРОДУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВЦІВ

У статті розглядається феномен музею як важливий інститут збереження і реактуалізації колективної пам'яті народу. Проаналізовано погляди зарубіжних дослідників щодо проблеми історичної пам'яті та музею як її складової частини.

Ключові слова: історична пам'ять, соціальна пам'ять, колективна пам'ять, місця пам'яті, музей.

У сучасному гуманітарному знанні концепція історичної пам'яті стала однією з найбільш затребуваних. До неї звертаються не тільки історики, але також соціологи, культурологи, письменники і, звичайно, політики.

Пам'ять – це складний психічний процес, який пов'язує в єдиний логічний ланцюг результати людської діяльності минулого, теперішнього та майбутнього. Пам'ять об'єднує в єдине ціле пізнавальні процеси не тільки окремої людини, але і людства в цілому. Пам'ять це така людська здатність, яка дозволяє людині створювати і підтримувати соціум. Існує цілий ряд категорій, пов'язаних з пам'яттю: індивідуальна, колективна, культурна, комунікативна, місця пам'яті і т. д. Всі ці поняття, так чи інакше, пов'язані між собою з історичною пам'яттю.

Практично будь-яка з перерахованих вище видів пам'яті соціальна. В рамках соціальної пам'яті, перш за все, можна говорити про колективну та індивідуальну пам'ять. Індивідуальна пам'ять так само соціально обумовлена, як і колективна, оскільки не може існувати без соціальних рамок і маркерів. Соціальна пам'ять – це складний взаємозв'язок інститутів, що здійснюють спадкоємність минулого і сьогодення.

Концепція «мнемонічних місць» (відома також як концепція «місць пам'яті»), запропонована на початку ХХ століття Морісом Хальбваксом, а пізніше, в 1980-ті рр. продовжена Пьером Нора. Ця концепція на сьогоднішній день, стає все більш популярною та актуальною з точки зору пояснення впливу пам'ятних місць на історичну пам'ять того чи іншого народу.

Засновником теорії історичної пам'яті вважається французький філософ, соціолог Моріс Хальбвакс. Наукові погляди вченого, який випередив свій час, були в повній мірі оцінені лише через кілька десятиліть після його смерті. Між двома світовими війнами Хальбвакс написав серію статей про рушійні сили колективної пам'яті.

В своїй роботі «Коллективная и историческая память» М. Хальбвакс намагається дати визначення цим поняттям та порівняти їх. Вчений висуває думку суть якої в тому, що історія та історична пам'ять у багатьох відношеннях протилежні. М. Хальбвакс пише, що історія зазвичай починається в той момент, коли закінчується традиція, коли згасає або розпадається соціальна пам'ять. Поки спогад продовжує існувати, немає необхідності фіксувати його письмово, та й взагалі якось фіксувати. Тому потреба писати історію того чи іншого періоду, суспільства і навіть людини виникає тільки тоді, коли вони вже пішли так далеко в минуле, що у нас мало шансів знайти навколо себе багатьох свідків, які зберігали про них якийсь спогад [2].

Саме М. Хальбвакс висловив глибоку ідею про історичну пам'ять як найважливіший чинник самоідентифікації соціальної або будь-якої іншої групи. Заслуга М. Хальбвакса полягала в тому, що він вивів проблему конституювання «знання», «пам'яті» з біології в сферу культури.

Французький історик Пьер Нора, спираючись, на дослідження пам'яті М. Хальбвакса та інших попередників з вивчення соціальної пам'яті, запропонував своє бачення соціальної пам'яті народу та створення «символічних об'єктів», з якими народ може асоціювати свої спогади минулого та культурні цінності. Такі «символічні об'єкти» увійшли в історію, як «місця пам'яті».

Поняття «місця пам'яті» було введено в науковий обіг Пьером Нора у 1980-90-х роках в його семитомній праці «Les Lieux de Memoire», опублікованої у Франції. Його «Місця пам'яті» (1984-1992) – це історія колективної пам'яті Франції, розкритої через її репрезентації, є найбільш амбітним проектом нової історії в області політики пам'яті, що вінчає досягнення цього напрямку. П. Нора по праву вважається засновником концепції колективної культурної пам'яті, яку після нього досліджують відомі вчені-історики, антропологи, культурологи по всьому світу.

Історія, яку М. Хальбвакс протиставляв пам'яті, на думку П. Нора, глибоко пронизує її: «... те, що сьогодні називається пам'яттю, відноситься не до пам'яті, але вже до історії», і відповідно вивчення «місць пам'яті» збігається з «історією історії» [3, с. 21].

Розглядаючи дослідження П. Нора слід зазначити, що історик пише, що про пам'ять народу говорять лише тому, що її вже немає і саме тому для збереження пам'яті створюються місця пам'яті. «Місця пам'яті» не є місцями у вузькому, географічному розумінні цього слова. Ними можуть бути люди, події, будівлі, книги, пісні та інші предмети «оточені символічною аурую», покликані «утримувати» в пам'яті уявлення суспільства про самого себе і своєї історії. За П. Нора, найголовнішою функцією цих місць пам'яті є зберігати пам'ять групи людей. Їх головна роль – символічна. Вони покликані створювати уявлення суспільства про самого себе і своєї історії. Важливою характеристикою місць пам'яті є те, що вони можуть нести різні значення і що це значення може змінюватися. Безперечно, одним з яскравих прикладів «місць пам'яті» є музей, адже будь-яка його колекція може перенести відвідувача в часі та просторі і відтворити в його пам'яті певні події.

В роботі «Проблематика мест пам'яті» П. Нора пише, що інтерес до місць пам'яті, де пам'ять кристалізується і знаходить свій притулок, пов'язаний з особливим моментом історії. Це поворотний пункт, коли усвідомлення розриву з минулим зливається з відчуттям розірваної пам'яті, але в цьому розриві зберігається ще достатньо пам'яті для того, щоб могла бути

поставлена проблема її втілення. Почуття безперервності знаходить свій притулок в місцях пам'яті. Численні місця пам'яті (*lieux de memoire*) існують тому, що більше немає пам'яті соціальних груп [1, с. 17].

Автор зазначає, що місця пам'яті народжуються і живуть завдяки почуттю, що спонтанної пам'яті немає, а значить - потрібно створювати архіви, потрібно відзначати річниці, організовувати святкування, вимовляти надгробні промови, нотаріально завіряти акти, тому що такі операції не є природними. Ось чому охорона меншинами врятованої пам'яті в спеціальних, ревностно охороняємих центрах здатна лише загострити істину всіх місць пам'яті [1, с. 26]. Особливу увагу в цьому аспекті заслуговує саме мова та культурні особливості народу, які є об'єктом уваги та «пам'ятання». Тим самим зберігаючи культурні особливості минулого, етнос пам'ятає про себе, свою історію та свою етнічну ідентичність. За П. Нора саме для збереження своєї етнічної ідентичності багатьма етносами створюються місця пам'яті, провідну роль в яких відіграють музеї народної культури того чи іншого етносу. За П. Нора такі музеї створюються щоб допомогти суспільству створити уявлення про своє історичне минуле та подолати розрив з ним. Музеї у цьому випадку виступають сполучною ланкою між історичним минулим і майбутнім.

Говорячи про сучасну історіографічну картину вивчення «історичної пам'яті» слід відмітити, що ця тема є досить популярною серед сучасних вчених. Так, темі соціальної, колективної, культурної, історичної пам'яті присвячено багато робіт. Слід сказати, що всі роботи сучасних дослідників, а саме беремо до уваги поч. ХХІ ст., засновані на попередніх дослідженнях теоретиків концепції колективної пам'яті, а саме М. Хальбвакса, П. Нора.

Відомий сучасний німецький історик Фритцеф Беньямін Шенк у своїй статті «Концепция «*Lieux de Memoire*», аналізуючи ідеї П. Нора, зазначає, що тема колективної культурної пам'яті сьогодні належать до модних тем західної історіографії. Останнім часом у багатьох європейських країнах і в США вийшли дослідження,

присвячені вивченню особливостей культурної пам'яті, а також тематичні дослідження про політичний культ смерті, історичних святах і національних пам'ятках [4].

В своїй статті дослідник говорячи про джерельну базу з теми, відмічає, що джерелами для вивчення місць пам'яті є тексти, картини і предмети, які дають інформацію про певну подію, людину або ідею. Джерелами можуть стати, наприклад, пам'ятники історичної думки, газетні статті про відкриття пам'ятників, політичні доповіді, прочитані на історичних ювілеях, живопис на історичні сюжети, предмети повсякденного життя. Вважається, що формування в свідомості «місць пам'яті» – загальний феномен процесів розвитку «ми-груп». Ідея загального героїчного минулого принципово важлива, наприклад, для самосвідомості етнічних меншин, релігійних груп, міст, регіонів і навіть класів. Вона також грає важливу роль в складанні національної ідеології [4]. Саме на основі вище перерахованих аргументів Фриттьєф Беньяміна Шенка можна віднести й музей до «місць пам'яті», поставивши його на ряду з іншими «місцями пам'яті».

Говорячи про сучасних дослідників пам'яті слід відмітити сучасного вченого, психолога, британського та американського культуролога, історика культури та літературознавця, який працює в Кембриджі – Олександра Марковича Еткінда. В своїй роботі «Кривое горе: память о непогребенных» О. М. Еткінд, вступає в дискусію з П. Нора з приводу одиниць існування пам'яті. Згідно П. Нора, культурна пам'ять структурована у вигляді просторово організованих місць, при цьому часова динаміка стосується трансформації тих чи інших «місць пам'яті». А. М. Еткінд ж пропонує термін «події пам'яті» і визначає їх як «акти звернення до минулого, що змінює їх усталені культурні значення». В своїй статті «Столетня революция: юбилей начала и начало конца» О. М. Еткінд зазначає, що механізм пам'яті моделює структура музею. Об'єкти, що зберігають матеріальну пам'ять свого часу і в цій якості практично незмінні, доповнюються підписами, зміст яких періодично піддається сумнівам, дебатуються і переглядається. Об'єкти без підписів не становлять пам'ять, як і підписи без об'єктів. У загальній формі ці явища можна описати як

тверду і м'яку пам'ять. Тверда пам'ять зберігається в триваючому часі в матеріальному субстраті, перш за все в пам'ятках; друга має текстуальний характер і живе в поточному публічному дискурсі. Два види історичної пам'яті – документи і монументи, тексти і меморіали, наративи і пам'ятники – доповнюють один одного і взаємно необхідні [5].

Гажева Л. Д.

МУЗЕЙ КАК «ИНСТИТУТ ПАМЯТИ» НАРОДА В ИССЛЕДОВАНИЯХ УЧЕНЫХ

В статье рассматривается феномен музея как важный институт сохранения и реактуализации коллективной памяти народа. Проанализированы взгляды зарубежных исследователей по проблеме исторической памяти и музея как ее составной части.

Ключевые слова: историческая память, социальная память, коллективная память, места памяти, музей.

Hazheva L. D.

MUSEUM AS «INSTITUTE OF MEMORY» PEOPLE IN THE STUDY OF SCIENTISTS

This article analyses the phenomenon of the museum as an important institution of saving and relaying the collective memory of nation. Analyzed the views of foreign researchers on the problem of historical memory and the museum as its integral part.

Key words: historical memory, social memory, collective memory, places of memory, museum.

Джерела та література

1. Нора П. Проблематика мест памяти [Электронный ресурс] / П. Нора. – Режим доступа: <http://ec-dejavu.ru/m-2/Memory-Nora.html>

2. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память [Электронный ресурс] / М. Хальбвакс. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
3. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Пер. с фр. и вступ. статья С. Н. Зенкина / М. Хальбвакс. – М: Новое издательство, 2007. – 348 с.
4. Шенк Фритьеф Беньямин. Концепция «lieux de memoire» [Электронный ресурс] / Фритьеф Беньямин Шенк. – Режим доступа: <http://www.hist.vsu.ru/cdh/Articles/02-11.htm>
5. Эткинд. А. М. Столетняя революция: юбилей начала и начало конца [Электронный ресурс] / А. М. Эткинд. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/oz/2004/5/2004_5_3.html

Дубна М. М.

Науковий керівник – к.і.н., доц. Н. О. Петрова

УДК 930.22:[314.745.25:39(477.86/.87)](477.74)

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ БОЙКІВ – ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ НА ОДЕЩИНІ

У статті розглянута проблематика досліджень бойків-переселенців на території Одеської області, які були депортовані з території Польщі у 1951 році і переселенців 1944-1947 років. Звернуто увагу на праці дослідників і порушені ними питання, та на проблематиці нерозгорнутих аспектів з життя, наприклад: збереження культурної ідентичності та адаптації в цілому.

Ключові слова: бойки-переселенці, етнічність, культура, дослідження, депортація.

У 1951 році відбувся польсько-радянський обмін ділянками територій, один з найбільший мирний обмін територіями в історії Польщі і Радянського Союзу. Згідно з угодою складеною у Москві 15 лютого 1951 року, Народна Республіка Польща і Союз Радянських Соціалістичних Республік обмінялись ділянками державних територій площею по 480 км² [1, с. 26].

Угода ґрунтувалась «на принципі взаємного обміну кілометр на кілометр», в результаті якого Польща отримувала ділянку у Дрогобицькій області загальною площею 480км², передаючи Радянському Союзу рівну за розміром ділянку у Люблінському воєводстві. Розташована на цих територіях нерухома власність передавалася безоплатно й у справному стані, а її вартість компенсації не підлягала. Кожна сторона могла вивозити своє рухоме майно, зернове і невстановлене обладнання. Населення, що проживало на переданих ділянках, мало залишатися у межах своєї держави, яка самостійно вирішувала питання про його переселення.

Передана Польщі ділянка здавна відносилась до етнічних земель бойків [1, с. 19]. Однією з умов обміну було виселення місцевого населення. Жителів села Устянове, Нижньо-Устрівського району, Дрогобицької області переселили у село Маринове, Березівського району, Одеської області.

У свій час, колишній директор Державного архіву Одеської області, Іван Іванович Ніточко, написав декілька книг про переселенців 1951-го року: «Остання депортація» та «126 днів». В них автор описав переселення жителів с.Устянове, Нижньо-Устрівського району, колишньої Дрогобицької області у село Маринове, Березівського району, Одеської області, серед котрих були й мої предки. За ініціативою І. І. Ніточко у селі Маринове збудовано пам'ятний знак на котрому викарбувано 159 прізвищ глав сімей переселенців [2, с. 9].

У своїх працях він описує як і сам аспект переселення, так й адаптацію людей до нових умов життя. Іван Ніточко пише про умови перевезення: коли людей саджали у вагони для худоби по 150-200 чоловік і вивозили з рідної землі, поселення їх на місці прибуття до тимчасових житлових споруд, а інколи їх підселяли до місцевих, бо житла були не добудовані, або ж їх не вистачало, описував те, як переселенці до всього звикали, навіть до клімату, те як люди працювали у колгоспі, ким працювали, як одружувалися і таке інше.

Іван Ніточко зазначає, що Сталін і Хрущов здійснили переселення 1951року виключно з економічних причин і

бажання показати свою підтримку прокомуністичному уряду Польщі [2, с. 22]. У своїх працях, не зважаючи на широкий пласт документальних матеріалів, йому не вдалося висвітлити історію та сучасний план розвитку громад переселенців. Автор свідомо подає в додатках документи, які є на зберіганні в Державному архіві Одеської області, вважаючи що вони викличуть цікавість у дослідників депортації 1951 року, які зможуть порівнювати масштаби самого переселення та трагедії для самих переселенців.

Тетяна Пронь, описує широкомасштабне переселення українського населення з Польщі в Українську РСР в 1944-1946 рр. Вона дослідила міграційний рух українців з Польщі на терени західних областей України, а також в Донецьку, Луганську, Запорізьку, Миколаївську, Херсонську, Одеську та Полтавську.

У статті ми бачимо усі масштаби міграційного процесу. За наведеними даними Одеська область посідає 2 місце серед південно-східних областей України і 5 місце серед усіх інших адміністративних територій де розселяли українців з Польщі.

Згідно з планом прийому Одеська область мала прийняти 6850 українських родин з Польщі [3, с. 151]. Назагал у 1944-1945 рр. в область було переселено переселенців-українців – 6875 родин: 24474 особи, і їх організоване перевезення з Польщі в область фактично припинилося [3, с.152].

Нажаль, в роботі не описується культурологічний аспект життя переселенців, але досліджено самовільний виїзд переселенців з Одещини у західні області України, який у 1946-1947 рр. досяг небачених темпів. На 1 травня 1947 р. в області залишилося проживати тільки 909 родин [3, с. 156]. Державна допомога переселенцям на тлі неврожаю була настільки незначною (на трудовні вони майже нічого не отримали, або «видали по гарбі сіна і 50 г хліба») [3, с. 156], що вони мусили рятуватися від голоду.

Розчарувавшись у колгоспній системі господарювання, виїжджали навіть ті, які отримували розрахунки на трудовні. Правління колгоспів дивувало, що деякі родини отримали по 54 відра вина і 640 кг зерна, але все рівно виїхали. Вочевидь такий розрахунок не міг влаштувати переселених. Вони не розуміли, чому, так гірко натрудившись, мали голодувати.

Отже, переселення українців з Польщі в Одеську область та його інтеграція в локальне середовище краю відбувалося надзвичайно складно. Незадовільне їх влаштування в колгоспах Одещини викликало масовий самовільний рух у не охоплені суцільною колективізацією західні області України. Внаслідок цього Одеська область, разом з іншими областями південного регіону України, по факту стала роз'їзною площадкою в міждержавному «обміні» населенням СРСР і Польщі [3, с. 167]. Активний зворотний рух переселенців, слабке закріплення їх в Одеській області засвідчували наявність ряду глибоких проблем економічного, соціального й психологічного характеру, що гальмували входження переселенців у локальне середовище цього краю.

В умовах повоєнної руйнації переселенці суттєво впливали на соціальну структуру сільських громад, невідільно створювали конкурентне середовище. Міжетнічне напруження у відносинах місцевих колгоспників і переселенців проявлялося в поведінкових і комунікативних контекстах інтеграційних процесів. Розробка цієї проблематики може бути корисною з точки зору вивчення проблем сучасної міграції як складного соціального явища.

Свого часу, на історію та культуру переселенців 1951 року звернув увагу Кушнір В. Г. Автор дослідив проблему адаптації українських переселенців на прикладі бойків з села Маринове, Березівського району, про яких у свій час І. І. Ніточко опублікував книгу «Остання депортація до 60-річчя примусового переселення 1951 року» [1;2]. Описав пов'язану з нею трансформацію традиційної культури і те, як же вплинуло переселення на систему життєдіяльності переселенців.

Спочатку автор описує переїзд з усіма його аспектами. Люди вивозили майже весь свій одяг і речі з атрибутами побуту, тому могли цілком сподіватися на збереження традиційної системи життєдіяльності. Але через значні обмеження переселенці не змогли вивезти всі знаряддя праці [4, с. 87].

Значний вплив мали кліматичні умови. За рік у переселенців загинули майже всі корови, бо не витримали спеки нашого регіону і такого корму як солома, відсутність дерев, трави, родючих річок, нестерпна спека, у дефіциті була навіть картопля – основний

продукт на батьківщині [4, с. 87]. Також значною мірою вплинула відсутність церков через заборону релігії. Переселенцям завжди чогось не вистачало для нормального ведення господарсько – побутового життя, наприклад: палива на зиму, корму для корів, одягу, взуття і таке інше. Вплинуло планування і облаштування житла, бо типові «коробки» розміром 5×9 м не мали нічого спільного з їх традиційними житлами [4, с. 88].

Але, щодо культурного аспекту, слід зазначити, що люди дотримувалися своїх традицій. Наприклад: новонароджених називали на честь дідуся чи бабусі, дітей привчали до праці по господарству змалку, ледарство вважалося неприпустимим. Вони, навіть, вітаючись зі старшими знімали каптур та вимовляли: «Слава Ісусу Христу» [4, с. 91]. Одруження відбувалося у формі весілля та дотримувався ритуал «весільного столу» [4].

Отже, переселенці на новому місці намагались вести свій традиційний життєвий устрій, але інколи це не завжди вдавалося, значною мірою через причини інтеграції у нове суспільство.

У статті Петрової Н. О., та Ковальчука С. В. «Українці переселенці на Одещині 1944-1946 рр.» на основі архівних документів проаналізована політика уряду, що застосовувалась радянською владою, що до українців – переселенців з Польщі у 1944-1946 рр.

Автори розглянули чисельність переселенців, райони розселення, положення та відношення до влади українців, які були депортовані з території Польщі у 1944-1946 рр. А почалося все з міжнародної угоди від 9 вересня 1944 року між Польським Тимчасовим Револьюційним комітетом і урядом УРСР про обмін населенням і передачі територій.

Слід відмітити, що переселенці в своїй більшості прибували до районів області із майном, наприклад: «... на 15 березня 1945 р. область прийняла 2648 вагонів із 4 965 родинами, що становило 17 591 особу. З ними прибули 4 233 худоби, 1739 коней, 999 свиней, 904 вівці, 7995 домашньої птиці, 540 бджолосімей, 2533 сільськогосподарського реманенту, 476 возів» [5, с. 158].

Щодо чисельності переселенців, у 1944-1946 рр. за матеріалами архіву, як уже зазначалося вище, до Одеської області було

переселено 6875 родин. Починаючи з середини 1945 р. значна частина переселенців без дозволу почала виїжджати до областей західної України. Справи за № 155 та № 163 наводять наступні дані: з 6911 родин, 5854 на 1 лютого 1947 р. виїхали з районів Одеської області, на проживанні залишилось 1061 родина, що становило [5, с.159]. У справі № 145, в звіті завідуючого сектором переселення Черепакіної М. Т. вказано 6905 родин, з яких залишилось на проживання 1122 родин, з них 5763 родини виїхали самовільно, тільки 20 родин отримали дозвіл Управління по справах евакуації при Раді Міністрів СРСР [5, с. 160].

Але місцевій владі було заборонено видавати дозвіл переселенцям на виїзд з району, тому були випадки повернення цілих родин. Необхідно виділити, ще одну рису: українців-переселенців переважно розселяли в колишні німецькі колонії-колгоспи, які були залишені або під час війни або після звільнення Одещини від німців-колоністів, про що свідчать архівні документи [5, с. 160].

Політика радянської влади дуже добре виглядала лише у звітах і статистиці, а насправді переселенці зіткнулися з важкими умовами: відсутність житла, нові кліматичні умови, працевлаштування і т. д. Намагання влади своєю репресивною політикою вплинути на переселенців призвело до того, що вони просто покидали все і виїжджали до західних областей України.

Сьогодні тематика депортації та переселення українського населення на терени Одеської області набуває все більшої популярності. Все більше дослідників цікавляться й переселенням 1951 року, коли з території Польщі було депортовано бойків. Розглядається все більше проблем самого аспекту депортації вцілому, звертається увага на інтеграції бойків в локальне середовище Одеського регіону, та їх адаптацію до нових умов життя.

СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ БОЙКОВ – ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ НА ТЕРРИТОРИИ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассмотрена проблематика исследований бойков – переселенцев на территории Одесской области, которые были депортированы с территории Польши в 1951 году и переселенцев 1944-1947 годов. Обращено внимание на исследователей и рассмотрены ими вопросы в их работах, и проблематику аспектов из жизни, например: сохранение культурной идентичности, а также адаптации в целом.

Ключевые слова: бойки – переселенцы, этничность, культура, исследования, депортация.

Dubna M. N.

MODERN RESEARCHING OF BOYKO-IMMIGRANTS IN THE ODESSA REGION

The article deals with the problems of the Boyko settlers researching in the Odessa region, who were deported from Poland in 1951 and settlers 1944-1947 years. The attention is paid to researchers and their raised issues in their work, and the issue invitation aspects of life, such as: preserving cultural identity and adaptation in general.

Key words: Jaunty-immigrants, (Boyko-immigrants), ethnicity, culture, research, deportation.

Джерела та література

1. Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року / І. І. Ніточко – Одеса: Прескур'єр, 2011. – 239 с.
2. Ніточко І. І. 116 днів. Історія останньої депортації / І. І. Ніточко – Одеса: Прескур'єр, 2016. – 300 с.

3. Пронь Тетяна. Переселення Українського населення з Польщі в Одеську область та його інтеграція в локальне середовище краю (1944-1946 рр.) // Краєзнавство / Т. Пронь. – № 1. – 2012. – С. 150-157.
4. Кушнір В. Г. Проблеми адаптації українців на Одещині // Записки Історичного факультету / В. Г. Кушнір – Одеса: ОНУ, 2015. Випуск 25. – С. 85-97.
5. Петрова Н. О., Ковальчук С. В. Українці – переселенці на Одещині // Записки Історичного факультету / Н. О. Петрова, С.В. Ковальчук – Одеса: ОНУ, 2016. Випуск 27. – С. 155-165.

Негруца Д. С.

Науковий керівник – к.і.н., доц. Н. О. Петрова

УДК 392.8(477.74-2)''20''

ВІЗУАЛЬНІ ПРОЯВИ ЕТНІЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ МІСТІ (НА ПРИКЛАДІ М. ОДЕСИ)

У статті зроблена спроба розглянути проблеуа загрози глобалізації і стирання кордонів між культурами багатьох етносів в умовах проживання в одному місті, проблема впливу глобалізації на самовираження представників різних етносів, на їх уявлення про власну культуру, в тому числі і в традиційній системі харчування

Ключові слова: *етнічність, глобалізація, система харчування, культура*

Як відомо, Одеса поліетнічне місто, в якому проживають представники 133 етносів. За етнічним складом, більшість населення становлять українці, значну частку становлять росіяни, болгар, євреї, молдовани, а також білоруси, вірмени, грузини.

В статті зроблено спробу дослідити вплив глобалізації на традиційну систему харчування окремих етносів в сучасності та їх способи репрезентації культурних надбань на прикладі закладів

систем харчування. Ми виокремили та проаналізували заклади систем харчування українців, болгар, євреїв, молдован, білорусів і грузинів. Для аналізу закладів систем харчування ми обрали ресторан “Куманець” – для українців, ресторан “Механа” – для болгар, ресторан “Розмарин” – для євреїв, ресторан – для молдован [5].

Українська система харчування відома своєю різноманітністю та високими смаковими якостями. Вона нараховує сотні страв, які відомі по всьому світу: борщі й пампушки, вареники та галушки, деруни й кров’янка та багато інших. А чи збереглися ці віковічні рецепти в сьогоднішній день? Наприклад, ресторан під назвою «Куманець», це ресторан з українськими традиціями, який знаходиться в самому серці Одеси. Як тільки заходиш одразу здається, що ти опиняєшся в справжньому українському селі, у дворі, де цвіте мальва, і ось-ось заспіває півень біля української хати. В «Куманці» зібрана ціла колекція вручну вишитих рушників і строкатих орнаментованих хусток. Особливий затишок створює невід’ємна частина старовинного сільського будинку – справжня дров’яна піч, прикрашена петриківським розписом, і старовинні сільські приналежності, привезені з усіх усюд. А до столу ваблять ароматні страви: український борщ з пампушками та салом, рум’яні кільця домашньої ковбаски, деруни, оселедець з цибулею, пухкі вареники і запашний хліб [2].

Болгарська система харчування залишила великий слід в системі харчування в Одесі, оскільки сучасні болгары поселилися в Одесі ще в кінці XVIII століття та на початку XIX століття. Болгарська система харчування сформувалась протягом багатьох століть. Її особливості зумовлювалися як природними умовами, так і багатомілітнєвою історією. Відмінними рисами болгарських страв є наявність гострих приправ, соковите м’ясо, достаток овочів і пікантний присмак. Одна з основних особливостей – одночасна теплова обробка продуктів на слабкому вогні. Це дозволяє зберегти живильні властивості, домогтися приємного аромату страв, оригінальних смакових сполучень. Приправи звичайно додаються в помірних кількостях, їхнє призначення – відтінити основні смакові якості страви. Для болгарської системи харчування характерні такі страви як: болгарський суп (чорба)

з квасолі по-монастирськи, шопський салат, таратор, баниця, пастарма та кашкавал. Це лише маленька частина з величезного вибору страв.

«Механа» – це така затишна хатинка, виконана в болгарському стилі, куди приємно приходиться в будь-який час року. (До речі, в Болгарії механою називаються всі невеликі ресторанчики, в яких зазвичай працює одна дружна сім'я). У холодний зимовий вечір в «механі» можна ситно пообідати або просто зігрітися келихом глінтвейну, а влітку або навесні, можна попитувати чай за столиком, а потім прогулятися у сквері.

Заклади єврейської системи харчування знаходяться під наглядом рабина Вольфа. Найвідомішим закладом єврейської системи харчування є ресторан «Розмарин». Це перший кошерний ресторан в Одесі, розташований в будівлі, яка від початку будувалася як їдальня для потребуючих євреїв. Кашрут накладає дуже серйозні обмеження як в плані режиму роботи ресторану, так і в плані тих продуктів, які тут використовуються. У плані режиму «Розмарин» не працює в п'ятницю і суботу. Чи не працює в єврейські свята. Єврейська їжа незмінна сьогодні, як і в давні часи. Ця сталість зберігається завдяки традиції, яка наказує не тільки строго використовувати певні продукти, а й способи приготування їжі. «Розмарин» – м'ясний ресторан, ніяких молочних продуктів тут немає. На кухні постійно працюють представники синагоги, «машгехі». Вони стежать за тим, щоб дотримувався закон, дотримувалася технологія. Вони стежать пильно, щоб в результаті виходила нормальна, здорова їжа [4].

Молдавська кухня створювалася під впливом грецької, турецької, балканської, західноєвропейської, а пізніше – української і російської, проте вона відрізняється самобутністю. Найбільшу кількість страв готують в Молдові з овочів – їх вживають в свіжому вигляді, варять, смажать, запікають, фарширують, тушкують, солять. Традиційними є страви з кукурудзи, квасолі, нуту, овочів – баклажанів, кабачків, перців, гогошарів тощо. Молдавські супи – чорби і заступники – готують на овочевих відварах, м'ясних і рибних бульйонах. До перших страв подають мамалигу, плацинди, вертути, пампушки. Для приготування других страв в молдавській

кухні використовують переважно – овочі, м'ясо, рибу, бринзу, кукурудзяну крупу і борошно, пшеничне борошно, рослинні і тваринні жири. Традиційними борошняними виробами є вертути і плацинди з фруктової, овочевої, сирної та горіховою начинкою.

Молдавська система харчування представлена в ресторані «Бессарабка», але вона не є домінантною, там присутнє поєднання трьох систем харчування: української, молдавської і болгарської.

Отже, ми зробили спробу дослідити системи харчування таких етносів як українців, болгар, євреїв та молдован. Розглянули заклади систем харчування згаданих етносів та зрозуміли, що в період глобалізації дуже важливою є проблема стирання кордонів між культурами етносів, а саме традиційних систем харчування.

Негруца Д. С.

ВИЗУАЛЬНОЕ ПРОЯВЛЕНИЕ ЭТНИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ГОРОДЕ (НА ПРИМЕРЕ Г. ОДЕССЫ)

В статье рассматривается проблема угрозы глобализации и стирание границ между культурами множества этносов в одном городе, проблема влияния глобализации на самовыражение представителей разных этносов, на их представление о собственной культуре, в том числе и в традиционной кухне.

Ключовые слова: этничность, глобализация, кухня, культура

Nehrutsa D. S.

VISUAL EXPRESSION OF ETHNICITY IN MODERN CITY (ON EXAMPLE OF ODESSA)

This article deals with the problem of globalization and the threat of erasing the borders between the cultures of many ethnic groups in the same city, the problem of influence of globalization on the expression of different ethnic groups on their imagination about their own culture, including in the traditional dishes.

Key words: ethnicity, globalization, culture, traditional dishes, culture

Джерела та література

1. Бязрова Дж.Б. Глобализация и проблема национальных ценностей. / Джульетта Бароновна Бязрова // Философия и общество. – 2004. – № 1 . – С. 62-70.
2. Грицак Е. Н. Современная украинская кухня. / Грицак Елена Николаевна. – Москва, 2008.
3. Дробижева Л. М. Этничность в современном обществе. Этнополитика и социальные практики в Российской Федерации. / Леокадия Михайловна Дробижева // Мир России. – 2001. – Т. 10, № 2. – С. 167-180.
4. Ресторан «Куманець» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kumanets.com.ua/ru/> (25.03.2017)
5. Ресторан «Розмарин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rozmarin.od.ua> (27.03.2017)

Незгодюк О. А.

Науковий керівник – к.і.н., доц. Н. О. Петрова

УДК 398.3(=161.2)(477.74):616-08

НАРОДНА ЛІКУВАЛЬНА ПРАКТИКА УКРАЇНЦІВ СЕЛА ПИСАРІВКИ КОДИМСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ

У статті зроблено спробу дослідити окремі аспекти народної лікувальної практики на основі власних спостережень та опитування носіїв інформації про цю галузь народної культури. Увагу приділено таким аспектам, як, примовляння, замовляння та використання лікарських трав. Зроблено спробу висвітлити аспекти народної лікувальної практики українців в селі Писарівка Кодимського р-ну. Наші дослідження продемонстрували неповне збереження традицій знахарства, які передавали вміння з покоління в покоління. Окремі аспекти народної лікувальної практики модернізуються в сучасності.

Ключові слова: *примовляння, замовляння, «наговорна» вода, знахарка, свячена вода.*

Українська народна медицина є яскравим світочем на усіх етапах історичного розвитку нашого етносу. Її потенціал, освячений тисячолітньою мудрістю, визначався не лише у любові до землі, праці, вона панувала у обрядах, піснях, замовляннях, ритуальних святах, лікувальній магії словом, речами, числами, оберегами, цілющими рослинами і був відображений у побуті, фольклорі, народних оповіданнях, працях етнографів, істориків, ченців, трактатах бакалаврів і магістрів медицини. Культ землеробської праці, поклоніння сонцю, матінці-землі, воді, космосу, домінування жінки як творця родинного вогнища, як матері дітей, як продовжувача людського роду, яка співає колискові пісні, оповідає казки та легенди, купає дитину в настоях череди, материнки, ромашки, чабрецю, навчає вишивати, працювати, співати, замовляє від хвороб, готує обереги, щоб «нечиста сила» не торкнулася її дитини – «квітоньки або сокола ясного», і, як пише Є. С. Товстуха, – це «споконвічний динамічний стрижень рушійної інтелектуальної, духовної і фізичної величі української нації» [10].

Серед ґрунтовних досліджень проблематики народної лікувальної практики виділяється праця Ірини Ігнатенко «Народна медицина Українців Середнього Полісся: традиції та сучасність (на польових етнографічних матеріалах)» [7]. Ця робота стала нам дуже корисною при написанні статті, також ми звернулись до класичної праці Зоряни Болтарович «Народна медицина українців» [1], в якій зроблено узагальнене дослідження звичаїв народної лікувальної практики різних регіонів України. Багато корисних матеріалів є в праці М. та І. Носалів «Лікувальні рослини і способи їх застосування в народі» [8]. Здобутки науковців дали можливість опрацювати зібрану інформацію під час польових опитувань респондентів та використати її на практиці. Джерелами для написання статті стали власні спостереження та інформація зі спогадів «бабки» (знахарки) Побережник Ганни Іванівни, 1937 р. н., жительки с. Писарівка Кодимського р-ну Одеської області [9], про окремі аспекти лікувальної практики, переважно з власного досвіду, а також частково успадкована інформація, оскільки деякі практики народного лікування сьогодні вже не побутують. Окрему групу джерел складають тексти замовлянь з фондів Колекції П. Т. Маркушевського, що зберігаються в

Державному архіві Одеської області [3;4;5;6]. Джерела, на основі яких написана стаття, є дуже важливими і репрезентують зміни в народній лікувальній справі, які відбуваються в наш час. Кодимський район Одеської області є дуже цікавим у етнологічному аспекті, так як на цій території раніше дуже багато людей похилого віку вміли лікувати словом та травами, але хоч вони й практикували на одній і тій самій території, є велика відмінність у їхній формі народного лікування.

Слід зазначити, що на даний момент народно-лікувальна практика має тенденцію до поступової втрати своєї важливості в повсякденному житті. В Південно-Східному Поділлі, зокрема в дослідженій мною місцевості у с. Писарівка Кодимського р-ну. зараз народна лікарська справа, яка пов'язана з примовляннями, змовами, відробляннями поступово втрачає популярність, також, нажаль, саме в цій галузі в останнє десятиріччя з'явилося багато шахраїв, які псують репутацію справжніх майстрів народної лікувальної діяльності, тому народну лікувальну справу стає замінити сучасна медицина з пігулками та операційними столами.

На першому місці стояло використання лікарських рослин, оскільки наші предки вважали природу найкращим цілителем, а лікарські рослини – надійним і ефективним засобом лікування хвороб. Ця емпірично сформована теза ґрунтувалася на прадавній спорідненості, що лежить в основі близькості людей і рослин, яку можна тепер довести, аналізуючи перелік складових хімічних елементів, що входять до складу тваринних і рослинних тканин. Волхви, як тодішні лікарі-професіонали, були добрими знавцями лікарських рослин. Із запровадженням християнства лікування травами здійснювалося священнослужителями, ведунами і знахарями.

У нашій місцевості з лікувальною метою використовуються такі лікарські засоби мінерального походження, як вода (Свячена) – при кожному примовлянні бабця п'є її, щоб набратися чистої енергетики та очистити свої біотоки; попіл – використовується для того, коли в людини з'являється на тілі «Рожа», яка проявляється червоними висипами та свербінням; сіль – використовують більшість господарок, для того щоб оберігти свою корову від лихих очей, і коли комусь продають молоко то обов'язково повинні

кинути в нього дрібку солі. Використовують також срібло та залізо. Залізні ножі та сокири використовують з метою зняття вроків.

Також в Писарівці знахарі лікують травами, які вони самі збирають та особливо знаються на тому, яка трава, що саме лікує, від чого допомагає, та як її застосовувати на практиці. Наприклад, Петрів батіг (цикорій) допомагає підвищити слабкий імунітет людини і після декількох днів прийому його у вигляді чаю хворому відразу стає краще. А от Пастуша сумка добре допомагає при набряках та зупиняє кровотечу. Раніше пігулок не було і щоб вивести з організму гельмінти (глистів) використовували Піжму. При дитячому діатезі використовують Тмін повзучий або в народі ще кажуть Чебрець, а також стає в допомозі Черета. Ромашка лікарська добре допомагає при запаленнях. Репляшок (Парило) – стає в нагоді при хворих нирках, а також, як зауважує Ганна Іванівна, ще допомагає при 79-х хворобах: різні захворювання травної системи, різні хвороби печінки, наприклад, гепатит і цироз печінки, хвороби жовчного міхура, хвороби нирок та сечовивідних шляхів, хвороби легенів, включаючи астму, гінекологічні хвороби, онкологічні хвороби, шкірні хвороби, нейроциркуляторна дистонія, панкреатит, постхолецистектомічний синдром, ревматизм, радикуліт, запалення голосових зв'язок і захриплість, геморой, варикозне розширення вен. Коли хворіє серце, то можна застосовувати Звіробій, а ось М'ята – допоможе при хворому серці. Якщо ти хочеш, щоб з тобою були завжди удача та всі Святі то потрібно носити з собою Німицю+Лозу+Ладан – ці три речі потрібно носити поруч з собою в лівій кишені, для того щоб злі очі та язики не могли зіпсувати Вам ні дня, ні настрою, ні здоров'я [5].

Знахарка в селі Писарівка дуже знається на лікарських травах та коли саме потрібно збирати їх. Так, бабуся Ганна збирає їх на великі свята, тому що саме в ці дні вони мають велику лікувальну силу, що на протязі року допомагає людям, які мають якусь хворобу чи недугу. Вона збирає їх дуже бережно та з повагою до природи, бабуся ніколи не висмикує рослинку з коренем, вона не збирає їх попід дороги де їздять машини.

Важливо те, що й сьогодні бабуся йде збирати трави на Івана-Купала чи на Петра і Павла, коли травка має гарний цвіт і зможе допомогти людині, бабуся ніколи не збирає траву зрання пояснюючи

це тим, що в цю пору дня Сонце не встигає віддати всю свою енергію, яку потребує лікарська трава.

Також знахарка знається на тому, як саме трави потрібно сушити, коли робити примовляння та як застосовувати.

Після того як трави були зібрані то їх потрібно з особливою увагою висушити на горищі, де не повинно бути багато світла, тому що трава втрачає свої лікарські можливості. Також не можна щоб трава була в перемішку з якоюсь іншою травою і т. д.

Коли трава повністю висохла, то бабуся вранці зі сходом Сонця йде на своє горище беручи з собою свячену воду і «ручку Матері Божої» та робить примовляння, щоб кожна трава мала свою допоміжну силу. Але такі примовляння можна робити лише в неділю, до того як почне правитися в церкві.

У застосуванні ці трави дуже легкі, тому що їх потрібно запарювати окропом (кип'ятком) одну гілочку на 1 л. води, і цей відвар потрібно випити за день (весь літр), але ні в якому разі не можна ці трави варити.

Серед змін, які відбулися та ще й досі відбуваються в народно-лікарській праці, варто назвати спрощення окремих, колись важливих складових. На сьогодні значно спростилася ритуалістика передачі народних медичних знань. Лікарський досвід передається на побутовому рівні, втрачається сакральність, таємність передачі знань та самого процесу лікування. В деяких випадках зникли, а в інших спростилися магичні ритуали при лікуванні низки захворювань, які традиційно були необхідними.

Та все ж , незважаючи на всі кардинальні трансформації, зміни, інновації, народна медицина залишається популярною серед жителів Поділля, а у своїй основі зберігає архаїчні способи та методи лікування, які надійшли нам у спадок від предків.

Незгодюк Е. А.

НАРОДНАЯ ЛЕЧЕБНАЯ ПРАКТИКА УКРАИНСКОГО СЕЛА ПИСАРЕВКА КОДЫМСКОГО РАЙОНА ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ: ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ

В статье сделана попытка исследовать отдельные аспекты народной лечебной практики на основе собственных

наблюдений и опроса носителей информации об этой отрасли народной культуры. Внимание уделено таким аспектам, как приговаривания, заговоры и использования лекарственных трав. Сделана попытка осветить аспекты народной лечебной практики в украинском селе Писаревка Кодымского района. Наши исследования продемонстрировали не полное сохранение традиций ведовства, которые передавали умение из поколения в поколение. Отдельные аспекты народной лечебной практики модернизируются в современность.

Ключевые слова: приговорами, заговоры, «Наговорна» вода, знахарка, Святая вода.

Nezgodniuk E. A.

**PEOPLE'S MEDICAL PRACTICE UKRAINIAN VILLAGE
PISAREVKA KODYMA DISTRICT OF ODESSA REGION:
TRADITION AND MODERNITY**

The article attempts to examine some aspects of folk medical practices based on their own observations and surveys about the media industry folk culture and folk compared with the beginning of medical practice in the same area. The attention paid to such aspects as прымовляння, charms and use herbs. An attempt to highlight aspects of folk healing practices in the Ukrainian village PysarivkaKodyma district. Our study demonstrated not fully preserve the traditions of witchcraft that skill passed down from generation to generation. Some aspects of folk healing practices upgraded at present.

Key words: mantras, incantations, «toughtokill» water fairy, Holywater.

Джерела та література

1. Болтарович З. Є. Народна медицина українців / З. Є. Болтарович, – К.: Наукова думка, 1990. – 233 с.
2. Бондар О. І. Зелена аптека Полісся / О. І. Бондар, В. К. Терлецький, А. Б. Філіпенко. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 219 с.

3. Державний архів Одеської області, ф. Р-59. Колекція П. Т. Маркушевського, оп. 1, спр. 378 (Єваш І. П., с. Бобрик-ІІ Любашівського р-ну Одеської області), 37 арк.
4. Держархів Одеської області, ф. Р-53 Колекція П. Т. Маркушевського, оп. 1, спр. 324 (Поштарук А. Л. с. Грабово Кодимського р-ну Одеської області), 5 (3) арк.
5. Держархів Одеської області, ф. Р-59 Колекція П. Т. Маркушевського, оп. 1, спр. 314 (Куріпка М. П., с. Миколаївка Березовського р-ну Одеської області), 49 (зворот) арк.
6. Держархів Одеської області, ф. Р-59 Колекція П. Т. Маркушевського, оп. 1, спр. 418 (Туранська Олександра с. Марково Любашівського р-ну Одеської області), 69 арк.
7. Ігнатенко І. В. Народна медицина Українців середнього Полісся: Традиції та сучасність / Ірина Ігнатенко, – ПП Медобори, 2006. – 334 арк.
8. Носаль М. А. Лікувальні рослини і способи їх застосування в народі / М. А. Носаль, І. М. Носаль – К.: Здоров'я, 1965. – 299 с.
9. Побережник Ганна Іванівна, 1937 р. н., с. Писарівка Кодимського р-ну Одеської області.
10. Товстуха Є. С. Українська народна медицина / Є. С. Товстуха. – К.: Рось, 1994. – 347 с.

Трохименко А. В.

Науковий керівник – к.і.н., доц. Г. М. Стоянова

УДК 398(=161.2):81:613.81

АЛКОГОЛЬНІ СЮЖЕТИ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ

У статті аналізуються алкогольні сюжети, які зустрічаються в українському фольклорі. Матеріалом цього дослідження стали

легенди про походження горілки, прислів'я та приказки, українські народні пісні. Зроблено спробу класифікації прислів'їв та приказок відповідно відображення алкогольної тематики.

Ключові слова: фольклор, сюжет, алкоголь, напої.

Фольклор – сума створених народом та існуючі в народних масах культури на основі словесності (перекази, пісні, казки, епос), музика (пісні, інструментальні наспіви і п'єси), театр (драми, сатиричні п'єси, театр ляльок), танець. Основою культурного розвитку кожної нації є її фольклор – колективна уснопоетична творчість, що в досконалій мистецькій формі відображає життя, працю, боротьбу за кращу долю, історію, побут, думки, прагнення й погляди народу. Не виключенням для сюжетного насичення фольклору став й такий бік повсякдення народу, як алкоголь, його місце в житті та ставлення народу до пияцтва.

У творах українських класиків ХІХ ст. піднімалася тема пияцтва саме у народному його сприйнятті як негативного явища, що позбавляє людину глузду. І. Котляревський, Г.Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, Панас Мирний, І.Нечуй-Левицький зверталися до цієї теми, використовуючи фольклористичні мотиви. Проте завжди пияцтво зображувалося як таке, що призводить до негативних або навіть трагічних наслідків. Проблеми алкогольної тематики були в полі зору вчених ще у ХІХ ст., хоча перші системні описи цієї галузі народної матеріальної культури опубліковані вже в ХХ ст. Окремими аспектами даної проблематики займалися такі вчені, як Г. О. Булашев, Л. Ф. Артюх, М. М. Красіков. Однак належного місця дослідження алкогольної тематики та її місця в традиційній культурі українців в науковому доробку вчених так і не отримало. Тому на мою думку, це є дуже актуальною темою для вивчення та дослідження, особливо для сьогодення.

Наше завдання буде полягати в тому, щоб простежити алкогольні сюжети в українському фольклорі.

Спочатку окреслимо місце напоїв взагалі та алкогольних зокрема в традиційній системі харчування українців. В українському традиційному харчуванні з напоїв домашнього виробництва найпоширенішим були: узвари з сушених й свіжих

фруктів чи ягід, варенуха, квас. Чай у ХІХ ст. не набув поширення у селянському середовищі. Заварювали й пили настої цілющих рослин. Кава з'явилася в Україні на початку ХХ ст. (більше у західних областях) [1].

А також до вжитку використовувались алкогольні напої. Найбільшої популярності набула горілка домашнього виробництва. Тому люди склали багато легенд про походження цього напою [2].

На Україні «гаряче вино» – горілка – з'являється у ХV ст. Збереглися легенди, записані Г. Булашевим, які своєрідно пояснюють виникнення назви цього міцного напою [2].

Коли ще не було так багато народу, як нині, – розповідає одна з легенд, – ходив якимось Господь зі святими Петром і Павлом. Приходять вони в одне місце і бачать, що чорти поставили собі винокурню і женуть вино. Господь запитав їх, що то вони роблять. Чорти відповіли, що женуть «мутящу воду». «Ми б і вам дали напитися, аби ви перерубали нам по колодці», – додали при цьому чорти.

Господь пішов зі святим Павлом, а святий Петро лишився. Він рубав колодку і тричі вимагав щоб чорти дали йому напитися. Коли він випив «путящої води» одну «чубару», а тоді й другу, то не схотів рубати більше. Чорти зірвали з нього шату (верхній одяг).

Між тим Господь, розирнувшись і побачивши, що нема святого Петра, звернувся до Павла: «Зачекаймо його або повернімося назад, бо він неодмінно вскочить в якусь халепу». Раптом іде Петро – і вже без верхнього одягу. Господь питає в нього: «Де ж твоя одежа?» Святий Петро зізнався, що шату з нього зняли чорти за те, що він не схотів, випивши «путящої води», рубати колодку. Господь каже йому на це: «ходімо відберемо шату, бо без неї ходити не пристойно».

Коли вони повернулись до винокурні і Господь сказав, щоб чорти віддали шату, вони стали вимагати, аби святий Петро рубав колодку. «Він не рубатиме, – відрік Господь, а натомість Я дарую вам ту душу, яка помре від вашої «мутящої води».

Чорти повернули шату, але не знали, як назвати «мутящу воду». Був серед них біс на ім'я Кай, який так напився «мутящої води», що вона в ньому зайнялась полум'ям, і він згорів. Нажахані чорти

почали бігати й гукати: «Згорів Кай! Згорів Кай!» Так і виникло «горівка», або «горілка».

У народних піснях, які, до речі, є молодшим фольклорним жанром, порівняно з тими ж малими жанрами фольклору, сюжет пияцтва зустрічається досить часто [3]. Переважно закликають чоловіків і деколи жінок не пити, оскільки це має страшні наслідками для сім'ї пияка, як це показано в пісні «Ой напиймося» та в українській народній пісні «Ой не пий козаче» [4].

Ой напиймося
Ой напиймося,
Як нам хочеться.
Як старі станем,
То й не схочеться.
Твоє скорчиться,
Мое зморщиться,
Та й обоїм разом
Та й не схочеться.
Ой не пий, козаче,
Дружина плаче,
Сумують діти –
Та все дарма!
Не пий, козаче,
Проп'єш удачу,
А без удачі
Життя нема!

Певним чином алкогольна тематика знайшла своє відображення в такому своєрідному фольклорному жанрі, як українські сороміцькі пісні. Річ у тому, що вони мають досить вузьку область вжитку, головним чином, при святкуванні весіль. В українського народу слова, що позначають так звані «сороміцькі місця», переважно не несли негативного, забороненого забарвлення, а були пов'язані безпосередньо з продовженням роду. Отже, співаючи на весіллях сороміцьких пісень, громада долучала молоду пару – юнака та дівчину – до таїнства продовження людського роду, стимулювали їхні сексуальні почуття. Інша річ, що подібні твори

належали до табуйованих, і вимовлялись в належний час та в належному місці.

Далі піде мова про українські народні прислів'я та приказки – джерело невідомої народної мудрості, яка пройшла крізь віки і зараз є непохитним дороговказом у житті для кожної людини [5]. У багатьох із них також можна простежити сюжети, які пов'язані з алкоголем, п'яницями і наслідки, до яких може привести пияцтво, ставлення до цього народу.

Аналіз українських народних прислів'їв та приказок відповідно до відображення в них алкогольної тематики дозволяє нам поділити їх на наступні групи.

По-перше, це прислів'я та приказки, які віддзеркалюють ставлення українського народу до людей, які зловживали алкоголем, до власне пияцтва. Наприклад:

Пиття не доводить до пуття.

В болоті не без чорта, в сім'ї не без п'яниці.

Взявся п'яний за тин, як за попа тряся.

До другої групи можна віднести ті прислів'я, в яких відображено матеріальне підґрунття вживання алкоголю, адже серед населення горілчані напої вважались не дешевим задоволенням, зловживанням яким може значно зашкодити матеріальному становищу. Про що свідчить наступна народна мудрість:

Коли б не пили, то б в золоті ходили.

Випийте і закусіть, а на завтра до себе запросіть.

Допився до того, що в хаті вітер віє.

Той п'є, в кого гроші є.

Чи пропити, чи штани купити?

По-третє, пияцтво неабияким чином могло впливати на сімейні стосунки, про що йде мова в наступній групі прислів'їв:

Як до праці – хворий, а як до чарки – скорий.

Як ковбаса і чарка, то минеться й сварка.

Блажен муж – до церкви недуж, а до корчми чимдуж.

Перша чарка – на здоров'я, друга – на веселощі, третя – для сварки.

Горілки не пий – будеш чоловік золотий.

І нарешті, наступна група присвячена безпосередньо впливу алкоголю на фізичний та духовний стан людини:

Вода живить, а горілка губить.
Хміль, а не вода, чоловікові біда.
Бувай здоров, розуме, не побачимося й завтра.
Від пива голова крива.

Отже, в українських народних прислів'ях та приказках можна виділити алкогольні сюжети та класифікувати їх згідно тематичного спрямування за наступними групами: ставлення до пияцтва (п'яниць), вплив зловживання алкоголем на фізичний та духовний стан людини, її матеріальне становище та сімейні стосунки.

Безумовно, що алкогольні сюжети знайшли своє відображення ще в одному фольклорному жанрі, а саме у соціально-побутових казках. Однак, дана проблематика потребує детального розгляду та окремого дослідження.

Підсумувати проаналізований матеріал хотілося б наступним. Достатньо звернутися до усної народної творчості, щоб спростувати тезу про віковичне пияцтво українців. Осуд пияцтва у народній творчості виражений широко, багатогранно та категорично.

Трохименко А. В.

АЛКОГОЛЬНЫЕ СЮЖЕТЫ В УКРАИНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

В статье анализируются алкогольные сюжеты, которые встречаются в украинском фольклоре. Материалом данного исследования стали легенды о происхождении водки, пословицы и поговорки, украинские народные песни. Сделана попытка классификации пословиц и поговорок в соответствии отображения алкогольной тематики.

Ключевые слова: фольклор, сюжет, алкоголь, напитки.

ALCOGOL SUBJECTS IN UKRAINIAN FOLKLORE

This article analyzes the alcoholic subjects that occur in Ukrainian folklore. Legends about the origin of vodka, sayings, Ukrainian folk songs were the material of this study. There made an attempt to classificatе proverbs and sayings according to alcohol subjects.

Key words: *folklore, story, alcohol, drinks.*

Джерела та література

1. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія. / Л. Ф. Артюх, Київ. Наукова думка, 1977. – 160 с.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. / Георгій Онисимович Булашев. – Київ : Довіра, 1992. – 414 с. – (Відродження). – На укр. м.
3. Колесса, Філярет. Українська усна словесність / Філярет Колесса. – Львів 1938 (: Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка). – 643 с.
4. Красіков М. М. Українські сороміцькі пісні – Харків: Фоліо, 2003. – 287 с.
5. <http://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky/1468-pryslivia-ta-prykazky-pro-te-shcho-liudyni-shkodyt-a-cholovika-gubyt>

Чернєва Н. І.

Науковий керівник – к. і. н., доц. Петрова Н. О.

УДК 398.332.4:371.897(477.74-21)

ФОЛЬКЛОР ЗИМОВОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ: СПРОБА СЕМАНТИЧНО-СИМВОЛІЧНОГО АНАЛІЗУ

У даній статі зроблена спроба аналізу колядок та щедрівок, деякі з аналізованих текстів взято з Державного архіву Одеської

області (Колекція П. Т. Маркушевського). Зроблено спробу розкрити семантично-символічну складову фольклорних текстів величальних пісень зимового календарного циклу.

Ключові слова: *обрядовість, колядки, щедрівки, календарна обрядовість, семантика.*

Споконвіку на Україні зимові свята супроводжували численні традиції, звичаї, вірування. За допомогою поетичного слова і магічного акту святкової урочистої обстановки люди прагнули створити в святкові дні вимріяний образ достатку, щастя, злагоди, спокою в своїй оселі [10, с. 29].

Ми спробуємо визначити та проаналізувати символи обрядових текстів зимового циклу, а саме колядок та щедрівок.

Цікавим моментом, на якому необхідно зупинитися є те що в народній пам'яті найкраще збереглися, саме обрядові пісні зимового календарного циклу. Це свідчить про кращий ступінь збереженості даного виду фольклору. Що дає можливість різноаспектного вивчення даної теми, як етнологами, фольклористами, так і лінгвістами.

Історіографія дослідження фольклору зимового циклу свят має велику кількість наукових праць написаних з XIX століття і до сучасності. Грунтовними і змістовними роботами в цій темі є праці «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» С. Килимника [8], «Научное изучение колядок и щедривок» М. Сумцова [15], «Колядки і щедрівки» М. Глушка [10] та низки інших науковців, які у своїх дослідженнях вивчали зимовий календарний цикл. Також є багато статей та публікацій, в яких розкриваються окремі аспекти, зимового циклу свят, зокрема стаття С. Китової «Симфонія кольорів у лексиці колядок і щедрівок» [9], в якій автор розглядає коліру системі художніх засобів українських пісень різдвяного циклу.

Слід зазначити, що саме в українській мові зберігається два варіанти назви віншувальних пісень – колядки та щедрівки. М. С. Глушко у роботі «Колядки і щедрівки» вказує, що дослідники не бачили якоїсь обрядово-функціональної відмінності

між «колядками» та «щедрівками». Разом з цим, автор наводить іншу таку точку зору, відповідно до якої, назви розрізняються за приуроченістю і часом виконання.

Для аналізу використовуються матеріали з колекції Маркушевського, адже нещодавно описаний фонд Державного архіву Одеської області являє собою потужне джерело інформації, матеріали якого потребують введення в науковий обіг.

Фольклорні тексти зимового циклу, як засвідчують архівні данні та власні польові дослідження мають кращу збереженість у пам'яті. У складі календарно-обрядового фольклору різдвяно-новорічна творчість займає домінуюче місце, визначається найбільшим обсягом інформації. Найповніше збереженими є колядки і щедрівки, у яких простежується прокреаційна концепція людського життя в індивідуальній і колективній формах. Як фольклорно-етнологічне явище колядки і щедрівки тісно пов'язані не тільки з гуманітарними науками, що сприяє різноаспектному аналізу текстів або їх окремих структур. Досліджуючи ідейно-художню структуру колядок і щедрівок, науковці завжди звертали увагу не лишена змістову модифікацію, а й на образно-символічний світ цих пісень.

Дослідники виокремлюють чотири функціонально-тематичні групи чи цикли цих творів [8], [10, с. 16]:

- 1) колядки та щедрівки господареві (найбільша кількість),
- 2) господині,
- 3) парубкові
- 4) дівчині.

На нашу думку, треба звернути увагу на семантику та символіку функціонально-тематичних груп фольклорних текстів зимового циклу, а саме колядок та щедрівок.

На прикладі доволі поширеної у архівних справах колядки:

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
«Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,

Там овечки покотились,
А ягнички народились,
В тебе товар весь хороший.
Будеш мати мірку грошей,
Хоч не гроші, то полова, –
В тебе жінка чорноброва»
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка [3, с. 35], [6, с. 77зв.-78].

У колядках поширений мотив прильоту «ластівоньки». У текстах обрядових пісень птахи перелітають через «небесні ворота» і сповіщають про початок нового року, пророкують добро, щастя і надію, позитивний перехід на новий цикл життя природи, а разом і з цим добробут і статки. Ластівок, які прилітали із-за далекого моря, вважали посередниками між життям і смертю, чужими краями і своєю землею [11, с. 428].

Чорний колір у колядках та щедрівках не однозначний. З одного боку, колір має звичне для сучасної людини трагічне звучання, а з іншого – це колір добра і краси, колір урочистості.

Чорні брови, чорні очі – передають народний ідеал краси. Взагалі в колядках ніколи не оспівуються очі синього, сірого, зеленого кольору. Рідше використовується лише відтінок чорного – карий. У позитивному значенні оспівується вороний – чорний кінь, друг і помічник господаря. Психологічно обґрунтувати позитивну сутність чорного кольору можна через образ чорної – родючої, багатой, щедрої землі. Хліборобське бачення краси чорного кольору, як кольору стиглості, виявляється в зображенні зовнішності “чорнобривих”, “чорнооких” колядкових героїв[9].

Колядки, що адресуються до господині оспівують її діяльність, працю, виховання дітей. В колядках такого спрямування, міститься порівняння членів родини з небесними світилами:

Сивая зозуленька
Ой сивая тай зозуленька
Щедрий вечір,
Добрий вечір.

Усі сади тай облітала
Щедрий вечір, добрий вечір.
А в першому ясен місяць
Щедрий вечір, добрий вечір.

А в другому – ясні зорі
Щедрий вечір, добрий вечір.

А в третьому – красне сонце
Щедрий вечір, добрий вечір.

Красне сонце господиня
Щедрий вечір, добрий вечір [2, с. 20 зв.].

Колядки та щедрівки які адресуються господині мають багато спільного з колядками господарськими та дівочими, однак це свідчить про тісну спорідненість у прагненнях, адже зміст календарно-обрядового фольклору відображає реальні людські побутові турботи, тому і стосується це переважно всієї родини.

Символ наведеної вище щедрівки – зозуля. Степан Килимник підкреслював: «Зозуленька – це багатозначущий символ наших пращурів – і вісник весни, і вісниця довгого віку..., і символ туги за життям, за минулим, за красою: символ бездітної вдови, але найголовніше – це символ віщування, приходу весни зокрема» [8, с. 268]. Існує повір'я, що вона віщує прихід весни і має ключі від вирію, а отже пов'язана зі світовим деревом. За народними віруваннями, зозуля може накувати людині довголіття.

При всій їх різноманітності «пташині символи» мають спільне значення – вісників та душ померлих. Також у щедрівці згадується сонце, яке відіграє головну роль на рівні з місяцем та зорями від яких залежить землеробство. У піснях із таким мотивом Сонце і Місяць оспівуються як небесна шлюбна пара. А зорі народна символіка кваліфікувала як дітей сонця і місяця [14, с. 201]. Микола Сумцов зазначав, що завдання щедрівок полягає «переважно у прославленні сил і явищ природи. Головну роль у них відіграє сонце. У колядках землеробство залежить від сонця і дощу» [15, с. 25-26]. Щедрувальники, порівнюючи з ними господаря і його родину, ніби поширювали на людей небесну благодать.

Наступна щедрівка адресована парубку, записали її у с. Зосів Липовецького району Вінницької області у Шевчук Олександрі 1923 р.н., після кожного рядку міститься рефрен – щедрий вечір, добрий вечір / Добрим людям на здоров'я:

Ой у полі дощик росить
Щедрий вечір, добрий вечір
Добрим людям на здоров'я
Ой, там Іванко сіно косить
Сіно косить, коням носить
Ой же коню не смутися
Ти доріжки сподівайся
Перша доріжка до батенька
Друга до матінки
Третя – до милої
До батенька по шапочку
До матінки по сорочку
До милої по хусточку [4, с. 65-66].

В колядці ідеалізується парубоча праця, оспівується його працьовитість, мужність. У парубочих колядках та щедрівках певне місце відведено коневі, та мотиву дороги, яка приведе до милої. Тобто подібні щедрівки співались молодим парубкам, що стояли перед життєвим вибором.

Траплялися записи з колядками які співались дівчині. Наприклад студентка Бобик Галина у с. Оляниця, Тростянецького р-н., Вінницької обл. зробила запис колядки для дівчини, образ дівчини опоетизовано в дії вона плете віночок:

По горі, горі. Пави ходили,
Добрий вечір!

Пави ходили, пір'я губили,
Добрий вечір!

А за ними йшла гречная панна,
Гречная панна тая Маруся.
Добрий вечір!

Пір'я збирала, в рукавчик клала!
Добрий вечір!

З рукавця брала, на стільчик клала.
Добрий вечір!

З стільчика брала, віночок плела.
Добрий вечір!

Виплела віночок, тай пішла в таночок.
Добрий вечір!

А в городочку запашне зілля
Добрий вечір!

Прошу товаришок всіх, на весілля
Добрий вечір [1, с. 43-43зв.]!

В колядках дівчині оспівується її врода, яка, звичайно підноситься до ідеалу жіночої краси і привабливості [10, с. 17]. В даному випадку дівоча краса відображається через образ «гречної пани». Власне тема любові і щасливого одруження переважає у цьому підрозділі. Тому вінок у колядках, може бути символом весілля, репрезентант сонцясимвол слави, святості, щастя, успіху; молодості, дівочтва [11, с. 127].

Взагалі тексти передають ідеальні прагнення молоді, перспективні продовженням життя у шлюбі. Реалізується це в певних ситуаціях і підпорядкована обопільній меті дівчини і хлопця – знайти собі пару. Кожен текст зберігає ще й етику дівочо-парубочих взаємин. Про міфічне значення доброго молодця і красної дівичі народ давно забув, і міфічний елемент втратив для нього будь-яке значення, тоді як поетичні і моральні елементи колядок продовжують впливати на народ в плані виховання” [15, с. 25-26].

У Різдвяний період свят кожна деталь несла певне семантичне навантаження і щось символізувала.

Коляд, коляд, колядниця,
Добра з медом паляниця,
А без меду не така –
Дайте, діду, пятака [5, с. 44; 7, с. 5]!

Хліб/паляниця супроводжує людину все життя – від народження й до смерті – інесе на собі два основних значення: символізація хліборобської господарчої діяльності і символ весняного проростання. Створення хлібу – це вершинний етап у освоєнні зерна, вживання його та мистецький вияв духовного життя українців.

Отже, хліб, як найвищий витвір хліборобської культури, є важливим символом зимового циклу свят, чим і зумовлений масив хліборобських величальних і побажальних сюжетів.

Наведені вище календарно-обрядові пісні мають віками відточену символіку з властивою їм ідеалізацією природи, людини праці та гіперболізацією її характерних рис, метафоричним відображенням дійсності. Образи звірів, птахів, плазунів, земноводних були присутні в народних обрядах та іграх, у системі прикмет і ворожінь тощо. Є всі підстави вбачати рудименти давнього культу тварин у поєднанні з пізнішим нашаруванням християнських світоглядних елементів. Тварин наділяли надприродними якостями, вважали їх представниками богів, їм поклонялися, приносили жертви, задобрювали, оскільки боялися накликати на себе біду і нещастя. На змісті вірувань позначився також вплив реальних властивостей тих чи інших представників тваринного світу – безкорисливих помічників чи злих ворогів людини. Важко переоцінити роль свійських тварин, безпосередньо причетних до людського побуту. Система символів зимового обрядового фольклору переважно розкриває циклічне сприйняття часу [13].

Отже, різдвяно-новорічні свята українців є кульмінацією святкового народного календаря і складають певний комплекс звичаїв, ритуалів, обрядів, вірувань та уявлень, які, насамперед, пов'язані з аграрно-землеробськими, любовно-шлюбними, сімейними мотивами. На рубежі старого і нового року в традиційних культурах активізується мотив прагнення людини

«закодувати» щасливу долю, врожай, родючість худоби на наступний рік, шляхом різноманітних замовлянь та ритуальних магічних дій.

Певна річ, успадковані від предків стереотипи народної святкової культури сьогодні виконують вже не магічну, а важливу вітальну, комунікативну та розважальну функцію [12, с. 29].

На нашу думку, актуальним завданням сучасних досліджень лишається вивчення зимового календарного циклу свят з урахуванням регіональних особливостей та трансформаційних процесів, які зазнає народна культура.

Чернева Н. И.

ФОЛЬКЛОР ЗИМНЕГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛА: ПОПЫТКА СЕМАНТИЧЕСКИ СИМВОЛИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В данной статье предпринята попытка анализа колядок и щедривок, некоторые из рассматриваемых текстов взяты из Государственного архива Одесской области, из коллекции П. Т. Маркушевского. Сделана попытка раскрыть семантически-символическую составляющую фольклорных текстов величальных песен зимнего календарного цикла.

Ключевые слова: обрядность, колядки, календарная обрядность, семантика.

Chernieva N. I.

FOLKLORE WINTER CALENDAR CYCLE: ATTEMPT SEMANTIC AND SYMBOLIC ANALYSIS

This article deals with attempts to analyze Christmas carols, some of the analyzed texts taken from the Odessa state archives data, from the Markushevsky's collection. An attempt to reveal the semantic-symbolic component of folk song texts of winter calendar cycle.

Key words: ritual, carols, calendar ritual semantics, folks song.

Джерела та література

1. Держархів Одеської області – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.5, -52 арк.
2. Держархів Одеської області – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.37, -52 арк.
3. Держархів Одеської області. – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.298, -71 арк
4. Держархів Одеської області. – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.38, -73 арк.
5. Держархів Одеської області. – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.4, -74 арк.
6. Держархів Одеської області. – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.59, -78 арк.
7. Держархів Одеської області. – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.6, -55 арк.
8. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / проф. Степан Килимник; Книга 1. Том 1. Зимовий цикл. – Київ: Обереги, 1994. – 377 с.
9. Китова С. Симфонія кольорів у лексиці колядок і щедрівок [Електронний ресурс] / Світлана Китова // Народна творчість та етнологія. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2004/N1_2/Art03.html. (03.04.2017)
10. Колядки і щедрівки / Упоряд. М. С. Глушко. – К. : Музична країна, 1991. – 244с.
11. Коцур В. П., Потапенко О. І., Куйбіда В. В. (ред.) Енциклопедичний словник символів культури України 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2015. – 912 с.
12. Курочкін О. Різдвяно-новорічні свята з історичної дистанції у 140 років (шляхами експедиції Павла Чубинського) / Олександр Курочкін. // Матеріали до української етнології. – 2009. – № 8. – С. 26–32.
13. Стаценко Н. Рослини й тварини в народній уяві [Електронний ресурс] / Н. Стаценко // Українська минувшина:

ілюстрований етнографічний довідник – Режим доступу до ресурсу: <http://ethnography.national.org.ua/mynuvshyna/r23.html>. (04.04.2017)

14. Степанченко О. Л. Астральна карта світу в українських колядках / О. Л. Степанченко. // Літературознавчі студії. – 2008. – Вип. 21, ч. 2 – С. 199-204.
15. Сумцов Н. Научное изучение колядок и щедривок / Николай Сумцов. // К.: тип. А. Давиденко, аренд. Л. Штамом., – 1886. – Том 14, февр., С. 237-266. (1)

Шакайло К. В.

Науковий керівник – доц., к.і.н., Петрова Н. О.

УДК 930.21739.31

СУЧАСНА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА З ВИВЧЕННЯ НАРОДНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ

Автором була здійсненна спроба окреслити сучасну джерельну базу досліджень народної хореографії. Увагу за акцентовано на вивчення та розширення історіографічної бази сучасних інформаційних носіїв (відео, фото).

Ключові слова: *танець, народна хореографія, народно-сценічна хореографія, Гопак, лезгінка.*

Танець – це яскраве, багатобарвне творіння народу, що є емоційним художнім специфічним відтворенням його багатовікового життя. Народний танець завжди має яскраво виражену тему та ідею – він завжди змістовний, у ньому завжди є драматургічна основа й сюжет, узагальнення й конкретні художні образи, які створюють за допомогою різноманітних пластичних і просторових малюнків - побудов.

За допомогою образів, танець у специфічній художній формі всіма засобами народної хореографії виражає й розкриває духовне життя народу, його побут, естетичні смаки та ідеали. Більшість танців мають характер колективного дійства, і дуже часто їхня

композиція допомагає розкриттю змісту. У процесі розвитку суспільства народний танець набув більш самостійного значення, ставши однією з форм естетичного виховання.

Нам у спадок залишився величезний фольклорний танцювальний скарб, і ми повинні не лише зберігати, але й розвивати цей безцінний здобуток, який необхідно знати й вивчати. Фольклорні танці в умовах сьогодення стали великою хореографічною цінністю, яка має не лише естетичне, але й велике пізнавальне значення як для учасників художньої самодіяльності та професійних артистів, так і для народу взагалі [5].

Сучасний світ розвивається у швидкому темпі разом з цим швидко розвивається технічне забезпечення, яке в сучасному глобалізованому світі має велике значення. Для розширення інформаційних ресурсів при дослідженнях в сучасному світі на перший план виходять найрізноманітніші види інформації, здебільшого зараз використовують матеріали інтернет ресурсів, а також відео записи, на основі, яких дослідники намагаються робити свої висновки. З розвитком інформаційних технологій на перше місце в джерельній базі виходять такі матеріали, як відео та фото. Для більш чіткого розуміння народного танцювального мистецтва, використані відео, які є одним із важливих предметів аналізу народної хореографії. Інколи не достатньо писемної інформації, подекуди тільки відео може бути джерелом інформації. Звичайно іноді відео та фото можуть не мати, ніякої цінності, але для мене, як дослідника всі джерела несуть інформацію, яка зараз користується популярністю. Це зумовлено специфікою хореографії, яка передусім передбачає наявність не тільки описів, але й візуальних джерел для чіткого розуміння і вивчення танцю є одним із найголовніших. Навіть інколи краще подивитись, ніж прочитати. А особливо це стосується танцю.

Відео ресурс являється одним із найкращих джерелом для доповнення написаної інформації, для того, щоб бачити різницю потрібно побачити варіанти цих танців. Фото ж – це демонстрація окремих танцювальних елементів, рухів та постановчих малюнків, а відео матеріали зокрема показують картину цілого танцювального дійства [2,3,4,6,8]. Власне відеозаписи можна

використовувати, як порівняльний матеріал. Аматорські танцювальні ансамблі та професійні сценічні хореографічні постановки, можуть слугувати порівнянням рухів та окремих елементів танцю: як вони використовуються та як видозмінились, які характерні риси втратили, а які придбали? Тому можна сказати, що одним із важливих джерел сьогодення залишається відео [2,3,4,6,9,11,12].

Своєрідною мовою фольклорні танці відображають історію розвитку країни й наповнюють душу кожної людини гордістю за свій народ, викликаючи глибоке почуття патріотизму.

Народна хореографія та народно-сценічна хореографія звісно відрізняється одна від одної. Чим? Зараз існує безліч прикладів народної хореографії особливо в синполітейних племенах, це корінні жителі Африканського континенту [2] та жителі Океанії [6], як показує приклад дійсно їх народні танці зберігли першоосновний вигляд найкраще. Також про збереженність першоосновного вигляду можна говорити про ритуальні танці, через те що вони не втратили свого першоосновного значення тому і трансформувались вони найменше. Народно-сценічна хореографія звісно має трансформаційний варіанти, того чи іншого танцю.

Велика кількість електронних ресурсів сьогодні нам демонструють різноманітні варіанти народно-сценічної хореографії. Вона трансформувалась через те що, в ній почали здебільшого використовувати академічні елементи класичного танцю, який утворився на початку XVI ст. у Франції [1].

Сучасне хореографічне мистецтво розвивається дуже швидко і це завдяки амплітуді рухів, які на даний момент використовуються у сучасній хореографії. Але ключовим словом є рухи – тобто колись елементи використовувались в побуті чи повсякденному житті. Кожний раз сучасні танці поповнюються новими зразками, які створюються на основі існуючих або це зовсім нові композиції, стилі. Кожен танец, який ми бачимо на сцені, був поставлений людиною тобто хореографом. У постановці глядач відчуває емоції, або ідеї які надихнули хореографа.

Сучасна сценічна хореографія увібрала в себе, усі існуючі елементи обрядів чи повір'їв. Використовує їх як засіб для

емоційного забарвлення, для зацікавленості глядачів. Звісно заківленість з'являється, тільки тоді, коли це не буде набір рухів, а історія яку танцівник намагається показати на сцені. Але ця історія з'явиться, якщо буде мати першооснову.

Відео як джерело допомагає досліднику побудувати чітку картину трансформації танцю, або кількість різноманітних варіацій одного того самого танцю. Ось наприклад зараз сучасна українська народно-сценічна хореографія славиться Гопаком. Але існує безліч варіантів та варіацій виконання саме на сцені та при цьому своє першоосновне значення він втратив. Український танець «Гопак» (назва цього танцю походить від вигуку «гоп!»), раніше виконувався лише чоловіками. Основною метою було продемонструвати їх мужність, силу, завзятість, спритність [7, с. 121].

По-перше існує велика кількість хореографічних ансамблів саме через це існує багато відеозаписів. Які нам як дослідникам допоможе порівняти існуючі варіанти зробити висновки з приводу різноманітності рухів, музичного супровіду та костюмів. Який етап трансформації посідає Гопак в одних тих самих хронологічних та територіальних рамках. Зараз одним із найбільш розвинутих компонентів збереження духовної культури свого етносу являється народна творчість куди і входить народна хореографія. Але вже слід говорити не про професійну сценічну хореографію, а про аматорські колективи, які намагаються відобразити всю емоційну виразність через народний танець [3].

Відео як джерело являється інколи одним та єдиним саме джерелом для вивчення того чи іншого танцю. Ось наприклад дуже мало письмої інформації у вільному доступі ми можемо зустріти про танці народів Кавказу, але про них багато чули та багато разів бачили не тільки на відео, а в житті. А ту в же цікаво, що по-перше через жителі Кавказу показують свою етнічну приналежність та стан збереження своє духовної культури. Коли дивишся на їх танець таке враження, що це в них в крові їх не навчають вони вміють це танцювати з дитинства [9]. Це величезний плюс, але тут виникає ще одне питання особливо для дослідника. Лезгінка – це єдиний танець, який вони вміють танцювати. Тут одразу нам в пригоді стають відео джерела.

Лезгинку танцюють понад 100 народів (карачаївці, балкарці, аварці, лезгини, черкеси, адигеї, грузини, вірмени, азербайджанці та ін). Кожному з них притаманні свої характерні рухи, але є такі, що виконуються у всіх однаково. Мова танцю у всіх одна. Тут лезгинка виступає в якості культурного «містка» між народами. Кавказці можуть в будь-якому місці встати у велике коло і почати танцювати лезгинку. Їм не потрібно пояснювати один одному щось – ритм зробить це сам [10].

Але ту існує ще один аспект, до речі лезгинка своє основне значення та першооснову зберегла. Лезгинка розглядається, як вираз гордої душі горця в танці, а тому до цього танцю всі ставляться з великою повагою. Історія танцю відома ще з часів Середньовіччя, коли в історичних документах Європи з'явилися відомості про невідомий і дивний «танець на носках», який практикувався у кавказьких народів. Лезгинку в традиційному її розумінні танцюють двоє – чоловік і жінка. Перший постає в образі орла, а друга символізує лебедя. Чергування граціозних рухів руками і танцем на носках створює якийсь магічний чарівний ореол навколо цього танцю, оскільки він здатний просто захопити цілком і повністю. Та народно-сценічному варіанті вони зберегла свою основну ціль та мету [4,13].

Отже джерельна база на сучасному етапі розвитку технічного забезпечення має неабияке значення. Інтернет ресурси містять багато інформації, але для її використання її звісно потрібно правильно обробити та знайти наукову цінність. Так само з відео та фото матеріалами вони мають неабиякий багаж інформації, але її також потрібно правильно виокремити та зробити науково корисною. Інколи через нестачу письмових джерел відео замінюють її. Але все ж таки до відео матеріалів потрібно також підходити з наукової точки зору, інакше це буде лише відео запис, який немає ніякої цінності. Фото матеріали здебільшого нам демонструють, танцювальні елементи, особливе велике значення мають фото, які були зроблені півстоліття тому. Там ми можемо порівнювати абсолютно все від елементів, які зображенні, костюмів та звісно призначення коли та при яких умовах виконували той чи інший танець.

СОВРЕМЕННАЯ ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКАЯ БАЗА ПО ИЗУЧЕНИЮ НАРОДНОЙ ХОРЕОГРАФИИ

Автором была совершена попытка очертить современную источниковую базу, исследования народной хореографии. Внимание акцентировано на изучение и расширение историографической базы современных информационных носителей (видео, фото).

Ключевые слова: *танец, народная хореография, народно-сценическая хореография, Гопак, лезгинка.*

Shakailo K. V.

MODERN SOURCE BASE FOR THE STUDY OF FOLK DANCE

The author has attempted to outline a modern source database, the study of folk dance. The attention is focused on the study and expansion of the historiographical base of modern information media (video, photos).

Key words: *dance, folk dance, folk-scenic dance, the Hopak, lezginka.*

Джерела та література

1. Анотація до лекції з дисципліни: Класичний танець. Асистента кафедри Шиліної Ольги Олексіївни. [Текст] [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://asyan.org/rotrd/Анотація+до+лекціїd/main.html> (05.04.2017)
2. Африканские танцы: тайна Черного континента [Текст, відео, фото] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.elementdance.ru/headings/african_dances_the_secret_of_the_black_continent (06.04.2017)
3. Відео Бойового Гопака. [Відео, фото] [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hopakrv.at.ua/index/nashe_video/0-5 (05.04.2017)

4. Грузинский национальный балет Сухишвили-Рамишвили [Відео, текст, фото] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tanci-kavkaza.ru/nacionalnyj-balet-kavkazskogo-tanca-istoriya-iliko-suxishvili/> (06.04.2017)
5. Джерела виникнення та шляхи розвитку народного хореографічного мистецтва. [Текст] [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mirznanii.com/a/130670/dzherela-viniknennya-ta-shlyakhi-rozvitku-narodnogo-khoreografchnogo-mistetstva> (05.04.2017)
6. Дикі танці маори: Хака [Текст, Відео, Фото] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.4dancing.ru/blogs/191013/1583/> (06.04.2017)
7. Коротя-Ковальська В. Український народний танець як невід’ємна частина світової хореографії в українознавстві/ Коротя- Ковальська В. // Українознавство. – 2012. – № 1. – С. 120-126.
8. Лезгинка. Фото. [Фото] [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://dancedb.ru/lezginka/photo/> (05.04.2017)
9. Пятилетний мальчик танцует лезгинку. [Відео] [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=mx9f3hvozqs> (05.04.2017)
10. Разнообразие танцев народов северного Кавказа [Текст] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.alaniatv.com/raznoobrazie-tantsev-narodov-severnogo-kavkaza.html> (06.04.2017)
11. Український народний танець Гопак. [Відео] [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://portall.zr.ua/?c=video&q=украинский%20народный%20танец%20гопак>
12. Український гопак. [Відео] [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tv-show-best.ru/search/гопак> (05.04.2017)
13. Що за танець лезгинка [Текст] [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://tips-ua.com/210622-shho-za-tanec-lezginka.html> (06.04.2017)

Балтян О. А.

Науковий керівник – д.і.н., проф. Н. М. Діанова

УДК 94(477.74-21):726.54:267(=112.2)

РОЛЬ НІМЕЦЬКОЇ ОБЩИНИ В РОЗВИТКУ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ОДЕСІ

У статті досліджується питання про внесок представників німецької етнічної групи в розвиток духовної культури Одеси. Висвітлено вплив, який здійснили німці на становлення релігійних процесів в Одесі. Проаналізовано основні напрями благодійної діяльності німців-католиків.

Ключові слова: *Одеса, німецька община, католики, церква, добротинність.*

Вагому роль у процесі іноземної колонізації Південної України відіграли німецькі переселенці, які прибули до цього краю на запрошення царського уряду, який надавав їм певні соціально-економічні пільги та родючі земельні угіддя. До того ж держава гарантувала заборону мовних обмежень з боку російських чиновників, ведення державної документації національною мовою, дозвіл на створення національних шкіл, а також, згідно з царським указом, проголошувалося право на свободу віросповідання, що стало одним із основних привілеїв для німецьких переселенців [3. с. 121].

Метою запропонованої публікації є дослідження внеску німецької общини Одеси в розбудову та розвиток католицької церкви. У зв'язку із цим поставлені наступні завдання: розглянути роль німецьких католиків у церковно-релігійному житті міста та дослідити їх добротинну діяльність.

Проблема формування та розвитку німецької общини в Одесі розглядалася в працях дослідників кінця ХІХ – початку ХХІ ст. Важливе місце в контексті зазначеного дослідження посідають праці.

Окремо історія німців на Півдні України розглядалася в праці Е. Г. Плеської-Зеболт, де авторка приділяє певну увагу питанню духовного життя німецької общини [7]. Благодійна робота німців у ХІХ ст. висвітлюється в монографії І. С. Гребцової та В. В. Гребцова у розділі, присвяченому національним благочинним товариствам Одещини [2]. Численні факти з життя німців на півдні України надаються в монографії Н. М. Діанової [4]. Новизна дослідження полягає в узагальненні матеріалу про внесок німців-католиків у духовний розвиток Одеси.

На німецьких колоністів російський уряд покладав великі надії стосовно економічного розвитку Південної України. На середину ХІХ ст. вони утворили свої колонії в усіх губерніях регіону. Найбільша їх кількість проживала в Херсонській (31 700 осіб), і Таврійській губерніях (22 324 особи), значно менше – в Катеринославській губернії (13 232 особи) та в Південній Бессарабії (10 200 осіб).

Частина німецьких переселенців оселилась в Одесі. Одеса відрізняється від інших міст України тим, що в процесі її розбудови брали участь, крім українців та росіян, представники багатьох етносів, у тому числі й німці. Значно збільшується кількість німців в Одесі під час губернаторства герцога де Рішельє. Розвиток порту сприяв піднесенню торгівлі та ремісництва [1, с. 120]. Так, у 1803 р. з п'яти великих торговельних домів два були німецькими. Характерною рисою німецьких емігрантів була належність до різних релігійних конфесій, вірність яким вони зберігали навіть у місцях спільного проживання.

Четверту частину серед усіх німецьких переселенців становили католики. За даними церковних документів німці в дореформений період належали до парафій римо-католицьких костелів Одеси, Херсона, Миколаєва, Вознесенська і Таганрога, де виникли церковно-католицькі общини, що об'єднували всіх католиків, незалежно від їх етнічної належності.

У першу чергу вони розпочали свою діяльність з будівництва костелів, церковно-парафіяльних шкіл та притулків для нужденних і сиріт [5, с. 243].

Найбільший католицький костел у першій половині XIX ст. був побудований в Одесі. Він закладений на кошти католицької общини міста в 1795 р. на вулиці Катерининській. Згодом його приміщення стало тісним і віруючі попросили міську владу надати їм землю для будівництва нового храму. У 1808 р. будівельний комітет виділив місце на воєнному форштадті Одеси для будівництва кам'яної церкви для католиків загальною площею 2 925 кв. сажень. Через рік під керівництвом італійського архітектора Франческо Моранді розпочалися будівельні роботи, які тривали до 1853 р.

У 1811 р. католицьке духовенство звернулося до одеського будівельного комітету з клопотанням про видачу відкритого листка на офіційне володіння виділеною під потреби церкви землею. Це прохання було задоволене, і церква отримала право на вільне володіння землею у кварталі, який обмежувався вулицями Катерининською, Поліцейською (нині Буніна), Рішельєвською та Поштовою (нині Жуковського), за виключенням трьох будинків: лікаря Пешки, аптекаря Шуманського та купця Андрича, які знаходилися на розі відведеної площі [4. с. 113].

У 1821 р. до одеської церкви призначено чотирьох священників для здійснення богослужіння парафіянам німецької, італійської, польської та французької національностей. У 1844 р. богослужіння там здійснювали шість священнослужителів для 5000 парафіян. У цей час в Південній Україні діяло 18 католицьких храмів, до яких належало 23 священники і 25 744 віруючих. Проте всі вони значно поступалися. Найбільша кількість католиків на кінець дореформеного періоду проживала в Одесі і становила 4224 особи.

Новозбудований Одеський Успенський кафедральний собор став прикрасою міста. Приємно вражало й архітектурне оздоблення церкви всередині, яке було дуже красивим. Стіни і пілястри оброблені під білий мармур, підлога мармурова; особливо ефектна колонида, розташована по обидва боки приміщення і вівтар художньої роботи. У соборі знаходилася картина із зображенням Діви Марії роботи відомого флорентійського художника XVII ст. Карло Дольчі. У німецьких католиків був власний священник – Леопольд Борія, який одночасно виконував і обов'язки настоятеля. У 1859 р. в зв'язку з його від'їздом постала проблема знайти

німецького священика на вакантне місце. Відсутність німців у Тираспольській римо-католицькій семінарії змусила синдиків Одеської римо-католицької церкви звернутися до генерал-губернатора О. Строганова з проханням про дозвіл запросити священика із-за кордону. Як з'ясувалось, необхідно було отримати ще й спеціальний дозвіл уряду, без якого прибулий австрійський підданий Петро Малі не міг бути допущений до виконання своїх духовних обов'язків. Проте виклик духовних осіб із-за кордону допускався лише за попередньою домовленістю Міністерства внутрішніх справ на основі прохання самих парафіян-іноземців або через російські місії. Щоб отримати паспорт для в'їзду в Росію, католицькі священики повинні були представити письмову довідку про благонадійність, де зазначалось, що вони не належать до єзуїтського ордену та інших таємних товариств. Але в будь-якому випадку Міністерство віддавало перевагу духовенству, яке мало російське підданство. Тож кандидатура Малі, який не дотримався зазначеної процедури, була відхилена. Обережна політика уряду по відношенню до католицького духовенства свідчила про бажання запобігти впливу Ватикану та посиленню його позицій на теренах Російської імперії. Тому пошуки римо-католицького священика для німецької общини Одеси, який задовольняв би потреби як уряду, так і парафіян, продовжувався ще певний період часу [4, с. 119].

Община німців-католиків, що сформувалась в Одесі, була найбільшою на півдні України. Її представляли купці, торговці, підприємці та ремісники. На початку XIX ст. німецькі купці стали найбільш багатими і впливовими в місті [9, с. 78].

У зв'язку зі збільшенням кількості віруючих єдина католицька церква наприкінці XIX ст. вже не могла помістити усіх парафіян у своїх стінах, саме тому 10 жовтня 1892 р. канонік Р. Рейхерт звернувся з клопотанням до міської управи про виділення місця на вул. Балківській для будівництва нової церкви, будинку для причту, церковно-парафіяльного училища та притулку для бідних і людей похилого віку.

Міська управа, беручи до уваги благодійні цілі, вирішила клопотати перед міською думою про відведення ділянки. 16 листопада 1892 р. дума і міський голова Г. Маразлі підписали

указ про виділення безкоштовно ділянки площею 1659 кв. сажнів для будівництва. Настоятелем храму, котрий будувався був призначений священник Йосип Шейнер.

Храм Святого Климента будувався за проектом архітектора Владислава Домбровського. Витриманий він був в готичному стилі, з двома дзвіницями висотою 64 м. Побудований храм з червоної цегли з білими ліпними прикрасами. Саме тому парафіяни прозвали його «червоним храмом». Центральні вхідні дерев'яні двері з металевою ковкою, декоровані металевими барельєфами на біблійні сюжети, представляли собою справжній витвір мистецтва.

Внутрішній вигляд храму вражав своєю легкістю, благородством ліпного орнаменту, вишуканістю декоративних елементів. Сотні кришталевих підвісок електричних люстр таємниче переливалися, створюючи неповторну гру світла. При вході в храм стояла мармурова купіль. Вівтарна частина була виконана в стилі бароко. Підлога була оброблена мармуровою крихтою чорного і білого кольорів. Вікна готичного стилю були заповнені вітражами великої художньої цінності. У храмі було сім вівтарів, кілька мармурових скульптур святих, шість сповідальень, багато образів, дві фісгармонії, орган, різьблені лави. Площа храму становила 3220 кв. м і вміщував він близько 4 тис. парафіян.

Велику роль у зміцненні духовних сил німецьких колоністів відіграли релігійні общини, які виникли вже в перші роки існування Одеси та відразу розпочали свою добродійну діяльність, яка є однією з важливих заповідей християнства. Лідери католицької общини намагалися організувати добродійну діяльність, націлену на допомогу бідним одновірцям. З подальшим розвитком Одеси у пореформений період добродійність набрала ще більшого розмаху. У кінці XIX ст. в Одесі нараховувалось близько 40 благодійних закладів [5, с. 243]. Вагоме місце серед них посідав німецький. Його статут свідчить про турботу стосовно поліпшення «матеріального та морального стану німців», які мешкали в Одесі. Статут передбачав також допомогу в наданні освіти та виховання дітям з незаможних сімей [6, с. 1-2]. Діти з таких родин та сироти (їх кількість була 150) навчалися безкоштовно [8, с. 243]. У 1846 р. в Одесі було створено

Благочинне товариство на користь німців. Мета товариства, згідно статуту, «надавати різну допомогу співвітчизникам, які мають в ній потребу» [2, с. 212].

У 1857 р. настоятель і активісти храму подали прохання у владні структури Новоросійського краю про заснування невеликого притулку для сиріт при католицькій церкві. Для цього вони почали збирати пожертвування серед парафіян, закликаючи їх до милосердя по відношенню до незаможних. Проте ця ідея була реалізована лише в 1873 р. завдяки коштам М. Микулича, які він заповів на створення притулку. Римо-католицька община міста не змогла, на відміну від інших конфесійних общин, у першій половині ХІХ ст. організувати благодійницьку діяльність. Перше добродіє товариство при католицькій церкві виникло лише в 80-ті рр. ХІХ ст. Цілком ймовірно, що причини такої пасивності полягають не в бідності общини, серед членів якої було достатньо багатих людей, а в національній та мовній роз'єднаності. Підтвердженням цієї думки є той факт, що римо-католики не стояли осторонь міської благодійності, але брали участь у ній від власного імені, а не від імені католицької общини.

Німецькі переселенці та їх нащадки відіграли важливу роль у процесі розбудови та розвитку духовного і культурного життя Одеси і всього південного регіону. Своє головне завдання на нових землях вони вбачали у збереженні традиції, розвитку церковного будівництва, освіти, культури та моральних цінностей.

Джерела та література

1. Ауман В. А. История российских немцев в документах (1763-1992 гг.) / Сост. В. А. Ауман, В. Г. Чеботарева. М.: МИГУП, 1993. – 447 с.
2. Гребцова И. С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст. / И. С. Гребцова, В. В. Гребцов. – Одесса : Астропринт, 2006. – 317 с.
3. Губарь О. 101 вопрос об Одессе / О. Губарь. – Одесса : Оптимум, 2006. – 317 с.

4. Діанова Н. М. Формування етно-конфесійної структури населення міст Південної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Н. М. Діанова. – Одеса: Астропринт, 2010. – 172 с.
5. Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса : Друк, 2002. – 558 с.
6. Одесский вестник. – 1846. – 30 августа.
7. Плесская-Зебольт Э. Г. Одесские немцы. 1803-1920 / Э. Г. Плесская-Зебольт. – Одесса: ТЭС, 1999. – 520 с. 9. Устав немецкого благотворительного общества в Одессе. – Одесса, 1874. – 2 с.
8. Самодурова В. В. Причерноморские немцы. Их вклад в развитие г. Одессы и региона, 1803-1917. Библиографический указатель / Сост. В. В. Самодурова. – Одесса: Астропринт, 1999. – 192 с.
9. Шмидт Уте. Бессарабия. Немецкие колонисты Причерноморья: очерки / Уте Шмидт / пер. с нем. В. Шелеста ; под ред. к.и.н. А. И. Савина. – Одесса : Optimum, 2015. – 474 с. : ил.

Балтян О. А.

РОЛЬ НЕМЕЦКОЙ ОБЩИНЫ В РАЗВИТИИ КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В ОДЕССЕ

В статье исследуется вопрос о вкладе представителей немецкой этнической группы в развитие духовной культуры Одессы. Освещено влияние, которое совершили немцы на становление религиозных процессов в Одессе. Особое внимание уделено усилиям немцев-католиков, направленное на сооружение и развитие католических церковных храмов в городе. Проанализированы основные направления благотворительной деятельности немецких католиков в Одессе.

Ключевые слова: Одесса, немецкая община, католики, церковь, благотворительность.

THE ROLE OF GERMAN COMMUNITY IN THE DEVELOPMENT OF CATHOLIC CHURCH IN ODESSA

The article explores the question of the contribution of members of the German ethnic group to development of spiritual culture of Odessa. The influence which the Germans made on the formation of religious processes in Odessa. Special attention is paid to the efforts of German Catholics, aimed at the construction and development of the Catholic churches in the city. The main directions of charity activities of German Catholics in Odessa are analyzed.

Key words: *Odessa, German community, Catholics, church, charity.*

Гордійчук А. В.

Науковий керівник – д.і.н, проф. В. М. Хмарський

УДК 94(477.4): 53:51

ВІДОМІ ВИПУСКНИКИ НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРИРОДНИЧОГО ВІДДІЛЕННЯ ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ : ДОСЯГНЕННЯ, ДОЛІ, ЗВ'ЯЗОК З ALMA-MATER

У статті досліджено життєвий шлях відомих випускників Новоросійського університету фізико-математичного факультету природничого відділення, виокремлено основні їхні наукові дослідження. Визначена роль відкриттів вчених у різних наукових сферах. Здійснено аналіз зв'язку випускників з alma-mater.

Ключові слова: *вчені-випускники, фізико-математичний факультет.*

Прогрес природничих наук визначається плідною діяльністю багатьох тисяч дослідників, спалахами розуму геніальних вчених, які створюють специфічні неформальні об'єднання – наукові

школи та гуртки, в яких розвиваються нові ідеї та формуються наукові напрямки. Не є винятком Новоросійський університет, адже випускники фізико-математичного факультету природничого відділу зробили значний внесок у науку. Тому є важливим та актуальним прослідкувати їхній життєвий шлях та наукову спадщину.

Мета даної статті дослідити долі, досягнення та зв'язок з Новоросійським університетом відомих випускників цього закладу, а саме фізико-математичного факультету природничого відділення.

Аналізуючи праці даної проблематики, можна звернути особливу увагу на видання нашого університету «Професори Одеського (Новоросійського) університету Том 2 і 3: біографічний словник», де досить обширно та ґрунтовно описано життя та діяльність усіх професорів ОНУ. Але інформація подана у даній книзі є досить узагальнюючою, тому головною новизною у даному дослідженні є – компонування вчених лише даного факультету та відділення.

В Новоросійському університеті дуже популярним був фізико-математичний факультет, особливо його природнича частина, чому неабиякою мірою сприяла плідна робота тут видатних вчених-природознавців.

Із 14 відділень фізико-математичного факультету 10 були присвячені природничим наукам. З першого навчального року на факультеті працювали дві біологічні кафедри – ботаніки і зоології та порівняльної анатомії і фізіології. Увага до цієї галузі природничих наук пояснювалася прискоренням її розвитку на початку ХІХ століття, обумовленого багатьма суспільно-економічними чинниками, та значним прогресом у наукових досягненнях біологів.

Зокрема у даній роботі буде прослідковано життя та досягнення відомих випускників даного факультету.

Аксентьев Борис Миколайович, у 1918 р. закінчив Новоросійський університет. Після закінчення університету Борис вчився в аспірантурі (1918-1921) на кафедрі фізіології рослин у професора Ф. М. Породка. Закінчивши аспірантуру, працював

асистентом цієї кафедри (1921-1927), а потім старшим науковим співробітником секції анатомії і фізіології рослин науково-дослідної кафедри біології (1927-1930) та зоолого-біологічного інституту (1930-1931).

З 1931 р. до кінця життя Б. М. Аксентьев працював у ботанічному саду ОДУ, де у 1935-1939 рр. керував сектором фізіології рослин. Він досліджував хімічну стимуляцію насіння і вплив різних факторів на його проростання, одержав цікаві експериментальні дані про роль оболонки насіння, яка при проростанні реагує на світло.

У 1921-1929 рр. за сумісництвом був асистентом Одеського інституту народної освіти. В Одеському університеті він працював спочатку доцентом (1929-1935), а потім професором (1935-1938) кафедри ботаніки [5, с. 16-17].

Алексеев Олексій Карпович вступив у 1901 р. до Новоросійського університету на природничий відділ фізико-математичного факультету, який закінчив у 1906 р. з золотою медаллю за твір з геології. В університеті він спеціалізувався з геології і палеонтології під керівництвом професорів В. Д Ласкарева та Р. О. Пренделя. За їх рекомендацією був залишений при кафедрі геології для підготовки до професорського звання і почав проводити геологічні дослідження в долині середньої течії Дністра, а також провів гідрогеологічні роботи по вивченню керну бурових скважин у Аккермані. У 1915 р. його призначають старшим асистентом при геологічному кабінеті. Наступного року успішно захистив магістерську дисертацію на тему «Фауна позвоначних села Ново-Елизаветовка». Ця дисертація у вигляді монографії обсягом 453 сторінок була видана в Одесі напередодні у 1915 р.

У 1917 р. він став приват-доцентом Новоросійського університету, читав курси динамічної геології, третинних викопних півдня Росії. Крім університету, О. К. Алексеев читав лекції на Вищих жіночих курсах.

З перетворенням університету на Інститут народної освіти О. К. Алексеев став його позаштатним професором і завідувачем секції геології науково-дослідної кафедри географії і геології, а

після смерті професора Г. І. Танфільєва тимчасово завідувачем. Крім того, з 1924 р. професор читав курс історичної геології в Одеському політехнічному інституті.

21 вересня 1930 р. Алексєєв був переведений до Ленінграду в Інститут геологічної карти при Головному геолого-розвідувальному управлінні ВРНГ СРСР на посаду старшого геолога [1, с. 9-13].

Андрусов Микола Іванович у 1879 р. вступив природниче відділення, де захопився зоологією під впливом блискучих лекцій І. І. Мечникова з морфології та ембріології тваринного світу, а також консерватора Зоологічного кабінету Г. М. Відгальма, який навчав студентів збирати палеонтологічні рештки тварин і зразки сучасних морських мешканців.

У 1884 р. закінчив університет, але не був залишений там, бо ще у 1883 р. підписався під протестом поданим ректору з приводу виходу у відставку І. І. Мечникова.

В Одесі разом з професором О. В. Клосовським він виробив проект чорноморської глибоководної експедиції. Цей проект був поданий з'їзду Російських дослідників природи у Петербурзі і за поданням Російського географічного товариства почав здійснювати влітку 1890 р. (на судні «Чорноморець»). Досить значний період свого життя подорожував за кордоном, де знайомився з відомими вченими того часу.

20 травня 1897 р. М. І. Андрусов захистив докторську дисертацію «Живущие и ископаемые Dreissensidae Евразии», яка була удостоєна Ломоносівської премії АН. Цього ж року він брав активну участь у роботі сьомого Геолгічного конгресу, організував для його учнів екскурсію на Керченський півострів. 24 березня 1904 р. Андрусов був обраний ординарним професором університету св. Володимира у Києві. Тут він працював до 1912 року і утворив свою школу та став головою Київського товариства дослідників природи. В цей період Микола Іванович продовжував геологічні дослідження в Криму, в Румунії, на півострові Мангишлак, в Абхазії, де зібрав матеріали до стратиграфії і палеонтології, геологічної історії Понто-Каспійського басейну – головної мети його досліджень.

За життя і після смерті М. І. Андрусова надруковано 161 наукову працю, переважно російською мовою, а також німецькою, чеською, французькою мовами [1, с. 17-19].

Богатський Всеволод Дем'янович, з 1906 до 1910 р. був студентом Новоросійського університету. Після закінчення університету тимчасово працював на посаді практиканта в Центральній хімічній лабораторії Міністерства фінансів (1910-1911), потім – старшим спеціалістом, завідувачем хімічного відділу науково-дослідної станції Міністерства землеробства (1911-1920), доцентом Одеського медичного інституту, викладачем Вищого технікуму прикладної хімії (1920-1924), професором, завідувачем кафедри Інституту народної освіти (1924-1932).

З 1933 р. – професор Одеського університету, завідувач кафедри аналітичної хімії (1933-1940), органічної хімії (1940-1950), декан хімічного факультету, проректор наукової частини, учбової частини (1943-1950).

У галузі аналітичної хімії розроблені методи визначення летючих кислот у вині, мікрокількості бензину у суміші органічних сполук, об'ємний метод визначення нікельового іону, запропоновані підходи щодо використання органічних сполук в аналітичній хімії. Наслідки досліджень опубліковані в 30 наукових працях [5, с. 134-136].

Боровиков Георгій Андрійович, у 1902 році став студентом Новоросійського університету. З великим захопленням займався фізіологією та анатомією рослин, вивчав флору околиць Одеси, часто ходив на екскурсії разом із професором В. А. Ротертом та іншими студентами. Університет закінчив у 1907 році із золотою медаллю за твір, де уперше показав, що алюміній є обов'язковим компонентом золи будь-якої рослини.

У 1912 р. склав магістерський іспит і був відряджений до Праги, де в лабораторіях Ф. Чапека і Б. Немеця працював і готувався до професорського звання. У 1916 р. захистив в Одесі магістерську дисертацію на тему «Действие солеобразных веществ на скорость роста растительного организма». У 1935 р. Академія наук України надала йому ступінь доктора ботаніки без захисту дисертації, а у 1936 р. він був затверджений ВАКом.

Наукові інтереси Г. А. Боровика були досить широкими. Він вивчав будову клітинних оболонок, явища епінастії та гіпонастії у гілках хвойних, утворення кореневих волосків на стеблі *Leontice altaica* і щеплення винограду. Також він був членом Новоросійського товариства природознавців, Товариства сільського господарства Південної Росії, Німецького ботанічного товариства і Московського товариства випробувачів природи [2, с. 171-172].

Браунер Олександр Олександрович, з 1876 по 1881 рр. навчався на природничому відділенні фізмату. У 1920 році став професором Одеського сільськогосподарського інституту, а звання доктора зоології йому надано в Одеському інституті народної освіти 1922 році.

Браунер любив природу свого краю і вивченню її хотів присвятити життя, він подавав надії як вчений-зоолог. Робота у земстві дозволила їздити по рідних місцях. Він досліджував тваринний світ степу. Вивченням тварин тут займалися і до нього, наприклад О. Д. Нордман, але діяльність в цьому напрямку відбувалася періодично. Браунер аналізував ресурсний потенціал степового краю батьківщини з боку досліджень її фауни.

Аналіз наукових робіт, які були надруковані О. О. Браунером за життя, та документів з його архіву дають змогу по праву вважати професора одним з засновників науки про походження свійських тварин, а його підручник «Сельскохозяйственная зоология» (Одесса, 1923) до сьогодні є унікальним виданням. Сьогодні в зоологічному музеї університету існує постійно діюча експозиція матеріалів, яка висвітлює життя і діяльність О. О. Браунера, утворено музейний фонд його імені [5, с. 163-166].

Ласкарєв Володимир Дмитрович, з 1887 р. навчався на фізмати Новоросійського університету. Після закінчення 1892 р. був залишений при кафедрі геології у професора І. Ф. Синцова на посаді лаборанта. З метою удосконалення знань із геології, стратиграфії та палеонтології неогену в 1898-1899 рр. він перебував у відрядженні в Австро-Угорщині та Швейцарії, мандрував по цих країнах і працював у геологічних музеях Відня, Загреба, Цюриха, Женеви.

Після повернення до Одеси в 1902 р. В. Д. Ласкарев був призначений приват-доцентом Новоросійського університету. Роком раніше він за запрошенням геологічного комітету Росії почав працювати над створенням десятиверстної екологічної карти Росії, а саме вивчав з 1901 до 1907 р геологічну будову, тектоніку, геоморфологію Подільської та Волинської губернії, території яких входили до 17-го листа геологічної карти Росії.

Після виходу фундаментальної монографії «Общая геологическая карта Европейской России. Лист 17-й» у 1914 р. В. Д. Ласкарев одержав звання ординарного професора Новоросійського університету.

Ласкарев та його учні створили в університеті обґрунтований напрям (школу) у вивченні стратиграфії четвертинних відкладень, початок якого відноситься до 1912 р., коли він звернув увагу на ярусність лісу і виділив у межах Поділля два яруси лісу з одним покованим ґрунтом між ними. Остання робота Володимира Дмитровича з виданих на батьківщині в 1919 р. присвячена огляду четвертинних покладів Новоросії. Зараз у Палеонтологічному музеї Одеського держуніверситету зберігаються палеонтологічні колекції Ласкарева, у тому числі фауністичний комплекс терас Південного Бугу біля м. Меджибір.

До 1920 р., коли В. Д. Ласкарев емігрував спочатку до Греції, потім до Югославії, він оприлюднив біля 80 наукових робіт [1, с. 43-46].

Лебедев В'ячеслав Боніфатійович, у 1903-1908 рр. навчався в університеті. Після закінчення був залишений стипендіатом для підготовки до професорського звання при кафедрі географії, яку очолив професор Г. І. Танфільєв. Займався дослідженням гідрологічних та гідробіологічних особливостей Одеської затоки Чорного моря.

У 1909 р. Лебедев був відряджений фізико-математичним факультетом на три роки у Берген (Норвегія) з метою удосконалення знань з океанографії та гідробіології на спеціальні курси при Морській біологічній станції. Після закінчення курсів у 1913 р. склав іспит на ступінь магістра географії.

З поверненням до Одеси В. Б. Лебедєв продовжував розпочатим вивчення Одеської затоки, встановив зв'язок між з зміною планктону і коливаннями температури і солоності морських вод, а також вплив на планктон забрудненої органікою води, що поступає з берега. У 1915 р. він був запрошений професором Г. І. Танфільєвим до університету на посаду старшого асистента кафедри географії. До його обов'язків входило завідування бібліотекою географічного кабінету та проведення практичних занять зі студентами. А наступного року був обраний приват-доцентом по кафедрі географії і працював на цій посаді до реорганізації Новоросійського університету.

Він проводив велику громадсько-наукову роботу як секретар Новоросійського товариства дослідників природи [6, с. 207-209].

Павлов Павло Миколайович, у 1898 р. закінчив навчання в університеті.

Протягом 1899 р. давав приватні уроки в Одесі, вчителював. Магістерську дисертацію на тему «Вплив поверхневої енергії на гілотропні перетворення твердої кристалічної речовини» захистив у 1913 р. У тому ж році став приват-доцентом, а у 1917 р. – професором Новоросійського університету. З 1919 до 1953 р. завідував кафедрою фізичної і колоїдної хімії Одеського університету.

У 1914 р. за цикл робіт, які були наведені в магістерській дисертації, Павлов одержав премію Харківського фізико-хімічного товариства ім. І. І. Бекетова.

У 1915 р. організував першу в Одесі фізико-хімічну лабораторію. З цього ж року за дорученням фізико-математичного факультету Новоросійського університету почав читати обов'язків курс фізичної хімії.

Одночасно з проведенням теоретичних робіт протягом всієї своєї науково-педагогічної діяльності працював з різними виробництвами Одеси. Спільно з робітниками промисловості було виконано багато робіт, які присвячені процесам адсорбції і набухання в шкiрах, адсорбційній здiбності ґрунтів, проблемами поляграфічного аналізу...

Після 1954 р. П. М. Павлов був головою хімічної секції Одеського міського Будинку вчених [6, с. 429-432].

Прендель Олександр Ромулович, 1906 р. вступив на природниче відділення фізмату, що у 1910 р. закінчив з дипломом першого ступеня. Його було залишено на кафедрі зоології та порівняльної анатомії для підготовки до професорського звання.

Під час тимчасової окупації Одеси працював (1942-1944) професором Одеського університету на кафедрі загальної біології та зоології. Після звільнення міста очолив кафедру гідробіології Одеського університету (1944-1964).

Професор Прендель був висококваліфікованим педагогом. За роки педагогічної діяльності він читав лекції із загальної біології, зоології з основами паразитології, зоології безхребетних, зоології хребетних, зоогеографії, загальної гідробіології, фауни морів... Також досліджував вплив забруднення на гідробіологічний режим Хаджибейського лиману, вивчав санітарно-гідробіологічний стан питної води Одеського водопроводу [4, с. 37-40].

Отже, на прикладі вище згаданих людей ми можемо прослідкувати досить просту річ, що більшість із них зробили великий внесок в історію на науку як університету так і для країни в цілому. Незважаючи на всі труднощі свого життя, вони продовжували досліджувати та відкривати все нові і нові явища та не зупинялися на досягнутому.

Із цього можна зробили лише один висновок, а саме – ніколи не зупинятися на досягнутому та завжди вірити у свої сили. А найголовніше пам'ятати хто ти є і звідки ти.

Гордийчук А. В.

ИЗВЕСТНЫЕ ВЫПУСКНИКИ НОВОРОССИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ЕСТЕСТВЕННОГО ОТДЕЛЕНИЯ ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА: ДОСТИЖЕНИЯ, СУДЬБЫ, СВЯЗЬ С ALMA-MATER

В статье исследованы жизненный путь известных выпускников Новороссийского университета физико-математического

факультета естественного отделения, выделены основные их научные исследования. Определенная роль открытий ученых в различных научных сферах. Осуществлен анализ связи выпускников с alma-mater.

Ключевые слова: *ученые-выпускники, физико-математический факультет.*

Gordiychuk A. V.

FAMOUS GRADUATES OF THE NOVOROSSIYSK UNIVERSITY NATURAL BRANCH OF THE FACULTY OF PHYSICS AND MATHEMATICS: ACHIEVEMENTS, FATES, COMMUNICATION WITH ALMA-MATER

In the article the life path of the famous graduates of the Novorossiysk University of the Faculty of Physics and Mathematics of the Natural Department is studied, their main scientific research is highlighted. A certain role of discoveries of scientists in various scientific fields. Alumni relations with alma-mater have been analyzed.

Key words: *graduate students, physics and mathematics faculty.*

Джерела та література

1. Вчені вузів Одеси [Текст] : бібліографічний довідник / Одеська держ. наукова бібліотека ім. М. Горького. – Одеса. 1994, Вип. 1, ч.1 : Природничі науки (1865-1945). Ч.1: Геологи. Географи : статті, дослідження, спогади / сост. Л. Бур'ян. – Одеса : [б.в.], 1994. – 305 с.
2. Історія Одеського університету за 100 років / Н. Букатевич, Г. Вязовський, С. Ковбасюк [та ін.] ; [наук. Ред. О. Юрженко]. – Київ: Київський університет, 1968. – 423 с.
3. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865-2015 р.) / [кол. авт.]; [гол. ред. І. М. Коваль]; Одеський нац. ун-т. І. І. Мечникова. – Одеса: ОНУ, 2015. – 964 с. : іл.
4. Профессор Александр Ромулович Прендель (1888-1970)

// Видные ученые Одессы. – Вып. 4/5. – С. 37-40.

5. Професори Одеського (Новоросійського) університету Том 2: біографічний словник / [гол. ред. В. А. Сминтина]; [редкол.: Амброз Ю. О., Іщенко Д. С., Гребцова І. С. [та ін.]]. – Одеса: Астропринт, 2005. – 600 с.
6. Професори Одеського (Новоросійського) університету Том 3: біографічний словник / [гол. ред. В. А. Сминтина]; [редкол.: Амброз Ю. О., Васильєва Т. В., Гребцова І. С. [та ін.]]. — Одеса: Астропринт, 2005. – 600 с.

Гуславська Г. С.

Науковий керівник – к.і.н., доц. О. О. Синявська

УДК 94(477.74-2):050»1920»

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ В ОДЕСІ У 1920-МУРОЦІ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

У статті аналізується періодична преса 1920-го року в Одесі та проводиться її загальний огляд. Головна увага приділяється визначенню важливості та ролі періодичної преси у житті суспільства.

Ключові слова: *періодична преса, Одеса, інформація, політична влада.*

Періодична преса незалежно від історичного періоду та країни займала визначне місце. Виконуючи інформаційну роль, не можна забувати і про її вплив на свідомість громадян та формування світогляду суспільства. Окрім цього, преса була і є дієвим методом популяризації ідей. На сучасному етапі, коли швидкими темпами просувається технічний прогрес та інформація є доступною у всіх її видах, нам важливо осмислити значення періодичної преси, трансформування її соціальних функцій в сучасному суспільстві.

Актуальність даної теми полягає в тому, що огляд та вивчення періодичної преси дасть змогу висвітлити питання значення та впливу її на тогочасне суспільство, а саме в 1920-х роках.

Оглянути скільки було україномовних видань, як саме відбувалось розповсюдження та подання інформації.

Досліджуючи це питання, варто зазначити про неможливість об'єктивного публічного аналізу в умовах тогочасної УСРР, тому це безумовно впливало і на те, що саме і яка саме періодична преса видавалась в ті роки.

Власне, переходячи до характеристики періодичної преси Одеси 1920-го року, варто згадати, що преса виходила за революційних часів і цим самим мала свої особливості. В ній особливо яскраво відбивалось політичне життя країни. Вже в ті роки намагались проводити бібліографічні описи, створюючи «списки», відтак, вже в той час зіткнулись з проблемою, що не всі друковані твори того періоду збереглись, а деякі з видань не щастило виявити ні в одній з одеських збірок.

Як відзначає провідний дослідник одеської преси С. Рубінштейн, загальна кількість видань, що вийшли друком за часи революції та громадянської війни в Одесі, тобто у 1917-1921 роках складала: газет – 274, журналів – 173, всього періодичних видань в Одесі – 447. Зокрема, за 1920-тий рік вийшло друком 65 газет і 28 журналів, разом 93 одиниці [5, с. 14].

У дослідженні О. В. Пархітька та О. І. Хобти зазначається, що за період 1917-1921-х років в Одесі виходило друком 525 газет та журналів, лише сімнадцять з яких були українською мовою [4, с. 109].

В періодичній пресі різних періодів назви видань іноді переходили з одного періоду до іншого, але вихід друком цих видань залежав від зміни влади. В умовах громадянської війни періодичні видання, звичайно, не могли бути особливо довговічними. Єдина газета, що виходила з 1917 по 1921 рік включно, це «Известия», які тільки формально були однією газетою, тому що видання не раз змінювало назву («Известия Совета Рабочих и Солд. Депутатов», «Известия Военно-Революционного к-та», «Вісти», «Рабочая газета»). Відповідно до зміни влади змінювався і напрямок газети: від есерівсько-меншовицького до комуністичного. В окремі періоди газета виходила підпільно (під час французької інтервенції), а іноді (під

час австрійсько-німецької окупації, французької інтервенції і при добровольцях) її друк зовсім припинявся.

Шість газет і один журнал, які виходили протягом зазначеного періоду, тобто найбільш стали після «Известий» видання, були: «Одесский листок», «Одесская Почта», «Ведомости Одесского Градоначальства», «Одесский Коммунист», «Южный кооператор» [5, с. 16].

Не багато видань в важких умовах зміни влади та громадянської війни змогли зберегти свою сталість. Більшість були надзвичайно короткотерміновими.

Важливим аспектом для аналізу преси, що виходила друком в Одесі у 1920-му році є її національно-мовний склад. У цей період російською мовою видавалось 95% всієї періодичної преси (158 одиниць), українською мовою – шість видань, єврейською – сім, німецькою – вісім, польською – два, латиською, англійською, французькою мовою – по одному [5, с. 15]. Але варто зазначити, що ці дані не дають картини національного складу, тому що низка національних періодичних видань виходили російською мовою.

На долі вітчизняної преси за роки революцій та громадянської війни варто зупинитись окремо. Всього за п'ять років вийшло друком сімнадцять українських видань: тринадцять газет і чотири журнали. Із них дві газети: «Молодая Украина» і «Одесская мысль», що змінила «Молодую Украину», виходили російською мовою, решта – українською.

При радянській владі за перший короткотерміновий період також не було жодного українського політичного видання, але під час другого періоду починає виходити газета «Боротьба», що була друкованим органом Одеського Губернського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. Випускаючи перше число «Боротьби», редакція писала: «Коли наша партія задумала видавати свою газету і назвала її «Боротьба», дехто запитував: яка тепер може бути «боротьба», за що, з ким? Адже ж революція скинула царське правительтво і самого царя і тепер, мовляв, запанувала в Росії свобода...». А в період 1920-1921 рр. до «Боротьби» приєднується «Більшовик» [3, с. 123].

«Більшовик» – щоденна селянська газета, яка видавалась органом Одеського Губернського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. Девізом газети служило відоме гасло: «Пролетарии всех стран соединяйтесь!». Газета мала неприховано заполітизований зміст та виконувала свою первинну пропагандистську мету. Проста робоча людина не вдаючись до аналітичного мислення відкривала газету і звичайно не могла пропустити так званих «віршиків». Один з таких «віршиків» до прикладу:

«Пускай блестит панов бандитский щит, –
Он будет сбит рукою нашей честной.
С панами в бой пойдем семьей мы тесной,
И польский фронт немедля затрещит!» [1, с. 2]

Ще одним творінням комуністичної партії була газета «Вісти. Известия», видавалась вона Одеським Губернським Виконавчим Комітетом і Губернським Комітетом Комуністичної Партії (більшовиків) України. Українською мовою там друкувалась лише назва, весь інший матеріал друкувався російською мовою.

Варто зазначити, що українська, а зокрема і одеська періодика, цього часу дуже різноманітна як за змістом, так і за напрямками. Це – державні, партійні, військові, профспілкові, кооперативні, просвітницькі, релігійні й інші видання [6, с. 57].

Таким чином, оглядаючи періодичну пресу, що виходила друком в Одесі у 1920-тому році, можна зробити висновок, що основною її характерною рисою є заполітизованість та нестабільність, адже часта зміна політичної влади, зміни в суспільній думці вносили свої корективи у розвиток періодичної преси.

Гуславська Г. С.

ПЕРИОДИЧЕСКАЯ ПЕЧАТЬ В ОДЕССЕ В 1920 г. : ОБЩИЙ ОБЗОР

В статье анализируется периодическая печать 1920-го года в Одессе и проводится общий обзор. Главное внимание уделяется

определению важности и роли периодической печати в жизни общества.

Ключевые слова: *периодическая печать, Одесса, информация, политическая власть.*

Guslavskа G. S.

PERIODICAL PRESS OF ODESSA IN 1920: ANOVERVIEW

The article examines the periodical press of the 1920-th year in Odessa and conducted a General inspection. The focus is on determining the importance and role of periodical press in society.

Key words: *periodical press, Odessa, information, political power.*

Джерела і література

1. Большевик. Ежедневная крестьянская газета. Орган Одесского губернского Комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Одесса, 1920. – 20 травня.
2. Вісти (Известия) Одеського губернського Виконавчого комітету і Губ. Ком. КП(б) – Одесса, 1922. – 12 січня.
3. Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко // – Мюнхен, 1989-1990. – 291 с.
4. Пархитько О. В., Хобта О. І. Історія української журналістики: одеська періодика початку ХХ століття / О. В. Пархитько, О. І. Хобта. – Одесса, 2010. – 220 с.
5. Рубінштейн С. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни (1917-1921). Бібліографічна розвідка – Одесса, 1929. – 36 с.
6. Рудий Г. Я. Преса України 1917-1920 рр. як об'єкт дослідження української культури: джерелознавчий і методологічний аспекти / Г. Я. Рудий. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – 503 с.

УДК 930:070:061.213(477.87-21):796«1923/1926»

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УЖГОРОДСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ «ПЛАСТУ» В ПЕРІОД СКАУТСЬКОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ «ПЛАСТУН-ЮНАК-ЧЕРКЕЙС»)

Українська скаутська організація «Пласт» у міжвоєнний період має досить розвинуту систему. Пластові осередки з'являються на нових територіях, відбувається відновлення старих осередків. У цей час пластова ідея поширюється на теренах Карпатської України і Ужгород стає одним із центрів пластового руху.

Ключові слова: *«Пласт», Ужгород, Карпатська Україна, пластова ідея, Закарпаття.*

Напередодні I світової війни починає свою діяльність українська скаутська організація «Пласт». На період військових дій члени товариства вливаються спочатку до лав Легіону Українських Січових Стрільців, а в подальшому до Української Галицької Армії. Але поразка в Українській революції 1917-1921 рр. дає можливість комбатантам повернутись до мирного життя. Це дає можливість більш бурхливо відновлювати осередки «Пласту» і створювати нові.

Саме у міжвоєнний період відбувається поширення скаутської організації «Пласт» на теренах Карпатської України, де вона мала свої особливості в порівнянні із Галичиною. Можна з упевненістю сказати, що цей край був одним із кращих для розвитку пластової ідеї, а місто Ужгород одним із населених пунктів краю, де це можна було її розвивати.

Майже відразу український скаутський рух вливається в широку інтернаціональну чехословацьку родину в якій перебувала в міжвоєнний період велика кількість національних скаутських організацій. На Закарпатті свою діяльність впроваджували,

крім українців, чехи, угорці, євреї [21], а з 1930 р. українське відгалуження – москвофіли [19, с. 41].

Влившись у єдину систему, закарпатські пластуни мали підпорядковуватись Жупному Союзові Скаутів Підкарпатської Русі. Керуючим органом якого була Головна Жупна Управа Скаутів (ГЖУС), при якій і почалось видавництво журналу «Пластун-Юнак-Черкейс» (далі «Пластун»). Відповідно цей часопис стає друкованим органом для всіх пластунів краю.

У ньому міститься велика кількість інформації про діяльність всіх осередків різних національностей, що дає змогу на основі даного часопису проводити дослідження діяльності не тільки українських осередків, а й осередків інших національностей.

Весь період виходу журналу «Пластун» у свої спогадах С. Пап-Пугач розділяє на три періоди – доба скаутського інтернаціоналізму (1923-1926 рр.), народовецький патріотизм (1928-1932 рр.) та соборний націоналізм (1933-1935 рр.). Пояснюючи ці хронологічні рамки таким чином.

Протягом першого періоду у журналі подавались відомості для представників чотирьох національностей. У цей час журнал наживається «Пластун», виходить він під егідою ГЖУС Підкарпатської Русі. Поширювались ідеї любові до чехословацької держави, об'єднання скаутів під ідеями єдності.

Під час другого періоду журнал видавали тільки українські пластуни з невеликою підтримкою з боку чеської адміністрації. Поширюються різноманітні статті для піднесення патріотизму серед читачів журналу. Був досить відчутним тиск з боку влади на журнал, що привело до його закриття у 1932 р.

Третя доба існування журналу була ще більш радикальніша, ніж попередня. З цього часу журнал почав пропагувати, що народ на теренах Закарпаття є частиною великого українського народу. Це в свою чергу дуже непокоїло владу, яка через поліцію застосовувала різні методи для контролю – поглиблювався тиск на журнал, на дописувачів, обшуки та вилучення української літератури, самих номерів журналу. У результаті цього журнал переїхав у 1934 р. із Ужгорода до Севлюша, де продовжилась робота [19, с. 87-92].

У даній роботі буде проведено дослідження діяльності пластунів Ужгороду в перший період виходу журналу «Пластун». Цей період був вибраний із міркувань того, що в цей час склались сприятливі умови для поширення та діяльності українських пластунів на теренах Карпатської України. Розглянуто буде незначну кількість номерів з 1923 по 1926 рр. Всього їх було – 19, з них 12 являються спареними.

Перші осередки «Пласту» в Карпатській Україні були організовані здебільшого вихідцями із Галичини або Наддніпрянської України. Так, початок «Пластові» дає А. Алиськевич 1 жовтня 1921 р. Саме з цього часу й відбувається поширення пластової ідеї в країні.

В Ужгороді «Пласт» з'являється в 1923 р. Протягом лютого-квітня було відкрито три осередки у державній реальній гімназії, Торгівельній Академії та Учительській семінарії. 7 лютого у гімназії О. Вахнянин заснував для найменших пластунів сім гуртків: хлоп'ячі – Лев, Лис, Сокіл, Ведмідь, Вовк, Орел та дівочий – Ластівка. Всі вони поділялись на три групи. Першою керував О. Вахнянин (чисельність 24 члени), другою – Пехмен (36 членів) та Е. Заплетальова (14 членів). На початку навчального 1923/1924 н. р. проведено заміну наставників груп – Пехмана змінив В. Комаринський, а Е. Заплетальову – Н. Стефанова [31; 10].

14 квітня Гаргай організовує осередок у Торгівельній Академії, який налічував 18 пластунів, а в Учительській семінарії – Косар, що об'єднав 35 пластунів [31].

На 1 травня 1923 р. ужгородські пластуни спільно із скаутами інших організацій провели свято зустрічі весни. Були запрошені на свято чимало осіб із Хусту, Мукачева, самого Ужгороду. Табір, що був розбитий за містом відвідав Й. Пешек та віце-губернатор Еренфельд [23].

На Зелені Свята ужгородські пластуни із державної реальної гімназії організували прогулянку краєм. Побували на різних вершинах краю, таких як г. Борлуг, г. Маковиця. Очоловав дану прогулянку О. Вахнянин та Пехман [6].

14 червня 1923 р. ужгородські пластуни під командуванням О. Вахнянина зібрались на залізничному вокзалі для того, щоб

зустріти А. Свойсика. Але він не зміг приїхати, тому, отримавши листа від нього, пластуни вирушили на складання присяги, яку саме мав приймати гість із Праги. На складання цієї присяги прибули не тільки пластуни з Ужгорода, а й Хуста, Мукачева, Берегова [33].

У середині літа 1923 р. був організований табір у Бовцарах біля Хуста, що тривав із 11 по 31 липня. Організували його пластуни із Хуста, а були на нього запрошені берегівські, мукачевські, ужгородські пластуни. Комендантом був обраний В. Комаринський. Сам табір складався із двох частин: дівочого та хлоп'ячого таборів [24; 7; 25].

30 вересня 1923 р. в Ужгородській гімназії проведено першу організаційну реформу в закарпатському «Пласті» – гуртки, що були організовані при гімназії, об'єднуються в полк ім. Т. Корятовича, на чолі якого став В. Комаринський [17].

На кінець жовтня 1923 р. все ж зміг приїхати до Карпатської України засновник чеського пластун А. Свойсик. Перебував він у краєві 27-31 жовтня. За цей час відвідав пластунів Ужгорода, Берегова, Хуста та Ясіня. 1 листопада А. Свойсик із Ужгороду відправився до Праги. Більш детальну програму зустрічі подає часопис «Пластун» [5]. Під час переребування в Ужгороді для гостя українські та чеські пластуни 28 жовтня організували святковий вечір на якому було поставлено виставу, виконувались українські та чеські пісні. На наступний день А. Свойсик провів лекцію на тему «Японія та її жителі» [26].

З 2 квітня 1924 р. при державній реальній гімназії в Ужгороді почала роботу столярня. Заняття проводилися двічі на тиждень, а керував ними адвокат Гупаловський. Пластуни цієї гімназії поставили 10 квітня у міському театрі п'єсу «Лісові чари» С. Черкасенка та «Вечірній гість». 13 квітня 1924 р. пластуни Торгівельної Академії Ужгорода в річницю своєї діяльності організували святкові сходи. Було зачитано річний звіт з їхньої діяльності, поставлено п'єсу самими пластунами [32; 30].

1924 р. приніс багато втрат для українських пластунів на Закарпатті – помирає Й. Пешек, який був перший Краєвим

Звітодавцем у краєві. Саме він допомагав в організації та розвитку пластових осередків, із приязністю ставився до українців. Також, ще однією важливою втратою для пластунів стала смерть О. Вахнянина, одного із родоначальників «Пластун» на теренах Карпатської України [16; 18].

14-15 березня 1925 р. в Ужгороді відбувся річний загальний з'їзд пластових представників. На з'їзді були присутні 24 делегати, двоє представляли Союз Скаутів Чехословацької Республіки, заслуховувались річні звіти, обговорювались плани щодо розвитку пластового руху в краєві [20].

На квітень 1925 р. ужгородські пластуни зініціювали зібрання на великодні свята у Великому Бичкові. Були розіслані запрошення по всіх осередках на які відгукнулись самі бичківці, пластуни із Хуста, Ужгорода та Сваляви. Пластуни Великого Бичкова урочисто прийняли своїх друзів 10 квітня, організували їм прогулянку містом. Крім цього були проведені звичні шиккування з виконанням гімну, проведено спортивні змагання між учасниками. На кінець дня всі зібрались у будинку місцевої «Просвіти», де пластуни мали змогу переглянути концерт [22].

Літо для пластунів із Ужгорода було досить вдалим. Вони разом із бичківськими пластунами змогли організувати дівочий і хлоп'ячий табір у Кобилецькій Полянці та самотужки табір у Заброді. Останній табір не зміг довго проіснувати через несприятливу погоду, тому протримався тільки з 28 червня по 10 липня. Табір у Кобилецькій Полянці діяв майже протягом місяця з 13 липня до 5 серпня. Він був більший, ніж у Заброді. Забродський табір нараховував до 50 гостей та пластунів, а кобилецький мав до 115. Комендантами обох був Л. Бачинський, а дівочого – І. Бачинська [3; 29].

На державне свято «Дня Свободи» Чехословацької республіки 28 жовтня всі пластуни Ужгорода організували святкування. Брали в ньому участь всі пластуни міста – угорці, українці, чехи та євреї [28].

У № 3-4 за 1925 р. дізнаємось про існування при горожанській школі в Ужгороді відділу пластунів ім. Хмельницького. Його

керівником був учитель Ф. Балицький. Цей відділ складався із двох частин – хлоп'ячої, яка налічував 32 пластуниів та дівочої – 22 пластунок. Даний відділ досить часто проводив зібрання, організовував прогулянки. Було засновано при ньому драматичний гурток [12].

В № 1 за 1926 р. розміщено декілька звітів, одним із них є Звіт референта руських пластових відділів, яким на той час був Л. Бачинський. У своєму звіті він повідомляє про те, що протягом 1924-1925 н. р. було засновано в Ужгороді два відділи. Повідомляється також про те, що звіт про свою діяльність прислали тільки 16 відділів серед яких й з Ужгорода. Також зазначається, що окружним звітодавцем від Ужгородського пластового округу являється Л. Бачинський [13].

У цьому ж номері подають інформацію в розділі «Новини» про те, що всі звітодавці краю мають прибути до Праги на Загальний з'їзд. Зазначається про організацію пластовим відділом ім. Т. Коріятовича двох денної мандрівки по окрузі. Повідомляється також, що 7 лютого 1926 р. відбулось свято, на якому декілька пластуниів прийняли присягу. На цьому ж заході було подаровано відділу прапор [8; 15].

Окремо подається вже згаданий вище звіт від пластових відділів Ужгорода – Звіт 3-го пластового відділу ім. О. Вахнянина. Зазначається про кількість осередку, його діяльність серед якої мандрівки, зібрання, участь в похоронах Пешика та О. Вахнянина. Так, участь у таборах у Кобилецькій Полянці та Заброді [11].

Наступний випуск не багатий на відомості про діяльність пластуниів в Ужгороді. Знаходимо повідомлення, що 1-й пластовий відділ ім. Т. Коріятовича дав декілька театральних вистав у міському театрі. Повідомляється про кошти, які пластуни змогли зібрати за свої виступи [14].

Останній номер за 1926 р. й останній номер першого періоду виходу даного журналу досить багатий на події та інформацію. В одній із статей повідомляється про участь пластових відділів у таборах, що проходили у Лугах з 27 червня по 25 липня (1 і 3 відділи), для хлопців та дівочий у якому взяли участь пластуники із 2 пластового відділу. Керівниками відповідних таборів були

Л. Бачинський у хлоп'ячому та І. Бачинська та О. Ручкова в дівочому. До парного табору в Кобилецькій Полянці, що проходив з 18 липня до 18 серпня, відповідно брали участь представники від вже згаданих відділів [27]. Про заходи, які проходили в дівочому таборі в Лугах, можна дізнатись із вражень О. Бурлаки, які були розміщені на сторінках журналу «Пластун-Юнак-Черкейс» [4].

У розділі «Пластові вѣсти» повідомляється про організацію прогулянки пластунами І пластового відділу ім. Т. Коріятовича 14 лютого 1926 р. [1]. У цьому ж розділі міститься інформація про мандрівку на г. Маковицю пластунів ІІІ пластового відділу ім. О. Вахнянина 15 травня [2]. Окремо подається звіт про діяльність ІІІ пластового відділу ім. О. Вахнянина за 1925-1926 н. р. Зазначається інформація про різноманітні сходи пластунів, кількість осіб, які взяли у них участь, про спеціалізовані та освітні лекції, про мандрівки, участь членів у таборах. Детально розповідається як проходило свято Республіки 28 жовтня 1925 р. [9].

1926 р. останнім номером був № 3-4, який вийшов у жовтні. Після цього видавництво журналу припинилось і відновилося тільки 1928 р., але вже під зміненою назвою «Пластун». Причиною припинення виходу журналу стало погіршення відносин між представниками українського «Пласту» та чеськими колегами [19, с. 89].

Отже, можна сказати про те, що журнал «Пластун-Юнак-Черкейс» є досить багатим на інформацію про діяльність не тільки ужгородських пластунів, а й всього пластового руху на теренах Карпатської України. Будучи друкованим органом ГЖУС Підкарпатської Русі у ньому розміщувалось багато звітів, що дає змогу розкрити діяльність окремих відділів більш детальноше.

Таким чином на самому початку своєї діяльності український пластовий рух на Закарпатті мав сприятливі умови для свого розвитку, розвиваючись поряд із угорськими, чеськими й єврейськими організаціями. Подальше поглиблення і зацікавлення українськими ідеалами серед закарпатських пластунів приводить до погіршення відносин із чеською стороною, що призводить до закриття спільного журналу і закінчення періоду пластового інтернаціоналізму в Карпатській Україні.

**ЗАРОЖДЕНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЖГОРОДСКИХ
ЯЧЕЕК «ПЛАСТА» В ПЕРИОД СКАУТСКОГО
ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА (ПО МАТЕРИАЛАМ ЖУРНАЛА
«ПЛАСТУН-ЮНАК-ЧЕРКЕЙС»)**

Украинская скаутская организация «Пласт» в межвоенный период имеет достаточно развитую систему. Пластовые ячейки появляются на новых территориях, происходит восстановление старых ячеек. В это время пластовая идея распространяется на территории Карпатской Украины и Ужгород становится одним из центров пластового движения.

Ключевые слова: «Пласт», Ужгород, Карпатская Украина, пластовая идея, Закарпатье.

Isak V. M.

**ORIGIN AND ACTIVITY OF THE UZHGOROD'S CENTER
«PLAST» IN THE PERIOD OF SCOUT INTERNATIONALISM
(ON MATERIALS OF THE «PLASTUN-UNAK-CHERKEYS»
MAGAZINE)**

The Ukrainian scout organization «Plast» during the interwar period has rather developed system. Plast's centers appear in new territories, and restored old centers. At this time the plast's idea extends to territories of the Carpathian Ukraine and Uzhhorod becomes one of the centers of the plast's movement.

Key words: «Plast», Uzhhorod, Carpathian Ukraine, plast's idea, Transcarpathia.

Джерела та література

1. 1 пл. одд. ім. Корятовича в Ужгородь // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1926. – №. 3-4.
2. 3 пл. одд. ім. Вахнянина в Ужгородь // Пластун-Юнак-

- Черкейс. – 1926. – №. 3-4.
3. Бачинський Л. Табори лѣтом 1925 р. (руськѣ оддѣлѣ) / Леонід Бачинський // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1925. – № 2.
 4. Бурлака О. Вечѣр Купала в таборѣ пластунок // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1926. – №. 3-4.
 5. Вѣсти з Верховноѣ Пл. Ради // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – № 3.
 6. Гегедиш А. Зеленѣ Свята в Пластѣ / А. Гегедиш // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – № 2.
 7. Дѣвочий табор // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – № 3.
 8. Загальний Зѣзд // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1926. – №. 1.
 9. Звѣт дѣяльности пластового оддѣла Ч. 3 им. Вахнянина в шк. р. 1925/26 // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1926. – 3-4.
 10. Звѣт з діяльності пласту держ. реалън. Гимназіѣ в Ужгородѣ за 1923 // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – № 4-5.
 11. Звѣт пластовоѣ дѣяльности одд. им. Вахнянина в Ужгородѣ за 1924-25. шк. Р. // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1926. – №. 1.
 12. Звѣт пластовоѣ дѣяльности оддѣла им. Хмельницького в Ужгородѣ за 1924/25 шк. рок. // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1925. – №. 3-4.
 13. Звѣт референта руських пластовых оддѣлов // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1926. – №. 1.
 14. І. VI. Коріятовичѣ // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1926. – №. 2.
 15. І. одд. им. Коіятовича // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1926. – №. 1.
 16. Й. Пешик // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1925. – № 1.
 17. Органѣзація пласту в гимназіѣ в Ужгородѣ // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – № 3.

УДК // 929 Румянцев: 354 (477.5) "1764/1784".

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРАФА П.О. РУМ'ЯНЦЕВА, ЯК КЕРІВНИКА ДРУГОЇ МАЛОРОСІЙСЬКОЇ КОЛЕГІЇ

Стаття присвячена дослідженню персоналії Петра Олексійовича Рум'янцева, його призначення генерал-губернатором Малоросії, зв'язок з Україною, вивченням історіографії та простеженню його політичних та адміністративних реформ.

Ключові слова: *Рум'янцев, Друга Малоросійська колегія, історіографія, генерал-губернатор.*

Указом Катерини II від 10 листопада 1764 р. остаточно знищено автономію Гетьманщини. [1, с. 961] Замість гетьманського управління було створено структуру, яка мала бути повністю підпорядкована імператриці. В обов'язки нового органу мали входити як ліквідація автономії Гетьманщини, так і ліквідацію полково-адміністративного розподілу. Цією структурою мала стала Друга Малоросійська колегія, яка мала складатися як з чотирьох українських представників, та і з чотирьох російських. На посаду президента колегії був назначений граф Петро Рум'янцев, талановитий полководця та державний діяч, який був повністю відданий царській владі. До того ж у Катерини II були доволі напружені відносини з Рум'янцевим, адже він був вірним прибічником попередньої імператриці Єлизавети I, вона робить вдалий політичний хід Рум'янцев залишається генералом та навіть отримує чин губернатора Лівобережної України, тим самим відправивши його в далеке та майже постійне відрядження в Україну [4, с. 34], також не останню роль в його призначенні стало і те що Рум'янцев досить довго в юному віці проживав на території України, а тому знав поведінку тамтешнього народу, їхній побут та політичні настрої. Рум'янцеву був наданий чин генерал-губернатора та широкі повноваження в новоутвореному органі, які регулювалися тільки Сенатом та особисто імператрицею, таким чином Друга Малоросійська колегія була

практично повністю залежна від генерал-губернатора. Він міг діяти абсолютно самостійно в межах даної йому верховною владою повноважень [4, с. 43].

Петро Рум'янцев є знаковою постаттю в російській та українській історіографії. В російській історіографії, дослідницька увага більше спрямована на його військову діяльність, тоді як в Україні він в першу чергу сприймається як генерал-губернатор, але не зважаючи на важливість його особи в вітчизняній історіографії досі залишається відкритим питання визначення його ролі в системі тогочасної політико-адміністративної організації України. Всі наукові дослідження щодо діяльності П. Рум'янцева на посаді генерал-губернатора можна поділити на три періоди: дорадянський (кін.ХVІІІ– поч.ХХ ст.), радянський (друга половина 20-х рр. – кінець 80-х рр. ХХ ст.) і сучасний, який розпочався з проголошенням незалежності України. Кожен із цих періодів відрізняється методами та підходами до вивчення історичних процесів на території Гетьманщини. До найвідомішими дослідників постаті П. Рум'янцева дорадянського періоду можна віднести: В. Рубана, В. І. Рігельман та О. Ф. Шафонського, О. Лазаревського, М. Стороженка, С. Соловійова. У радянський період дослідження теми ліквідації автономії Гетьманщини у зв'язку з ідеологічним тиском, був майже не можливий, в цей період Рум'янцева розглядали переважно, як російського полководця, мало звертаючи увагу на його адміністративну роботу. До найвідоміших представників цього періоду можна віднести: Н. Коробкова, О. Путро, вагомий внесок у дослідження козацької еліти зробили В. Степанков, В. Смолій, О. Гуржій та М. Слабченко, В. Антонович. У сучасні українській історіографії практично відсутні праці, які стосуються діяльності Рум'янцева, як губернатора, це питання згадується лише опосередковано в деяких загальних дослідженнях таких дослідників як: Н. Яковенко, О. Струкевич, В. Горобець, Як ми знаємо в історіографії є чимало праць, присвячених знищенню Гетьманщини, проте мало хто з дослідників акцентує свою увагу на роботі Петра Рум'янцева, на його роль, яку він відіграв у знищенні Гетьманщини, його постать в історіографії відображена в першу чергу на військовій діяльності і вже на другий план відходила його адміністративна робота. Тому на сьогодні постала необхідність більш детального вивчення ролі

Петра Рум'янцева – Задунайського в тогочасних історичних процесах, також досліджені різних аспектів його діяльності.

Рум'янцев-Задунайський Петро Олександрович, представник давнього роду Рум'янцевих [3, с. 843]. За однією з версій народився 4(15) січня 1725 р. в селі Строїнці [2, с. 532], яке знаходилося на кордоні з Подільською губернією. Його прадідом по материнській лінії був відомий державний діяч Артамон Сергій Матвієв, хрещеною мамою Петра Рум'янцевева була імператриця Катерина I. За звичаєм дворянських родин у віці шести років він був записаний у лейб-гвардії Преображенського полку, до 14 років проживав на території України, де його батько виконував доручення царської влади. Отримав домашню навчальну освіту, вчителем майбутнього генерал-губернатора був місцевий педагог Тимовій Синютович. В 1739 р. був відправлений у складі російської дипломатичної місії до Берліна, але досить швидко був відкликаний назад до Росії, та направлений в армію [5, с. 412]. Почав свою військову кар'єру у російсько-шведській війні. В якій отримав чин капітана, трохи згодом отримав особисто від імператриці Єлизавети I чин полковника, після Семирічної війни отримав чин генерал-майора та отримав Орден Олександра Невського, брав участь у російсько-турецьких війнах 1768-1774 рр. та 1787-1792 рр., де отримав перемогу на турецькими військами.

Після призначення на посаду керівника Другої Малоросійської колегії, Рум'янцев, починає проводити централістичну політику царської влади. У листі від 9 лютого 1765 р. губернатор видав наказ, щоб до його приїзду, коли відбудеться його «действительное вступление в управление Малой Россией», підготувати відомості про малоросійське чиновництво по сотенні правління включно, про прибутки та витрати краю [4, с. 35]. Після свого повернення в Україну, у квітні 1765 р. губернатор видав указ, за яким Генеральна військова канцелярія була реорганізована у канцелярію Другої Малоросійської колегії. За його наказом у вересні 1765 р. було встановлено єдину систему діловодства, з листопада того ж року було налагоджено нагляд за ретельним веденням документації [4, с. 52]. Пізніше за ініціативи Рум'янцева 31 травня 1767 р. Ге-

неральний суд був повністю поглинутий Другою Малоросійською колегією та перебудований під Російське судочинство, тим самим козацька старшина усувалася від виборів та участі в суді [5, с. 358]. Пізніше Друга Малоросійська Колегія активно використовувала цей фактор для здійснення адміністративно-судового контролю над українським населенням. Після утворення колегії та підпорядкування їй Канцелярію малоросійського скарбу (КМС) імперськими властями було відновлено фінансовий нагляд за Україною. Восени 1766 р. указом Рум'янцева, головою КМС був назначений член колегії, Дмитро Натальїн [4, с. 53]. За урядування Рум'янцева Гетьманщину було поділено на три намісництва-Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське, саме за його ініціативи козацькі полки були замінені на карабінерськими полками. Всі ці реформи пізніше були використані царським урядом для закріпачення селян. У другий період свого намісництва губернатор одержав значні маєтки на території України (такі як садиба Рум'янцевих у Чернігівській обл.) і звідти займався виконанням своїх обов'язків, проте у 1789 р. за підозрою у зв'язку з опозиційними колами був усунений від керування Малоросією. Останні роки прожив у своєму маєтку у Чернігівській обл.

Таким чином Петро Рум'янцев, є важливою особистістю в Українській історії, адже він впливав на політику нашої держави досить довгий час, саме за його ініціативи проводилися найважливіші процеси, які привели до повної ліквідації Гетьманщини. Проте не дивлячись на це в нашій історіографії дуже мало написано про його діяльність як політика, на мій погляд це не правильна позиція, адже його адміністративна діяльність заслуговує також самого детального вивчення, як і військова.

Майструк В. А.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГРАФА П. А. РУМЯНЦЕВА, КАК РУКОВОДИТЕЛЯ ВТОРОЙ МАЛОРОССИЙСКОЙ КОЛЛЕГИИ

Статья посвящена исследованию персоналии Петра Алексеевича Румянцева, его назначение генерал-губернатором Малорос-

сии, связь с Украиной, изучением историографии и проследить его политических и административных реформ.

Ключевые слова: Румянцев, Вторая Малороссийская коллегия, историография, генерал-губернатор.

Maistruk V. A.

ACTIVITY COUNT PA RUMYANTSEVA, WHEN THE SECOND LITTLE RUSSIAN COLLEGE

The article investigates personalities Peter Rumiantsev his appointment as Governor General of Little Russia, the relationship with Ukraine, the study of historiography and tracing its political and administrative reforms.

Key words: Rumyantsev, Second Little Russian College, historiography, the Governor-General.

Джерела та література

1. Обь учрежденіи въ Малороссіи, в мѣсто Гетманскаго Правленія, Малороссійской Коллегіи. Полное собрание законов Россійской имперіи. Собрание I. – СПб., 1830. – Том 16 : 1764 . – док № 12.277. – 1016 с.
2. Краткая энциклопедия Советская Молдавия, Кишинёв, 1982 г. – 709 с.
3. Половцов А.А.Румянцов, Пётр Александрович (генерал-фельдмаршал) // Русский биографический словарь : в 25 томах. – СПб. – М., 1896-1918. – 493 с.
4. Струкевич О. К. Україна – Гетьманщина та Російська імперія протягом 50-80-х рр. XVIII століття (політико - адміністративний аспект проблеми) / Олексій Карпович Струкевич. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1996. –98 с.
5. По поводу ста лет от смерти графа Румянцева // Киевска старина. – 1896. – № 12. – 433 с.
6. Остап Вахнянин // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1925. – № 1.

7. Пап-Пугач С. Пластовий альманах з нагоди п'ятдесятиріччя Українського Пласту на Закарпатті 1921–1971 / Степан Пап-Пугач. – Рим : Юг, 1976. – 196 с.
8. Пласт на Подкарп. Русі // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1925. – № 1.
9. Пласт на Подкарпатской Русі // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – №. 4-5.
10. Пластова зустріч в Бычковѣ // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1925. – № 1.
11. Пластове свято в Ужгородѣ // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – № 1.
12. Пластовый табор в Бовцарах коло Драгова // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – № 3.
13. Пластовый табор в Бовцарах коло Драгова // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – № 4-5.
14. Приїзд начальника А. Б. Свойсика на Подк. Русь // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – № 4-5.
15. Руськѣ пластовѣ таборѣ в 1926 роцѣ // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1926. – №. 3-4.
16. Свято 28 октября // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1925. – №. 3-4.
17. Табор в Кобелецкой Полянѣ. Хлопячий и дѣвочий // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1926. – №. 1.
18. Торговельна академія // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1924. – № 3-4.
19. Ужгород // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – № 1.
20. Ужгород. Пластова роботня // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1924. – № 3-4.
21. Шерегій Г. Перше Пластове свято в Ужгородѣ / Георгій Шерегій // Пластун-Юнак-Черкейс. – 1923. – № 3.

УДК 94(477)»1914/19»: 394.91

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ТА ДОЛЯ НІМЦІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1914-1916 рр.

В публікації досліджено зміну становища німецької меншини в Наддніпрянській Україні в період Першої світової війни. Ставлення влади Російської імперії до представників ворогуючого народу на території своєї держави, зокрема німців. Розглянуто нормативні акти, які стосувалися життя німецької меншини на даній території.

Ключові слова: німецька національна меншина, Наддніпрянщина, Перша світова війна.

У XVI – XVII столітті на Наддніпрянській Україні з’являються перші німецькі промисловці, ремісники, працівники деяких спеціалізованих галузей сільського господарства (садівництва, городництва, вівчарства тощо).

У XVIII столітті у великих містах Наддніпрянщини, зокрема Києві, утворюються перші німецькі колонії з різних фахівців та урядовців. Чимало німців-ремісників працює в цей час на різних мануфактурах [5, с. 1769-1770].

В наслідок «особливих пільгових умов», Маніфест 1763 р. Катерини II, які були надані царським урядом західноєвропейським колоністам, кількість заснованих ними поселень швидко зросла.

Німецькі переселенців на своїй Батьківщині здебільшого були селянами або представниками найбільш виважених міського населення [2, с. 35]. Колоністи прагнули жити в ізольованих колоніях, дотримуючись релігійних звичаїв, народних традицій, зберігаючи рідну мову. У кожній колонії на кошти німців будувались церква і школи, що сприяло збереженню національних ознак протягом понад двох століть.

Чималий внесок у різні сфери економіки – сільське господарство, ремесло, торгівлю, промислове виробництво –

зробили німецькі поселенці центральних, північних і західних губерній України [12, с. 69]. Незважаючи на те, що 250 000 призовників німецького походження воювали на стороні Російської імперії, невійськовозобов'язані збирали продовольство для армії, вони були звинувачені в пособництві Німеччині [10, с. 68]. Видавалися брошури, в яких знецінювався вклад німців в економічний розвиток Російської імперії, принижувались розумові здібності колоністів.

Внаслідок великодержавної політики, яку проводив царський уряд стосовно національних меншин, зокрема до етнічних німців, їх кількість почала зменшуватись.

Під час Першої світової війни німецькі колоністи опинились у дуже скрутному економічному й соціально-політичному становищі. Царський уряд та й сам Микола II вважали, що переселенці, навіть ті, які прийняли російське підданство, все одно залишаються співвітчизниками ворога, а тому можуть передавати йому інформацію про російські збройні сили, чинити диверсії.

Численні журнали і газети публікували на сторінках матеріали з «німецького питання». З початком Першої світової війни в Російській імперії розпочалася широкомасштабна антинімецька кампанія. Пролунав заклик до боротьби з «внутрішнім ворогом» [14, с. 76].

У Першу світову війну Російський генштаб на 82 % складався з генералів німецького походження, які підготували і здійснили в серпні 1914 р. план військової кампанії. Більше 5 тисяч військовослужбовців німецького походження (в основному – командири дивізій та полків) були нагороджені орденами Св. Георгія Побідоносця та Св. Володимира. Серед них був і легендарний командир, згодом Головнокомандувач Російської Добровольчої армії барон Врангель [8, с. 9-10].

Згодом держава приступила до видання і практичної реалізації «ліквідаційних законів». Згідно з ними, із прифронтової смуги висилалися всі російськoпіддані німці, у тому числі і ті, чиї сини і чоловіки знаходилися в діючій армії. У німецьких школах і церквах було заборонене користування німецькою мовою, видання газет і

книг на цій мові. У деяких губерніях заборонялося збиратися разом більш ніж двом німцям-чоловікам.

У 1915 р. була прийнята досить велика кількість законів, спрямованих проти певних категорій німецького населення, яке проживало на території Російської імперії. З початком війни розгорнулася антинімецька пропаганда у засобах масової інформації, де німців звинувачували у підриві економічної могутності Російської імперії [4, с. 31].

Ліквідація землеволодіння німецьких меншин підігрівалася також великим бажанням представників великого землеволодіння, які намагалися нажитися за рахунок чужого добра. Саме з ініціативи великих російських землевласників у засобах масової інформації поширювалася у роки війни теза про необхідність «боротьби з німецьким засиллям» [6, с. 73].

11 січня 1915 р. імператор затвердив рішення про відмову видачі свідоцтв на ведення «особистої промислової діяльності» на території Російської імперії підданими воюючих проти Росії країн. До 1 квітня 1915 р. діяльність вже створених таких підприємств чи товариств мала бути припинена [3, с. 32].

2 лютого 1915 р. було прийняте рішення про обмеження права землеволодіння австрійських, угорських, турецьких та німецьких підданих [12, с. 16-17]. 13 грудня 1915 р. був виданий ще один указ царського уряду, який скасовував або істотно урізав земельні права іноземних громадян в Росії [7, с. 110-111].

Досить поширеним було виселення німців, пращури яких вже в декількох поколіннях були російськими підданими і не були членами сільських громад. Нерідко виселялися й родини тих німців-колоністів, представники яких воювали в російській армії і навіть мали бойові нагороди [8, с. 107]. Більшість виселених німців-колоністів були переселені із зони бойових дій до Сибіру й Середньої Азії.

Насильницька масова депортація розпочалася влітку 1915 р., царським урядом був виданий спеціальний указ про евакуацію. Переїзд до нових місць проживання виявився для багатьох німців тяжким випробуванням. Тих, хто зволікав із прибуттям на пересильні пункти, карали побиттям батогами [1, с. 113].

Держава не визнала за такими німцями статус переселенців, і вони прирівнювались до біженців. Значну підтримку їм надавала православна церква, яка закликала своїх прихожан проявити милосердя до прибулих [3, с. 30-34]. Достаток німців-колоністів різко скоротився, що поставило частину з них на межу голодної смерті. Після закінчення Першої світової війни лише незначна частина депортованих німців забажала і знайшла можливість повернутися в Україну.

На засіданнях Державної думи у лютому–березні 1916 р. неодноразово висловлювався сумнів у доцільності жорстокого ставлення до німецьких поселенців і загострення «боротьби проти німецького засилля». Так, С. Шидловський відзначив, що виселення німців-колоністів завдало збитків не тільки цій категорії населення, а й багатьом особам, які ніякого відношення до німецького населення не мали [3, с. 34].

На початку березня 1916 р. було проголошено про призупинення дії законів 1915 р. з метою відновити інтерес у німецьких колоністів до хліборобства і забезпечити весняний висів.

1 червня 1916 р. Микола II підписав Положення «Про Особливий Комітет по боротьбі з німецьким засиллям». Орган створювався для «об'єднання, узгодження та керівного спрямування урядових і громадських закладів та посадових осіб по реалізації як діючих, так і тих, що будуть прийняті, законів і розпоряджень Уряду, які обмежують права ворожих підданих і вихідців, а також для вироблення пропозицій щодо заходів по звільненню країни від німецького впливу в усіх сферах народного життя Держави Російської» [1, с. 45]. Саме цьому органу відводилась головна роль у справі реалізації «особливого» ставлення держави до німецьких поселенців, саме він відповідав за виконання указів царя та уряду з цих питань.

Відповідна комісія Державної думи у 1916 р. запропонувала посилити санкції проти німецьких колоністів, наголосивши, що всі, хто прийняли російське підданство після 1 липня 1870 р., повинні бути позбавлені землі. Комісія дійшла висновку, що будь-які об'єднання німців у Росії несуть для неї загрозу власне своїм існуванням. Фактично пропонувалося запровадити колективну відповідальність за принципом етнічної належності [2, с. 32].

За розпорядженням Київського губернатора з Київщини було вигнано 10 тис. німецьких поселенців [12, с. 20]. За його ж вказівкою була створена спеціальна комісія для обстеження заводів та іншої нерухомості, до якої були причетні німецькі підприємці. У березні 1916 р. комісія заборонила працю 11 торгово-промислових об'єктів, власниками яких були німці.

Заходи щодо забезпечення безпеки країни мали нормативний загальнодержавний характер, обмеження німців у правах відбувалося в законодавчому полі. Початок Першої світової війни мав для німців Росії подвійне значення: з однієї сторони війна як така, а з іншої війна проти російськoпідданих німців в середині імперії.

У роки війни, крім призову до армії, на плечі німецьких поселенців, як і інших жителів Бессарабії, лягли клопоти по забезпеченню діючої армії та її тилів продовольством, фуражем, одягом, кіньми, возовим транспортом тощо. При чому, якщо в 1914–1915 рр. надання всього цього було справою добровільною, то з 1916 року, все частіше майно просто конфіскували «на потреби армії» без жодних компенсацій.

У той же час роки Першої світової були страшним випробуванням для німців, які жили на території Російської імперії. У 1916–1920 рр. відбувається справжнє винищення німців-менонітів, яким їх віра в Ісуса Христа забороняла носити зброю і служити в армії. Тоді 90 % менонітів усього світу проживало в Катеринославській губернії, і в основному – на території сучасних Дніпропетровської та Запорізької областей України. [11, с. 9-10]. Прохання менонітів південних губерній у Державну думу і Раду міністрів виключити їх землі і майно з-під дії законів залишилося без вдоволення [10, с. 69].

Так чи інакше Перша світова війна зруйнувала не лише міжнародно-правові відносини між державами-учасницями, вона вплинула на звичні правовідносини всередині країн, запровадивши нові економічні відносини в суспільстві, змусивши населення Російської імперії з недовірою поставитись до потенційно небезпечних німців Наддніпрянщини, як представників ворожої країни.

Джерела та література

1. Ауман В. А., Чеботарева В. Г. История российских немцев в документах (1763-1992 гг.). – М.: Российский экономический журнал, 1993. – 445 с.
2. Беренштейн О. Б. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / О. Б. Беренштейн, Н. А. Зіневич, В. Т. Зінич та ін. – Київ: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – 424 с.
3. Васильчук В. М. Господарсько-економічний розвиток життя німецьких переселенців в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. / В. М. Васильчук. // Гілея. – 2016. – №113. – С. 30–34.
4. Гольштейн И. М. Немецкое иго и освободительная война. Сборник статей по вопросам о войне и немецком засилье в русской торговле и промышленности. – М., 1915. – С. 31–33.
5. Енциклопедія українознавства. – Т. 5. – С. 1769-1770.
6. Історія українського селянства: У 2 т. / Ред. рада: В. М. Литвин, В. М. Геєць, В. М. Даниленко та ін. – К., 2006. – Т. 1. – 475 с.
7. Кулинич І. М., Кривець Н. В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 272 с.
8. Лазанська Т. І. Німці — виселенці українських губерній у роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2002. – Вип. 4. – 107 с.
9. Линдеман К. Э. Прекращение землевладения и землепользования поселян собственников: Указы 2 февраля и 13 декабря 1915 года и 10, 15 июля и 19 августа 1916 года и их влияние на экономическое состояние Южной России / сост. К. Э. Линдеман. – М., 1917. – 384 с.
10. Німці Дніпропетровщини: історія та сучасність : [Документальні нариси]. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2012. – 112 с.
11. О некоторых, вызванных военными обстоятельствами, мерах к сокращению иностранного землевладения и

землепользования в Государстве Российском // Особые журналы Совета министров Российской империи. 1915 год. – М., 2008. – С. 16-17

12. Український Vaterland – Дніпропетровськ: Січ, 2005. – 182 с.

Опанасюк О. С.

ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА И СУДЬБА НЕМЦЕВ НАДДНЕПРЯНСКОЙ УКРАИНЫ В 1914-1916 гг.

В публикации исследованы изменение положения немецкого меньшинства в Надднепрянской Украине в период Первой мировой войны. Отношение властей Российской империи к представителям враждебного народа на территории своего государства, в частности немцев. Рассмотрены нормативные акты, которые касались жизни немецкого меньшинства на данной территории.

Ключевые слова: немецкое национальное меньшинство, Приднепровье, Первая мировая война.

Oranasuk O. S.

THE FIRST WORLD WAR AND THE FATE OF THE GERMANS IN THE DNIEPER UKRAINE IN 1914-1916

In the publication the change of position of the German minority in the Dnieper Ukraine in the period of the first world war. The attitude of the authorities of the Russian Empire to the representatives of the hostile nation on the territory of the state, in particular the Germans. Considered regulations that concerned the life of the German minority in the area.

Key words: German national minority, the Dnieper, the First world war.

УДК 94(477)“1613/1616”:926Сагайдачний

МОРСЬКІ ПОХОДИ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

Стаття знайомить з морськими походами гетьмана Петра Сагайдачного. Виділяються і описуються характерні властивості військових реформ гетьмана, причини походів, особливості козацьких чайок. Увага акцентується на причинах і наслідках походів 1613-1615 років, а особливо слід відзначити похід на Кафу 1616 року.

Ключові слова: *гетьман Петро Сагайдачний, морські походи, Османська імперія, чайки, гелери, ескадра, Чорне море, Босфор, невільники, реформа війська, партизанські загони.*

Гетьман Петро Сагайдачний видатна постать в історії України. Популярність його образу не згасає й сьогодні. Морські походи козаків під його керівництвом – одна з найцікавіших сторінок у його біографії.

Від часу підкорення Кримського ханства Оттоманською Портою турки прагнули використовувати Крим, як форпост для завоювання України та інших слов'янських земель. Не минуло і року без того, щоб татари або турки, чи ті й інші разом, не посягали на Україну. Вони палили села і містечка, вбивали і забирали людей у полон. Польський уряд мало що міг зробити для захисту краю від нападів.

Весь тягар захисту України від татарських і турецьких загарбників лягав на плечі українського народу, головним чином козаків. Вони здійснювали суходільні і морські походи на Туреччину і Крим, під час яких руйнували узбережні турецькі укріплення, спустошували маєтки турецьких і татарських феодалів, визволяли з полону невільників.

Зазначена тема не зовсім нова. Про Петра Сагайдачного і морські походи під його керівництвом написано багато спеціальних праць і художніх творів.

Належним чином діяльність гетьмана оцінена і в дослідженнях М. А. Максимовича (1804-1873), А. А. Скальковського (1808-1899), В. Б. Антоновича (1834-1908), М. С. Грушевського (1866-1934). Їхні праці про походження козацтва, формування Запорозького війська, його бойове мистецтво й сьогодні залишається найґрунтовнішими, найбільш фактологічно наповненими. Важливо відмітити, що нарис М. О. Максимовича перший у вітчизняній історіографії про Сагайдачного. Ніхто до нього так ґрунтовно не вивчав особу гетьмана. Саме Максимович вперше оцінив Сагайдачного як видатну особу в історії України.

Важливий фактичний матеріал міститься в багатьох книжках Д. І. Яворницького. Введення ним у науковий облік масиву архівних джерел помітно полегшило з'ясування багатьох питань у біографії козацького ватажка. Вчений заклав основу для ґрунтовного дослідження бойового мистецтва козацького війська. Праця Д. І. Яворницького «Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний» є пам'яткою української історичної думки.

Не всі аспекти цієї теми авторам вдалося висвітлити у своїх працях. Деякі питання лише поставлені науковцями і очікують вирішення.

Початок XVII століття дуже багатий на події. Боротьба проти турків і татар є однією з найважливіших складових цього періоду. Вона мала надзвичайно важливе переломне значення для формування сучасної української нації.

Гетьман Петро Сагайдачний дуже розумна і освічена людина. Родом із Галичини, навчався в Острозькій академії, де здобув гарну освіту. Потім приїхав до Києва, де працював домашнім учителем у міського судді Яна Аксака. І вже звідти у 1601 році вирушив на Запорозьку Січ, там брав участь у походах на турків і татар, Молдавію і Лівонію.

Сагайдачний прославив себе великими подвигами, як на суші, так і на морі. Кілька разів він перемагав татар у перекопських степах, і нападав на кримське узбережжя. Вражаючими і були його морські походи, де він неодмінно мав успіх. П. Сагайдачний захопив кілька турецьких міст у Європі та Азії, спалив та пограбував околиці Константинополя. Саме за успішні походи

проти Кримського ханства і Османської імперії здобув славу цей великий полководець. Розумний, освічений, енергійний він користувався великою популярністю серед козаків, тому і неодноразово обирався гетьманом Запорозької Січі.

Ставши гетьманом, Сагайдачний одразу провів реформу війська: партизанські загони перетворив у регулярне військо. Воєнно-морське мистецтво запорожців набуло нових рис. Запорожці частіше стали використовувати нічні атаки і раптові напади на ворога. Гетьманом Сагайдачним була вироблена власна стратегія, головним компонентом якої було: блокування комунікацій і стратегічних об'єктів у районах стратегічних дій; проведення серії нападів перед генеральною битвою з метою виснаження або введення в оману супротивника; збір основних засобів і сил запорозького війська на головному напрямку як у наступі, так і в обороні.

В «Історії українського війська зазначається», що Сагайдачний добре розумів, що війна може бути успішною тільки тоді, коли вести її доцільно, з доброю організацією. Він спрямував козацькі сили до енергійної боротьби з татарами і турками. Для цього було потрібно мати флот і Сагайдачний збільшив число козацьких чайок аж до 300 [1; с. 185].

На початку XVII століття почала зростати кількість козацького війська, що за часів Сагайдачного зросла майже у 3,5 разів. Військовий талант цього гетьмана виявився у поєднанні запозиченого іноземного досвіду, який він уміло поєднував з національними можливостями і географічними умовами.

Козацтво трактувало морські походи як священну боротьбу з «бусурменами». Від початку XVII ст. козацькі флотилії з року в рік загрожували столиці Османської імперії. Козаки часто визволяли невільників-християн, що яскраво відбилося в українських думах та історичних піснях, де козак зображується рятівником українських душ. Козацькі дії на морі, як і на суші, захищали весь європейський світ від турецького світу, що надавало образу козака героїчного забарвлення, підживлювало козацькі претензії посісти почесне місце в суспільстві. І козаки повною мірою намагалися використати цей факт.

За часів Петра Сагайдачного морські походи козаків були як важіль впливу на Варшаву. Їхня активність постійно завдавала збитків Османській імперії і провокувала польсько-турецьку війну. Польща ж мала постійні проблеми з формуванням війська й ніяк не могла обійтися без козаків. І ті ставали просто незамінними для неї.

Головним театром бойових дій було Чорне море. Сприятливі умови для мореплавства на Чорному та Азовському морях зберігалися з квітня по жовтень. Для виходу в море козаки користувалися кількома шляхами. Перший і найзручніший пролягав по Дніпру, але турки часто закривали їм цей шлях. Тому вони були змушені використовувати інший: маршрут передбачав використання річок басейну Дніпра – Самари й Вовчої, – а також річки Кальміус, яка впадала в Азовське море, з якого козаки через Керченську протоку потрапляли до Чорного моря. Таким маршрутом козаки користувалися, здебільшого, при поверненні з моря.

У свої походи козаки вибиралися на чайках. Чайка мала 19 – 20 м довжини, 3-3,5 м ширини й стільки ж висоти. Занурюється човен на 2-2,5 м. Будували чайку з лип та верб, просмолювали й обшивали дошками в напуск. Човен був двостерновий, мав по 10-15 весел з кожного борту, міг оснащуватися щоглою та вітрилами. Йдучи в похід, козаки обв'язували чайку очеретом, що додавало їй плавучості та неабияк допомагало в бою.

Будували чайки на Запорозжі. На початку XVII ст. для спорудження кожного човна залучали 60 майстрів. Вони справлялись за два тижні. Зазвичай у походах брало участь 40-50 чайок. До чайки сідало 50-70 козаків, озброєних рушницями та шаблями. Крім того, на борт піднімали гармати-фальконети, навіть до 4-6 штук [2; с. 20-22].

Візитною картою козаків були хитрість, відвертість і завзятість у бою. Противнику швидко довелося зрозуміти, що від них можна очікувати будь-яких несподіванок. Козаки могли обвести ворога в будь-якій ситуації. У хід йшло все: знання психології та звичок противника, володіння багатьма мовами козаками турецькою і татарською мовою, добра орієнтація на місцевості.

Улюбленими для козаків місцями морського бою були мілини й дельти річок. Тут козацькі чайки мали перевагу над турецькими галерами завдяки своїй швидкості й маневреності. Найбільшим щастям вважалося посади галеру на мілину потім по-козацьки розібратися з нею.

Безпосередньо в морський похід відбирали особливо сильних духом і тілом. Із відібраними козацькі ватажки проводили військові заняття. Підготовка проводилася таємно. Про мету походу знали рядові козаки знали тільки у загальних рисах.

У кінці XVI століття козаки здійснювали щорічні морські походи, інколи й по кілька разів на рік. Завдяки їм Османська імперія поступово втрачала абсолютний контроль над Чорноморським басейном. Вже на початку XVII століття турки не рідко були змушені переходити до оборонної стратегії, з великими труднощами захищаючи міста, фортеці на узбережжі, а на воді – торгові кораблі.

1613 року Сагайдачний двічі виходив з козаками на Чорне море, спустошив кілька міст у Херсонесі Таврійському. Вони також напала на м. Місіварію на західному узбережжі Чорного моря. Тоді проти нього і козаків турецький султан Ахмет I вислав армаду з галер та чайок до Очаківського порту, поблизу якого козаки за звичаєм поверталися назад на Запорожжя. Проте січовики вночі напали на турків у порту і розгромили їх, захопили багато чайок і шість великих галер.

Навесні 1614 року Сагайдачний з козаками знову вплив у Чорне море. Але на цей раз козакам не пощастило: розпочався шторм, частину чайок потопили хвилі, інших викинуло на берег, де на них чатували турки. Та ця невдача не налякала козаків і їхнього проводиря.

Того ж 1614 року гетьман з 2000 козаків знову вирушив у похід. Дорогу січовикам показували потурнаки, тобто українці-бранці, які прийняли мусульманство, але потім утекли з полону і повернулися на Україну. Чудово знаючи всі входи в турецькі прибережні міста, вони запропонували козакам кермувати їхньою флотилією. Запорожці погодилися, впливли у відкрите море в напрямку Малої Азії і несподівано пристали до багатой, добре

укріпленої гавані Сінопу, уславленої по всьому сході заможністю своїх мешканців, чудовим розташуванням, прекрасним кліматом і через це нареченою «містом коханців». Запорожці раптово кинулися на штурм, викликавши в місті паніку, і зруйнували фортецю. Вирізали гарнізон. Захопили арсенал, спалили кілька мечетей, приватних будинків і розташованих у гавані суден. Винищили багато жителів, визволили усіх невольників християн і, завдавши туркам збитків загалом на 40 мільйонів злотих, знову вирушили на море.

Наступного 1615 року Сагайдачний з козаками знову вплив у Чорне море на восьмидесяти чайках, досяг Константинополя і підпалив біля нього дві пристані – Мізевну та Архіоки. Козаки, спустошивши околиці Константинополя та налякавши султана, залишили місто, вийшли у відкрите море і, переслідуюванні турецьким флотом, опинилися в гирлі Дунаю, де завдали туркам нищівної поразки.

Уночі 20 липня 1616 року козаки підійшли до Кафи. У цій добре укріпленій фортеці перебував турецькій бе-глярбей з великим гарнізоном. На великому невольницькому ринку Кафи татари продавали полонених українців, росіян, поляків. Козацьке військо, спустившись на чайках по Дніпру в Чорне море, обігнуло кримське узбережжя і, знищивши 14-тисячний турецький гарнізон, визволи з неволі більше 30 тисяч полонених християн. За словами ректора Київської братської школи Касіяна Саковича, «сам цар турецький», довідавшись про напад козаків на Кафу, був у великому страху [3; с. 32-35].

Ця морська експедиція перевершила всі попередні козацькі походи. За свідчення сучасника, «не тільки на Чорному морі, а й самій турецькій столиці козаки викликали такий великий переполох, що через них тим постійно тримають флот, увесь або частинку, будують укріплення на берегах Босфору». Сагайдачний здобув собі широку славу та велику популярність на Україні.

Підпливши до Кафи на чайках П. Сагайдачний взяв її приступом, спалив, зруйнував і випустив на волю невольників, які ще більше розносили його славу по всій Україні і за її межами. Деякі дослідники стверджують, що сам Сагайдачний перед

штурмом міста під виглядом купця, ходив у розвідку, вивідуючи його укріплення.

Неспроможний гідно протидіяти козаками султан листовно звернувся до польського короля з погрозами, що розпочне війну проти Речі Посполитої, якщо той не вгамує козацтво, і запевнив, що піде в Україну і винищить усе живе.

Дізнавшись про ці погрози, П. Сагайдачний вирішив завдати превентивного удару. Лише з чотирма тисячами козаків вирушив до Стамбула. Йти на столицю імперії, з її чисельним гарнізоном і потужною фортецею, десятками бойових кораблів, що завжди прикривали місто з моря, не маючи ні обозу, ні підкріплення – це може здатися божевіллям. Мабуть, саме так і сприйняли вчинок гетьмана в оточенні султана Османа. Проте козаки змогли знищити кораблі прикриття, увірватися до Стамбула і з боями пройти його передмістями, визволяючи бранців та здобуваючи трофеї.

Султан наказав посадити на вцілілий флот усі війська, які тільки можна було, і будь-що наздогнати козаків. Хроніки тих подій свідчать, що турецькі солдати боялися навіть сідати на кораблі – таким був страх перед козаками. Все ж ескадру спорядили. Вона наздогнала «зухвальців» вже біля гирла Дунаю, де українці почувалися досить впевнено, бо добре знали ці місця.

Побачивши на горизонті величезний флот переслідування, Сагайдачний наказав налягти на весла, щоб прискорити ходу. Переслідування тривало до ночі, а коли вже зовсім стемніло, турки вирішили, що козакам вдалося втекти, і кинули якорі. Проте козаки не збиралися тікати. Вони розвернули чайки, швидко оточили ворожий флот і майже весь його знищили. Кілька великих галер гетьман залишив на плаву, щоб привести їх під Очаків і навмисно спалити на очах у захисників гарнізону, аби ті побачили, що на них чекає на Чорному морі.

У 1620 році запорожці відновили морські походи. До першого походу вони збиралися ще навесні. Ходили чутки що наготові стояло 300 чайок. Уже у березні чайки підійшли до Кінбурну, де козакам вдалося спалити одну галеру, збільшити полонених, а на захопленій іншій галері відвезти їх на Січ. Повернення великої кількості християн-бранців додало слави Сагайдачному. У липні

козаки, як доповідав зі Стамбула французький посол, увійшли в Босфорську протоку й сплюндрували околиці турецької столиці. Потім вони спустошили Варну й напали у відкритому морі на торгові кораблі.

Отже, протягом перших двох десятиліть XVII століття запорозькі козаки завдали відчутних ударів по турецьким і татарським володінням. Одночасно і міцнішало козацьке військо, накопичувався досвід ведення бойових дій з значним переважання сил супротивника.

Напади запорозьких козаків на турецькі і татарські землі, завдавали великої шкоди їм, виводили з рівноваги турецький уряд і самого султана.

Відомий український історик Дмитро Яворницький, зазначав, що дивна сміливість, швидкість та руйнівна сила всіх козацьких походів на Крим та Туреччину перевершують будь-які описи. Вони можуть бути пояснені тільки тим, що на чолі козацького війська був геніальний полководець Петро Конашевич Сагайдачний.

Українське козацтво часів Петра Сагайдачного вписало героїчну сторінку в історію вітчизняного мореплавання. Насамперед, завдяки умілим діям козацького флоту розхитувалась і сковувалась міць однієї з найсильніших морських держав – Османської імперії, що сприяло не тільки захисту наших етнічних територій, а й створенню сприятливих умов для звільнення усіх народів Північного Причорномор'я, від турецького поневолення.

Петро Сагайдачний – геніальний стратег і тактик, його діяльність принесла загальносвітове визнання українському козацтву. У цей час козацтво стало захисником українського народу і всієї Європи від турецького нашествия. Те, що не змогли зробити інші країни було під силу козакам, і в цьому дуже велика заслуга Петра Сагайдачного, одного з найвизначніших козацьких ватажків до часів Богдана Хмельницького. Його таланти полководця був належно оцінений і його сучасниками, і майбутніми поколіннями. Тактику і стратегію Сагайдачного не раз використовували у своїй плані інші полководці. Петро Сагайдачний – геніальний ватажок, що заслуговує поваги.

МОРСКИЕ ПОХОДЫ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

Статья знакомит с морскими походами гетьмана Петра Сагайдачного. Выделяются и описываются характерные свойства военных реформ гетьмана, причины походов, особенности казацких чаек. Внимание акцентируется на причинах и последствиях походов 1613 -1615 годов, а особо следует отметить поход на Кафу 1616.

Ключевые слова: *гетьман Петр Сагайдачный, морские походы, Османская империя, чайки, геллера, эскадра, Черное море, Босфор, невольники, реформа армии, партизанские отряды.*

Posykhivska A. V.

HETMAN PETRO SAHAIDACHNY'S SEA VOYAGES

The article introduces the study of sea voyages Hetman Petro Sahaidachny. Stand and describe the characteristics of the military reforms of the Hetman, causes of trips, especially Cossack gulls. Focuses on the causes and consequences of the campaigns of 1613 -1615 years, and particularly noteworthy is the campaign to Cafu in 1616.

Key words: *Hetman Petro Sagaidachny, sea voyages, the Ottoman Empire, seagulls, angels, squadron, Black sea, Bosphorus, slaves, reform forces, guerrilla troops.*

Джерела та література

1. Крип'якевич І. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – 713 с.
2. Брихуненко В. Морські війни українських козаків. – Київ, 2007. – 80 с.
3. Комарницький С. Герой Кафи, Москви і Хотина. –

- Чернівці: Золоті литаври, 2011. – 114 с.
4. Гуржій О. І., Конієнко В. В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. – Київ: Україна, 2004. – 188 с.
 5. Документи російських архівів з історії України. Том 1// Документи до історії запорозького козацтва 1613-1620 рр. – Львів, 1998. – 440 с.
 6. Каманін І. Гетьманство Петра Сагайдачного. – Київ: Веселка, 1992. – 61 с.
 7. Максимович М. О. Сказання про гетьмана Петра Сагайдачного. – Київ: Веселка, 1992. – 61 с.
 8. Яворницький Д. І. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. – Дніпропетровськ: Січ, 1991. – 66 с.

Попик А. С.

Науковий керівник – к.і.н., доц. Е. П. Петровський

УДК 329(477):342.511

ЗНИЩЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЮ ВЛАДОЮ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛ-КОМУНІСТИЧНИХ ПАРТІЙ В ОДЕСІ (1920-1925 рр.)

У статті проаналізовано механізм здійснення більшовиками ліквідаційної кампанії щодо українських партій націонал-комуністичного спрямування. Показано процес самоусунення чи злиття з КП(б)У – УКП (боротьбистів), УПЛСР (борбистів) та УКП, які внаслідок цілеспрямованого тиску більшовиків зникли з одеського політичного життя.

Ключові слова: *ліквідація, КП(Б)У, націонал-комунізм, УКП (боротьбистів), УПЛСР (борбистів), УКП, уканісти.*

На сучасному етапі, в умовах партійного плюралізму потрібно враховувати історичний досвід при розбудові української політичної системи. Актуальний характер проблеми визначається тим, що на сьогоднішній день, коли в Україні існує велика кількість політичних партій, громадсько-політичних організацій та рухів, вивчення й переосмислення цих процесів дозволить відкоригувати,

оновити чи перезавантажити суспільно-політичне життя. Це актуалізує дослідження історії ліквідації монопартійності, що супроводжувалось придушенням будь-яких форм опозиційності, у тому числі відносно партій які знаходились на комуністичній платформі.

Метою статті є аналіз діяльності тамеханізми саморозпуску націонал-комуністичних партій Одеси в умовах встановлення однопартійності.

Істотним внеском в розробку проблем, пов'язаних з темою статті внесли праці О. Бриндака [1], М.Панчука [8], І. Майстренка [6,7], О. Будякова [2]. Але здебільшого стаття ґрунтується на архівних матеріалах Держархіву Одеської області.

З перших днів встановлення більшовицької влади одразу ж розпочався наступ на своїх політичних супротивників, намагаючись всіляко обмежити їх прагнення та домагання бути реально діючими при владі. Дана логіка ліквідації опозиції не обмежилася лиш усуненням своїх партійних «класових» ворогів, але й зумовила початок організованої боротьби протиідеологічно споріднених партій. Ідейно схожі комуністичні партії були один для одного більш небезпечні, ніж інші політичні сили. Це проявилось у тому, що їх соціальна та ідейна база були надто схожими, а звідси цілком зрозуміло, що вони мали практично однакові претензії на владу. Найкраще це можна простежити на взаєминах більшовиків з партіями українського націонал-комунізму, що здебільшого мали лівоесерівську генезу.

Саме протягом 1918-1920 років сформувалися українські партії комуністичного спрямування. Серед них потрібно відзначити сформовану у березні 1919 року з лівої фракції Всеросійської партії соціалістів-революціонерів в Україні – Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (борбисти). Відповідно, паралельно існувала і українська лівоесерівська партія, яка також еволюціонувала до комунізму – УКП (боротьбистів). Остання утворилася об'єднанням лівої частини УПСР – УПСР (комуністів), що відокремилася від есерів центральної течії в березні 1919 року та лівої фракції «незалежних» Української соціал-демократичної робітничої партії у серпні 1919 року. Права частина УСДРП

«незалежних» в січні 1920 року утворила Українську комуністичну партію (УКП), яка займала особливі позиції серед націонал-комуністичних партій з есерівським корінням.

За свідченням сучасників, без урахування більшовиків, що перебували при владі, саме останні партії були основними політичними силами в Україні [6, с. 88]. Фактично, багато в чому своїй перемозі в Україні більшовики мають завдячувати коаліції з націонал-комуністами. Тому, цілком очевидно, що останні заявили про свою претензію на владу. Націонал-комуністи, як і більшовики, були переконаними унітаристами в партійному будівництві. На перший погляд демократичніші, порівняно з більшовицькими, гасла націоналів суверенної української держави, фактично мали кінцевою метою те ж, що і РКП(б) – одноосібну партійну диктатуру. Але ця диктатура в рамках України повинна була мати національне вбрання. Різниця лише в тому, що роль інтегратора кожен з них відводив власній партії. Але сутність радянського комунізму полягала в абсолютній монополії не лише на владу, але й на будь-яку громадську й політичну активність. Тому всі претензії на владу навіть союзницьких партій були приречені на невдачу.

Перший етап ліквідації українських націонал-комуністичних партій визначити не важко. Починаючи від моменту свого виникнення, незважаючи на постійне співробітництво з РКП(б), вони дистанціювалися від більшовиків і в цьому знайшли взаємність. Враховуючи вищенаведені тези, а також імовірний суспільний резонанс, більшовики не могли розправитися з комуністичними УПЛСР(б), УКП(б) та УКП таким чином, як з їх іншою політичною опозицією, тобто простою заборонаю і відкритими репресіями. Тому керівники РКП(б) розробили спеціальні планомірні дії збалансованої ліквідації партій шляхом саморозпуску, що мали в основі масу ідей та засобів.

Ліквідації маскувалися під злиття з КП(б)У. Ця ідея була досить зваблива для більшості націоналів. Так як велика кількість українських партійців були щирими ідейними борцями, які вбачали в об'єднанні користь для справи революції та загалом

для країни, а себе співтворцями нового ладу. Тобто, для більшості з них злиття з КП(б)У не означало поразки, а ставало перемогою. Достатньо ґрунтовним у даному сегменті є висловлювання одного з керівників У КП(б) О. Шумського: «Я прийшов до комунізму з українського національного руху і до того ж не сам один, а з цілим загоном. І це не була перебіжка тихцем, а перехід з відкритим лицем і піднятим забралом...» [8, с. 322].

Але цілком можливо простежити, що співпраця з більшовиками створювала лише певну ефемерність. Не будучи членами більшовицької партії, українські націонал-комуністи ризикували. Навіть нетривалий досвід перебування при владі більшовиків свідчив про їх непримиренність [1, с. 97]. Тому ідейна спорідненість для них абсолютно не грала вагової ролі, а скоріше навпаки, більшовики наполегливо без вагань тільки експлуатували довіру й переконання націонал-комуністів.

Першим кроком, направленим проти націоналів, стала ліквідація їхнього військового потенціалу. Наприклад, угода Центрального Комітету КП(б)У і У КП(б) від 17 грудня 1919 року передбачала об'єднання контрольованих партіями військ в єдину Червону Армію, засудження і боротьбу з сепаратними українськими військовими частинами [3, арк. 4]. Тобто, більшовики не тільки обеззброїли українські партії, а також використовували їх військовий потенціал у власних цілях і націонал-комуністи не заперечували. Згідно тому, у їх лавах постійно проводилися мобілізаційні кампанії [3, арк. 23]. А місцеві осередки українських компартій, як борбисти в с. Маяки під Одесою, активно використовувалися у боротьбі з антибільшовицьким рухом [5, арк. 37].

Тому партійні мобілізації були досить вагомим засобом боротьби проти націонал-комуністів. Ніщо так не розкладало партію зсередини, як загроза бути відправленим на фронт [1, с. 99]. Так мобілізація на польський фронт скоротила лави одеської партійної організації більше ніж вдвічі – з 1300 до 600 чоловік [5, арк. 33]. Відповідно, дані дії породжували спротив, внутрішні протиріччя та порушення дисципліни в партіях, через те відбувалися чистки та вихід з парторганізацій [5, арк. 28]. В

Одесі з 159 дійсних членів та 56 співчуваючих (ті, хто не з'явився вдруге на мобілізацію, автоматично виключалися з членів партії) на червень 1920 року залишилося 107 чоловік. В армію було відправлено 42 особи, а інших позбавили членства. Практично на фронт відправлялися найбільш віддані партійці і, навіть, якщо вони виживали на фронті, більшовики робили все можливе для того, щоб вони не змогли повернутися.

Ще одним досить вагомим методом направленим проти націонал-комуністів був тиск на соціальну базу. Перш за все потрібно наголосити, що їх основою було селянство, але особливої політичної активності воно не виявляло. Тому справжню соціальну базу даних партій складали службовці, чиновники, студенти, тобто здебільшого молоде покоління. Так, серед 126 одеських борбистів, які переходили в КП(б)У було лише 2 робітники, кілька військовослужбовців, а всі інші – чиновники різного рангу [3, арк. 49]. Також не потрібно забувати про переслідування з боку більшовиків, що дійсно зводили нанівець політичну активність. Уповноважений Одеського губкому УПЛСР(б) після ревізії місцевих парторганізацій визнав, що там панує страх, який паралізує всяку діяльність [5, арк. 43 зв.]. При цьому чисельність борбистів продовжувала зростати і Одеський губком продовжував прийом навіть після рішення Ради партії про самоліквідацію. Цілком можна передбачити, що навіть сам факт вступу до однієї із легальних партій був формою пасивного протесту існуючій владі.

Безперечно ще один із найважливіших методів боротьби з опозицією – це війна з її пресою, цим у ВЧК займалося спеціальне бюро. УПЛСР(б) мала низку видань. Центральним органом УКП(б) була газета «Борьба». В Одесі вона виходила тиражем 6000 екземплярів. Але порівняно з більшовицькими друкованими органами їх вагомість та кількість зводилася до мінімуму. Саме економічними методами останні придушували опозиційну пресу або ставили її у протекторат від державного фінансування. Але для проведення агітаційної та організаційної роботи націонал-комуністам необхідні були кошти. І одинідсоткові членські внески та 100 карбованців вступних не могли вдосталь забезпечити даний сектор. Адже той же Одеський губком борбистів виплачував 10 чоловікам штату зарплату 4-6 тисяч карбованців

на місяців та утримував 4 позаштатних працівників [4, арк. 23]. У 30 тис. крб. на місяць обходилося видання газети «Борьба» [5, арк. 41]. Наприклад, всього за квітень – червень 1920 року Одеський губпарткомборбистів витратив 233 тис. крб. [3, арк. 16]. Парторганізації в звітах неодноразово скаржилися на нестачу коштів, що гальмує роботу, вихід газет [3, арк. 33].

Очевидно, що фінансову допомогу могла надати тільки держава. Але більшовики розуміли реальну загрозу і всіма можливими мірами припиняли фінансування, і це стало однією з передумов безболісної ліквідації націонал-комуністів.

При організації ліквідаційної кампанії ЦК більшовиків розсилав губкомам спеціальні циркуляри щодо боротьби з антирадянськими партіями. Одеському губпаркому направлений був циркуляр від 12 лютого 1920 року по питанню щодо борбистів, де чітко вказано негайно відкрити проти них кампанію, використовуючи як запропонований матеріал, а також і місцеві їх виступи [3, арк. 1]. Під запропонованим матеріалом малося на увазі звичні для більшовиків методи боротьби з опозиціонерами такі як заборона публічних лекцій, прийому на роботу, до вузів, профспілок, кооперативів, трестів. Також циркуляри вимагали вносити розколи в партійні ряди, діяти через «відсталих», низові організації, їхніми вустами виступати у пресі, таким чином вивідувати дані про опозицію [1, с. 104].

Тому кожному розпуску передувала галаслива кампанія компрометації націонал-комуністів. Особливо використовувалася критика, що зростала все більше на інформаційному полі. Потім розпочинався процес виключення з державних органів, припинялося фінансування і дезорганізація партії на певний період. При чому вагомим подарунком КП(б)У була також неузгодженість дій українських партій націонал-комуністичного спрямування.

Всі вищенаведені факти зуміли зорганізувати тактичний більшовицький наступ на націонал-комуністів, особливо на розпуск найвагомішої української партії – УКП(боротьбистів).

Відбувалася широка кампанія критики та збору компрометуючої інформації, а кожна помилка боротьбистів використовувалася для

компрометації. Зібрані матеріали і стали основою «Тез ЦК КП(б) У до питання про ставлення до боротьбистів» від 11 лютого 1920 року. Вони були надіслані Одеському губернському комітету разом з дискредитаційним матеріалом як керівництво до дії [3, арк. 1]. Боротьбисти були звинувачені у перетворенні на інтелігентську групу, що спирається на куркулів, дезорганізації роботи народногосподарських апаратів та підтримці партизанських банд. Також у тезах містилися заклики покласти край цій низькопробній грі, викривати кожен крок боротьбистів, який веде до загибелі революції. Але при цьому необхідно відривати чесні соціалістичні елементи і перетягнути їх в КП(б)У [3, арк. 2].

Але як і в Одеському парткомі, так і взагалі в лавах боротьбистів єдності не було. Більшовики вдало використали цю обставину і провели переговори з лівим крилом боротьбистів про перехід до РКП(б). З таким ж успіхом більшовицьке ЦК оголосили про розрив блоку і втілити його мали на черговому партійному форумі УКП(б), на якому повинна була вирішитися доля партії. Тобто, цілком очевидно, що більшовики маніпулювали даною обставиною. І не в останню чергу цей фактор вплинув на рішення багатьох членів УКП(б), тому правим боротьбистам не вдалося зірвати 20 березня 1920 року Всеукраїнську конференцію УКП(б), що схвалила курс на саморозпуск.

При цьому того ж дня був надісланий циркуляр всім повітовим парткомам КП(б)У Одеської губернії, де відзначалося, що майже всі місцеві організації постановляють цілісно влитися в партію більшовиків. Далі йшлося про те, що задача РКП(б) в Україні сприяти прискоренню цього процесу в рядах боротьбистів. Але зазначалося, що при вступі в РКП(б) необхідно бути насторожі і допускати тільки персональний прийом, а не огульно цілі організації, що може засмітити лави партії чужими комунізму елементами [3, арк. 13]. 24 березня 1920 року ЦК УКП(б) прийняв рішення про саморозпуск. Звісно, лідери УКП(б) зайняли значні посади в РНК, ЦК КП(б)У, а рядові члени здебільшого були згодом виключені з лав РКП(б) і ними одразу зайнялися надзвичайки.

Після вдалої самоліквідаційної кампанії боротьбистів, КП(б)У приступає до аналогічної гри, тільки з іншими гравцями на політичному полі – УПЛСР (борбистів) та УКП.

Саме 15 квітня 1920 року було вирішено припинити фінансування УПЛСР(б) і розпочати відкриту боротьбу з ними. Самі борбисти не заперечували злиття і в травні 1920 року партія проголосила курс на злиття з КП(б)У. Це спричинило дискусію в місцевих рядах організації борбистів, що проходили під тиском ЦК УПЛСР(б). Він вимагав стати на позицію Ради партії, погодитися на співпрацю з більшовиками, перетворити злиття на масове [3, арк. 26-28]. Але праве крило синдикалістів та інтернаціоналістів не бажало вступу до партії більшовиків і їх у цьому підтримали деякі місцеві організації, у тому числі, і Одеська. Протоколи зборів регіональних УПЛСР(б), зокрема Одеської організації це підтверджують і дають підстави стверджувати, що цей процес відбувався далеко не однозначно.

Якщо керівники борбистів в цілому вимушені були не тільки підтримувати, а й ініціювати серед рядових партійців ідею входження до КП(б)У, то іншою була реакція місцевих активістів. Наприклад, Одеська загальноміська конференція борбистів 17 квітня вказала на передчасність і шкідливість злиття партій.

Не домігшись згоди цього складу конференції, 27 травня керівництво організації призначило перевибори делегатів, посилаючись на порушення правил виборів в Міському районі Одеси. Провівши відповідну організаційну та агітаційну роботу таким чином, що представники інтеграції покинули конференцію, лідери борбистів вже через два дні отримали потрібний склад зборів і бажану резолюцію про підтримку злиття партій [3, арк. 18-24].

10 червня 1920 року ЦК УПЛСР(б) відправило листа Одеському губпаркому, в якому зазначалося, що всі парткоми повинні проводити систематичну роботу перед партійними масами про необхідність злиття з КПУ. Також в організаційній роботі партком повинен звернути особливу увагу не на кількісний, а на якісний склад організації та список членів організації [3, арк. 26-26 зв.]. В партійному зведенні від того ж числа вказувалося, що в Одесі 600 членів УПЛСР(б) і енергійно проводиться робота щодо майбутнього злиття [3, арк. 33-33зв.]. Так, в Одесі протягом

лютого-червня 1920 року відбулося 17 конференцій губернської, міської та районної організації УПЛСР(б), на яких головним питанням стояло об'єднання шляхом злиття з КП(б)У.

Остаточо більшовицькій партії вдалося втілити в життя плани зі знищення борбистів на IV Всеукраїнському з'їзді УПЛСР(б), що проходив 16-18 липня 1920 року, та був заявлений як ліквідаційний. З'їзд прийняв Декларацію в якій оголошувалось загальне рішення про ліквідацію партії та злиття її з КП(б)У [2, с. 62].

Для формального дотримання норм, які б юридично регламентували ліквідацію УПЛСР(борбистів) на місцях проведені зібрання, що схвалювали рішення з'їзду. 10 серпня 1920 року відбулась Одеська губернська конференція лівих соціалістів-революціонерів(борбистів). На зібранні були присутні 88 членів партії. Порядок денний складався з 4 пунктів, але основне питання – входження борбистів в комуністичну партію. При його обговоренні члени президії Рижов, Сирцев «шаблонно» підкреслювали необхідність об'єднання навколо комуністичної партії всіх революційних сил для остаточної перемоги пролетарської революції. Включивши вказані тези в ліквідаційну резолюцію зібрання, колишні борбисти Одеси «від щирого серця привітали нових товаришів, які ввійшли в братню комуністичну родину». За вказаний текст резолюції віддали свої голоси 85 присутніх, 3 – проти. Отже, одеську губернську організацію КП(б)У поповнило 142 члени та 90 кандидатів [3, арк. 37].

За аналогію з ліквідацією УКП(б) владою створювались спеціальні трійки. Крім розгляду питань «відповідності колишніх борбистів бути гідними довіри розбудови соціалізму в лавах КП(б) У», також вони відповідали за закриття газет, клубів, передачу майна. Так, в Одесі газету «Боротьба» закрито до 15 серпня 1920 року. Робітничий клуб борбистів імені Лідова за рішенням трійки передали клубній секції губернського парткому КП(б)У [2, с. 62].

За підсумками влиття Одеської організації УПЛСР(б) до КП(б) У перейшло 126 дійсних членів [3, арк. 49-49 зв.], колишніх членів лівих соціалістів-революціонерів – 85 [3, арк. 50-50 зв.], колишніх борбистів дійсними членами – 92 і 23 кандидати [3, арк. 51-52].

У конференція КП(б)У в листопаді 1920 року схвально оцінила результати об'єднання з «кращими елементами інших партій», у тому числі і з боротьбистами та борбистами.

Найдовше проіснувала з українських націонал-комуністичних партій наймолодша з них – УКП (Українська комуністична партія) до 1925 року. Саме репресії щодо цієї останньої і найрадикальнішої української комуністичної партії свідчать про те, що більшовики не збиралися ділити реальну владу з будь-якою партією, і навіть націонал-комуністичною.

Одеська партійна організація УКП була утворена завдяки роботі інструктора УКП М. Яворського, налічувала до 30 осіб, раніше виключених з КП(б)У та колишніх боротьбистів [7, с. 72]. Установчий з'їзд проходив з 22 по 25 січня у Києві, у якій брали участь і члени Одеської організації. Він визначив більшовицьку владу як окупаційну.

Укапісти здебільшого спиралися на інтелігенцію та україномовне селянство, тому невдала була їх спроба поширити свій вплив на російськомовний пролетаріат Одеси. Також проблемою стали розбіжності в поглядах серед керівництва УКП, а головне невирішеність попереднього питання – дієвої агітації серед пролетаріату Одеси, який укапісти з одного боку характеризували як «вкрай зрусифікований», а з іншого вважали себе «партією українського пролетаріату». В той же час залишились повз увагою така група їх потенційних прихильників як національно свідомо одеська інтелігенція, яка в цілому підтримала неп.

Влада не змусила на себе довго чекати і розпочала переслідування укапістів. Ліквідаційні методи більшовиків були ідентичні та традиційні. Одразу ж в лавах партії запанувала розгубленість, місцеві організації практично припинили свою діяльність, у тому числі і Одеська, а частина укапістів виступила проти жорсткої опозиції більшовикам.

В квітні 1921 року відбувся II з'їзд УКП, на якому критикували політику непу, як спробу «капіталістичної реставрації». Це викликало ще більший розкол в партії, який також був підтриманий провладними структурами. З партії вийшли члени ЦК В. Животков, Ю. Мазуренко, Г. Лапчинський, які не погодилися із

критикою непу та опозицією КП(б)У [7, с. 33]. Так, голова одеської організації УКП М. Яворський підтримав частину ЦК, яка не погоджувалася з критикою непу та вищенаведеною опозицією до КП(б)У. В знак протесту він розпустив Одеську організацію УКП і, невдовзі, перейшов до КП(б)У. Тобто, все це призвело до того, що партія так і не змогла стати в Одесі дієвою та впливовою силою.

Загалом вже III Інтернаціонал, керуючись постановою Політбюро ЦК КП(б)У «Про УКП» та меморандумом ЦК РКП(б), засудив УКП як «антирадянську» партію і 24 грудня 1924 року Виконком Комінтерну виніс рішення про розпуск УКП [1, с. 112]. За вже добре знайомим сценарієм було розіграно спектакль саморозпуску УКП, що завершився IV з'їздом 1-4 березня 1925 року у Харкові. Але і в резолюції свого останнього з'їзду укапісти виступили з критикою щодо визнання їх більшовиками як партії «розкольників». Після цього, керівництво КП(б)У дало розпорядження завершити ліквідацію УКП форсованими темпами, тобто за 1 місяць. По суті прийшов кінець політичному плюралізму, але варто відзначити те, що протягом наступних кількох років практично всі вихідці з націонал-комуністичних партій були піддані переслідуванням і усунені з КП(б)У. В майбутньому значну їх частину репресували.

Отже, процес ліквідації партій націонал-комуністичного спрямування був цілеспрямованою політикою більшовиків, які виробили феноменальну тактику усунення політичних опонентів. Знищення багатопартійності було також обумовлене тим, що тогочасне українське суспільство не бачило доцільності існування кількох однакових партій. Також особливості авторитарного більшовицького режиму робили неможливим навіть ідейно споріднену опозицію. При цьому цілком зрозуміло, що знищення в першу чергу плюралізму серед комуністичних партій підтвердило непримиренність більшовиків та їхньої ідеології. Проте український націонал-комунізм був спробою поєднати вимоги української революції та доктрини того ж більшовизму.

УНИЧТОЖЕНИЕ БОЛЬШЕВИСТСКОЙ ВЛАСТЬЮ УКРАИНСКИХ НАЦИОНАЛ-КОММУНИСТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ОДЕССЕ (1920-1925 гг.)

В статье проанализированно механизм осуществления большевиками ликвидационной кампании к украинским партиям национал-коммунистической направленности. Показан процесс самоустранения или слияния с КП(б)У – УКП(боротьбистов), УПЛСР(борьбистов) и УКП, которые в последствии целенаправленного давления большевиков исчезли с одесской политической жизни.

Ключевые слова: ликвидация, КП(б)У, национал-коммунизм, УКП(боротьбистов), УПЛСР(борьбистов), УКП, укаписты.

Popuk A. S.

THE DESTRUCTION OF THE UKRAINIAN NATIONAL- COMMUNIST PARTIES BY THE BOLSHEVIK'S POWER IN ODESSA (1920-1925)

The article analyzes the action by which the Bolsheviks implement the liquidation campaign for the Ukrainian parties of the national-communist orientation. The process of self-elimination or merger with KP (b) U-UKP (Borotbists), ULSR (wrestlers) and UCP, which after the purposeful pressure of the Bolsheviks disappeared from Odessas political life.

Key words: liquidation, KP(b)U, national-communism, UKP(borotbists), UPLSR (borbists), UKP, ukapists.

Джерела та література

1. Бриндак О. Б. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ століття / О. Б. Бриндак. – Одеса: Астропринт, 1998. – 184 с.

2. Будяков О. В. Діяльність УПЛСР (борбистів) на Півдні УСРР в контексті ліквідаційної політики більшовиків (1919-1920-ті роки) [Електронний ресурс] / О. В. Будяков // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. – 2014. – Вип. 3.38. – С. 60-63. – Режим доступу: <http://mdu.ua/wp-content/uploads/2015/03/124.pdf> (05.04.2017)
3. Державний архів (далі Держархів) Одеської області. – Ф. П–40. – Одеський губернський комітет партії лівих соціал-революціонерів (борбистів). – Оп. 1. – Спр. 1. – 53 арк.
4. Держархів Одеської області. – Ф. П–40. – Одеський губернський комітет партії лівих соціал-революціонерів (борбистів). – Оп. 1. – Спр. 7. – 37 арк.
5. Держархів Одеської області. – Ф. П–40. – Одеський губернський комітет партії лівих соціал-революціонерів (борбистів). – Оп. 1. – Спр. 15. – 49 арк.
6. Майстренко І. Сторінки з історії Комуністичної партії України / І. Майстренко. – Нью-Йорк: Пролог, 1967. – 99 с.
7. Майстренко І. Українська комуністична партія – УКП(укапісти) / І. Майстренко // Сучасність. – 1985. – № 5. – С. 66-76.
8. Панчук М. І. Життя і смерть О. Шумського / М. І. Панчук. – К.: Видавництво при Київ. у-ті, 1989. – С. 319-323.

Прокопенко А. А.

Науковий керівник – к.і.н., доц. О. О. Синявська

УДК 94(477-25):061.234:82-94“1860/1870”

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ГРОМАДИ У СПОГАДАХ ОЛЕКСАНДРА РУСОВА

У статті розглянуто відображення діяльності Київської громади у щоденнику українського земського статистика,

етнографа, фольклориста і громадського діяча Олександра Русова. Визначена його власна роль та внесок у роботу організації через призму спогадів О. Русова, висвітлено особистості учасників Київської громади. З'ясована особливість дослідження історії України за допомогою щоденників та спогадів О. Русова.

Ключові слова: *Олександр Русов, Київська громада, Стара громада, спогади, В. Антонович, М. Драгоманов.*

Як відомо, на ХІХ ст. припадає розквіт листування, ведення щоденників та написання мемурів. Цей жанр характеризується точним датуванням, яскравим відображенням подій, морально-психологічного стану, переживань, почуттів автора. Водночас необхідно пам'ятати, що щоденникові записи супроводжуються суб'єктивними оцінками явищ та подій. Автори щоденників з різних причин інколи не могли бути досить відвертими, а їхні думки – відкритими, особливо, коли над ними тяжіла можливість обшуку та арешту.

Таким автором, який залишив по собі вагому епістолярну та мемуарну спадщину і відіграв помітну роль у громадсько-політичному житті України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., є Олександр Русов – земський статистик, етнограф та фольклорист, історик, редактор та видавець. Одним з основних віх його життя було членство у Київській громаді та його діяльність у межах товариства. Цей період чи не найбільше вплинув на формування особистості, поглядів Олександра Русова і, відповідно, не міг не відзначитися у його спогадах. На основі цього було сформовано завдання статті – більш докладно аналізувати спогади діяча, зокрема відображення в них діяльності Київської громади.

Аналізуючи ступінь дослідження поданої проблематики, можна зробити висновок, що спогади Олександра Русова перш за все вивчалися оглядово, не заглиблюючись у відображення в них конкретного періоду чи теми. Так, наприклад, стаття Іваницької С. Г. «Українське дев'ятнадцяте довге століття» в мемуарах та щоденниках Олександра Русова» [2] несе більш характер рецензії на перевидані спогади громадського діяча. У попередніх дослідженнях діяльності як Київської громади

(Клер І. «Діяльність Київської громади початку 60-х рр. ХІХ ст.: проблема в українській історіографії другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.» [3], Грицик К. «Стара Київська громада в українському національному русі у 60-90-х рр. ХІХ століття: погляд на проблему»[1]), так і окремих громад, членом яких був і Олександр Русов (Філоретова Л. «Єлисаветградська громада» [6], Кучеренко А. А. «Діяльність «Громад» Півдня України по розгортанню українського культурно-освітнього руху у другій половині ХІХ ст.» [4]) не було використано спогади О. Русова. Аналізуючи і порівнюючи їх, можна зробити висновок про те, що фактичний матеріал періоду громадського руху співпадає, однак у спогадах розповідь ведеться з деяким емоційним підсиленням, що характерно для джерел наративного типу.

Спогади О. Русова були опубліковані частково за його життя і після смерті автора у малодоступних на сьогоднішній день періодичних виданнях. При дослідженні поданої теми, власне, було використано рецензоване видання [5] чернігівського історика Олександра Яковича Рахно, який все життя займався дослідженням цієї непересічної людини.

Спогади представляють собою блискучі мемуарні есе про «українських шістдесятників» – видатних діячів Старої (Київської) громади, яких він добре знав особисто, оскільки вів з ними спільну діяльність на громадсько-політичній ниві. Саме через ці есе і досліджується діяльність Київської громади.

Переважно це посвяти й некрологи. У рецензованому виданні О. Рахно вмістив такі публікації О. Русова, як «Спомини про В. Б. Антоновича», «Уривок споминів про М. П. Драгоманова», «Пам'яті П. Житецького», «Н. В. Лисенко (Замість некролога)», «Зі спогадів про П. П. Чубинського». О. Русов був їхнім молодшим сучасником. С. Іваницька описала його спомини як «проникливі, живі, дихаючі, теплі» [4, с. 328].

Коротко і суттєво О. Русов з'ясовує особистість кожного з «героїв» своїх есе, основні факти біографії, сенс їхньої професійної й громадської діяльності в контексті зазначеної доби, що складає неабияку джерелознавчу основу для вивчення громадського руху.

Нарис «Як я став членом «Громади» та наступний у дослідженні («Спомини про празьке видання «Кобзаря») є, мабуть, одними з найбільш інформативних про ранні роки існування Київської Старої громади та безпосередні напрямки її діяльності.

Його гімназійним товаришем був однокласник І. Новицький, у майбутньому відомий громадський діяч. Саме від нього О. Русов дізнається про існування товариства Громада в Києві, яке опікувалося проблемами просвіти українського народу, про існування в Києві недільних шкіл, в яких були спроби викладання українською мовою. Завдяки І. Новицькому О. Русов познайомився і з українськими книжечками-«метеликами», по яким навчали дітей і які досить широко публікувалися на початку 60-х років в Санкт-Петербурзі і в Києві [5, с. 170].

О. Русов наводить головні факти з життя Старої громади 1870-х рр., відгукується про її безпосередніх учасників. Мемуарист згадує, що П. Чубинського заслали в Архангельськ за те, що він був учасником «Громади», «хоча я ніяк не міг зрозуміти, що шкідливого знаходили ті, хто засудили його на заслання, в тих книжках, поширення яких приписувалося «громадівцям» [5, с. 171].

Досить таки докладно О. Русов висвітлює внесок М. Драгоманова в формування проектів і ініціатив Київської громади. Громада продовжувала існувати, але в цей час з її сторони вже не можна було очікувати виступу, який було зроблено нею на початку 1860-х років в «Современной летописи». Тоді громадівці сміливо говорили, що не дивлячись ні на які звинувачення, вони будуть продовжувати навчати український народ українською мовою; тепер же, коли з висоти міністерського крісла було проголошено, що «ніякої малоросійської мови не було, нема і бути не може», вони, за висловом Драгоманова, повинні були, не вступаючи в полеміку, доводити фактами, що він є.

Одним з таких доказів стала збірка українських пісень, видана П. Гулаком-Артемівським, на яку М. Драгоманов доручив Олександрові-студенту написати рецензію.

Ще одним таким фактом були підготовлені В. Антоновичем і М. Драгомановим випуски «Історичних пісень малоросійського народу», – праця колективна, оскільки багато осіб приймали

участь у попередній, так би мовити, чорновій роботі. В цій роботі, як говорив сам Олександр Олександрович, він прийняв участь перш за все, «і вона-то і відкрила йому остаточно двері для вступу в «Громаду» [5, с. 172].

М. Драгоманов перед виборами говорив молодому О. Русову: «Вас знають всі члени Громади, і ніхто з них не сумнівається в тому, що ви ніде не зроните і слова про існування нашої організації, в яку приймають нових членів лише тоді, коли всі одноголосно ручаються за нововведеного члена» [5, с. 173].

Зі спогадів Олександра Олександровича можна зробити такі висновки про життя Київської громади: щороку учасники вносили визначену суму у спільну касу на потреби Громади, учасники організації присвячували вечір кожної суботи інтересам загальної «громадської» справи, члени Громади зобов'язувались мовчати щодо будь-який зібрань, рішень і т. ін., оскільки це була таємна організація [5, с. 172-173].

Про інші заходи, здійснені громадівцями, мемуарист вважає за краще щоб розповіли його колеги, оскільки з 1876 р. О. Русов уже не жив у Києві, а перебував у роз'їздах по Чернігівській, Херсонській, Полтавській, Харківських губерніях та у Петербурзі. Не дивлячись на це, він з тугою і вдячністю згадує своє членство в Київській громаді: «Часи першої половини 70 х років залишилися для мене найсвітлішим періодом мого життя саме тому, що я брав участь в житті київської «Громади». Все їй тоді вдавалося, все вело до бажаних результатів ... Не той результат мали всі подібні починання пізніше» [5, с. 174-175].

У «Споминах про празьке видання «Кобзаря» [5, с. 181-191], вперше опублікованих у журналі «Україна» в 1907 р, О. Русов розповів про свою участь у цій успішній акції Старої громади, яка, власне, була одним з основних напрямків її роботи.

Зі спогадів дізнаємося також про ставлення громадівців до сербсько-турецької війни, яка точилася на той час (1876-1877 рр.): коли у Петербурзі тільки дізналися про виступи за звільнення від багатоговікового османського ярма, «у Києві ж громада прямо

встрявала сама у визвольничий рух південних слов'ян – і тілом, і душею, і мислю своєю» [5, с. 181].

Також зустрічаємо згадки про інші види діяльності Київської громади: «видавали «Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества»; друкували перепис Києва 1873 року; розбирали карточки слів українських, виписаних з різних книжок і з уст народа для Словаря української мови; друкували систематично розроблені Антоновичем та Драгомановим історичні пісні українського народу і т. д.» [5, с. 181]. «Кобзар» встигли видати як раз перед прийняттям Емського указу 1876 р. щодо заборони українського друкованого слова.

О. Русову було доручено виїхати за кордон і видрукувати Шевченків «Кобзар», оскільки російська цензура не дозволяла цього робити на місці. «Кобзар» мав складатися з двох томів: у першому планувалося вмістити вірші, пропущені цензурою в Росії, а в другому – всі ті, що безумовно підлягають забороні, але дуже цінні для творчості великого поета [5, с. 183]. Крім того за дорученням Громади він мав ще додати до видання спогади сучасників Т. Шевченка, таких як М. Костомаров, К. Михальченко, Я. Полонський, І. Тургенєв та ін.

Навесні 1876 року було закінчено друк «Кобзаря». І тепер постала нова проблема, як доставити його в Україну. І все ж таки, дякуючи незвичайним організаторським здібностям О. Русова і його особистим зв'язкам, вдається виклопотати дозвіл на перевезення 5 тис. примірників першого тому в Росію, а другий переправити в Галичину.

З цього нарису можна на прикладі відслідкувати вплив Емського указу 1876 р. на розвиток тогочасної української літератури, які труднощі мусили долати видавці для публікації україномовних видань.

Мемуарний нарис О. Русова «Як крамолошукачі розшукували «українофільство» [5, с. 196-231] містить важливий матеріал щодо технології поліцейського розшуку «політичної крамоли» та «сепаратизму». Звісно, що за свої українофільські переконання громадівці завжди були «на особливому рахунку» у поліції. Тому це є важливою, іншою стороною життя членів Громади.

Окрім того, О. Русов відтворює життєдіяльність Старої громади [5, с. 212-213]. Мемуарист повідомляє, що «вона була дійсно правильно організованою партією з визначеною програмою людей в 70, а з молоддю, що могла бути присутньою на зібраннях, і до 200 душ обох статей» [5, с. 213]. О. Русов пише, що найбільша кількість молоді із випускників вищих навчальних закладів до Громади було прийнято у 1872-1873 рр. «Розгром Старої Громади стався після 1876 року, коли мало-помалу члени її були вислані з Києва хто в Псков, хто в Петербург або Москву, або і в більш віддалені місця. Але смерть її не була раптовою, а відбувалася під неухильною дією різних заходів згори» [5, с. 213], – так про припинення діяльності Старої громади пише мемуарист.

Таким чином, завдяки спогадам Олександра Русова про діяльність Київської громади та її членів ми маємо можливість краще зрозуміти настрої та мотиви дій учасників організації та поглянути зсередини її структуру, складності, які доводилось учасникам долати та, власне, суть самої діяльності Київської громади для розбудови української державності.

Прокопенко А. А.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КИЕВСКОЙ ГРОМАДЫ В ВОСПОМИНАНИЯХ АЛЕКСАНДРА РУСОВА

В статье рассмотрено отражение деятельности Киевской Старой громады в дневнике украинского земского статистика, этнографа, фольклориста и общественного деятеля Александра Русова. Определена его собственная роль и вклад в работу организации через призму воспоминаний А. Русова, освещены личности участников Киевской громады. Выявлена особенность исследования истории Украины с помощью дневников и воспоминаний А. Русова.

Ключевые слова: Александр Русов, Киевская громада, Старая громада, воспоминания, В. Антонович, Н. Драгоманов.

ACTIVITY OF THE KYIVSKA GROMADA IN ALEXANDER RUSOV'S MEMORIES

The article is dedicated to the represent of activity of the Kyivska Gromada the memories of Ukrainian statistic, anthropologist, folklorist and social activist Alexander Rusov. The author defines its own role and contribution to the work of the organization through the prism of A. Rusov's memories; it highlights the personalities of the Kyivska Gromada's members. The author founds the features of the study of history of Ukraine through A. Rusov's diaries and memories.

Key words: *Alexander Rusov, Kyivska Gromada, Stara Gromada, memories, V. Antonovych, N. Dragomanov.*

Джерела та література

1. Грицик К. Стара Київська громада в українському національному русі у 60-90-х рр. XIX століття: погляд на проблему / Катерина Грицик // Мандрівець : Журнал гуманітарних студій. – 2014. – № 6. – С. 22-28.
2. Іваницька С. Г. «Українське дев'ятнадцяте довге століття» в мемуарах та щоденниках Олександра Русова / Світлана Григорівна Іваницька // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. XXXVI. – С. 325-331.
3. Клер І. Діяльність Київської громади початку 60-х рр. XIX ст.: проблема в українській історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. / Ірина Клер / Ірина Клер // Схід. – 2014. – № 3 (129). – Травень–червень. – С. 34-38.
4. Кучеренко А. А. Діяльність “Громад” Півдня України по розгортанню українського культурно-освітнього руху у другій половині XIX ст. / А. А. Кучеренко // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – 06/2002. – Том 17 вип. 4 (Історичні науки). – С. 67-72 .
5. Русов О. Щоденники та спогади / Упоряд., підгот. до

друку, вступ. ст., коментарі О. Я. Рахно ; Черніг. нац. пед. ун-тім. Т. Г. Шевченка ; Черніг. від-ня ін-ту укр. Археографії ; Черніг. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. – Чернігів : Десна Поліграф, 2011. – 317 с.

6. Філоретова Л. Єлисаветградська громада / Лариса Філоретова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2012. – Вип. 9. – С. 123-130. – (Серія № 6: Історичні науки)

Путенко В. В.

Науковий керівник – д.і.н., проф. В. М. Хмарський

УДК 94 (477.4/5):323:1:929 Юзеф. «1840/1885»

М. В. ЮЗЕФОВИЧ ЯК «ЗЛИЙ ГЕНІЙ» УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню і висвітленню українського національного руху другої половини ХІХ ст. та впливу на нього Михайла Володимировича Юзефовича. Враховуючи неабияке негативне значення численних «антиукраїнських» публікацій та доповідних записок М. Юзефовича для розгортання українознавчої, освітньої, громадської діяльності українства 70-х рр. ХІХ століття, розгляд деяких аспектів його вчинків і взаємовідносин з діячами українського руху є досить актуальною темою.

Ключові слова: *Валуєвський циркуляр, Емський указ, Михайло Володимирович Юзефович, українські землі, Російська імперія, Київська археографічна комісія, Південно-західний відділ Російського географічного товариства (ПЗВ РГТ).*

В центрі уваги даної статті знаходиться постать М. В. Юзефовича (1802 –1889 рр.). Про нього писали деякі автори в ХІХ– на початку ХХ століття, згадували радянські історики, а також приділили фрагментарну увагу сучасні дослідники. Треба зазначити, що діяльність М. В. Юзефовича більшість

дослідників сприймає негативно. Це трапилось переважно через його антиукраїнські погляди. Але, майже всі науковці не приділяли окрему увагу постаті Михайла Володимировича, і зосереджувалися саме на антиукраїнському русі не розглядаючи його життя та діяльність в цілому. Отже, мета статті полягає у розгляді життєвого шляху М. В. Юзефовича і місця антиукраїнської діяльності в його біографії. Основною проблемою дослідження вважається не монументальність постаті Юзефовича. Саме через те в російсько-імперській історіографії йому не приділяли уваги. Українсько-радянські дослідники не вивчали таких «антигероїв» яким був для них Михайло Володимирович. Сучасна історіографія багато приділяє уваги українському-національному рухові, але також продовжує не вивчати негативних персонажів. Додатковою проблемою є те, що джерела по цьому персонажу не зберігаються компактно. Тому, найголовнішим доробком для даної статті є праці: П. А. Зайончковського [4], В. І. Милька [8], Ф. Я. Савченка [9].

При написанні роботи були використані такі нарративні джерела як: щоденник О. Ф. Кістяківського [6] та автобіографія М. І. Костомарова [7].

Вивчивши всю наявну літературу та переглянувши згадані історичні джерела можемо поділити життєвий шлях М. В. Юзефовича на 3 періоди:

I. Від народження до початків службової кар'єри (1802-1822 рр.).

II. Період державної служби (1822-1856 рр.).

III. Громадська діяльність в період відставки (1856-1889 рр.).

Михайло Володимирович Юзефович народився 15 (17) червня 1802 року в с. Сотниківці Пирятинського повіту Полтавської губернії. Його предки походили з реєстрових козаків, які служили польським королям у війнах з Османською імперією і за це отримали шляхетський стан (чим і пояснюється перша частина їхнього прізвища «Юзеф – Йосип», утвореного на польський кшталт), але зберегли вірність православ'ю і руську самосвідомість [1, с. 113].

Освіту М. В. Юзефович здобув у Благородному пансіоні при Московському університеті (1819). Після його закінчення, розпочав військову службу в Чугуївському уланському полку (вчинок, цілком природний для людини, чиє дитинство припало на роки війни з Наполеоном). Спочатку молодий хлопець став корнетом (1822 рік), а пізніше поручником (1828 рік). З 1826 по 1829 роки він служив на Кавказі, брав участь у війнах проти Персії (1826-1828 рр.) та Османської імперії (1828-1829 рр.). За хоробрість був нагороджений орденами св. Володимира 4-го ступеня, св. Анни 2-го ступеня з мечами та підвищений до штаб-ротмістра.

Вміння добре воювати зробило Юзефовича широко відомим, і генерал М. М. Раєвський призначив його своїм ад'ютантом. На Кавказі Михайло Юзефович був найтипівшим російським офіцером, однаково сміливим в бою, на балу, за картами, який писав вірші і музику. Саме там, він познайомився з О. С. Грибоєдовим, Д. В. Давидовим, О. С. Пушкіним. З останнім він бачився щодня. Великий поет залишив в «Путешествии в Арзрум» згадку про Юзефовича, причому багатозначну: «Топ-Даг был занят. Я приехал туда с поэтом Юзефовичем» [3, с. 144]. Те, що Олександр Пушкін назвав Михайла Володимировича поетом, означало його високу оцінку віршів. Згодом він залишить спогади про перебування Пушкіна на Кавказі і про свої зустрічі з ним. Обидва поети швидко здружилися, ділилися своїми планами. У серпні 1829 року в бою під фортецею Ахалцих Юзефович був поранений кулею вище коліна. В 1830 році його полк був переведений з Кавказу, і почалося гарнізонне життя. Рана в нозі давала про себе знати, і в 1836 році він вийшов у відставку в званні майора. Михайло Юзефович одружився на Ганні Максимівні, уродженій Гудим-Левкович і оселився в своєму маєтку, ведучи життя старосвітського поміщика. Мав двох синів: Бориса (1843-1911) і Володимира (1846-1893).

З 1840 року розпочинається новий етап в житті М. В. Юзефовича. Через деякий час в Російській імперії розпочалися реформи пов'язані з іменем Олександра II. Діяльна натура М. В. Юзефовича не змогла довго миритися з ситим і бездіяльним

життям поміщика. Тому, він розпочинає службову кар'єру. У 1840 році його призначають інспектором народних училищ (1840-1843). Потім Юзефович стає надвірним радником і починає виконувати обов'язки помічника попечителя Київського навчального округу (1843-1846). А з 1846 по 1856 роки став помічником попечителя цього округу. Оскільки Д. Г. Бібіков був з 1848 по 1852 роки ще й попечителем Київського навчального округу, то фактично саме М. В. Юзефович став керівником освіти всієї правобережної України.

Михайло Володимирович невтомно будував школи і перетворив Київський університет св. Володимира в оплот російської культури у краї. Оскільки православні жителі краю були в основному незаможними, то він почав будівництво студентських квартир (гуртожитків). У 1843 році він засновує Київську археографічну комісію для розгляду давніх актів. Очолював її після виходу у відставку з державної служби (1856). Ця комісія займалася виданням стародавніх літописів, мемуарів, звітами археологічних експедицій, щоправда, роблячи це безсистемно і без наукового аналізу. Очоливши комісію, він надав їй риси справжньої науково-дослідної установи. Знайдені і опубліковані комісією стародавні літописи, акти, твори українського фольклору, археологічні матеріали і понині мають величезне наукове значення. Праці комісії, що складала багато десятків томів, завдали значного удару по польському впливу в Україні [9, с. 364]. Також, Михайло Володимирович був головою розпорядчого комітету Київської міської публічної бібліотеки. Друкувався у «Віснику Південно-Західної і Західної Росії» і газеті «Киевлянин». Оскільки «Киевлянин» був явно проімперського спрямування, то і не дивно, що він виступив одним із ініціаторів закриття проукраїнської газети «Киевский телеграф».

Робота М. Юзефовича на культурно-освітній ниві була удостоєна похвал графа С. С. Уварова, давнього його друга і однодумця. У 1856 році він вийшов у відставку, але продовжив реалізовувати себе у громадській діяльності, намагаючись бути корисним суспільству. Значно пізніше, М. Юзефович керував встановленням пам'ятника Богдану Хмельницькому в Києві (1888 р.), що містив на постаменті написи: «Хочемо під царя

східного, православного» та «Богдану Хмельницькому від єдиної і неподільної Росії» [3, с. 162]. Помер 1889 року в Києві. Похований на Аскольдовій могилі.

Одним із важливих моментів дослідження є причетність Михайла Юзефовича до антиукраїнського руху. Як ми вже знаємо з 50-60-х рр. XIX ст. набирає своїх обертів українофільський рух. З'являються громадські організації: «Київська громада», на чолі з В. Антоновичем та М. Драгомановим, повертаються із заслання Кирило-Мефодіївці. Невдовзі почав виходити перший український літературний і суспільний журнал «Основа», який сприяв пробудженню національної свідомості української інтелігенції, розкиданої по всій імперії [7, с. 419]. Після придушення польського визвольного повстання 1863-1864 рр., петербурзький уряд вдався до репресій проти всіх неросійських народів Російської імперії. Переслідувань зазнав і український рух. Прокотилася хвиля арештів, Полтавська і Чернігівська громади були повністю розгромлені, журнал «Основа» закритися. А в 1863 році, як наслідок виходить Валуєвський циркуляр. Сприяв його виданню М. В. Юзефович який, пишучи різноманітні доноси повертав увагу самодержавного режиму.

Після нетривалого «перепочинку» на початку 70-х років, відбувається активізація історичної науки і літератури, а згодом оживає громадівський рух. Усвідомлюючи необхідність подальшого розгортання українського національного руху та повернення до праці над такими проблемами, як: українська народна словесність, мова і література, наукове дослідження матеріальної та духовної культури українського народу тощо, київські громадівці поставили перед собою завдання об'єднання національних наукових сил у складі легальної імперської інституції. Такою організацією, що надбала значення центру українського національного руху у 1873-1876 рр. став Південно-Західний Відділ Імператорського Російського Географічного Товариства (ПЗВ РГТ), легальний характер якого дав змогу, за словами П. Житецького, «повернути до праці над українським самовизначенням таких людей, котрі неохоче йшли дорогою конспірації...» [5, с. 182]. Посприяв його створенню і Михайло

Володимирович Юзефович, який брав участь у засіданнях ПЗВ РГТ та культурних проектах.

Переломним у відносинах між Юзефовичем і ПЗВ РГТ став 1874 рік. Особливо ця боротьба загострилась після проведення III Всеросійського Археологічного з'їзду у Києві в серпні 1874 року, що, за висловом М. Грушевського, став «блискучою маніфестацією наукових засобів і аргументів українства» [2, с. 33]. Варто зазначити, що зусилля М. Юзефовича та його однодумців у справі дискредитації культурно-освітньої діяльності українофілів були помічені місцевою адміністрацією на початку 1875 року. З цією метою він розпочав клопотання про скликання урядової комісії для розгляду цього питання. Розв'язкою протистояння стало зібрання вищезазначеної комісії у німецькому місті Бад Емс, де Олександр II підписав підготовлений спеціальною комісією указ 1876 року. Так званий Емський указ доповнював основні положення Валуєвського циркуляра 1863 року. Згадані вище документи завдали удару суспільно-політичному і культурному українському рухові і їх вплив відчувався аж до 1905 року.

Аналіз вчинків та мотивів Михайла Юзефовича зводиться до захисту самодержавного режиму. Українське національне питання хвилювало його лише в плані стабільності та процвітання Російської імперії. Також, він обстоював ідею «триєдиного російського народу», згідно з якою росіяни, українці та білоруси є частиною загальної російської спільноти [10, с. 17]. Щодо політичних поглядів, то він перебував суто на консервативних засадах. Також, М. В. Юзефович різко виступав проти будь-яких національно-культурних проявів на польських чи українських землях. Хоча дозволяв створювати відповідні науково-культурні установи – наприклад, ПЗВ РГТ. Але, якщо подивитися з другого боку, то ця установа була створена для знайдення підтверджень приналежності українських земель до Російської імперії. Конфлікт, що розгорівся навколо цієї організації у 70-80-х рр. XIX ст. був спричинений особистими амбіціями М. Юзефовича, який прагнув керувати нею. Також, він намагався позбутися головного організатора українофілів М. Драгоманова. І, треба визнати – це

йому вдалось. В 1875 році Михайла Петровича Драгоманова було звільнено з університету Св. Володимира.

Таким чином, у 1850-1860 рр., погляди М. В. Юзефовича були більше спрямовані на польський національно-визвольний рух. З 1863 року він звернув увагу на український рух, пишучи доноси і привертаючи увагу самодержавства, чим спричинився до появи Валуєвського циркуляра. Період 1873-1876 рр. у відносинах Михайла Володимировича з діячами українського національного руху відзначений поворотом від культурно-освітньої співпраці (у питанні відкриття ПЗВ РГТ) до відкритого ідеологічного й особистісного протистояння та конфронтаційної розв'язки, яке завершилося прийняттям Емського указу 1876 року. Таким чином, основою такої позиції є політико-ідеологічні та особистісні й частково економічні чинники (керівнику ПЗВ РГТ виплачували відповідну платню).

З наведених вище фактів, перед нами постає Михайло Володимирович Юзефович як видатна постать своєї доби і тому заслуговує на системне дослідження основних аспектів діяльності, пов'язаних з його іменем. Талант М. В. Юзефовича проявився ще в молоді роки. Адже, він здобув чудову військову освіту і мав повагу в армії, чудово охарактеризував себе на цивільній службі. Наприклад, заснував Київську археографічну комісію для розгляду давніх актів. Він розкривається перед нами як апологет самодержавного режиму. Потрібно усвідомлювати, що діяв М. В. Юзефович переважно не стільки нападаючи на українство, як захищаючи цілісність і права Російської імперії від уявної чи реальної загрози. Був прибічником ідеї «триєдиного російського народу» і перебував на консервативних засадах. Для популяризації минулого південних українських земель, за його ініціативою було створено ПЗВ РГТ. Конфлікт, що розгорнувся навколо цієї установи, спричинив звільнення головного його супротивника – українофіла М. Драгоманова. В цілому треба зазначити, що протягом всього свого життя М. В. Юзефович намагався бути корисним «царю і отечеству». Як щирий дворянин він докладав зусилля на військовій, цивільній службі чи громадській діяльності, зміцнюючи імперський режим і борючись проти його ворогів та

супротивників, намагаючись бути корисним суспільству. Саме через те, що Михайло Володимирович мав великі здібності та життєвий досвід він і став дуже небезпечним для українського руху.

Путенко В. В.

М. В. ЮЗЕФОВИЧ КАК «ЗЛОЙ ГЕНИЙ» УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX СТОЛЕТИЯ

Статья посвящена исследованию и освещению украинского национального движения второй половины XIX в. та влияния на него Михаила Владимировича Юзефовича. Учитывая большое отрицательное значение многочисленных вроде «антиукраинских» публикаций и докладных записок Юзефовича для развертывания украиноведческой, образовательной, общественной деятельности украинства 70-х гг. XIX века, рассмотрение некоторых аспектов его поступков и взаимоотношений с деятелями украинского движения является весьма актуальной темой.

Ключевые слова: *Валуевский циркуляр, Эмский указ, Михаил Владимирович Юзефович, украинские земли, Российская империя, Киевская археографическая комиссия, Юго-Западный отдел Русского географического общества (ЮЗО РГО).*

Putenko V. V.

M. V. YUZEFOVYCH AS AN «EVIL GENIUS» OF THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT OF THE SECOND HALF OF THE 19-TH CENTURY

The article is devoted to researching and covering the Ukrainian national movement second half of the XIX-th century and Mykhailo Volodymyrovych Yuzefovych's influence on it. Taking into consideration the significance of numerous negative, ostensibly «anti-ukrainian» publications and notes of M. Yuzefovych for development of Ukrainian science, education and social activities

in the second half XIX century, we have studied some aspects of his behavior and relationships with leaders of Ukrainian movement.

Key words: *Valuev decree, Ems edit, Mykhailo Volodymyrovych Yuzefovych's, Ukrainian land, Russian empire, Kyiv archeographical commission, Southwestern department of Russian geographical fellowship (PZV IRGT).*

Джерела та література

1. Видатні постаті в історії України (IX – XIX ст.): короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети / В. І. Гусев, О. Г. Сокирко, В. Г. Червінський. – К. : Вища школа, 2012. – 359 с.
2. Грушевський М. С. З починів українського соціалістичного руху. Михайло Драгоманов і Женевський соціалістичний гурток / М. С. Грушевський. – Відень: Закордонне бюро і склад видань, 1922. – 212 с.
3. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский. – Спб: Питер, 1904. – 382 с.
4. Зайончковский П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / П. А. Зайончковский. – М. : Мысль, 1978. – 288 с.
5. З історії київської української громади. Промова Павла Житецького на Шевченкових роковинах // Записки НТШ. – 1913. – Т. XVI. Кн. IV. – 193 с.
6. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874-1885): в 2-х т. / О. Ф. Кістяківський. – К. : Наукова думка, 1994. – Т. 1 (1874-1879) – 647 с.
7. Костомаров М. І. Автобіографія / під ред. В. А. Котельникова. – М. : Дніпро, 1922. – 683 с.
8. Милько В. І. Юзефович Михайло Володимирович / В. І. Милько, під ред. В. А. Смолія. – К. : Наук. думка, 2013. – 297 с.
9. Савченко Ф. Я. Заборона українства 1876 року: До історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х років / Ф. Я. Савченко – К. : Держвидав України, 1930. – 415 с.

10. Ястребцев Е. В. Юзефович Михаил Владимирович /Е. В. Ястребцов. – Русский биографический словарь: в 25 томах. – М. : АСТ, 1993. – Т. 25. – 396 с.

Соловйова С. С.

Науковий керівник – д.і.н., проф. Т. Г. Гончарук

УДК 94(477) «1803/1907»908

СТВОРЕННЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ НАВКОЛО ОДЕСИ НА ПОЧАТКУ ХІХ ст. : ГРОССЛІБЕНТАЛЬ, КЛЯЙНЛІБЕНТАЛЬ ТА ЛЮСТДОРФ

В статті досліджується створення німецьких колоній навколо Одеси в ХІХ ст. Розглядається їх роль, становище та розвиток протягом періоду існування. Основний акцент був зроблений на опис діяльності колоній.

Ключові слова: колонії, Одеса, Гросслібенталь, Кляйнлібенталь, Люстдорф, округ.

Україна – багатонаціональна держава. На її території проживає більше ста націй і народностей, і всі вони мають право на збереження своєї історії і культури. Більше двохсот років назад з різних німецьких князівств на пустуючі землі Причорномор'я за запрошенням російського уряду переселились німці. 4 грудня 1762 р. Катерина II ініціювала звернення до всіх іноземців, за виключенням євреїв, закликаючи до переселення на територію вже Російської імперії [5, с. 10]. Однак воно не містило конкретних пропозицій щодо гарантій для переселенців. Тому 22 червня 1763 року був виданий спеціальний маніфест, в якому визначалися права й пільги для майбутніх переселенців, й було дозволено вільно селитися в нових степових володіннях [4, с. 20]. У першу чергу це були свобода віросповідання, можливість будувати свої церкви і містити пасторів, звільнення від військової повинності, виділення великих земельних ділянок, пільги з виплати боргів і податків.

Мета даної статті – дослідження створення німецьких колоній навколо Одеси в XIX с. в рамках вивчення іноземної колонізації південноукраїнських земель.

Подібна тематика знайшла своє відображення в доповідях українських, російських, німецьких учасників на різних конференціях, присвячених німецькомовному населенню на території колишнього Радянського Союзу і не тільки. Так у 2003 році в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова проходила конференція «Історія німців у Причорномор'ї та німецько-українські відносини», якою відмітили 200-річчя з дня переселення німців на південь України [8]. Схожа конференція пройшла й в Геттінгені (Німеччина). Доповіді ввійшли до збірнику, науковим редактором якого була Ельвіра Плеська-Зебольд, що приділила багато уваги вивченню Причорноморських німців. Завдяки плідній праці з архівними документами вона описує майже всі сфери життєдіяльності, їх участь в економічному, політичному, культурному житті регіону.

Перша партія так названих «рейнських» колоністів, що була набрана комісіонерами Циглером і Шуртером, відправилась з Ульма до Одеси (27 сімей, 110 чоловік) 3 червня 1803 року [11, с. 65]. Для заснування нових колоній в Херсонській, Катеринославській і Таврійських губерніях наказувалось обирати місця, що найбільше наближені до портів, для того щоб переселенці могли збувати свою продукцію. Таким портом в Одеському повіті була назначена Одеса.

Прибувавших з Німеччини колоністів на перший випадок селили саме в Одесі [9, с. 96]. Навколо міста був створений Гросслібентальський округ. До 1826 року його колонії знаходились на території Тираспольського повіту Херсонської губернії. З утворенням Одеського повіту (1826 р.) колонії Гросслібентальського округу ввійшли до його складу, за винятком колоній Раштадт і Мюнхен, які залишилися в Ольвіопольському повіті [10].

В заснованій поблизу Одеси протягом 1803-1804 рр. колонії Гросслібенталь, згідно контрольним спискам, проживали сім'ї, що вийшли головним чином з Вюртембергу, потім з Рейнської Баварії,

Ельзасу, Пруської Польщі та Саксонії. Сюди прибула наступна кількість сімей; 1803 р. – 219, 1804 р. – 27, 1805 р. – 4, 1817 р. – 24. Таким чином, прибуло всього 274 сім'ї.

За релігійним віросповіданням колонія була євангельською. В ній були збудовані 2 євангельсько-лютеранські церкви, 2 школи, фельдшерський пункт. В колонії діяли паровий млин і цегляно-черепично-гончарно-кафельний завод.

В колонії Кляйнлібенталь (заснована в 1804 р., католицька) проживали вихідці з Ельзасу, Пфальцу і Баварії. Поступали вони сюди наступним числом сімей : 1803 р. – 2, 1804 р. – 48, 1805 р. – 20, 1807 р. – 1, 1808 р. – 4, 1809 р. – 7. Всього – 82 сім'ї.

В колонії Люстдорф (заснована в 1804 р., євангельська), що стала згодом відомою як прекрасне місце для літнього відпочинку, згідно контрольному списку (1816 р.), проживали 49 сімей, прибувавших з Вюртембергу, і окремі сім'ї – з Бадену і Ельзасу.

Процес створення нових колоній в околицях Одеси відбувався швидко. Колонії входили до складу так званого Одеського «водворення».

Назви відображали особливості місцевості, де розташовувалась колонія (Гросслібенталь, Кляйнлібенталь). Перейменування німецьких поселень до кінця XIX ст. було порівняно рідкісним. В кінці XIX ст. вони були пов'язані з бажанням увічнити імена членів імператорської сім'ї. Так були перейменовані поселення Лібентальської волості і сама волость. З'явилися назви: Маріїнське (Гросслібенталь) – в честь вдови імператриці Марії Федорівни, Ксенівка (Кляйнлібенталь) – в честь великої княжни Ксенії Олександрівни. Люстдорф було перейменоване в Ольгине. Волость почала називатися Маріїнською.

В нових географічних і кліматичних умовах (безлісся, недостатньої кількості вологи, вітрів і холодної зими) німцям прийшлося освоювати методи опрацювання цілини, боротися з саранчею, вовками, зміями і ховраками; удосконалювати землеробські знаряддя і будувати будинки, використовуючи незвичні місцеві будівельні матеріали. Завдяки застосуванню інтенсивних методів введення сільського господарства, в тому числі землеробської техніки, а також сприятливому географічному

положенню, вже на рубежі XIX-XX ст. Люстдорф став економічно процвітаючим селом, відомим морським курортом.

Основним заняттям його мешканців було городництво, виноградарство, виноробство та рибальство. В окремих колоніях городництво перетворилося в найбільш прибуткове заняття, наприклад, в поселенні Кляйнлібенталь [6, с. 28]. Продукція продавалась в Одесі. Були розвинені ремесла й промисловість. Майже в кожному селі були розвинуті ткацький, столярний, маслобійний, ковальський та інші промисли. Деякі колонії ставали центрами окремих промислів в повітах. Наприклад, Гросслібенталь був центром гончарного, ковальського промислів і виготовлення німецьких візків [1, с. 80].

На Півдні України добре зарекомендували себе колоністські центральні школи, в яких здійснювалась підготовка вчителів для церковних шкіл в колоніях. Вони виникали в різний час. Наприклад, в 1880 р. в краю було всього 10 таких шкіл, з них в Херсонській губернії: в Гросслібенталі (60 учнів) і в Страсбурзі Кучурганського округу (28 учнів). В 1880 р. в Гросслібенталі на пожертвування К. Фріша був заснований притулок для фізично неповноцінних дітей і притулок для сиріт.

Колонії навколо Одеси відомі ще й тим, що з ними пов'язаний перший сільський трамвайний маршрут не тільки в німецьких колоніях, а й в Російській імперії. Враховуючи вигідне положення Люстдорфу в курортній зоні, 9 серпня 1907 р. був відкритий рух електричного трамваю. Навіть сьогодні існує маршрут трамваю № 29 – Одеса – Люстдорф. В Люстдорфі розташовувалась також кабельна станція знаменитого Індо-Європейського телеграфу, створеного в 1868 р. В колонії знаходились вітряний млин, пристань для судів, 6 маленьких і 5 великих магазинів, парк Відпочинку та розваг, Люстдорфське будівельне товариство «Фібігер і К» [1, с. 83].

Таким чином, вигідне географічне розташування німецьких колоній навколо Одеси та плідна діяльність переселенців дали змогу швидко розвиватись поселенням в різних напрямках й займати передові позиції серед інших населених пунктів.

**СОЗДАНИЕ НЕМЕЦКИХ КОЛОНИЙ ОКОЛО
ОДЕССЫ В НАЧАЛЕ XIX В. : ГРОССЛИБЕНТАЛЬ,
КЛЯЙНЛИБЕНТАЛЬ И ЛЮСТДОРФ**

В статье исследуется создание немецких колоний около Одессы в XIX в. Рассматривается их роль, положение и развитие в течение периода существования. Основной акцент был сделан на описание деятельности колоний.

Ключевые слова: колонии, Одесса, Гросслибенталь, Кляйнлибенталь, Люстдорф, округ.

Solovyova S. S.

**THE CREATION OF THE GERMAN COLONIES NEAR
ODESSA IN THE EARLY NINETEENTH CENTURY :
GROSSLIBENTAL, KLEINLIEBENTAL AND LUSTDORF**

This article examines the creation of the German colonies around Odessa in the XIX century, Considers their role, position and development during the period of existence. The main emphasis was placed on description of the activities of the colonies.

Key words: colony, Odessa, Grossliebental, Kleinliebental, often district.

Джерела та література

1. Зарічук В. Нариси з історії та культури німців Причорномор'я / Валерій Зарічук. – Одеса : Астропринт, 2012. – 174 с.
2. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России – Санкт-Петербург: типография В.В. Нусвальта, 1869.
3. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. – Херсон: тип. Ващенко, 1883. – Т. 2 : Одесский уезд

- (статистико-экономическое описание). – 385 с.
4. [О дозволении всем иностранцам, в Россию въезжающим, поселяться в которых губерниях они пожелают и о дарованных им правах]: Манифест Екатерины II от 22 июля 1763 г. // Немцы-колонисты в Век Екатерины / Составители Е. Е. Лыкова, М. И. Осекина. М.: «Древлехранилище»; Общественная академия наук российских немцев, 2004. – С. 19-28.
 5. [О позволении иностранцам выходить и селиться в России]: Манифест Екатерины II от 4 дек. 1762 г. // Немцы-колонисты в Век Екатерины / Составители Е. Е. Лыкова, М. И. Осекина. М.: «Древлехранилище»; Общественная академия наук российских немцев, 2004. – С. 10.
 6. Плесская Э. Г. Немцы Причерноморья / Эльвира Германовна Плесская. – Одесса: Астропринт, 2008. – 136 с.
 7. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы. 1803-1912: научно-популярное издание / Эльвира Германовна Плесская-Зебольд. – Одесса.: Изд. «ТЭС», 1999. – 520 с.
 8. Плесская-Зебольд Э. Г. Причерноморские немцы: жизнь и деятельность в Одессе и регионе. Выставка, посвященная 200-летию основания Одессы [Электронный ресурс] / Эльвира Германовна Плесская-Зебольд. – Одесса, 1994. – Режим доступа до ресурсу: <http://собор.narod.ru/txt/odessa/dutch.html>
 9. Плесская Э.Г., Красюк А. И. Из прошлого немецких колоний на Юге Украины.– Одесса, 1994
 10. Список населённых мест Херсонской губернии. – Херсон: Типография Губренского правления, 1896.
 11. Шевчук Н. А. Немцы на юге Украины (1803-1917) / Николай Андреевич Шевчук // Причерноморские немцы в жизни и деятельности г. Одессы и региона 1803-2003. – Одесса: Астропринт, 2003. – 254 с.

УДК 94(477.7)''18'':929Савич

**ДІЯЛЬНІСТЬ КОЛИШНЬОГО КИРИЛО-МЕФОДІЙЦЯ
М. САВИЧА ЯК ГЛАСНОГО ОДЕСЬКОЇ ДУМИ У 1860-х рр.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ)**

В статті на основі матеріалів місцевої періодики 1860-х рр. здійснено спробу комплексного аналізу ролі колишнього кирило-мефодіївця М. І. Савича в міському самоуправлінні Одеси. Зокрема, проаналізовано його діяльність як гласного Одеської Думи 1864-1868 рр. З'ясовано, що Микола Іванович брав активну участь у засіданнях думи, пропонуючи як власні проекти розвитку міста, так і неодноразово виступаючи з гострою критикою пропозицій опонентів.

Ключові слова: Микола Іванович Савич, міське самоуправління, Одеська дума, 1864-1868 рр.

В науковій та публіцистичній літературі не згасає інтерес до Кирило-Мефодіївського товариства – першої таємної української політичної організації, що діяла у Києві впродовж 1845-1847 рр. та її членів, серед котрих Микола Іванович Савич (1808-1892 рр.). Постать останнього вже привертала увагу як дореволюційних – О. І. Маркевич [11], Л. С. Мацієвич [12], В. О. Яковлев [19], так і сучасних – Є. М. Луняк [10] – дослідників. Одеський період біографії розглядався бібліографом Г. Д. Зленком [8], істориками І. С. Гребцовою [4], Т. Г. Гончаруком [1,2,3] та ін. В означених публікаціях значну увагу було приділено розбору публіцистичної спадщини М. І. Савича кінця 1850-х – початку 1860-х рр., пов'язаної зі співпрацею з «Одесским вестником» (далі «ОВ») та перебігу таємного нагляду поліції [14].

В свою чергу діяльність М. І. Савича як гласного Одеської міської думи протягом 1864-1868 рр. згадано лише опосередковано. Архівні документи чекають на своє опрацювання, однак,

зауважимо, що чимало справ із фондів Одеської міської Думи (ф. 4) [5] та Одеської міської управи (ф. 16) [6] ДАОО не збереглося. В пропонованій статті базуючись на матеріалах місцевої періодики 1860-х рр.: думського видання «Известия одесского городского общественно управления» (далі «Известия») [9], а також газети «ОВ» [7], де передруковувалися Журнали засідань Думи, здійснено спробу комплексного аналізу ролі М. І. Савича в міському самоуправлінні Одеси.

1863 р. Микола Іванович взяв активну участь в обговоренні нового «Положения об Общественном управлении города Одессы», на основі якого сама Дума і міський голова мали отримати чималі повноваження [17] «Известия» за 1864 р. повідомляли, що «Одесская Городская Общая дума, на основании Нового Положения, открыта 27 декабря 1863 года» [9]. Зазначимо, що згідно нового Положення, задля можливості обирати і бути обраним мешканець Одеси неодмінно мав бути домовласником, тож володіючи будинком по вулиці Надеждинській, Микола Іванович увійшов до першого складу думи.

На засіданні від 16-го січня 1864 р. з-поміж інших питань було обговорено «проект Гласного Савича об учреждении в Одессе Банка на счет капитала, назначенного на устройство мостовых в Одессе. По завершенні дебатів було запропоновано створити «особую Комиссию» для більш детального розгляду проекту: за проголосувало 36 осіб, проти – 26, через що питання залишилося не прийнятим [15]. Основні положення, викладені у Проекті М. Савича було оприлюднені і на шпальтах «ОВ», миттєвими виявилися заперечення від опонента – гласного Рандича. За собою Микола Іванович лишив вельми філософські відповіді, а ходом супротивника стала стаття із роз'ясненнями І. Рандичем подробиць справи [7]. Зауважимо, що подібна кулуарна полеміка, що переросла у так звану «газетну війну» не була чимось новим для друкованих видань другої половини ХІХ ст. Так, не слід забувати про гостру дискусію, що 1860 р. спалахнула між тогочасним головредом «ОВ» М. П. Сокальським та М. Савичем з приводу облаштування земського банку на теренах південної України [16].

Засідання думи від 31-го березня 1864 р. займалося подальшим обговоренням бюджету, щодо 1-ї статті «о найме помещения для жительства одесского градоначальника» на голосування виносилося дві пропозиції «Гласного Савича» (за 28 голосів, проти – 24) и «Гласного Андреевского» (за проголосувало 23, проти – 30). 6-го квітня Микола Іванович запропонував власне бачення ситуації призначення «архитектора Моранди техником строительной части при думе, с назначением ему жалования». Цього разу його ідею не було підтримано – за – 28 голосів, проти – 33 [9]. 21-го липня більшістю голосів Микола Іванович був обраний одним із 30 членів «Совещательного комитета по учреждению в Одессе временного приюта для подкидышей и наиболее беднейших родильниц».

2-го вересня доводив небезпечність поспіхом прийнятих рішень там, де питання стосувалося міської землі, що стало відповіддю на доповідь розпорядчої думи про місце розташування пасажирської станції Одесо-Парканської залізної дороги. 5-го вересня отримала оприлюднення доповідь щодо заборгованостей у домовласників по зборах, встановлених замість постою солдатів. Микола Іванович наголосив, що дехто з платоспроможних власних будинків має звичку не розраховуватися по боргам, маючи надію, що несплачені ними кошти буде списано, і фінансовий відділ мав би звернути увагу на подібну самовпевненість, надавши список боржників на публічний розсуд. 7-го вересня у думі спалахнула суперечка з приводу того, хто саме вартий провадити вибори членів до «комітету о мостовых», М. Савичем були запропоновані власники нерухомого майна у межах Одеси, як особи найбільш зацікавлені у благоустрої міста. 10 вересня М. Савич став членом комітету для розгляду пропозиції г. Гольденберга, що стосувалася використання будинку на розі вулиць Рішельєвської та Ланжеронівської, збудованого 1830-го р. у якості приміщення градоначальника для розміщення в ньому установ Одеського міського суспільного управління.

27-го жовтня міський голова Одеси заявив про невідкладне урядове відрядження до СПб. та бажання мати секретаря, на обговорення думи винесли питання про обрання тимчасового в.о. Логічною була ідея Миколи Івановича: «если помощник

городского секретаря не будет в известных случаях исправлять его должности, то в установлении звания помощника секретаря нет надобности». 9-го листопада зібранню була зачитана записка про стан міських споруд та засоби їх ремонту, частина виголошених положень суперечила заявам М. Савича, котрий проаналізував, що катастрофічність ситуації склалася в наслідок передачі частини повноважень будівничого комітету на міську думу, яка в свою чергу перенесла обов'язки контролю на гласних, що не мають фахової архітектурної освіти та жодним чином не можуть контролювати правильність виконання ремонтних робіт [7]. На цьому відомості щодо участі М. Савича у засіданнях думи 1864 р. завершуються. Не менш плідним виявився наступний 1865 р., коли його було обрано до числа членів «Комиссии, образованной Общей Думой, для обревизования действий комитета о мостовых за 1865 г.» [9].

11 травня 1865 р. міський голова обурювався тим, що «распорядительная дума есть учреждение коллегиальное и напрасно г. Савич выразился так легко о том, что некоторые дела разрешались в думе не по журнальным постановлениям, а исполнительным порядком». 17 травня виказавши думку, що міський голова та члени думи є рівноправними, долучився до дебатів з приводу уточнення деяких пунктів доповідної документації, які відбулися, так відносно скасування жалування членам думи, він висловився вельми категорично. 19 травня, виказав дотичну думку під час обговорення питання фінансування роботи оціночної комісії та категорично заявив про відсутність користі від роботи базарної варти, необхідність її скасування, а також наявність лише часткових результатів від роботи торгівельної поліції. 26-го травня прозвітував про хід ремонтних робіт, в тому числі, по заміні дверей та вікон і побілення стін у казармах Сабанського і Чарторійського, зауваживши, що найбільш сприятливий для цього зимовий час нажаль добіг кінця. 27-го травня під час підрахунку голосів у властивому йому філософському дусі заявив про упередженість деяких гласних думи. 31 травня продовжив участь у засіданнях думи, виступаючи із доповідями щодо відведення місць під торгівлю.

3-го червня долучився до обговорення кошторису освітлення газом міського театру. 7-го червня черговий раз провадив критику торгівельної поліції. 8-го червня приєднався до дебатів щодо постачання м'ясо-молочної продукції. 9-го червня все ще брав участь в обговоренні фінансової та інших документацій. 21-го червня надалі просував ідеї відносно розвитку торгівлі в Одесі, так наголосив, що дозвіл на продаж хлібу, як товару, який користується найбільшим попитом, у бідь-яких громадських місцях, в тому числі з рук – підірвав би конкурентоспроможність офіційних точок продажу.

26-го червня вступив у суперечку із іншими гласними по питанню законодавства про відкриття та оподаткування «питейных заведений», зокрема, говорив про необхідність акцизних зборів, що непогано могли б збагатити міську казну [7].

За рік, 1866 р. Микола Іванович: став одним із членів «Комиссии, составленной Общєю думою по вопросу об устройстве железно-конных дорог». Підсумки засідань наголошували на тому, що «железно-конные дороги по некоторым направлениям для города действительно и неотложно необходимы». Надалі його підпис фігурує під «Ведомостью о доходах и расходах по земскому отделению распорядительной думы». В березні 1866 р. продовжив роботу у складі «Комиссии, образованной Общей Думой для рассмотрения переданных из Распорядительной Думы проектов шоссирования и ремонта улиц». Окрім того, тривала робота Комісії з облаштування залізно-кінних доріг, висновки якої в цілому дублюють результати попередніх засідань. Влітку 1866 р. став учасником «Комиссии, образованной Общей Думой для рассмотрения Положения об Общественном Управлении г.Одессы». В подальшому Миколу Івановичу було залучено до функціонування «Комиссии образованной Общей Думой для рассмотрения сметы доходов и расходов по земскому отделению на 1867 г.».

1867 р. на прохання попередньо скликаної «Комиссии для рассмотрения претензий подрядчика по сооружению мостовых и для рассмотрения действий комитета о мостовых по этому поводу», Комітетом починаючи з березня місяця здійснювалися спроби зі збору відомостей для встановлення вартості квадратної сажени гранітної бруківки в Одесі. Нижче містилася примітка, що

вимагаючи прискорення по акумуляції даних, комітет не розглянув та не обговорив сам текст донесення гг. Томазіні та Великанова від 11 липня 1867 р., копію якого було передано під розписку голови М. Савича [9].

Отже, колишній кирило-мефодіївець М. Савич брав чималу участь у роботі міського самоврядування Одеси другої половини ХІХ ст., виступаючи гласним Одеської Думи 1864-1868 рр. та згодом Херсонських губернських земських зібрань [18]. Маючи чіткі політичні та суспільні вподобання, він пропонував як власні проекти розвитку міста, так і неодноразово гостро критикував пропозиції опонентів. Загалом, одеський період біографії Миколи Івановича потребує подальших ґрунтовних досліджень із залученням чималого пласту наразі неопрацьованих архівних матеріалів.

Сорокина К. И.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БЫВШЕГО КИРИЛЛО-МЕФОДИЕВЦА Н. САВИЧА КАК ГЛАСНОГО ОДЕССКОЙ ДУМЫ В 1860-х гг. (ПО МАТЕРИАЛАМ МЕСТНОЙ ПРЕССЫ)

В статье на основе материалов местной периодики 1860-х гг. предпринята попытка комплексного анализа роли бывшего кирилло-мефодиевца Н. И. Савича в городском самоуправлении Одессы. В частности, проанализирована его деятельность в качестве гласного Одесской Думы 1864-1868 гг. Установлено, что Николай Иванович принимал активное участие в заседаниях думы, предлагая как собственные проекты развития города, так и неоднократно выступая с острой критикой предложений оппонентов.

Ключевые слова: *Николай Иванович Савич, городское самоуправление, Одесская дума, 1864-1868 гг.*

THE ACTIVITIES OF THE FORMER MEMBER OF THE BROTHERHOOD OF SAINTS CYRIL AND METHODIUS M. SAVYCH AS A VOTER OF THE ODESA` DUMA OF 1860-S. (BASED ON LOCAL PRESS)

In the article, based on the materials of the local periodicals of the 1860s. was made an attempt to analyze the role of the former member of the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius M.I. Savych in the city self-government of Odesa. In particular, was explored his activity as a voter of the Odesa` Duma of 1864-1868. It was established that Mykola Ivanovych took an active part in the Duma sessions, offering both his own projects for the city`s development, and repeatedly speaking with sharp criticism of opponents` proposals.

Key words: *Mykola Ivanovych Savych, city government, Odesa` Duma, 1864-1868.*

Джерела та література

1. Гончарук Т., Кушнір Т. Колишній кирило-мефодієвець Микола Іванович Савич як одеський публіцист (за матеріалами газети «Одесский вестник» 1858 р.) / Т. Г. Гончарук, Т. Кушнір // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Вип. 17. – Одеса : Друкарський дім, 2014. – С. 153-167.
2. Гончарук Т. Г. Публікації М. Савича на сторінках газети «Одесский вестник» кінця 1850-х – першої половини 1860-х рр. : колишній кирило-мефодієвець про проблеми одеського життя реформеної доби [Текст] / Т. Г. Гончарук // Інтелігенція і влада. – Одеса : Астропринт, 2013. – Вип. 29 : Історія. – С. 143-151. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/6695>
3. Гончарук Т. Г. Статті М. І. Савича на сторінках одеської преси 1860 р.: голос колишнього кирило-мефодіївця

- напередодні «великої реформи» / Т. Г. Гончарук // Науковий вісник. – Одеса, 2012. – № 15 (167). – С. 201-215. – Серія : економіка, політологія, історія.
4. Гребцова И. С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (Вторая треть XIX в.) / Ирена Светозаровна Гребцова. – Одесса: Астропринт, 2002. – 408 с.
 5. Держархів Одеської обл., м. Одеса, ф. 4 (Одеська міська дума).
 6. Держархів Одеської обл., м. Одеса, ф. 16 (Одеська міська управа).
 7. Журнал одесской городской общей думы [...] // ОВ. – 1864-1868.
 8. Зленко Г.Д. Мовчання Миколи Савича [Текст] / Г. Д. Зленко // Науковий світ : Щомісячний науково-популярний журнал-ревію. – 2005. – №8. – С. 18-19.
 9. Известия одесского городского общественно управления – 1864-1867.
 10. Луняк Є. М. Таємний український емісар у Парижі в 1847 р. (до 200-ліття з дня народження кирило-мефодіївця Миколи Івановича Савича) [Текст] / Є. М. Луняк // Література та культура Полісся. – 2009. – Вип. 48. – С. 42-59. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2009_48_8
 11. Маркевич [Маркович] Олексій. Микола Савич. Біографічна замітка [Текст] // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка. – Р. 1901. – Кн. VI. – Т. XLIV. – Львів. – С. 5-9. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Markevych_Oleksii/Mykola_Savych_Biografichna_zamitka
 12. Мациевич Л.С. Николай Иванович Савич [Текст] // КС. – 1904. – №2, февраль. – С. 229-238. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1904/pdf/kievskaya-starina-1904-2-F-\(0325-0334\).pdf](http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1904/pdf/kievskaya-starina-1904-2-F-(0325-0334).pdf)
 13. Одесский вестник. – 1864-1868.
 14. Оксман Ю. Г. Кирилло-Мефодиевцы в Новоросии //

- Борьба классов. – 1924. – № 1-2.
15. Проект г. Савича об устройстве в Одессе городского Банка // Известия одесского городского общественно управления. – 1864. – №1.
 16. Сорокіна К. І. Брати Іван, Микола та Петро Сокальські: визначні харків'яни в громадському та культурному житті міста Одеси другої половини ХІХ ст. // Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Випуск 20. – Одеса: «Друкарський дім», 2016. – С. 253-266.
 17. Тиганій К. А. Правові засади формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині ХІХ ст. (на матеріалах міста Одеса): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Тиганій Костянтин Андрійович – Одеса, 2010. – 23 с.
 18. Херсонское губернское земское собрание [...] // ОВ. – 1865.
 19. Я-в В. Николай Иванович Савич (некролог) // ОВ. – 1882. – 29 мая.

Підсекція ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Борзун Ю. С.

Науковий керівник – викл. В. В. Чепіженко

УДК 94(44+56):392“10/11”

СТЕФАН ШАРТРСЬКИЙ ТА АДЕЛЬ НОРМАНДСЬКА: СІМЕЙНА ДРАМА ЧАСІВ ПЕРШОГО ХРЕСТОВОГО ПОХОДУ

У статті розглядається проблема родинних взаємовідносин в епоху Першого хрестового походу. Головна увага приділяється родині Стефана Шартрського та Аделі Нормандської. Розкривається питання взаємозв'язку сімейних конфліктів з трансформаціями ідей у середньовічному суспільстві.

***Ключові слова:** Перший хрестовий похід, сімейні відносини, Стефан Шартрський, Адель Нормандська*

Традиційно хрестові походи розглядаються в контексті політичної та воєнної історії, але вони не вичерпуються лише цими поняттями. В житті хрестоносців окрім походів та битв була й інша сторона. Рицар, який відправлявся в хрестовий похід залишав свою родину. Саме тому походи в Святу Землю ставали справжнім випробуванням для всієї сім'ї рицаря-хрестоносця. Члени його родини мали привчитися до самотійного існування. Сімейні зв'язки на європейському Заході наприкінці XI – XII столітті доволі помітно послаблюються. Саме питанню трансформації родинних стосунків, зумовлених історичним контекстом епохи Першого хрестового походу, і буде присвячена ця стаття.

В наш час дедалі актуальнішим стає звернення до історії повсякдення, історії сім'ї, побутових відносин епохи Середньовіччя. Цими питаннями займалися ряд закордонних вчених, в тому числі Френсіс та Джозеф Гіси [2], М. О. Буланаква [1], С. І. Луцицька [5, 6]. В цьому контексті знаковим є вивчення

конкретних прикладів, так би мовити приватної історії, окремих представників середньовічного суспільства.

Християнська концепція моногамного нерозривного шлюбу отримує визнання у Франції (як і в інших західноєвропейських країнах) лише в XII–XIII ст. Тільки в цей час шлюб зараховується до основних християнських таїнств [2, с. 146].

В історіографії прийнято вважати останню подію сімейною революцією XI століття у Західній Європі, яка характеризувалася взяттям сімейних інституцій під контроль церквою. Нею було видано низку указів для послаблення ролі архаїчних родинних зв'язків. На перший план у суспільстві мали вийти релігійні переконання.

Хроністи, описуючи початок хрестового походу, намагались вказати на єдиний благочестивий порив всіх його учасників: «батько не насмілювався заборонити сину, а жінка чоловіку» відправитися до Святої Землі. Проте, можна зауважити, що подібна смиренна позиція була притаманна не всім учасникам хрестоносного руху, а тим більше членам їх сімей. Частим явищем у житті рицарів-хрестоносців ставали сімейні конфлікти. Церква не випадково наголошувала на тому, що «*votum peregrinationis*» – це особиста справа рицаря, який може прийняти дану обітницю без згоди родичів та дружини [5, с. 62-78].

Власне ідея хрестового походу вимагала від рицаря зречення від усіх земних зв'язків, в тому числі – і від сімейних. Рицар, який прийняв обітницю хрестоносця («*votum peregrinationis*», «*votum ultramarinum*»), за своїм статусом прирівнювався до клірика. Ідеал, представлений в пам'ятниках канонічного права, вимагав від рицаря відмови від приватних інтересів заради виконання взятої на себе обітниці хрестового походу [6, с. 136-157].

Проте, разом з тим, церква брала на себе відповідальність за вирішення багатьох сімейних проблем хрестоносців. Була створена так звана «привілеія хреста», що передбачала захист майна рицаря, а також забезпечувала юридичні пільги і право судитися лише в церковному суді.

Незважаючи на певний матеріальний зиск, очікуваний в результаті хрестового походу, тяжким випробуванням була

проблема сімейної розлуки, що порушувала стабільність родини. Дезінформованість дружини про стан та місце перебування її чоловіка була повсюдною, адже листи приходили вкрай рідко.

У Ватикані та в Національній бібліотеці Парижа збереглося два листа рицаря-хрестоносця Стефана, графа Шартрського – від 24 червня 1097 р. та 29 березня 1098 р. – надіслані ним дружині під час походу у Святу Землю [3, с. 62-78].

Дані листи мають велику історичну цінність з точки зору історії сімейних відносин часів хрестових походів. Аналізуючи зміст послань Стефана, можна зауважити, що вони написані з великою пошаною до дружини: «Граф Стефан графине Адели нежнейшему другу, жене своей, – все, что может измыслить его душа лучшего и благодатнейшего..» [8]. Разом з Аделею Нормандською, вони прожили в шлюбі щасливі 15 років перш ніж Стефан відправився в Перший хрестовий похід. На той момент главі родини виповнилося вже 50 років.

Стефан граф Шартра, Блуа і Труа був одним із головнокомандуючих французького контингенту під час Першого хрестового походу. Як вказано у другому листі Стефана до Адели: «Ты можешь достоверно знать, моя возлюбленная, что золота, серебра и многих других видов богатств у меня сейчас вдвое больше [по сравнению с теми, что] дала мне твоя любовь, когда я покидал тебя. Ибо все наши князья с общего согласия всей армии, вопреки моему желанию, поставили меня к настоящему времени вождем, начальником и руководителем всей их экспедиции» [7]. Стефан був одним із найбагатших людей в усій Франції. Його земельні володіння переважали величину домену самого французького короля, а кількість його маєтків порівнювали з числом днів у році. Окрім цього, Стефан, серед керівників походу, виділявся також високою освіченістю [4]. Граф Шартрський, без сумніву був вірний рицарським ідеалам і тому прийняв рішення брати участь в хрестовому поході, але, як свідчать джерела, його доля склалася трагічно. Невдачі які переслідували його під час походу на Схід, корабельна аварія, а згодом невдала і кровопролитна осада Антиохії та хвороба. Стефан прийняв рішення повернутись додому

та разом зі своїми воїнами покинув табір 2 червня 1098 р., за день до взяття Антиохії .

Ніхто інший в часи хрестових походів не піддавався такій жорсткій критиці з боку суспільства як самі хрестоносці за поразки, що вони несли в Святій Землі. Ці невдачі ніяк не могли бути приписані Господу, в ім'я якого й велася Священна війна. Вони, як вказано в Старому Заповіті, є наслідком недостойності виконавців волі Всевишнього, в цьому випадку – хрестоносців [3, с. 38-48].

Саме тому, після повернення додому, Стефан став для суспільства хрестоносцем-ренегатом та відступником від церкви. Оскільки не виконав обітницю, осоромив своє ім'я та осквернив честь всієї родини. Навіть, дружина Стефана не визнала вчинок свого чоловіка достойним честі сім'ї та звинуватила його у відступництві.

Адель Нормандська вимагала від чоловіка виконати свої зобов'язання перед церквою та власною родиною. Реальною загрозою після повернення Стефана у Францію стало відлучення графа папою Урбаном II від церкви. Захищаючи престиж сім'ї, Адель переконала чоловіка повернутися до Святої Землі. Як пише Ордерік Віталій, вона говорила йому: «Вспомни о рвенни, которым ты был известен в молодости, и возьми оружие славного рыцарства ради спасения многих, так, чтобы во всем мире возликовали христиане...» [4, с. 146]. Зазначене «спасіння багатьох» мало стати тим фактором, який би зберіг родинні стосунки, став би запорукою авторитету самої Аделі Нормандської та престижу їх зі Стефаном нащадків [1, с. 105-115].

Рішення знову прийняти хрест стало для Стефана справою честі. Саме тому, як тільки це стало можливо, він приєднався до війська учасників Ар'єргардного хрестового походу, з якого граф вже не повернувся. Загинув Стефан Шартрський у другій битві при Рамлі 19 травня 1102 року.

Отже, конфлікт родини Стефана Шартрського є незвичайним явищем сімейних відносин доби хрестових походів. Рицар нехтує «*votum peregrinationis*» і, не дійшовши до Єрусалима, повертається додому. Сім'я ж виступає на стороні суспільства і церкви, засуджуючи його вчинок, та переконує його знову відправитися

в хрестовий похід задля збереження честі роду. Таким чином казус сімейного конфлікту в родині Стефана та Адель демонструє верховенство традиційних родинних цінностей над особистісними стосунками, а також ілюструє певні зміни в соціальному та ідейному житті середньовічного суспільства, відповідно до яких церковний вплив на сімейні відносини істотно зростає.

Борзун Ю. С.

СТЕФАН ШАРТРСКИЙ И АДЕЛЬ НОРМАНДСКАЯ: СЕМЕЙНАЯ ДРАМА ВРЕМЕН ПЕРВОГО КРЕСТОВОГО ПОХОДА

В статье рассматривается проблема семейных взаимоотношений времен Первого крестового похода. Главное внимание уделено семье Стефана Шартрского и Адели Нормандской. Раскрывается вопрос взаимосвязи семейных конфликтов с трансформацией идей в средневековом обществе.

***Ключевые слова:** Первый крестовый поход, семейные отношения, Стефан Шартрский, Адель Нормандская*

Borzun J. S.

STEPHEN OF CHARTRES AND ADELA OF NORMANDY: FAMILY CONFLICT OF THE FIRST CRUSADE'S TIMES

The article deals with the problem of family conflict of the First Crusade's times. The author focuses on the relationship between Stephen of Chartres and Adela of Normandy. The question of the relationship of family conflicts with the transformation of ideas in medieval society is revealed.

***Key words:** First crusade, family relationships, Stephen of Chartres, Adela of Normandy*

Джерела і література

1. Буланакова М. А. Ментальные стереотипы и образ знатной женщины в период утверждения церковного брака в средневековой Франции/ М. А. Буланакова // Ярославский педагогический вестник. – 1997. – № 2 – С. 105-115.
2. Гис Ф., Гис Дж. Брак и семья в Средние века / Френсис Гис, Джонатан Гис; [пер. с англ.] – М.: РОССПЕН, 2002. – 384 с.
3. Доманин А. А. Крестовые походы. Под сенью креста / Александр Доманин. – М.: Центрполиграф, 2010. – 429 с.
4. История крестовых походов / Под ред. Дж. Райли-Смита; [пер. с англ. Е. Дорман] – М.: Крон-Пресс, 1998. – 495 с.
5. Лучицкая С. И. Быт, нравы и повседневная жизнь крестоносцев / С. И. Лучицкая // Женщина, брак, семья до начала нового времени: Демографические и социокультурные аспекты. – М.: Наука, 1993. – С. 62-78.
6. Лучицкая С. И. Семья крестоносца: супружеский конфликт в начале XII века / С. И. Лучицкая // Человек в кругу семьи. Очерки по истории частной жизни в Европе до начала нового времени / Под ред. Ю. Л. Бессмертного. – М.: Наука, 1996. – С. 136-157.
7. Письмо Стефана Блуасского и Шартрского к супруге Адели из под Антиохии / Пер. П. С. Черепанова. [Электронный ресурс]. – 2003. – Режим доступа: https://monsalvat.globalfolio.net/rus/gloriosus/persons/stephen-of-blois/letter_adel/index.php (останне звернення – 02.04.2017)
8. Письмо Стефана Блуасского и Шартрского к супруге Адели из под Никеи / Пер. с лат. М. А. Заборова // История крестовых походов в документах и материалах [Электронный ресурс]. – М.: Высшая школа, 1977. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kreuzzug/XI/1080-1100/Stef_Blua/frametext.htm (останне звернення – 2.04.2017)

УДК 394.944

ЖІНОЧЕ ЧЕРНЕЦТВО У РАННЬОВІЗАНТІЙСЬКОМУ ЄГИПТІ (НА МАТЕРІАЛАХ «ЖИТТЯ СВЯТОЇ ЄВФРОСИНІЇ»)

Стаття розглядає проблему виникнення, написання та видань життя святої Євфросинії Александрійської, загального положення чернецтва у Єгипті V ст.; розглянуто сам текст життя та питання, які виникають під час його інтерпретації. На основі проаналізованого матеріалу авторка доходить до висновку, що «Житіє» має свої індивідуальні та схожі з іншими випадками риси взаємодії та взаємного впливу чернецтва та місцевого населення. Житіє цієї святої є свідченням тих крайнощів, яких припускалися люди високого соціального положення заради служіння Богові.

Ключові слова: Євфросинія Александрійська, жіноче чернецтво, Vст., рання Візантія, Єгипет.

Історія чернецтва є одною з актуальних проблем у сучасній дослідницькій літературі. Єгипет – місце, де чернецтво виникає як феномен та активно розвивається протягом століть. Воно постає перед нами у різних проявах, і подвижництво жінок у монастирях є одним з них. Свята Євфросинія як одна з цих жінок цікава для нас тим, що відображує прагнення представників заможних християн до добровільного мучеництва. Житіє цієї святої є для нас свідченням тих крайностей, яких припускалися люди високого соціального положення заради служіння Богові.

Як зазначає А. Бушері, «Житіє святої Євфросинії» було колись записано грецькою мовою та у VIII – на поч. IX ст. перекладено латиною [1, с. 5]. Латинський переклад, знайдений ним в бібліотеці Школи медицини в Монпельє, - Манускрипт № 55, узятий з Сент-Етьєн д'Отен (збірник житій святих, який був переписаний на початку IX століття) [2, с. 23]. Пізніше А. Бушері знайшов в Паризькій Національній бібліотеці грецький

текст у книзі, датованій 1454 роком. Сам текст був написаний шрифтом X ст. [1, с. 5]. Також відомо, що житіє було записано візантійським письменником Симеоном Метафрастом у X ст. і опубліковано грецькою та латиною в 1864 р. [3, с. 305]. У 996-997 роках англо-саксонський чернець і агіограф Ельфрік Граматик пише «Житія святих» (The Lives of the Saints), в яких є Житіє Євфросинії (Of Saint Euphrasia) [4, с. 334]. У XII в. виконано тлумачення «галльськими рядками» (gallicis versibus [1, с. 5]; йдеться про варварську французьку мову) – латинський переклад Житія (Манускрипт №55) був ретельно звірений коректором, є виправлення, зроблені шрифтом XII в. Також житіє було видано в *Vitus Patrum i Actis Sanctorum* [1, с. 5]. У другій половині XVII ст. текст було перекладено агіографом та духовним письменником Димитрієм Ростовським. Відомо, що він скористався латинським збірником ченця-картезіанця Лаврентія Сурія «*De vitis sanctorum omnium nationum, ordinum et temporum*», яке було латинською обробкою Житій святих Сімеона Метафраста, а також «*Acta Sanctorum*» («Діяння святих») у виданні болландістов (на той час вийшли 18 томів, які давали календар пам'яті святих з січня по травень). У 1871 р. А. Бушері було видано латинський текст – Манускрипт № 55 – в «*Revue des langues romanes*», періодичному виданні, засновником якого він сам і був [2, с. 26-40]; пізніше, в 1883 р., болландістами в «*Analecta Bollandiana*» був виданий грецький текст, переписаний А. Бушері з тієї самої книги, яка датується 1454 р. Для статті нами використаний переклад Димитрія Ростовського [5], а ключові місця звірені з грецьким текстом Анатолія Бушері [1].

Корисними для написання даної статті виявилися роботи Ванькової А. Б. [6,7,8]. Вона пише про становище ченців у візантійському суспільстві – про їхню участь в різноманітних конфліктах, про соціально-правове становище монастирів, про неоднозначне ставлення до монахів та про їх взаємодію з населенням. Лур'є В. М. в своїй роботі говорить про початок чернецтва в Єгипті, розглядає причини його виникнення, а також описує різноманітні джерела з історії чернецтва [9]. Нікуліна О. М. також описує раннє єгипетське чернецтво і окремо – жіноче

чернецтво, згадуючи Св. Євфросинію в числі прикладів тих черниць, що подвизалися в чоловічому вбранні серед ченців [10]. В «Очерках византійской культуры...» Рудакова А. П. великий агіографічний матеріал дозволив автору розглянути в тому числі і прагнення найбільш забезпечених представників суспільства до чернечого життя саме в єгипетських пустелях [11, с. 83]. У дисертації Ришковської А. Ю. [12] жіноче чернецтво в Єгипті представлено у вигляді історії його виникнення, поширення, прикладами жінок-подвижниць (серед них і приклад черниці, яку приймали за чоловіка), опису правил, за якими жили в жіночих монастирях - як те, що черницям не дозволяли контактувати з чоловіками, а також обмеженість контактів з родичами, що залишилися мирянами. Нарешті, П. Є. Зармач присвячує одну з глав своєї роботи [13] безпосередньо життю Євфросинії, записаному Ельфріком Грамматиком. Тут нас цікавили наведені ним приклади жінок, які переодягалися в чоловіків для того, щоб зберегти свою честь і цнотливість, і в кінцевому рахунку ставали святими; також – зауваження про навернення батька дівчини в ченці як про найбільший успіх Євфросинії як святої. Основна ж теза автора про те, що життя сконцентровано на людській сексуальності, а також висновки щодо головних і другорядних героїв не витримують критики як приклади постмодерністського підходу до трактування історичних подій.

Метою даної статті є прослідкувати риси взаємодії та взаємного впливу чернецтва та місцевого населення та зробити висновки щодо жіночого чернецтва на прикладі життя Євфросинії.

Перш ніж говорити про життя, слід розглянути загальну картину чернецтва в Єгипті V ст. Передумовою до появи цього численного явища стала легалізація християнства у 313р. Як пише Лур'є В. М., до цього постійні гоніння на християн вже містили в собі їх мучеництво, і в чернецтві – по суті, добровільному мучеництві - необхідності не було [9]. Протягом IV ст. спостерігається стрімке зростання кількості монастирів і ченців в Єгипті; з'являються такі види чернецтва, як пустинножителство, гуртожиток, а пізніше і скитське життя. Особливо варто сказати про мережі чернечих обителів біля Александрії. Ришковська А. Ю. згадує, що єгипетське

чернецтво було сконцентровано у центрах, розташованих біля шляху, що веде з Александрії на захід. На південний захід від міста знаходилася знаменита Нїтрїйська пустеля та Скїт [12, с. 143-144]. Непоодинокими ставали випадки, коли діви віддавали свою цноту Богу і жили всередині християнських громад. Вони максимально віддаляли себе від суспільства, живучи у віддалені від людей і скоротивши, наскільки можливо, зв'язки зі своїм оточенням [12, с. 145]. Ставлення до монахів було різним. З одного боку, «на них смотрели как на бездельников, сманивающих молодых, здоровых юношей и девушек в монастыри... Особое негодование властей вызывал уход в монастыри... людей свободных, благородных и могущих жить в роскоши» [8, с. 164-165]. З іншого боку, вони дуже шанувалися християнським населенням, а в своїй роботі [6] Ванькова А. Б. наводить ряд випадків, коли ченці виступали миротворцями в конфліктах. Нарешті, чернечі об'єднання, що спочатку з'являлися незалежно від церковної адміністрації, згодом з 451г. суворо контролювалися єпископами [7]. Розглянувши загальне становище чернецтва, звернемося до аналізу «Житія».

Свята Євфросинія прожила в чоловічому монастирі тридцять вісім років в якості ченця Ізмарагда (Σμάραγδος). Як правило, джерела вказують приблизні роки її життя – 420-470. Про те, що роки життя вказані неточно, свідчить і невідповідність з даними тексту: дівчині було вісімнадцять років, коли вона прийшла в монастир, і потім прожила в ньому ще тридцять вісім років. Серед героїв житія на другому плані фігурують її батько, ігумен і ченці монастиря, епізодичну роль відіграють її мати, яка померла на дванадцятому році життя дочки, і сім'я нареченого.

Події «Житія» відбуваються в місті Александрія та чоловічому монастирі, що знаходиться поза межами міста. О. М. Нікулїна вважає, що монастир, куди спочатку прийшов батько Євфросинії, Пафнутій, і куди згодом вирушила вона – це чоловічий монастир авви Феодосія [10]. Спочатку Пафнутій приходить в якийсь монастир, подорожуючи в пошуках людини, що може зцілити бездітність їх сім'ї, і далі живаються фрази «Пафнутий стал часто посещать тот монастырь», «Пафнутий пошел с дочерью

в монастирь, где жил вышеупомянутый игумен», «Евфросиния удалась в тот монастирь, где знали ее отца», і т.д. [5]. У грецькому тексті «Житія», опублікованому А.Бушері, лише один раз згадується найменування «церква, що зветься Феодосіевою»: мова йде про фразу *πέμπει ἡ Εὐφροσύνη τινά πιστότατον οἰκέτην ἐν τῇ λεγομένῃ Θεοδοσίου ἐκκλησίᾳ* [1, VII, рядок 2], коли Єфросинія посилає туди свого самого вірного слугу за ченцем, щоб порадитися з ним про те, як їй краще вчинити. Слова Євфросинії – «Ὁν ἐάν εὔρης ἐκεῖ μοναχόν, φέρε μοι αὐτόν ὧδε» [1, VII, рядки 2-3] – «котрого тільки знайдеш там монаха, приведи мені його сюди» – Д. Ростовський перекладає інакше: «Иди в монастирь преподобного Феодосия, войди там в церковь и призови ко мне первого инока, которого встретишь» [5], що, очевидно, спотворює сенс. Таким чином, ми не можемо зі впевненістю сказати, що мова йде про згаданий спочатку монастир. Також про цю обитель з діалогу між Єфросинією і ченцем нам відомо, що на вісімнадцятому році життя Єфросинії в монастирі жило триста п'ятдесят дві людини – тобто він був невеликим порівняно з монастирями, де кількість ченців досягала і одної-двох тисяч персон [12, с. 156].

Єфросинія таємно йде в монастир після того, як напередодні свого весілля разом з батьком приходять туди для благословення і вельми надихається монастирським життям: « – Блаженны сии люди, ибо они и здесь на земле живут как Ангелы, и в будущей жизни будут обитать вместе с Ангелами. – И сильно возревновала она о том, чтобы подражать их святой жизни» [5]. Напередодні того, як вона лишає домівку, її мучать сумніви щодо правильності вчинку, адже вона – єдина спадкоємиця свого батька, заможного александрійця. Але її сумніви розсіюються розмовою з ченцем, який говорить їй, що «наследников богатства отца твоего весьма много: церкви, монастыри, больницы, странноприимные дома, сироты, вдовы, странники, заключенные в темницы и взятые в плен. Отец твой может раздать имение, кому захочет, сама же ты позаботься о душе своей» [5]. Після цього вона остаточно вирішує, що постригтися в черниці – кращий спосіб уникнути шлюбу, і взагалі найкраще, чому вона може присвятити своє життя.

Її мотиви не є унікальними: зафіксовані й інші випадки, коли жінки йшли в монастирі, щоб захистити свою гідність і цнотливість. Більш того, місцем свого подвижництва Євфросинія обирає той самий вищезгаданий чоловічий монастир, де живе згодом довгі роки, видаючи себе за чоловіка, і П. Зармач наводить приклади аналогічних вчинків. Він посилається на список дів, що переодягаються в чоловіків, складений І. Делеє в його роботі «Діяння святих» («The Legends of the Saints») [13, с. 354]. У нього фігурує поняття про «язичницьку легенду в агіографічному виконанні», про такі вчинки – як про християнську форму поклоніння Афродиті, як про наслідки взаємодії язичництва і християнства. Керуючись творами В.Булло, П. Зармач пише, що переодягаючись у чоловіка, жінка імітує вищий стан та намагається стати більш розумною. На нашу думку, тим не менш, сумнівно, що це може бути застосовано до Євфросинії – дівчині, яка вирушила служити в монастир, щоб стати нареченою Христа і чий чоловічий вигляд забезпечував їй невпізнання та, як наслідок, не затьмарював зовнішніми факторами чернече життя. «Перевдягання в чоловіка» було для Євфросинії лише засобом, тією крайністю, за допомогою якої вона досягла бажаного.

Цікаво, що Євфросинія та Пафнутій двічі бачилися і розмовляли після її відходу в монастир. Обидва рази батько не впізнав свою дочку, але, прийшовши в монастир за розрадою, знаходив втіху в словах Ізмарагда. Перед смертю Євфросинія сповідується Пафнутієві, що вона – його дочка; на думку П. Зармача, подальша роздача Пафнутієм своїх багатств і його чернече життя – найвище досягнення Євфросинії як святої. Крім того, варто згадати, що, за текстом «Життя», її моці мали цілющі властивості. Таким чином, ми бачимо тут характерні риси святої – життя, сповнене душевних і фізичних мук, «прозріння», що відкрилося їй внаслідок богоугодного способу життя, і приписувані праху цілющі якості.

Крім перерахованого вище, ми можемо сказати, що в даному житті, безсумнівно, присутній взаємний вплив чернецтва і місцевого населення. Так, Євфросинія ховається в чоловічому монастирі під виглядом чоловіка саме тому, що не хоче бути знайденою батьком. Звідси ми робимо висновок, що Пафнутій,

знайшовши дочку, міг забрати її з монастиря, незважаючи на постриг в черниці. Внаслідок постійного спілкування з монахами Єфросинія, а потім і Пафнутій також стають подвижниками – при цьому батько роздає все, що має, церквам, монастирям, мандрівникам та бідним, а найбільше отримує вже згаданий нами монастир.

Дане житіє є для нас яскравим прикладом екстремальних дій, до яких вдавалися бажаючі стати ченцями. Як вже йшлося, прагнення до чернецтва стає популярним у християнському середовищі - особливо поміж заможною верствою населення – після припинення гонінь та узаконення релігії. Так як прагнення людини до чернечого життя не завжди співпадало з прагненнями всієї сім'ї, ми можемо зустріти велику кількість різноманітних вчинків, до яких вдавалися ці люди, аби стати врешті-решт ченцями. Це свідчить про своєрідне сприйняття християнства тогочасними людьми, нові ідеали, які з'являються як наслідок поширення та прийняття релігії.

Жиленко А. Г.

ЖЕНСКОЕ МОНАШЕСТВО В РАННЕВИЗАНТИЙСКОМ ЕГИПТЕ (НА МАТЕРИАЛАХ «ЖИТИЯ СВЯТОЙ ЕВФРОСИНИИ»)

В статье рассмотрена проблема возникновения, написания и изданий жития Святой Евфросинии Александрийской, положение о монашестве в Египте V в.; рассмотрен сам текст жития и вопросы, которые возникают во время чтения. Святая Евфросиния интересна для нас тем, что отображает стремление обеспеченных христиан к добровольному мученичеству. Житие этой святой является для нас свидетельством тех крайностей, к которым прибегали люди высокого социального положения ради служения Богу.

***Ключевые слова:** Евфросиния Александрийская, женское монашество, V в., ранняя Византия, Египет*

**WOMEN MONASTICISM IN EARLY BYZANTINE EGYPT
(BASED ON «LIFE OF SAINT EUPHROSYNE»)**

In this article we will examine a number of questions regarding appearance, writings and publications of Life of Saint Euphrosyne Alexandrine, general position of monasticism in Egypt in V century. Also we will analyze the text of Life and address the questions which will arise while studying the problem. The article is of particular historic interest as it deals with the phenomenon of voluntary renunciation of the material world exemplified by wealthy Christians' idea of spiritual life.

Key words: *Euphrosyne Alexandrine, women monasticism, V century, early Byzantine, Egypt*

Джерела та література

1. Boucherie A. Vita Sanctae Euphrosynae [Електронний ресурс] / AnatolioBoucherie. AnalectaBollandiana. – Bruxellis: TypisPolleunis, 1883. – Vol. 2. – p. 195-205. - Режимдоступу: <http://www.brepolonline.net/doi/abs/10.1484/J.ABOL.4.02265> (14.03.2017)
2. Boucherie A. Revue des langues romanes. [Електронний ресурс] / Boucherie A. – Montpellier: Imprimerie centrale du Midi, 1871. – p. 348. – Tome II. – Режим доступу: <https://archive.org/details/revuedeslangues17montgoog> (30.03.2017)
3. Symeon Metaphrastes Vita et Conversatio Sanctae Euphrosynes Alexandrinae / Symeon Metaphrastes. Patrologiae Graecae. – 1864. – Tomus I. – p. 305-320.
4. Walter W. Aelfric's Lives of Saints. By Aelfric, Abbot of Eynsham – London Pub., 1881. – Vol. 2 – p. 334-355
5. Ростовский Дмитрий. Жития Святых (Четьи Миней). – 12 кн. сент. – авг. – 25 сентября. – М., 1903-1911. – 25 сентября [https://ru.wikisource.org/wiki/Жития_святых_\(Димитрий_Ростовский\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Жития_святых_(Димитрий_Ростовский))(14.03.2017)

6. Ванькова А. Б. Монахи как возмутители спокойствия: социально-религиозная практика IV-V в.в. [Электронный ресурс] / Ванькова Анна Борисовна // [Текст] сборник статей: Научный результат. Социология и управление / Белгород: Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования «Белгородский государственный национальный исследовательский университет», 2016. – Вып. 3 (9). – Режим доступа: <http://gt.bsu.edu.ru/journal/sociology/annotation/799/> (23.01.2017)
7. Ванькова А.Б. Социально-правовой статус монашества в восточных провинциях Римской империи в IV-VI вв. [Электронный ресурс] / Ванькова Анна Борисовна / Автореф. канд. дисс. [Текст] / М., 2001. – 20 с. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/vseobwaja-istoria/socialno-pravovoj-status-monashestva-v-vostochnyh-provincijah-rimskoj-imperii-v-iv.html>(23.01.2017)
8. Ванькова А. Б. К вопросу о численности монахов в Египте во второй половине IV в. [Текст] / А. Б. Ванькова // ВДИ, 1998. – № 4. – С. 164-174.
9. Лурье В.М. Призвание Авраама. Идея монашества и ее воплощение в Египте: Т. 1. [Электронный ресурс] – СПб., 2000. – Режим доступа: <http://www.hgr.narod.ru/monastic/prizvanie.htm> (28.03.2017)
10. Никулина Е. Н. Агиология: курс лекций / Елена Николаевна Никулина. – М.: Издательство Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета, 2012.
11. Рудаков А. П. Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии. – СПб: Алетейя, 1997. – С. 294.
12. Рышковская А. Ю. Традиция женского аскетизма и монашества на ранневизантийском Востоке (Египет и Палестина)[Электронный ресурс] – Диссертация. - 2014 - Режим доступа: http://dekanat.bsu.edu.ru/blocks/b_su_disser/protection.php?tab=v&tabt=c&disid=12 (27.03.2017)
13. Paul E. Szarmach. St. Euphrosyne: Holy Transvestite. – Holy Men and Holy Women: Old English Prose Saints› Lives and Their Contexts. – Albany, N.Y.: SUNY Press, 1996. – p. 353-366.

УДК--94(197+56):359,, 1202/1204 “

РОЛЬ ФЛОТУ В ЧЕТВЕРТОМУ ХРЕСТОВОМУ ПОХОДІ

У статті розглянуто питання ролі флоту в Четвертому Хрестовому поході, показано вагомі події. Досліджено перебіг подій, визначено внесок венеціанського флоту в подіях 1202-1204 років. Визначено наслідки ролі флоту як для Венеціанської республіки так для і всього регіону.

Ключові слова: Венеція, Візантійська імперія, Константинополь, флот, Хрестовий похід, хрестоносці, Енріко Дандало, Алексій IV.

Найбільш трагічна доля в історії Хрестових походів випала на Четвертий Хрестовий похід. На думку багатьох істориків Четвертий хрестовий похід є особливим в історії Хрестових походів. Тому що саме він показав всю сутність Хрестоносного руху, його політизованість та аморальність, комерційну вигоду. Адже як говорили венеціанці: «Siamo Venetium, et poi Christiani» – «Перш за все ми венеціанці, і вже потім – християни».

Як відомо, одним з головних факторів розвитку Четвертого хрестового походу був флот, що будувала Венеція, для потреб хрестоносців. Тому, на мою думку, закономірно постає питання вивчення ролі флоту в Четвертому хрестовому поході. На даний момент ця тема є мало вивченою в вітчизняній історіографії. Дослідження цієї теми дає можливість відтворити картину подій того часу, а також несе важливий історичний урок про ведення морської політики у період війни.

Найкращими джерелам є твори латинських хроністів Четвертого хрестового походу, видатними є роботи Жоффруа де Вільлардуена і Робера де Кларі як безпосередніх учасників походу. Їх праці, що мають однакові назви «Завоювання Константинополя», немов доповнюють одна одну, а їх автори, походять з різних

соціальних станів, особливе місце займає робота Микити Хоніата «Історія». В вищесказаних роботах, автори були безпосередніми учасниками тих подій, тому заслуговують на довіру, а той факт, що вони знаходились по різні сторони барикад, дає можливість зібрати і проаналізувати інформацію з різних точок зору. З визначних істориків цим питанням прямо чи подекуди займались такі історики, як Микола Соколов «Утворення Візантійської колоніальної імперії», Михайло Заборов «Хрестові походи», Бернгард Куглер «Історія хрестових походів», Федір Успенський «Історія Хрестових походів» Сергій Сказкін «Історія Італії в 3-х томах», Дональд Келлер «Четвертий Хрестовий похід. Завоювання Константинополю», та Дональд Нікол з роботою «Візантія та Венеція».

В 1198 році, престол Святого Петра зайняв Інокентій III, що зайнявся відновленням престижу папського інституту та роллю церкви в повсякденному житті, він проголосив своєю метою звільнення Святої землі і міста Єрусалим. [10, с. 1]. За деякий час до цього, в 1187 році, християнами було втрачено місто Єрусалим, тому Інокентій III скликав Четвертий хрестовий похід. Папа обіцяв учасникам прощення гріхів та позбавлення від церковних податків, захист їх майна, що було чудовою пропозицією для тих, хто збіднів чи хотів прикрити церквою свої незаконні дії. Участь в Хрестовому поході була також і матеріальною, вся Європа жертвувала на війну за Святу землю.

Чергова експедиція на Схід, організована римським папою і хрестоносцями, почалася в 1202 році. Однак в ході експедиції хрестоносці відхилилися від своєї основної мети – звільнення Єрусалима, внаслідок важливих політичних «ігр» та геополітичної ситуації, що склалась, хрестоносці пішли на Візантійську імперію і 13 квітня 1204 року взяли Константинополь й розграбували його. Ось саме тут і зіграла роль флоту в Четвертому Хрестовому поході. Що це значить?

Незадовго до обрання Енріко Дандоло (1107-1205) 41-шим дожем Венеції, хрестоносці змушені були залишити Єрусалим. Негайно організований слідом за цим Третій хрестовий похід не дав результатів. Залишаючи Святу землю, лідер цього походу

англійський король Річард Левове Серце порадив зробити метою наступного походу вже не Єрусалим, а Єгипет, що вважався найслабшою ланкою мусульманської оборони. Саме тому, Єгипет і був заявлений метою Четвертого хрестового походу [4, с. 84].

Але, якщо до Палестини хрестоносці могли дістатися пішки, то для походу в Африку їм потрібен був флот. А надати їм подібний флот мала змогу лиш республіка Святого Марка.

Від імені вождів хрестоносного руху, в квітні 1201 року укладено з венеціанським урядом договір про надання в розпорядження хрестоносців флоту для армії в 4,5 тисяч вершників, 9 тисяч щитоносців і 20 тисяч піхотинців з необхідним на один рік продовольством. Плата в 85 000 марок. Квітень 1202 року, був вказаний як термін, до якого хрестоносці повинні були зібратися в Венеції.

Одночасно венеціанці обіцяли зі свого боку спорядити флот з 50 кораблів і відправитися з хрестоносцями на Схід. За цю участь Венеція отримувала половину тих завоювань і тієї здобичі, що була б захоплена. На всяк випадок венеціанці поклали на хрестоносців обов'язок домогтися санкції договору з боку Інокентія III [6, с. 361].

Отже, в Четвертому хрестовому поході, на венеціанський флот, було покладено важливі цілі:

- Перевезення й утримання армії союзників.
- Блокування важливих портових міст виконуючи стратегічні завдання, участь в облогах.

Замовлення хрестоносців, підштовхнули до будування Венецією великої кількості нефів великих розмірів, що мали декілька щогл з парусами. В ширину такі кораблі були від 6 до 12 метрів, а ось в довжину від 20 до 32 метрів, в той час як їх водотоннажність була від 200 до 600 тон, а їх можливість пасажирського перевезення на той час вражали, від 800 до 1000 пасажирів [9, с. 52].

Такий корабель, мав не лише високу вантажопідйомність, але і військовий потенціал, адже військові цілі вказували на потрібності побудування високих суден, що мають більшу швидкість для перевезення озброєного екіпажу.

Учасник тих подій, Робер де Кларі, дуже чітко й вдало висловився, що «ніколи й ні в якій країні не бачили і ніде не було зібрано в одному місці такого флоту, який був би настільки ж прекрасний і настільки ж багатий, як цей», навіть важко уявити, масштабність флоту в тих умовах [2. гл. 13].

Щоб встигнути з будівництвом такого флоту в короткий термін, дож республіки заборонив комерційні морські рейси, змусив всю Венецію працювати на будівництві флоту [10, с. 39].

Коли в призначений день, хрестоносці зібралися неподалік від Венеції, їх чисельність була майже вдвічі менше від запланованої. Навіть віддавши все, що мали, хрестоносці не змогли зібрати обіцяних 85 тисяч. Щоб якось заплатити хрестоносці намагались взяти кредит в банках Венеції, в чому їм відмовили [11, с. 128]. Венеціанці ж відмовлялися надавати кораблі без оплати і почали шантажувати лідерів походу припиненням постачання армії продовольством. Дож Венеції поставив хрестоносцям умови, при яких вони не змогли б навіть отримувати продовольство, не виплативши повну суму за флоту.

Тут потрібно розуміти, наступні факти:

1. Саме морський флот Венеції, був головним інструментом дожа при дипломатичному тиску на хрестоносців.
2. Вже на даному етапі, Хрестового походу, можна сміливо говорити, що дож Енріко Дандало, мав найбільший вплив в існуючих процесах та по суті керував майбутнім рухом, опираючись на могутній венеціанський флот.

Переконавшись в їх неплатоспроможності, він запропонував їм допомогу, в обмін на відвоювання в угорського короля місто Задар – місто на березі Адріатичного моря [1, § 63].

Далі відбувається подія, що без перебільшення кардинально змінила історію Середньовічної Європи. У січні 1203 року послі Філіпа Швабського і царевича прибули в Задар (сам Алексій з'явився туди пізніше), де внаслідок перемов між Алексієм IV з одного боку та хрестоносцями і Венецією на чолі з Бонефацієм та Дандало, було укладено договір між республікою і хрестоносцями про підтримку царевича на вигідних хрестоносцям умовах, в

обмін на військову допомогу, для відновлення Алексія IV на візантійському престолі [1, § 91].

Після зрілого обговорення нового напрямку хрестоносця Бонефація з дожем Дандоло, останній зрозумів, що можна поєднати інтереси Бонефація та німецького короля з інтересами республіки Св. Марка [8, с. 76]. Венеціанський дож, був досвідченою людиною з холодним розумом, тому важливо розуміти, що для нього інтереси республіки були на першому місці.

Під страхом відлучення від Церкви Папа Інокентій III забороняв хрестоносцям відхилитися від напрямку на Святу Землю і прямо забороняв напад на Константинополь. Ця заборона також була свідомо прихована від мас хрестоносців й єпископів що супроводжували похід [5, с. 49].

Таким чином, 23 червня 1203 року венеційський флот союзників, що проплив значну частину берегової лінії Візантійської імперії, опинився біля Константинополя. Хрестоносців, за різними оцінками, було від 10-12 до 30 тисяч. У імператора Алексія III було близько 70 тисяч війська. Однак бойовий дух і матеріальний стан, візантійських воїнів був невисокий, як і організація армії, що надзвичайно відставала від армії хрестоносців та венеціанців, як наприклад, коли жителі Константинополю побачили венеціанський флот з сходами та містками для осади, вони тікали [10, с. 101]. Як пише візантійський історик і сучасник подій Нікіта Хоніат, командувач візантійським флотом Михайло Стріфна, родич імператора, «мав звичай перетворювати в золото не тільки керма і якорі, але навіть вітрила і весла, та такими діями позбавив візантійський флот великих кораблів» [3, с. 247]. Внаслідок бойових дій, 5 липня Алексій III втік з столиці, тоді як Ісаака II Ангела поновили в престолі, а Алексій IV отримав владу в свої руки.

В часи правління нових володарів імперії, в столиці запанував хаос. Тоді високопоставлений чиновник Алексій Дука на прізвисько Мурзуфл, 29 січня заарештував Ісаака II і Олексія IV і проголосив себе імператором Олексієм V [6, с. 379].

Новий імператор демонстративно відмовився виконувати попередні домовленості. Це призвело до того, що 13 квітня

основні сили хрестоносців вступили в Константинополь, в той час як хрестоносці штурмом брали місто, на венеціанський флот було встановлено металеві механізми, що дуже влучно били по стінам, а самі кораблі було покрито пиломатеріалами та ліанами, що захищали кораблі від ушкоджень, оббито кораблі шкірою, для вогнестійкості, таким чином, венеціанський флот був озброєний «до зубів». А вже в березні хрестоносці і дож Енріко Дандоло уклали угоду про захоплення всієї Візантійської імперії і про розподіл ресурсів і земель.

Місто зазнало жорстокого погрому і розграбування. Візантійський історик, Нікіта Хоніат, свідок завоювання Константинополя пише з докором про хрестоносців, й називає хрестоносців варварами і розповідає про знищенні ними статуї, гробниці імператорів, про грабежі будинків, згвалтування жінок і інші безчинства. Якщо уважно вчитатися в рядки хроніки Робера де Кларі, то він побіжно згадує про ці події, цинічно захоплюючись архітектурою, церквами, і реліквіями самого Христа.

Столиця Візантії, місто, що було світовим центром духовного й інтелектуального життя, протягом тисячу років, де зберігалась культурна і художня спадщина Римської імперії й елліністичного світу, фактично було знищене.

Поділ Візантійської імперії відбувся ще до безпосереднього взяття Константинополя. За укладеним договором, вони встановили правила вибору імператора шляхом 12 виборців, ділення награвованого, поділ земель і встановлення феодалної залежності від імператора Константинопольського всіх, крім дожа Венеції [4, с. 88].

Венеція отримала найбільш важливі стратегічні пункти колишньої Візантійської імперії, весь шлях з Візантії в Константинополь був під її контролем. 3/8 Візантійської імперії віддавалися дожеві Венеції у володіння. Так з'явився новий титул венеціанських дожів – «владика одної чверті і одної восьмої Візантійської імперії» [7, с. 209]. В результаті походу Венеції дісталися міста Задар і Дураццо, південні порти Греції, острів Евбея і острів Крит, тобто всього за кілька років була створена колоніальна імперія, а торгівля між Західною Європою

та Візантією й Левантом, залишилась ледь не монопольно за республікою Святого Марка.

Підходячи до висновку потрібно сказати, в першу черга Венеція казково розбагатіла в тих умовах, що склались. Варто зазначити, що подіях Четвертого хрестового походу, на мою думку, флот зіграв важливу роль. Адже саме через фактор флоту, Венеція отримала змогу прийняти участь в руху, а дож Дандоло мав інструменти впливу на хрестоносців, чим отримав змогу, на мою думку, навіть керувати рухом. Варто пам'ятати, що на основі флоту, було створено Венеціанську колоніальну імперію, що трималась на його могутності. Без перебільшення можна говорити, що якби Венеція не мала б такого могутнього флоту, то нинішню історію Середньовіччя ми знали б, абсолютно іншою!

Карабецкий Г. И.

РОЛЬ ФЛОТА В ЧЕТВЕРТОМ КРЕСТОВОМ ПОХОДЕ

В статье рассмотрены вопросы роли флота в Четвертом крестовом походе, показано весомые события. Исследовано ход событий, определен вклад венецианского флота в событиях 1202-1204 годов. Определены последствия роли флота, как для Венецианской республики, так для и всего региона.

Ключевые слова: Венеция, Византийская империя, Константинополь, флот, Крестовый поход, крестоносцы, Энрико Дандоло, Алексей IV.

Karabetskiy G. I.

THE ROLE OF THE FLEET IN THE FOURTH CRUSADE

In the article the questions of the role of the fleet in the Fourth Crusade, displayed a significant event. Studied the course of events, determined the contribution of the Venetian fleet in the event 1202-1204 years. Identify the impact of the role of the fleet as to the Venetian Republic and the entire region

Key words: Venice, the Byzantine Empire, Constantinople, fleet, Crusade, crusaders, Enrico Dandolo, Alexius IV.

Джерела та література

1. Жоффруа Де Виллардуэн. Завоевание Константинополя [пер. М.А. Заборов]. – М.: Наука, 1993. – 295 с.
2. Робер де Клари. Завоевание Константинополя [пер. М. А. Заборов]. – М.: Наука, 1986. – 176 с.
3. Хониат Н. Хроника / Никита Хониат [пер. В. И. Долоцкого]. – Т. 2. – СПб.: Петербургская Духовная Академия, 1862. – 442 с.
4. Добиаш-Рождественская А. О. Эпоха крестовых походов (Запад в крестоносном движении) / А. О. Добиаш-Рождественская. – М.: Академия фундаментальных исследований, 2003. – 121 с.
5. Парфентьев П. А. Четвертый крестовый поход. Миф и реальность./ Павел Парфентьев. – интернет ресурс.– Режим доступа: http://www.globalfolio.net/monsalvat/frmanifest/statii/bookmanifest/war/krestpohod_4_parfentev.pdf (Дата звернення 03.04.2017)
6. Соколов Н. П Образование Венецианской колониальной империи / Н. П. Сколов. – Саратов, Издательство Саратовского университета, 1963. – 546 с.
7. Сказкин С. Д. История Италии В 3-х томах./ С. Д. Сказкин.– Том 1. – М.: Наука, 1970.– 579 с.
8. Успенский Ф.И История крестовых походов./ Ф. И. Успенский.– интернет ресурс.– Режим доступа : <http://www.eparhia-saratov.ru/Content/Books/270/crusades.pdf> (Дата звернення 03.04.2017)
9. Шершов А.П История военного кораблестроения./ А. П. Шершов. – М.: Военмориздат ВММ СССР, 1952.– 364 с.
10. Donald E. Queller The Fourth Crusade. The Conquest of Constantinople 1201-1204. – Leicester University Press, 1978.– 250 с.
11. Donald M. Nicol Byzantium and Venice. – New-York. Cambridge University press, 1988.– 448 с.

УДК 94(36:417):394“-01/+04”

МІСЦЕ ТА РОЛЬ КОРОЛІВСТВА УЛАД У ПОЛІТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ІРЛАНДІЇ ЛЕГЕНДАРНОГО ПЕРІОДУ

Стаття присвячена питанню заселення Ірландії, а також дослідженню етнічного складу та легендарної історії острова. На основі Уладського циклу саг автор приходить до думки, що у своїй міфологічній історії улади зберегли пам'ять про власну військову ворожнечу з більш пізніми кельтськими переселенцями.

Ключові слова: Улад, Ірландія, гойдели, еріни, круїтні, історія, культура, скели, Уладський цикл.

Легендарна історія Ірландії (мається на увазі історія країни до V століття н.е.) доволі мало вивчена як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками. Письмові свідчення про процес заселення острова і про зазначений період в його історії відсутні. Тому основними джерелами виступають дані археології та лінгвістики, а також усні перекази (зокрема, саги), записані не раніше VI ст. християнськими священнослужителями. Генеалогії та аннали, що складаються в стінах середньовічних монастирів, ґрунтуються на інформації також запозиченій з саг.

Тому досліджуючи легендарний період в історії Ірландії, ми будемо базувати свої висновки на матеріалі ірландських саг. Нас, перш за все, цікавитиме історична доля уладів. Мета дослідження – виявити роль, яку відігравало королівство Улад в легендарній історії Ірландії, та місце, яке воно займало в політичній структурі острова.

Основними джерелами для нашої роботи слугували саги (або скели) Уладського циклу, кульмінацією якого є сага під назвою «Викрадення бика з Куальнге». Всі інші саги передують їй або розповідають про події після «Викрадення...». З тексту «Як було знайдено Викрадення бика з Куальнге» ми дізнаємося,

що в VII ст. сага вже була відома ірландським сказителям [4, с. 496]. Найдавніший варіант саги зберігся в рукописі «Книги Бурої Корови», що датується близько 1100 р. Важливо відзначити, що такі пізні версії саг мають безліч нашарувань, які сильно ускладнюють вивчення джерела. Сага «Викрадення бика з Куальнге» має компілятивний характер, вона складається з безлічі більш дрібних саг, об'єднаних однією спільною ідеєю, а саме – розповіддю про похід ірландських королівств під проводом Айліля і Медб проти королівства Улад і героїчний захист останнього Кухуліном.

Зупинимося на хронологічних рамках дослідження. Легендарна історія королівства Улад за традиційним датуванням починається з II ст. до н.е., коли, по «Книзі завоювань Ірландії», брати-вожді племені ФірБолг, завоювавши всю Ірландію, заснували Улад на півночі країни. А закінчується вона в V ст. н. е., коли припинилася система поділу острова на п'ять провінцій, а сам Улад втратив свій вплив на політичній арені.

Грунтуючись на скелах можна зазначити, що саме в легендарне час в Ірландії існувало п'ять великих королівств, що склалися з туатів. Це були Улад, Лаген, Муму, Коннахт і Міде, які загалом відповідають сучасним провінціям Ольстеру, Лейнстеру, Мунстеру і Коннахту, але графства Міт і Уестсмїт становили окреме центральне королівство зі столицею в стародавньому святилищі – Тарі. Система «п'яти» зникає в V ст., яким, власне, і датується початок історичного періоду в історії Ірландії [1, с. 125].

Історіографічна база дослідження незначна, але це обумовлено недостатньою вивченістю теми в зарубіжній та вітчизняній науці, про що вже писалося вище. Зокрема, ми звертаємося до праці Майлза Діллона та Нори Чедвік «Історія ірландських королівств» [1], в якій доволі детально представлена концепція Т. Ф. О'Рахїллі, яка й привернула нашу увагу.

Ірландський дослідник виділяє чотири послідовні хвилі міграції кельтів на Британські острови [1, с.18-19]:

- 1) Круїтні прибули на острів Ірландія до 500 р. до н.е.;
- 2) Ерїни (ті самі легендарні брати Фір Болг) – V ст. до н.е.;
- 3) Лагени (племена домнаїн та галеонн) – III ст. до н.е.;

4) Гойдели (саме їх переселення відіграє значну роль в подальшому історичному розвитку острівної культури) – близько 100 р. до н.е.

Таким чином, на початок нашої ери в Ірландії були присутні щонайменше три етнічні групи:

1) Круїтні – проживали на північному-сході, тобто в тому самому місці, де розташовувалося королівство Улад. Споріднені з шотландськими піктами, ці племена являли собою певний докельтський субстрат;

2) Еріни – жили на південному-заході та південному-сході;

3) Гойдели – правили в Тарі, Кашелі і Круахані (в сагах саме Круахан виступає головним політичним ворогом Улада).

Виходячи з концепції О'Рахілли, можна зробити висновок, що жителі королівства Улад етнічно відрізнялися від представників інших ірландських королівств. Вони, цілком імовірно, були сумішшю кельтського і піктського населення і, тому, відособлювали себе від решти племен Ірландії. Певне підтвердження ця теза віднаходить у ключовій сазі Уладського циклу – «Викрадення бика з Куальнге» [3], яка розповідає нам про війну між Уладом та іншими королівствами Ірландії.

Дозволимо собі процитувати ряд пасажів з цієї саги, які демонструють певну дистанцію та навіть протиставлення між уладами та іншим населенням острова, яких улади й іменують «ірландцями» (гойделами?):

«Между тем напал на ирландцев один из храбрых уладов по имени Оенгус...» [3, с. 319];

«Все ж, честь ютвоей и воспитанием, что дал тебе я, Конхобар и улады, я заклинаю тебя отступить предо мной на глазах у ирландцев» [3, с. 321];

«Одна женщина на одного воина – таков был обычай ирландцев, грабивших Улад» [3, с. 374];

«Пусть в боевом строю выйдут ирландцы на встречу уладам...» [3, с. 377] і т.д.

Сага «Викрадення бика з Куальнге» загалом просякнута протиставленням уладів та ірландців.

Цікаво, що лише на уладах, на відміну від інших племен, лежав гейс (заборона): «Лагены потерпели поражение и воздвигли против уладов красную стену, потому что у уладов был гейс переходит через красную стену» [2, с. 37]. На нашу думку, це слугує певним підтвердженням тези про відокремленість уладського етнічного субстрату.

Важливо також, що етнонім «гойдели» (плем'я, яке заселяло Ірландію найпізніше, коли землі Улада вже були заселені) походить від валлійського слова *Gwyddel*, що означає «ірландець», яке, в свою чергу, походить від валлійського *gwydd* – «ліс» [1, с. 60].

Звідси слідує, що етнонім «ірландець» в епоху заселення острова позначав конкретний народ - гойделів, а не все населення Ірландії. У цей час на території Улада жив інший народ – круїтні, який мав власну державу. Могутня монархія, що охоплювала всю Північну Ірландію з центром в Емайн Масі, очолювана королем Конхобаром мак Нессом, держава круїтні – Улад – була доволі сильним та активним гравцем на політичній арені Ірландії на рубежі ер.

Виходячи з перерахованого вище (а саме: ґрунтуючись на аналізі хвиль заселення острова, протиставленні уладів та гойделів-ірландців в сагах, а також походженні етноніму «ірландці») можна зробити висновок, що жителі королівства Улад відокремлювали себе від решти населення острова. Саме це і було головним фактором їх ролі в політичному житті Ірландії.

Тепер, коли у нас є можлива мотивація поведінки Улада на політичній арені Ірландії, перейдемо безпосередньо до неї.

Т. О'Рахіллі писав, що про поділ країни на п'ятини було абсолютно невідомо в момент, коли зародилися героїчні сказання про подвиги уладів. Ця традиція є більш пізнім нашаруванням епохи, коли виділяється п'яте королівство – Міде (приблизно у II ст. н.е.). На його думку в сазі улади, що належали до догойдельського населення острова, боролися з завойовниками – представниками останньої хвилі кельтських переселенців – гойделами [5, с. 512]. Це загалом співпадає з нашим висновком про протиставлення уладів ірландцям в сагах.

Географічно переселення гойделів починається зі сходу Ірландії і поступово вони захоплюють всі королівства, крім Улада. Улад буде підкорений лише наприкінці II ст., а події війни, відображеної в сагах, датуються I ст. [4, с. 624].

У сазі головними дійовими особами з боку ірландців виступають правителі Коннахта – королева Медб і король Айлілль. Протиборство Коннахта і Улада проходить червоною ниткою через весь Уладський цикл саг. На думку Т. О'Рахіллі, гойдели, висадившись на сході, просунулися на захід (в Коннахт) і в більш пізню епоху (коли записувалися саги) стали асоціюватися виключно з західною частиною країни. Тому коннахтці в сазі вважаються головними об'єднувачами Ірландії та виступають проти Улада. Цікавим при цьому видається той факт, що армія ірландців наступає з центру острова, а не з заходу, де розташовувався Коннахт. Цей момент поставив переписувачів саги в складне становище. Якби сага розповідала нам лише про локальний конфлікт Коннахта і Улада, вона ніколи не придбала б загальнонаціонального значення. Тому, було вигадано пасаж про коаліцію чотирьох королівств, які нібито об'єдналися для боротьби з Уладом. Вторгнення гойделів перетворилося на підкорення ворожої держави і було свідомо (чи несвідомо) забуте [5, с. 512].

Відразу після подій, описаних в сазі, виникла нова, гойдельська, династія з королівським двором в Міді. Саме з виникненням цього королівства встановився поділ країни на «п'ятини», який проіснував зовсім недовго. Нова династія невдовзі шляхом військового вторгнення підкорила Улад і поставила під свій контроль, таким чином, не лише центральну, але й північну частину острова.

До V ст. гойдели вже були домінуючим етносом на острові, вони володіли фортецями Тара в Міді, Круахан в Коннахті, Кашель в Мунстері. Верховні володарі Ірландії претендували на «гойдельське» походження. Династія Міда встановила панування над північчю (Уладом – прим. автора) [1, с. 56-57].

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що легендарна історія Улада доносить до нас відголоски тієї боротьби, яку вів останній з гойдельськими переселенцями, що до першого століття нової ери вже підкорили більшу частину Ірландії і намагалися

завоювати Улад. До другого століття гойдели стають верховними правителями Ірландії, але Улад зберігає автономію у вигляді однієї з «п'яти». Але незабаром і ця видимість певної незалежності скінчилася. На початок історичного періоду в історії Ірландії Улад втрачає свою політичну вагу. Важливим видається той факт, що улади протиставляли себе стороннім завойовникам – гойделам, ймовірно з огляду й на те, що були представниками різних етнічних груп.

Клименко К. Ф.

МЕСТО И РОЛЬ КОРОЛЕВСТВА УЛАД В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ИРЛАНДИИ ЛЕГЕНДАРНОГО ПЕРИОДА

Статья посвящена вопросу заселения Ирландии, а также исследованию этнического состава и легендарной истории острова. Основываясь на сагах Уладского цикла автор приходит к заключению, что в своей мифологической истории улады сохраняли память про военные противостояния с более поздними кельтскими переселенцами.

Ключевые слова: Улад, Ирландия, гойделы, эрины, круитни, история, культура, скелы, Уладский цикл.

Klimenko K. F.

THE PLACE AND ROLE OF THE ULAD KINGDOM IN THE POLITICAL STRUCTURE OF IRELAND'S LEGENDARY PERIOD

The article deals with the problem of the settlement of Ireland, as well as to the study of the ethnic composition and the legendary history of the island. The author focuses on the opposition of the Ultaich and the Irish. The main source of work is the saga of the Ulster Cycle. The author concludes that, in his mythological history, Ultaich preserved the memory of the struggle against Celtic immigrants.

Key words: Ulad, Ireland, Goidels, Erins, Krutini, history, culture, skeletons, Uladsky cycle.

Джерела та література

1. Диллон М., Чедвик Н. К. История кельтских королевств / Майлз Диллон, Нора Кершоу Чедвик; [пер. с англ. С. В. Иванов]. – М.: Вече; СПб.: Евразия, 2006. – 512 с.
2. Осада Эдара // Саги об уладах / пер. с ирланд. [сост. Т. Михайловой]. – М.: Аграф, 2004. – С. 32-43.
3. Похищение Быка из Куальнге // Саги об уладах / пер. с ирланд. [сост. Т. Михайловой]. – М.: Аграф, 2004. – С. 232-400.
4. Саги об уладах // пер. с ирланд. [сост. Т. Михайловой]. – М.: Аграф, 2004. – 640 с.
5. Шкунаев С. «Похищение Быка из Куальнге» и предания об ирландских героях / С. Шкунаев // Саги об уладах / пер. с ирланд. [сост. Т. Михайловой]. – М.: Аграф, 2004. – С. 488-535.

Лобачова Т. О.

Науковий керівник – доц. О. М. Луговий

УДК 94(37:495+56):929«03»

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СПІЛЬНОТА ЛІКАРІВ У IV ст.: ГЕОГРАФІЯ ТА ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ

Стаття присвячена просопографічному дослідженню лікарів Візантійської імперії IV ст. Вивчення та аналіз їх біографій допоможе сформуванню уявлення про постать пізньоантичного медика. Слід відзначити, що у ході дослідження були виокремлені існуючі писемні згадки про біографії лікарів, що містилися у першому томі «Просопографії Пізньої Римської імперії» (PLRE). Результатом дослідження є карта географічного розповсюдження лікарів у IV ст. та перелік виявлених лікарів IV ст.

Ключові слова: лікар, архіатр, Візантійська імперія, просопографія, IV ст.

Питання лікарської справи у Візантійській імперії IV ст. залишається недостатньо вивченим у сучасній історіографії. Походження лікарів та їх діяльність не мають спеціальних ґрунтовних досліджень, відсутні також окремі просопографічні списки представників лікарської професії. Тому аби більш детально дослідити лікарську справу, а саме її представників, нами було узято до опрацювання I том «Просопографії Пізньої Римської імперії» (далі за англійською аббревіатурою Prosopography of the Later Roman empire – PLRE) та надано певні критерії до зіставлення списку лікарів. По-перше, історична постать мала мати професію лікаря чи архіатра (звання головного лікаря міста, провінції або іншої адміністративної одиниці в Римській імперії) ключовими словами у пошуку були «doctor» и «archiater». По-друге, були обрані хронологічні рамки дослідження, до списку увійшли лише ті представники лікарської професії, хто мав у PLRE конкретні роки життя чи був віднесений до IVст. Наведені хронологічні рамки були обумовлені медичною традицією, що зберігалася від давнього Риму. Так, лікарі у IVст. продовжували застосовувати старі медичні надбання та впроваджувати нові, власні, які потім стали основою для східної медицини. Впровадження нових способів лікування спричинило розходження між Західною та Східною медициною у подальші роки, цьому також сприяло будівництво нових установ для лікування (ксенодохій, госпеталів, ксенонів, птахейонів та ін.). [4, с. 4]. По-третє, нами були встановлені територіальні межі дослідження: представники мали належати до території Східної Римської (майбутньої Візантійської) імперії у IV ст. (також у рамки дослідження були включені території Італії та північної Африки, у яких збереглися досить тісні зв'язки зі Східною імперією).

Таким чином, нами було використано метод контент-аналізу для виявлення загальної кількості лікарів у IV ст. у Візантійській імперії, а потім для переведення цих кількісних даних у якісні характеристики їх освіти, суспільного положення, релігійних поглядів тощо.

Використовуючи всі вищезазначені критерії, був складений список з 75 осіб, чия професія PLRE асоціювала з лікарями,

з них за названими параметрами підходило 39. Зі списку було виключено тих, хто не мав конкретне місце походження (назва країни чи назва історичної області), прикладом цього є Діоз 3 з Єгипту, Леонтій 15 з Лікії. Виключені зі списку були й іноземці (наприклад лікар Феодор 20 був з Селевкії, яка у IV ст. не входила до складу Візантійської імперії). Зі сформованого списку була складена мапа з позначенням міст походження лікарів, наступним кроком було виявлення спільних рис чи узагальненого портрета лікаря. у лікарській справі.

У списку виокремлюється 19 міст, з яких походили лікарі. Найбільша кількість лікарів походила з Антіохії (14 чоловік), далі йде Рим (5 чоловік), з Александрії, Гіппону та Антіохії Пісидійській походило по два лікарі, інші міста згадуються один раз.

Велика кількість лікарів з Антіохії може бути обумовлена діяльністю Ліванія, який був знайомий з багатьма видатними постатями того часу, а також знав немало лікарів [2, с. 63]. Таким чином, завдяки роботам Ліванія стають відомими такі лікарі як Ахилій 2 [5, с. 9], Асклепід 3 [5, с. 116], Дамалій [5, с. 242] та ін.

Якщо розглядати біографії стосовно питання їх змістовності, то список можна поділити на дві групи. Першу складуть ті лікарі, у котрих вказано місце походження, рік народження та звання, але немає більш детальної інформації про кар'єру лікаря, його зв'язки з іншими посадовцями чи інтелектуалами, релігійної приналежності. Прикладом цього є Діонісій 7 [5, с. 258], Епікет 1 [5, с. 279] та ін.

До другої групи входять лікарі чия біографія є більш змістовною відносно особистого життя, посади, релігійної приналежності. Прикладами цього є Дізарій [5, с. 275], Орівасій [5, с. 653] та ін.

Біографія Орівасія [5, с. 653] взагалі виділяється з-поміж інших життєписів лікарів IV ст. Відомо, що він супроводжував Юліана у поході в Галію, є відомості про його одруження та сина [3, с. 277; 1].

Простежується закономірність: чим ближчим був лікар до правлячої верхівки, як у випадку з Орівасієм, тим більше про нього згадок у джерелах. Завдяки своїм медичним працям, а також

завдяки працям сучасників – Юліана та Євнапія, Орівасій був одним з найвідоміших лікарів у IV ст.

Окремо треба розглянути питання відносно віри, так, лікарі розділилися на язичників; у списку їх четверо, та представників християнської релігії, їх троє, релігійні погляди більшості лікарів нам невідомі.

У випадку з Діоскором 2 [5, с. 261] ми бачимо, що спочатку він був язичником а потім, вірогідно, став християнином.

Вирізняється поміж інших лікар Арістон 1 [5, с. 105], який, забувши клятву Гіппократа, вирізав язика мученику Роману під час переслідувань Галерія в Антіохії.

Лікарі не завжди мали одну професію, а навпаки були досить обізнаними, а в деяких випадках займали високі посади. Наприклад, Діогеніан 2 [5, с. 257], Епіктет 1 [5, с. 275], Євсевій 21 [5, с. 305] були архіатрами, також архіатром та принципалом (старша посадова особа в провінційному місті в римський і ранневізантійський час) був Іларін [5, с. 434]; вершником та архіатром був Іоанн 1 [5, с. 459]; Дізарій [5, с. 275] мав посаду сенатора у Римі; Гераклід 4 [5, с. 418] – поет; Іонік [5, с. 460] був не тільки архіатром, а також і ритором, філософом, поетом та віщуном; Гай Кальпурній Коллега Македон [5, с. 525] був декуріоном у Антіохії Пісидійській та оратором, філософом, а також архіатром; Олімпій [5, с. 644] – граматик, ритор та філософ. Таким чином, стає зрозумілим, що лікар досить часто не обмежувався власною професією, а навпаки розвивався та досягав досить високих посад на політичному поприщі.

Для розвитку медицини лікарі досить часто займались викладацькою діяльністю, наприклад, Зенон 2 [5, с. 992] практикував як доктор та був учителем медицини, серед його учнів Магн 7, Орівасій та Іонік; Зенон 4 [5, с. 992] був практикуючим лікарем та вчителем медицини в Александрії; Іонік [5, с. 460] був видатним вчителем медицини, експертом з перев'язок, ампутації та розтину [1].

Небагато з лікарів залишили після себе роботи, а ще менше їх збереглося. Так, Орівасій [5, с. 653] залишив після себе медичні роботи (та їх частина, що збереглася, вміщена в «Corpus

Medicorum Graecorum»); Феон 4 [5, с. 907] написав всеохоплюючу медичну роботу, яку назвав «Ἰατρολογία» («Людина») та присвятив її Фіоктиту.

Таким чином, лікарі у IV ст. мали певну кількість спільних рис, за якими можна скласти їх умовний узагальнений портрет. Так, лікар мав отримати освіту в одному з великих наукових центрів, досить часто мав певний суспільний стан (був на державній службі), релігійні уподобання відігравали певну роль у місці, де працював лікар та у його політичному становищі (коли імператор Юліан був при владі, Орівасій займав високі посади поряд із ним). Поширеним явищем для лікарів було мати кілька професій (граматик, філософ та викладач медицини). Деякі лікарі залишили після себе низку праць та певну кількість учнів.

Лобачёва Т. А.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ СООБЩЕСТВО ВРАЧЕЙ В IV в.: ГЕОГРАФИЯ И ПРОСОПОГРАФИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ

Статья посвящена просопографическому исследованию врачей Византийской империи IV века. Изучение и анализ их биографий поможет сформировать представление о личности позднеантичного медика. Следует отметить, что в ходе исследования были выделены существующие письменные упоминания о биографии врачей, которые содержались в первом томе «Просопографии Поздней Римской империи» (PLRE). Результатом исследования является карта географического распространения врачей в IVст. и перечень выявленных врачей IVст.

Ключевые слова: врач, архиатр, Византийская империя, просопография, IV в.

**INTELLECTUAL COMMUNITY PHYSICIANS IN
THE FOURTH CENTURY: GEOGRAPHY AND
PROSOPOGRAPHY PORTRAIT**

The article is devoted to prosopographic study of the doctors of the Byzantine Empire of the IV century. Study and analysis of their biographies will help to form an idea about the identity of the late antique physician. It should be noted that the study was highlighted existing written records about the biography of the doctors that were contained in the first volume of «PROSOPOGRAPHY OF THE LATE ROMAN EMPIRE» (PLRE). The result of the study is to map the geographic distribution of physicians in the Ivst. and the list of identified physicians Ivst.

Key words: *doctor, archiater, the Byzantine Empire, prosopography, IV art.*

Джерела та література

1. Евнапий. Жизни философов и софистов / Евнапий // Римские историки IV века / Пер. с англ. [Электронне джерело] – М: РОССПЭ, 1997. – 414 с. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlittr/eunapius/lives-f.htm> (останне звернення - 08.04.17)
2. Курбатов Г. Л. Ранневизантийские портреты / Г. Л. Курбатов. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1991. – 272 с.
3. Юлиан. Послание к сенату и народу афинскому // Юлиан. Сочинения / Перевод Сидаш Т. Г. [Электронне джерело]. – СПб: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2007. – Режим доступу: <http://www.symposium.ru/ru/node/12187> (останне звернення - 08.04.17)
4. Miller T.S. The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire / Timothy S. Miller. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1997. – 288 p.

5. The Prosopography of the Later Roman Empire / by A. H. M. Jones, J. R. Matindale & J. Morris. – Volume I. A.D. 260 – 395. – Cambridge: University Press, 1971. – 1152 p.

• Міста звідки походили лікарі Большая советская энциклопедия / Главный редактор А. М. Прохоров, 1970-1977 гг.

Список лікарів зіставлений на матеріалі з PLRE.

1. Ахілій 2. кінець IVc. Анкіра, С. 9
2. Есхін 362р. Афіни, С.25
3. Александр 15. IV-VI в. Ефес, С. 42
4. Аммоній 2. 388р. Карфаген, С. 54
5. Антіох 4. 358-360рр. Антіохія, С. 71
6. Арісто початок IVв. Антіохія, С. 105
7. Асклепад 3. 357р. Антіохія, С. 114
8. Асклепій 3. 362р. Антіохія, С. 116
9. Кір 2.392р. Антіохія, С. 238
10. Дамалій 354р. Антіохія, С. 242
11. Діогеніан 2. IV-VIст. Антіохія Пісидійська, С. 257
12. Діонісій 7. 390-391рр Антіохія, С. 258

13. Діоскор 2. кінець IVст.-початок Vст. Гіппон, С. 261
14. Дізарій кінець IVст. Рим, С. 275
15. Епиктет 1.до 384р. Рим, С. 279
16. Евкарпій 362 р. Антіохія, С. 288
17. Евсевій 21. 389-390р. Рим,С. 305
18. Гераклід 4. 360-363р. Мемфис у Єгипті, С. 418
19. Гераклій 6. 390 р. Антіохія, С. 419
20. Іларін 397р. Гіппон, С. 434
21. Гігін 356-359р. Константинополь, С. 445
22. Іоанн 1. 384р. Рим, С. 459
23. Іонік кінець IV ст. Сарди, С. 460
24. Гай Кальпурній Македон 2. середина IVст. Антіохія
Пісидійська, С. 525
25. Марцелл 2.354-358 р. Антіохія, С. 550
26. Олімпій 4.355-364р. Антіохія, С. 644
27. Оривасій середина - кінець IVст. Пергам, С. 653
28. Панольвій 2. 354-355р. Антіохія, С. 665
29. Філагрій 1.кінець III-початок IVст. Фессалоніки, С. 692
30. Філон 362р. Рос, С. 698
31. Просдокій 391р. Тир, С. 751
32. Рапетига 388р. Рим, С. 765
33. Стефан 2. IV-Vст. Нола, С. 852
34. Фалл 1.359-384р. Антіохія, С.889
35. Феокрит III-IVст. Нікополь (Арменія), С. 895
36. Феодор 9. 362-363р. Антіохія, С. 897
37. Феон 4. IV-VIст. Александрія, С. 907
38. Зенон 2. початок IVст. Кіпр, С. 992
39. Зенон 4. 360-361р. Александрія, С. 992

Величко Т. О.

Науковий керівник – к.і.н., доц. А. С. Поспелов

УДК 930.2(47+57):355.462(261.24)“/946/2000”

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ БАЛТІЙСЬКОГО ФЛОТУ ЧАСІВ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» В ДЖЕРЕЛАХ, РАДЯНСЬКІЙ ТА ПОСТРАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

В данній статті розглядається відображення розвитку Балтійського флоту в радянській та пострадянській історіографії. Аналізується становлення Балтійського флоту та в цілому ВМФ СРСР у період «холодної війни». Дається аналіз будівництва корабельного складу Балтійського флоту в повоєнні роки.

Ключові слова: ВМФ СРСР, Балтійський флот, кораблебудування.

Розгляд повоєнної історії радянського Балтійського флоту виявився складною задачею, у зв'язку з вкрай слабо представленою відкритою джерельною базою та сучасної історіографії, яка здебільшого приділяє увагу повоєнним Північному, Тихоокеанському та Чорноморському флотам.

Основним джерелом у вивченні данної теми виступили роботи мемуарного характеру, а також матеріали преси.

Всі мемуарні джерела ми можемо розділити на дві групи: спогади осіб, які були причетні до керівництва повоєнного Балтійського флоту та спогади офіцерів, які виконували стратегічні задумки своїх командуючих. Особливістю усіх мемуарних робіт по нашій темі є те, що представники першої групи не писали класичних мемуарів. Вони фактично давали їх в своїх історико-теоретичних роботах, де вкрай яскраво відчувається саме мемуарний чи суб'єктивний аспект. Представники ж другої групи, давали свідчення дослідникам, які і включали їх у свої історико-технічні статті.

Так, більшість свідчень про стан повоєнного радянського балтійського флоту ми знаходимо в концептуальній монографії колишнього командуючого радянським Балтійським флотом у 1979-1985 рр., а далі першого заступника Головнокомандуючого ВМФ СРСР І.І. Капітанца [14]. По роботі цього автора ми можемо виявити склад Балтійського флоту в zenіті його могутності, дізнатися про задачі флоту а також про його взаємодію з іншими радянськими флотами та ВМФ ПНР й НДР.

Надзвичайно корисною виявилась і монографія генерал-майора берегової служби В.І. Манойліна [16]. Це, на відміну від попередньої праці класичні мемуари, однак втілені в науково-популярну форму. Саме зі спогадів В.І. Манойліна ми можемо відновити характер навчального процесу в одному з провідних ВНЗ ВМФ СРСР – Ленінградському вищому інженерно-технічному командному училищі в перші повоєнні роки, а головне – виявити характер розвитку берегової інфраструктури Балтійського флоту й не тільки.

Ще одним класичним мемуарами є спогади колишнього Першого заступника Головнокомандуючого ВМФ СРСР адмірала флоту Г.М. Єгорова [11]. Написані ще за радянську добу, мемуари якісно дозволяють зрозуміти весь процес розвитку і становлення ВМФ СРСР в цілому. Однак для нашої теми куди важливіше те, що саме Г.М. Єгоров був одним з командирів трофейного німецького підводного човна і по його спогадам можна чітко зрозуміти використання на Балтиці переданих СРСР колишніх німецьких кораблів по репараціям.

Друга група джерел представлена в альманаху «Никто пути пройденного у нас не отберёт» і являє собою спогади випускників роти 35-А Вищого військово-морського училища імені М.В. Фрунзе 1969 р. [18]. Особливістю представлених в альманаху спогадів є те, що вини належать випускникам кращої за всю історію ВМФ СРСР учбової групи, яка дала флоту 5 адміралів і 45 капітанів 1 рангу.

Окрім мемуарів, вкрай велику цінність для розгляду повоєнної історії Балтійського флоту СРСР мають матеріали преси. Втім, ідеологічність цього джерела, навіть в газетах військового

відомства СРСР була такою, що сучасному досліднику фактично не можливо чітко прив'язати по географії та хронології ту чи іншу подію, яка відображалася в конкретній статті. Більше того, в більшості випадків не можливо виявити на якому кораблі чи на якому типі літаку сталося те, про що йшлося у відповідній газетній публікації. Саме тому, ретельний аналіз преси по вказаній темі потребує абсолютно нових методологічних підходів, яка сучасна історична наука ще не виробила. Саме через це, ми можемо цілком виправдано використовувати матеріали преси фрагментарно в якості не основного, а саме допоміжного, хоча в багатьох випадках і унікального джерела.

Так окремі випуски Центрального органу Міністерства оборони СРСР «Красная звезда». Переважно за період 1970-1991 рр. [21-26], а також газети Двічі червонопрапорного (з 1967 р.) Балтійського флоту «Страж Балтики» [12], дають нам можливість більш менш чітко скласти послідовність і приблизну хронологію основних оперативних і стратегічних навчань цього флоту, що і досі практично не представлено ані в радянській, ані в пострадянській історіографії.

В основі історіографії повоєнної історії радянського Балтійського флоту лягли праці таких авторів радянського періоду, як кандидата військово-морських наук полковника Гречанюка Н. М. [9,10]. В його історичному нарисі про Балтійський флот згадується про повоєнне життя та діяльність цього радянського оперативно-стратегічного об'єднання. Дійсно два перевидання цієї класичної за радянських часів роботи вкрай ідеологізовані. Однак навіть з цієї роботи ми можемо взяти доволі оригінальну інформацію про повоєнну службу кораблів та частин Балтійського флоту. Однак, як не дивно, але лише роботами Н. М. Гречанюка радянська історіографія повоєнної історії КБФ та ДКБФ і обмежується. Через це, говорити в загалі про радянську історіографію Балтійського флоту часів «холодної війни» ми можемо лише умовно.

Однак пострадянська історіографія по кількості та якості на сьогодні виданих робіт, здавалось би компенсує вади радянських часів. Так, вкрай корисною в інформативному плані є 5-й том

«Истории отечественного судостроения» під головною редакцією керівника головного радянського конструкторського бюро по проектуванню підводних човнів «Рубін» Спаського І. Д. [13]. З цієї роботи ми можемо прослідкувати будівництвом корабельного складу Балтійського флоту в повоєнні роки, модернізацію та становлення, як однією з найсильніших бойових структур ВМФ СРСР.

Також інформативною виявилась комплексна монографія Кузіна В. П. та Нікольського В. І. «ВМФ СССР 1945-1991 гг.» [15], в якій викладено погляди керівництва СРСР на флот. Наведено кораблебудівні програми і історія створення кораблів, зброї та озброєння. Показано вплив на них політичних, військових і науково – технічних факторів.

Вказані вище праці являють собою фактичну першу історіографічну групу, яка комплексно в теоретичному і практичному плані висвітлює розвиток Балтійського флоту СРСР у повоєнні роки. Іншу історіографічну групу складають роботи радянських та російських авторів, які аналізують конкретно технічну складову ВМФ СРСР в цілому і Балтійського флоту зокрема. До них ми можемо віднести три довідника Бережного С. С., по корабельному складу ВМФ СРСР [8], кораблям переданим радянському флоту по ленд-лізу (від США, Великобританії та Канади) [6] та по репараціям [7]. В цих роботах наведені всі кораблі які були у складі Балтійського флоту за повоєнну добу. Кожен довідник містить інформацію з історії конкретного корабля, що включає відомості про його будівництво зарахуванні до ВМС СРСР, про переведення з одного складу флоту в інший.

Не меншій інтерес представляють і довідники відомого дослідника флоту Ю. В. Апалькова. Не дивлячись на схожість тематики, довідники цього автора під загальною назвою «Корабли и катера ВМФ СССР 1946-1991 гг.» набагато інформативніші не стільки по тексту, скільки по схемам кожної одиниці, які виконані власноруч автором і наведені на сторінках його праць [1-5].

Тотожними до цієї групи є окремі публікації в часописах «Морская коллекция» [20] та військово-технічному альманаху «Тайфун» [21].

Окрему ланку займає робота М. Петлеваного «Корабли стран Варшавского договора» [17]. І хоча ця робота теж описує переважно технічний склад військових флотів – країн союзників СРСР, окремі данні про їх взаємодії з радянським Балтійським флотом виявити з неї можна.

В цілому, не дивлячись на «технічний ухил» більшості історіографічних робіт, щодо повоєнного Балтійського флоту, все ж таки вони, у сукупності з аналізом джерельних матеріалів, дозволяють виявити повоєнну історію радянського БФ. Дійсно, виявлені матеріали дають можливість далеко не повністю, а лише конспективно розглянути дії Балтійського флоту у 1946-1991 рр., однак скласти уявлення про будівництво, розвиток, модернізацію та основні практичні кроки повоєнного радянського БФ ми в змозі.

Величко Т. А.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ БАЛТИЙСКОГО ФЛОТА В СОВЕТСКОЙ И ПОСТСОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В данной статье рассматривается отражение развития Балтийского флота в советской и постсоветской историографии. Дается становлению Балтийского флота и в целом ВМФ СССР в период «холодной войны». Дается анализ строительства корабельного состава Балтийского флота в послевоенные годы.

***Ключевые слова:** ВМФ СССР, Балтийский флот, кораблестроение.*

Velychko T. A.

HISTORY OF BALTIC FLEET IN SOVIET AND POST- SOVIET HISTORIOGRAPHY

In this article the reflection of development of the Baltic fleet is examined in soviet and post-soviet historiography. Becoming of the Baltic fleet and on the whole fleet of the Soviet Union during the Cold War. The analysis of building of ship composition of the Baltic fleet is given in post-war years.

***Key words:** fleet of the Soviet Union, Baltic fleet, shipbuilding.*

Джерела та література

1. Апальков Ю. Корабли ВМФ СССР в 5-и томах / Юрий Апальков – Т. 1. Подводные лодки. – СПб.: Галера-принт, 2000. – 96 с.
2. Апальков Ю. Корабли ВМФ СССР в 5-и томах / Юрий Апальков – Т. 2. Ракетные корабли. – СПб.: Галера-принт, 2002. – 90 с.
3. Апальков Ю. Корабли ВМФ СССР в 5-и томах / Юрий Апальков – Т. 3. Противолодочные корабли. – СПб, 2005. – 90 с.
4. Апальков Ю. Корабли ВМФ СССР в 5-ти томах / Юрий Апальков – Т. 4. Десантные корабли. – СПб: 2006 – 96 с.
5. Апальков Ю. Корабли ВМФ СССР в 5-ти томах / Юрий Апальков – Т. 5. Минно-тральные корабли. – СПб, 2006. – 95 с.
6. Бережной С.С. Флот СССР. Корабли и суда ленд-лиза. Справочник / Сергей Сергеевич Бережной. – СПб.: Велень, 1994. – 400 с.
7. Бережной С. С. Трофеи и репарации ВМФ СССР / Сергей Сергеевич Бережной. – М.: 1992. – 400 с.
8. Бережной С.С. Советский ВМФ 1945-1995 // Морская коллекция. – 1995. – №1. – 35 с.
9. Гречанюк Н. М. Балтийский флот. Исторический очерк. / Н. М. Гречанюк. – М.: Воениздат, 1960. – 374 с.
10. Гречанюк Н. М. Дважды Краснознаменный Балтийский Флот / Н. М. Гречанюк, В. И. Дмитров, А. И. Корниенко. – М.: Воениздат, 1990.– 342 с.
11. Егоров Г. М. Фарватерами флотской службы / Г. М. Егоров. – М.: Патриот, 1992. – 428 с.
12. Идут учения «Океан» // Страж Балтики. – 1970. – 28 апреля.
13. История отечественного судостроения / Под ред. И. Д. Спасского. – СПб.: Судостроение. – Т. 5. – 542 с.
14. Капитанец И. М. Битва за Мировой океан / И. М. Капитанец. – М.: Вече, 2002. – 346 с.

15. Кузин В. П. Военно-морской флот СССР 1945-1991 / В. П. Кузин, В. И. Никольский. – СПб.: Историческое морское общество, 1996. – 653 с.
16. Манойлин В. И. Базирование ВМФ СССР / В. И. Манойлин. – М.: Вече, 2004. – 296 с
17. Петлеванный М. Б. Корабли стран Варшавского договора / М. Б. П – СПб: галера-Принт, 2009. – 190 с.
18. Романовский В. Никто пути пройденного у нас не отберёт / В. Романовский, Рудой В. – СПб, 2004. – 94 с.
19. Титушкин С. И. Легкий крейсер «Адмирал Макаров» // Тайфун. – 1997. – № 3. – 43 с.
20. Сторожевые корабли ВМФ СССР и России 1945-2000 // коллекция.– СПб, 2000. – №6. – 35 с.
21. Титушкин С. И. Легкий крейсер «Александр Суворов» // Тайфун. – 1998. – № 3. – 46 с.
22. Красная звезда. – 1970. – 26 июня.
23. Красная звезда. – 1970. – 23 апреля.
24. Красная звезда. – 1977. – 25 марта.
25. Красная звезда. – 1978. – 27 октября
26. Красная звезда. – 1981. – 20 марта.
27. Красная звезда. – 1981. – 9 сентября

Гальчинський О. В.

Науковий керівник – к.і.н., доц. С. В. Ковальський

УДК 94(682.62): 323,269.6 «1677/1678»

ПОВСТАННЯ КАЛПЕПЕРА У КАРОЛІНІ 1677-78 РОКІВ

Стаття присвячена повстанню Калпепера – кульмінації протиріч між двома фракціями Кароліни. У XVII ст. Кароліна була молодого колонією, куди приїжджали люди різних станів та професій. Кароліну навіть прозвали «розбійницькою гаванню». Але королівська влада не могла миритися із вільною колонізацією. Патент на Кароліну був виданий восьми лордам-власникам, котрі слабо рахувалися із інтересами колоністів. Колонія розділилася

на дві фракції – одні були на боці лордів-власників, а інші проти. Повстання Калпепера стане розв'язкою цих протиріч і покаже слабкість системи управління восьми лордів-власників.

Ключові слова: *Кароліна, Калпепер, Олбемарле, Істчерч, Томас Міллер, Джордж Дюрант, Джон Харві, повстання Калпепера.*

Історія Кароліни у XVII столітті майже не вивчається в Україні. Зазвичай досліджують лише північні колонії у XVII столітті, а із південних лише Вірджинію. Проте рання історія Кароліни демонструє проблеми, яких у інших колоніях було менше. Історія цієї колонії показує, що створити володіння європейського зразку у Новому Світі під владою 8 чоловік було ілюзією. Повстання Калпепера прекрасно висвітлює питання: чи можливе феодалне графство у Північній Америці? Тому вивчення цього повстання є актуальним не тільки через слабкий розвиток американістики в Україні, а і через специфіку політичного розвитку Кароліни.

Повстання Калпепера має обширну базу американської історіографії. Серед відомих дослідників треба відмітити Вільяма С. Пауелла, Вільяма С. Сміта [8] та Метті Ерму Паркер [4]. Із останньої української історіографії треба відмітити В. М. Калашникова та В. М. Малишко [1], які розглядали це повстання у контексті розвитку інститутів держави і права.

Перші поселення на території Кароліни приходяться ще на XVI сторіччя. Англійська колонізація розпочалася на початку XVII ст., але до середини сторіччя вона була невдалою. Вільний потік колоністів призвів до створення колонії і корона цим зацікавилася. У 1663 році вона видала хартію восьми лордам-власникам, які установили режим своєї абсолютної влади. Лорди-власники опиралися на крупних плантаторів, у яких працювали раби. Спочатку це були індіанці, але потім почався перехід на чорних рабів. Місцева асамблея обслуговувала інтереси плантаторів та мала дуже обмежені права. Дрібне фермерство майже не мало шансів попасти у асамблею із-за великого майнового цензу. Не дивлячись на міри лордів-власників по приваблюванню нових поселенців до колонії (60 акрів землі, відміна мит Навігаційних

актів на 7 років), [2] вони ніяким чином не йшли на поступки для них. У колонії почалися зароджуватися настрої бунту.

У колонії, дуже умовно, можна виділити дві фракції. Перша фракція – це поселенці до Хартії 1663 року. Вони були незадоволені великими податками, слабкою участю у політичних справах. Серед них були як плантатори, так і дрібне фермерство. Найвизначнішими з них були Джон Дженкінс, Валентин Берд, Джордж Дюрант та Джон Калпепер. Іншою фракцією були активні прихильники лордів-власників – це дуже великі плантатори та люди які були чимось зобов'язані лордам-власникам. Головними представниками були Томас Істчерч та Томас Міллер.

Загострення почалося із-за діяльності Істчерча та Міллера. Істчерч був спікером асамблеї Олбемарле, а Міллер митним колектором. Опираючись на зв'язки із лордами-власниками, вони почали захоплювати владу. У 1676 році, губернатор Джон Дженкінс, був заарештований із-за фальшивих звинувачень Міллера. Істчерч, формально, стає губернатором. У листі від лордів-власників від 26 жовтня 1676 року, лорди дуже добре відзивалися про діяльність Істчерчу. [3] Але доволі скоро Дженкінс був звільнений своїми «буйними» прихильниками [6]. Він розпускає асамблею та заарештовує Міллера. Справа у тому, що Міллер, будучи у алкогольному оп'янінні, почав ображати короля, лордів власників та бога. Тому йому були пред'явленні звинувачення у зраді та богохульстві. Не дивлячись на конституції, Міллера відправили на суд до Вірджинії, де він, на їх жаль, був виправданий.

У 1676-1677 роках Істчерч та Міллер відплили до Англії, щоб представити свою точку зору у цих подіях. Лорди-власники, не дуже довго вибираючи, прийняли сторону Міллера. Вони призначили Істчерчем губернатором, а Міллера секретарем та колектором митниці. У 1677 році Істчерч і Міллер починають свій шлях назад. Але на шляху до Кароліни, вони зупинилися на острові Невіс. Істчерч зустрів там жінку із великим станом та одружився на ній. Свої обов'язки губернатора він передав Міллеру. Міллер, головний ворог фракції перших поселенців, стає губернатором, секретарем та митним колектором (він розділить

ці посади між союзниками). Дюрант та його союзники вже були готові до повстання. Міллер, як і очікувалося, почав захоплювати грузи, суди, вимагати платити більше податків та заарештовувати всіх, хто був його противником. 1 грудня 1677 року він заарештував Захарію Гіллама та Джорджа Дюранта (Міллер прекрасно розумів, що Дюрант може зробити це першим, і до того ж Захарія доставляв зброю Дюранту). Ця подія і привела до повстання Калпепера.

Тобто, головними причинами повстання були великі податки на тютюн, обмеження прав перших поселенців та зловживання Міллера. Яка ж була соціальна база повстання? Це були плантатори та торговці, які були незадовільні лордами-власниками, фермери, які надіялися на покращення свого становища, та персональні вороги Міллера. Не дивлячись на участь фермерства у повстанні, назвати його соціальним дуже важко. У сусідній Вірджинії сервенти та раби приймали участь у повстанні Бекона, але вони не відгравали у ньому ніякої ролі. Фермерство не відіграло значної ролі. Повстання Калпепера було звичайною конкуренцією різних груп власників.

Вість про арешт Дюранту змусила Калпепера та його союзників діяти. Вони двинулися до дому Тімоті Бігсу – головного союзник Міллера, який був митним колектором. Захоплення Бігсу не випадково – колектор зберігає записи про податки. Після захоплення Бігсу, Калпепер видає «Ремонстрацію», у якій призиває колоністів почати повстання проти влади Міллера та сформувати нову асамблею. [6] Калпепер та союзники це і зробили. Міллер, Бігс, Джон Ніксон (спікер) та інші члени партії Міллеру були заарештовані. Союзники Калпепера захопили усю владу в Кароліні та почали вибори в асамблею. Був створений суд на чолі із Річардом Фостером, для засудження Міллера та його союзників. Щоб придати законності своєму повстанню, Міллера хотіли судити за державну зраду. Істчерч, який недавно одружився, захворів лихорадкою та помер, так і не повернувшись до Кароліни. Дюрант же відправився до Лондону, щоб повідомити про те, що тепер у Кароліні нова асамблея.

Але Тімоті Бігс втік із заточення та відправився до Лондону, щоб повідомити своє бачення повстання. У лордів-власників

з'явився дуже великий страх, щодо долі їх власності. Якщо згадати 1622 рік у Джеймстауні, який став приводом корони для розпуску Вірджинської Компанії, то повстання 1677 року могло стати приводом для відміни хартії. Тому дипломатія була єдиним методом.

Бігса призначають новим митним контролером, а Сет Сотел стане новим губернатором, який повинен був заспокоїти колонію та прийти до компромісу. У 1678 році Сет Сотел відправляється до Кароліни. Але, як і Істчерч, він не одразу добрався до Кароліни. Алжирські пірати захопили його та заточили у Алжирі. Оскільки переговори із піратами затягнулися, лорди-власники призначили Джона Харві тимчасовим губернатором у 1679 році. Джон Харві був, скоріше, на боці Калпепера, але власники вважали його найбільш нейтральною особою. Бігс, прибувши до Кароліни у ролі колектору від лордів зустрів супротив від Калпепера, який був колектором від асамблеї. Тому Калпепер, на свій страх і ризик, відправився до лордів власників у Лондон у 1678 році. Йому довелося признати свою вину та зобов'язатися виплатити штраф за митні збори. Власники надіялися, що цим це «повстання» і завершиться.

У 1679 році Джон Харві приступив до виконання своїх обов'язків губернатора. Харві і асамблея діяли компромісно. Але «камінням спотикання» став Міллер. Бігс на посту митного колектору не влаштував фракцію Калпепера, і самого Калпепера, який був митним колектором від асамблеї. Харві відновив справу проти Міллера. Бігс допоміг втекти із заточення Міллера, але фракція Калпепера почала пригрозувати Бігсу. Тому він втік вслід за Міллером. Міллер звернувся не до лордів-власників, а до короля. Король видав наказ про арешт Калпепера. [5] Калпепера почали судити, але за нього вступилися лорди- власники, які не хотіли загострення ситуації, яка могла привести до ануляції хартії. Калпепер не був повішений за зраду, а Міллеру була видана компенсація. Із-за цього судового процесу повстання назвали на честь Калпепера, хоча він і не був головним його організатором. Щоб зберегти власність, лордам-власникам довелося захищати одного із своїх ворогів – союзника Дюранту.

Повстання Калпепера прекрасно продемонструвало головні проблеми Кароліни. Створювати феодальне графство у Новому Світі було нерозважливо. Старі схеми управління не могли більше діяти у суспільстві, де стани відігравали набагато меншу роль, аніж у Європі. Більшість білих колоністів із власністю ніяк не могли бути учасниками процесу управління. Асамблея була спостерігачем, а не учасником законотворчого процесу. Не дивлячись на велику участь фермерства, повстання не мало соціальних проєктів. Як і під час повстання Бекона, нижчі класи використовувалися вищими класами для своїх цілей. Якщо подивитися на історію Кароліни наступних 30 років, то можна побачити, що ці протиріччя ще більше загострилися. Сет Сотел, який звільниться із полону піратів, стане ще гіршим губернатором, аніж Істчерч. У 1690-х, новий губернатор-квакер Томас Харві проведе реформу у асамблеї, яка розширила кількість виборців та її повноваження. Остаточна влада лордів-власників закінчиться у 1729 році.

Гальчинский А. В.

ВОССТАНИЕ КАЛПЕПЕРА В КАРОЛИНЕ 1677-1678 ГОДА

Статья посвящена восстанию Калпепера – кульминации противоречий между двумя фракциями Каролины. В XVII ст. Каролина была молодой колонией куда приезжали люди разных сословий и профессий. Каролину даже называли «гаванью разбойников». Но королевская власть не могла мириться с вольной колонизацией. Патент на Каролину был выдан восьми лордам-собственникам, которые мало считались с интересами колонистов. Колония разделилась на две фракции – одни были на стороне лордов-собственников, а другие против них. Восстание Калпепера станет развязкой этих противоречий и покажет слабость системы управления восьми лордов-собственников.

***Ключевые слова:** Каролина, Калпепер, Албемарле, Истчерч, Томас Миллер, Джордж Дюрант, Джон Харви, восстание Калпепера.*

CULPEPER'S REBELLION IN CAROLINA 1677-1678

Article is devoted to Culpeper's rebellion which was the culmination of contradiction between two factions in Carolina. In XVII c. Carolina was a young colony, where came people of different estates and professions. Carolina was named as "robbery harbor". But the royal authority can't accept the fact of free colonization. The patent on Carolina was issued to eight lords-proprietors, which little heed to the colonist interests. Colony divided on two factions – one of them was at lords-proprietors side, and others was against them. Culpeper's rebellion becomes interchange of this contradictions and will show weak of eight lords-proprietors governance.

Key words: *Carolina, Culpeper, Albemarle, Eastchurch, Thomas Miller, Jorge Durant, John Harvi, Culpeper's rebellion.*

Джерела та література

1. Калашников В. М., Малишко В. М. Формування інститутів держави і права в США ранньої доби (1607–1775 рр.): Монографія / В. М. Калашников, В. М. Малишко; за ред. і з передмовою І. Б. Усенка. – К.: Логос, 2015. – 406 с. ISBN 978-966-171-932-2.
2. Instructions to the Governor and Council of Albemarle County concerning the Fundamental Constitutions of Carolina. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://docsouth.unc.edu/csr/index.html/document/csr01-0073> (07.02.2017)
3. Letter from the Lords Proprietors of Carolina to the Albemarle County General Assembly. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://docsouth.unc.edu/csr/index.html/document/csr01-0092> (07.02.2017)
4. Mattie Erma E. Parker. Legal Aspects of Culpeper's Rebellion // North Carolina Historical Review. – 1968. – № 19. – р. 111-127
5. Order of the Privy Council of England concerning the arrest

- of John Culpeper. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://docsouth.unc.edu/csr/index.html/document/csr01-0109> (07.02.2017)
6. Remonstrance from the inhabitants of the Pasquotank area concerning their grievances against Thomas Miller. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://docsouth.unc.edu/csr/index.html/document/csr01-0106> (07.02.2017)
 7. William S. Smith. Culpeper's Rebellion: New Data and Old Problems. North Carolina State University – 1990. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.culpeperconnections.com/historical/rebellion/>

Голодецький Д. Л.

Науковий керівник – к.і.н., доц. С. В. Ковальський

УДК 316.324.8:32.019.5»1960/2000»

ПОНЯТТЯ «ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО» В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ І АМЕРИКАНСЬКІЙ ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

В даній статті розглядаються зародження і розвиток концепції постіндустріального суспільства, яке мало місце в другій половині ХХ в Європі і США. Автор звертає увагу на різницю у поглядах дослідників на виникнення, суть і назву явища, що описано теорією постіндустріального суспільства. Проаналізовані погляди таких провідних дослідників постіндустріального суспільства, як Д. Белл, Е. Тофлер, Г. Маркузе, М. Кастельяс. Роблячи висновки, можна стверджувати, що всі дослідники сходяться на тому, що головною характеристикою постіндустріального суспільства є ключова роль виробництва, обробки і розподілу інформації. Усі теорії постіндустріального суспільства схилиються до оптимістичного, еволюційного підходу, який ставить головний акцент на значний розвиток технологічних інновацій.

Ключові слова: *постіндустріалізм, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, хвильова теорія.*

Сьогодні можна з упевненістю говорити про те, що суспільство початку ХХ століття з його економічною основою і культурою кардинально відрізняється від суспільства другої половини століття. Змінився спосіб життя, змінився світогляд, колишні ідеології, що забрали життя мільйонів, якщо не втратили будь-який сенс, то істотно послабили свій вплив на суспільну свідомість. Часткове нівелювання протиборчих сил створило враження «кінця історії». Але в певний момент різного роду суспільствознавці заговорили про новий порядок, який прийшов на зміну старому спочатку в західних розвинених країнах, і наразі поширюється по всьому цивілізованому світі завдяки глобалізації. Йдеться про концепцію постіндустріального суспільства.

У вчених немає єдиної думки на рахунок назви, причин виникнення, а також складових елементів нового суспільного ладу. Наприклад, «Надіндустріальна цивілізація», «Технотронне суспільство», «Посткапіталістичне суспільство», «Постфордизм». В. Ємелін вказує на те, що доречніше включати поняття постіндустріального суспільства в більш широке визначення «постмодерн», адже це відображає не тільки економічний, але соціальний і культурний аспект нового суспільства [5, 14]. Також поряд з концепцією «постіндустріального суспільства» існує поняття «інформаційне суспільство», яке певною мірою дублює концепцію першого, тому що в основі постіндустріального суспільства роль інформації займає ключове місце.

Також немає єдиної думки з приводу того, в чому саме полягає особливість нового громадського порядку. Так, одні дослідники наполягають на винятковому впливі технологічного фактора трансформації суспільства. Інші відходять від жорсткого технологічного детермінізму і говорять про симбіозі технологічного аспекту з соціально-економічним розвитком суспільства в цілому.

Багато дослідників погоджуються в тому, що вирішальним критерієм виникнення постіндустріального суспільства є зміна структури зайнятості, а саме досягнення частки зайнятих у невиробничій сфері 50% і більше від усього працездатного населення. При цьому багато видів сектора послуг, такі, наприклад,

як роздрібна торгівля, побутове обслуговування і тому подібне, не вважають невиробничими видами діяльності [1, 24].

Відмінними рисами постіндустріального суспільства найчастіше називають масове поширення творчої, інтелектуальної праці, якісно підвищений обсяг і значення наукового знання та інформації, розвиток засобів комунікації, переважання в структурі економіки сфери послуг, науки, освіти, культури над промисловістю і сільським господарством. Постіндустріальне суспільство починає розглядатися як якісно новий щабель розвитку не тільки Заходу, але і всього людства.

Засновником концепції постіндустріалізму вважається Деніел Белл, який працював над нею з кінця 1950-х років. Праці Белла стали каркасом, на якому будуватиметься в подальшому теорія постіндустріального суспільства, загальний знаменник, з якого виходили дискусії.

Ключову відмінність від попереднього ладу Белл бачить в тому, що роль інформації і знання, як структурних елементів, превалює над працею і капіталом в постіндустріальному суспільстві. За Беллом, доіндустріальне суспільство було переважно добувним, індустріальне – виробляючим, постіндустріальне суспільство – обробляючим.

У своїй концепції Д. Белл сформулював основні ознаки постіндустріального суспільства:

- створення економіки послуг;
- домінування науково-технічних фахівців;
- центральна роль теоретичного наукового знання як джерела нововведень і політичних рішень в суспільстві;
- можливість самопідтримки технологічного зростання;
- створення нової «інтелектуальної» техніки.

Ці висновки дозволили Беллу інтерпретувати постіндустріальне суспільство як «інформаційне» і припустити, що виникнення економіки послуг (*service economy*) означає перехід до постіндустріального суспільства. [3, 189]

Прогнозуючи майбутнє, Белл вважає, що верхівкою нового суспільства буде інтелектуальна еліта, а роль спадкового чинника буде грати все менше ролі. Розглядаючи питання управління

суспільством, Белл віддає перевагу системі меритократії, згідно з якою на чолі суспільства повинні стояти найкращі і найздібніші члени суспільства [2].

Одним з найвідоміших продовжувачів концепції Д. Белла є Е. Тоффлер. У своїй роботі «Третя хвиля» [9] Тоффлер стверджує, що історію рухають сукупністю революційних змін, які він метафорично об'єднує в поняття «хвилі». Хвильова концепція Елвіна Тоффлера передбачає поділ історії на три періоди, що розрізняються економічними, соціальними, а також культурними взаємовідносинами у суспільстві. Перша хвиля, з точки зору автора, пов'язана з переходом від доаграрного суспільства до аграрного. Друга хвиля являє собою наступний крок – перехід від аграрного суспільства до індустріального. Третя хвиля – перехід від індустріалізму до нової економіки, заснованої на інформатії, сфері послуг і децентралізації, що веде за собою нові соціальні і культурні взаємини – «суперіндустріальної» цивілізації.

Будучи, як і Белл, ідеологічним вихідцем з марксизму, Тоффлер пропонує новий підхід для нових реалій, відмінний від підходу Маркса. У Е. Тоффлера, як і у Д. Белла перехід до постіндустріального суспільства не скасовує досягнень індустріального і доіндустріального ладу. Обидва вчених бачить в соціалізмі і капіталізмі різні підходи в рамках індустріального суспільства.

Вклад в теорію постіндустріального суспільства зробив і Герберт Маркузе, стверджуючи, що в новому суспільстві на зміну «принципу продуктивності» повинен прийти «принцип задоволення» [8, 243]. На його думку, людині необхідно вирватися за межі матеріального виробництва – царства відчуженого праці та поринути в світ гри і фантазії. Праця повинна стати засобом самовираження і реалізації індивідуальних здібностей, і, як вважав Маркузе, це можливо при перетворенні його в гру, в різновид відпочинку. На думку В. Красильщикова, ліворадикальні ідеї Маркузе знаходять втілення в персональному комп'ютері. Комп'ютер відкриває реальну можливість зробити працю своєрідною «грою» і вивести людину з-під контролю технбюрократії [7, 12]. Таким чином, Постіндустріалізація

зв'язується з перетворенням процесу праці в різновид творчої діяльності, можливості для якої збільшуються з входженням в життя людей новітніх технологій. Про постіндустріалізм, як про суспільство гри між людьми також писав Д. Белл маючи на увазі зростання сфери послуг в економіці. Але також це гра з екраном і киберпространством [4, 17].

Ще Одним з головних теоретиків «інформаційного суспільства» є М. Кастельяс. У своїй праці «Інформаційна епоха» [6] він приділяє велику увагу організації сучасного ринку, розглядаючи його як сукупність глобальних мереж, незалежно від політичних кордонів. Простір перестає грати роль в економіці. На думку дослідника однією з ключових рис інформаційного суспільства є мережева логіка його базової структури.

Таким чином ми бачимо, що всі дослідники сходяться на тому, що головною характеристикою постіндустріального суспільства є ключова роль виробництва, обробки і розподілу інформації. Усі теорії постіндустріального суспільства схиляються до оптимістичного, еволюційному підходу, який ставить головний акцент на значний розвиток технологічних інновацій.

Постіндустріальна теорія, багато в чому, була підтверджена практикою. Як і було передбачено її творцями, суспільство масового споживання породило сервісну економіку, а в її рамках найбільш швидкими темпами став розвиватися інформаційний сектор господарства.

Інформаційна революція, яка відбувається на наших очах – це найважливіший щабель в послідовності людського прогресу.

Голодецкий Д. Л.

ПОНЯТИЕ «ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО» В ЕВРОПЕЙСКОЙ И АМЕРИКАНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ МЫСЛИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

В данной статье рассматриваются зарождение и развитие концепции постиндустриального общества, которое имело место во второй половине XX в Европе и США. Автор обращает внимание на разницу во взглядах исследователей на

возникновение, сущность и название явления, описано теорией постиндустриального общества. Проанализированы взгляды таких ведущих исследователей постиндустриального общества, как Д. Белл, Э. Тоффлер, Г. Маркузе, М. Кастельяс. Делая выводы, можно утверждать, что все исследователи сходятся на том, что главной характеристикой постиндустриального общества ключевая роль производства, обработки и распределения информации. Все теории постиндустриального общества склоняются к оптимистическому, эволюционному подходу, который ставит главный акцент на значительное развитие технологических инноваций.

Ключевые слова: *постиндустриализм, постиндустриальное общество, информационное общество, волновая теория.*

Golodetsky D. L.

THE CONCEPT OF «POSTINDUSTRIAL SOCIETY» IN THE EUROPEAN AND AMERICAN PUBLIC THOUGHT OF THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY

In This article discusses the emergence and development of post-industrial society, which took place in the second half of the twentieth century in Europe and the United States. The author draws attention to the difference in the views of researchers on the origin, nature and name of the phenomenon, described with the theory of post-industrial society. It analyzes views of leading researchers of the post-industrial society, as D. Bell, E. Toffler, H. Marcuse, M. Kastelyas. Making conclusions it can be alleged that all researchers agree that the main characteristic of the post-industrial society is a key role in the production, processing and distribution of information. All theories of postindustrial society lean towards the optimistic, evolutionary approach that puts the emphasis on the significant development of technological innovation.

Key words: *post-industrializm, post-industrial society, information society, the wave theory.*

Джерела та література

1. Алексах А. Г. Демографический фактор в экономической истории / Андрей Григорьевич Алексах // АНТРО. № 1. – М., 2014. С. 17-28.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Дэниел Белл; [пер. с англ.]. // М., 1999. 782 с.
3. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Дэниел Белл; [пер. с англ.]. // Новая технократическая волна на Западе. М., 1986. 330 с.
4. Гринин Л. Е. Феномен информационного общества: “люди известности” / Леонид Ефимович Гринин // Философия и общество. №2(35). – М., 2004. 21 с.
5. Емелин В. А. Постиндустриальное общество и культура постмодерна / Вадим Анатольевич Емелин // Социальная философия и современность. – ИНИОН РАН – М., 1999. 19 с.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс; [пер. с англ.].// ГУ-ВШЭ – М., 2000. 608 с.
7. Красильщиков В. А. Ориентиры грядущего: постиндустриальное общество и парадоксы истории / Виктор Александрович Красильщиков // Общественные науки и современность. № 2. – М., 2003. С. 10-14.
8. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии Развитого Индустриального Общества / Герберт Маркузе ; [пер. с англ.]. // – М., 1994. 368 с.
9. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер ; [пер. с англ.]. // – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 698 с.

УДК 94(430:44:520):327“1940/1942”

ВІДНОСИНИ МІЖ РЕЖИМОМ ВІШІ ТА КРАЇНАМИ ОСІ. ЇХ МІСЦЕ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

В даній статті розповідається про встановлення взаємовідносин між Режимом Віші та країнами Осі та яке місце посідали вони в системі міжнародних відносин під час Другої світової війни. Дається аналіз внутрішньої політики та її вплив на Францію в роки Другої Світової війни. Яка роль була в цих процесах маршала А. Петена і його найближчого оточення. Що було зроблено керівництвом Французької держави: їх перемоги та поразки у дипломатичних баталіях.

Ключові слова: Режим Віші, зовнішня політика, окупація, колоніальні території Франції, маршал Петен

Сучасна історіографія дуже пильно розглядає Другу Світову війну. У 1940-1942 рр. міжнародні відносини відіграли важливу роль як у зміну на фронті, так і в житті населення, що опинилось на окупованих територіях. Важливу роль зіграли дипломатичні відносини між Режимом Віші і країнами Осі. Головним завданням нашого дослідження є зрозуміти, що представляли ці взаємини і на скільки був незалежний у своїх рішеннях уряд Французької держави, до чого призвело в кінцевому результаті рішення маршала Петена. На жаль, на сьогоднішній день дослідники даної проблематики не можуть повною мірою розкрити характер цих міжнародних відносин. Пояснюється це тим, що ряд документів є досі засекреченими – тому неможливо дати повну оцінку взаємовідносинам держав в роки Другої Світової війни. Ще однією ключовою проблемою у вивченні даної теми – Режим Віші довгий час вважався маріонетковою державою, і тим самим його політичні дії вивчали у рамках зовнішньої політики Третього Рейху – цим обумовлена відсутність окремих статей чи монографій,

присвяченій міжнародної політики Французької держави. У працях французьких і радянських істориків даний період маловивчений і майже не проаналізований. В українській історіографії ця тема поки що не була висвітлена.

Якщо говорити про тих авторів, які торкалися цієї теми, то це в першу чергу: Кіссельгоф І. С. у своїх працях: «Історія Франції в роки Другої Світової війни» та «Правлячі кола і народні маси Франції після нападу фашистської Німеччини на СРСР» дає опис та невеликий аналіз взаємин між Третім Рейхом та Режимом Віші у північно-африканських колоніях Французької держави. В своїх працях він показує, що маршал Петен довгий час не хотів аби німецькі війська могли використовувати військові бази французької армії [1,2]. Більш детально про співпрацю уряду Петена з Третім Рейхом говорить інший радянський історик Смірнов В. П. Він висвітлює, які угоди були досягнуті між Ф. Петеном та А. Гітлером щодо дій у Північній Африці [6,7]. Треба зауважити про те, що вони не говорили про Французьку державу, як маріонеткову, а як про повноцінного партнера у системі міжнародних відносин. На жаль, про взаємовідносини між Режимом Віші та Японією ми майже нічого не можемо сказати, тому що Південно-Східна Азія маловивчена у контексті даної теми. В праці Можейко І. В. «Західний вітер – ясна погода» подано тільки опис подій, що відбувались між Французьку державу та Японією [3]. Так само тільки опис подій є у праці Р. Н. Севостьянова та А. В. Уткіна «США і Франція в роки війни 1939-1945 рр.»[5].

Створюючи свою незалежну державу, перед урядом Петена було завдання – спробувати вибудувати свою чітку дипломатичну лінію. Але в реаліях життя Французької держави це здавалося неможливим. Доклавши величезних зусиль, дипломатичний корпус і уряд Петена намагались зробити все можливе для максимальної користі від взаємин країн Осі і майбутніх країн антигітлерівської коаліції.

Після того як 22 червня 1940 р., між країнами було підписано Комп'єнське перемир'я, французькому уряду довелося співпрацювати з Німеччиною. Адже в той момент у Франції не було надійного союзника, який міг би допомогти уникнути цього

перемир'я і продовжити боротьбу проти Вермахту. Маршал Петен усвідомлював, що співпраця з німцями має бути конструктивною і необхідно зберегти те, про що вдалося домовитись під час переговорів. Але у Німеччині були свої плани на рахунок Франції та її колоніальні володіння.

Вже 15 липня 1940 р. голова німецької комісії генерал Штюльпнагель від імені Німеччини висунув ультиматум Віші – «просилося» передати Німеччині 8 аеродромів в Марокко, в районі Касабланки. Під контроль німцям пропонувалось віддати залізницю Туніс-Рабат і порти в Північній Африці і Південній Франції. Уряд Петена не погодився на такі умови – німецьке командування нічого не пропонувало, не було натяку на будь-яку компенсацію. Вже 17 липня маршалом Петеном було відправлено лист Гітлеру, в якому говорилося, що Франція не надаватиме свої бази німцям, а у випадку нападу третьої сторони – зможе самостійно дати відсіч ворогу [6, с. 216-217].

Важливу роль Франція грала в планах Німеччини щодо англійських колоній в Африці і Гібралтару. Гітлер вважав, що завдяки допомозі Франції та Іспанії можливе швидке захоплення вищезгаданих територій. На зустрічі 24 жовтня, яка відбулася в Монтуаре, Гітлер запропонував Петену разом співпрацювати проти Великобританії. Маршал погодився на пропозицію, але не міг визначитись з умовами. В свою чергу, П. Лаваль спробував пояснити невпевненість в словах Петена. З одного боку, за словами прем'єр-міністра, Франція згодна почати бойові дії проти англійців, з іншого боку – це було недоцільно, так як може виникнути обурення серед населення. Але вже 25 жовтня уряд Петена розпочав активну підготовку до війни з Великобританією.

Петеном був розроблений план по захопленню англійських колоній в Африці. У випадку нападу з боку Великобританії передбачалося бомбардування Гібралтару, Батерсту, Фрітауну, Кано. 31 жовтня в Парижі відбулася зустріч між П. Лавалем, Хюнтцігером, Бутильє і Абецом. Вішисти очікували, що в разі початку військових дій Французької держави проти Великобританії, Німеччина піде на поступки. Але Берлін не бажав йти на компроміс з Віші [6, с. 223-225].

У цей час між французькою і німецькою адміністрацією розпочались перші конфлікти. Ситуація у Французькій державі поступово стала погіршуватися. Вже листопаді, в газетних видання з'явилися статті, які відкрито виказували про недовіру з боку населення до держави. Ряд обіцянок, які були дані урядом Петена про рівноправну співпрацю не здійснились. Крім того, оточення маршала все частіше вказувало на те, що П. Лаваль бере на себе велику відповідальність в переговорах з Німеччиною. Тому 13 грудня 1940 р. маршалом Петеном було прийнято рішення про відставку Лавалля. На протести вже колишнього прем'єр-міністра, Петен відповів, що політика співпраці без його участі буде проводитися продуктивніше.

Положення маршала похитнулося. По-перше, Лаваль був лояльний у питання, які цікавили Німеччину. По-друге, ускладнилася ситуація в Африці, і в Берліні до кінця не вірили французькому керівництву. Берлін зажадав негайного повернення П. Лавалля на пост прем'єр-міністра, на що маршал відповів відмовою. Німецьке керівництво не влаштував такий стан справ. Берлін доклав усіх зусиль для зближення колишнього прем'єр-міністра і маршала. Був знайдений компроміс, завдяки якому Лаваль мав повернутися в уряд, але Гітлер вирішив його залишити в резерві, так як для німецького керівництва не було зрозуміло їх становище в Північній Африці [1, с. 72-76]. Петену було необхідно довести, що він хоче співпрацювати з Німеччиною. Вже в лютому 1941 р. йому випала така можливість. З боку уряду маршала було запропоновано допомогу з постачання механізованого корпусу Роммеля [6, с. 225] .

Для самої Німеччини співпраця з Францією і утримання її в своїй сфері впливу було життєвоважливим питанням. Сам Гітлер наголошував, що до 1941 р. перед німецьким керівництвом стояли два завдання: 1) хід кампанії на Сході; 2) розвиток відносин з Францією, від яких залежить розгортання військових дій в Африці. Крім того, Французька держава була однією з найважливіших сировинних баз Рейху. У листі Ріббентропа підкреслювалося важливість допомоги, яку могла надати Франція. Тому 5 травня

1941 р. Абец почав переговори на цю тему з тодішнім прем'єр-міністром Дарланом.

Уряд Петена мав дати згоду на встановлення німецького митного контролю на своїх кордонах, контроль за фінансами Французького держави і збільшення поставок необхідної продукції Німеччини. З боку Рейху для французького уряду були представлені умови зменшення окупаційних платежів. 11-12 травня Дарлан відправився в Німеччину на зустріч із Ріббентропом і Гітлером. В процесі перемовин адмірал підкреслив своє бажання тісної співпраці у військовій сфері. Здавалося, що ніяких протиріч не могло виникнути [6, с. 229].

Натомість в червні урядом Петена було піднято питання про доцільність підписання даної угоди. У випадки підписання угод, Віші повинні розірвати дипломатичні відносини з США і почати бойові дії проти Великобританії. За наполяганням генерала Вейгана, який говорив про те, що північноафриканські території повинні залишатися під протекторатом Франції, і адмірала Легі, що підтверджує, що у випадку підписання угод погіршуватися відносини з США. Дивлячись на ситуацію, Петен прийняв рішення – відкласти ратифікацію Паризьких угод [1, с. 101-103]. У Берліні це було розцінено, як недоброзичливий жест з боку Віші. Генерал Фогль неодноразово дорікав уряд Петена в зриві даної угоди. У свою чергу, вішістами було підняте питання про законність військової адміністрації в Ельзасі. Це призвело до ще більшого непорозуміння з обох сторін.

У відповідь на прохання Віші, Ріббентроп дав вказівку, що переговори з урядом Петена можуть бути розпочаті після того, як будуть врегульовані всі питання з транспортуванням й постачанням військової техніки та необхідного палива для німецьких військ. Зволікання з боку Французької держави можна пояснити тим, що уряд боявся втратити свої колоніальні володіння і бойові з'єднання, як це сталося в Сирії. У Віші розуміли, що поки Німеччина веде війну з СРСР, вони можуть розраховувати тільки на свої сили [2, с. 95-96]. Але як відомо, Паризькі угоди були важливі для німецької сторони. Вже 21 травня 1941 р. в Парижі почалися переговори. Німеччину представляли генерал

Варлімонт, начальник оперативного відділу при німецькому верховному командуванні, підполковник Вестфаль, Абец. Також на цій зустрічі був присутній головнокомандувач сухопутних сил фельдмаршал Браухич. Французьку сторону представляли адмірал Дарлан, генерал Хюнтцігер, адмірал Платон, Бенуа-Мешенон і де Брінон. Про важливість цієї угоди свідчить такий факт. 26 травня між Німеччиною і Туреччиною мав бути підписаний договір, але зі слів Ріббентропа було зрозуміло, що для Німеччини в той час пріоритетним французький напрямок: «Наші сьогоднішні відносини з Францією і особливо наша співпраця з цією країною в Сирії не допускають того, щоб ми підтримували Туреччину в будь-яких претензії в цьому напрямку». 28 травня протоколи були підписані» [6, с. 140]. Він складався з 3 угод. Вони дозволяли Німеччині без перешкод діяти на території французьких баз, які перебували в Північній, Західній Африці і в Сирії.

Крім цього, французькому уряду вдалось підписати особливий додатковий протокол. У ньому говорилося наступне: 1. Німецький уряд має надати необхідне ресурси, щоб посилити військову міць в Західній Африці. 2. Берлін надасть вішісткому уряду політичні та економічні поступки, які дозволять їй піти від дипломатичного скандалу. Але в той момент Німеччина була зайнята підготовкою до війни проти СРСР. Надання військової допомоги уряду Петена не входило в плани німецького керівництва. Незважаючи на це, з французької сторони почали реалізацію Паризьких протоколів. До початку травня в Ірак була вставлена значна партія зброї. З боку Французької держави було відправлено прохання про військову допомогу в Сирії проти сил де Голля і англійських військ. При цьому з боку Віші було прохання, щоб німецькі війська не базувалися на французьких аеродромах. Це пояснювалося тим, що міг виникнути конфлікт між німецькими і французькими льотчиками. Німеччина відмовила у допомозі [6, с. 230-231].

8 червня 1941 р. з боку «Вільної Франції» і англійських військових з'єднань була проведена операція по захопленню сирійської території. За наказом маршала Петена війська Французької держави надали їм збройний опір.

Вже 14 липня 1941 р. в місті Сен-Жан-Дакр генералом Денцом була підписана капітуляція [1, с. 103-104]. Безсумнівно, втрата позицій на Близькому Сході для німецького керівництва була неприємним повідомленням, але тоді основні сили були спрямовані на підготовку до війни проти СРСР. Після поразки в Сирії уряд Петена більш обережно ставилася до співпраці з німцями, але постачання Вермахата тривало. В середині червня на зустрічі з німецьким керівництвом відбулася зустріч, на якій обговорювалися угоди прийняті в травні з постачання німецьких з'єднань. Вішисти були згодні на продовження співпраці за умови, що вони будуть підготовлені краще, ніж в Сирії [6, с. 232].

На тихоокеанському просторі Віші співпрацювали з Японією. Після початку переговорів військового французького командування з Німеччиною, Японія вимагала від Франції припинення перевезень в Китай [3]. І вже 20 червня було підписано відповідну японо-французьку угоду. На початку серпня з боку Японії було надано французькій владі в Індокитаї нові вимоги: Японії було необхідно право на будівництво нових військових баз і використання залізниць для транспортування військ. У зв'язку з цим, між американською адміністрацією і урядом Віші виник ряд розбіжностей. Хелл направив Петена лист від США, де говорилося, що американський уряд сподівається на відмову Франції задовольнити японські вимоги. Але МЗС Віші по суті, ухилився від відповіді, заявивши, що Японія вимагала не військових баз, а тільки права на проходження військ через Індокитай [5, с. 77]. Стурбованість Вашингтона пояснюється тим, що для них Японія була потенційним суперником на тихоокеанському просторі. На початку вересня від Токіо надійшли нові вимоги. Крім попередніх умов, Японія бажала створення аеродромів в районі Хайфону, польоти над вішистською територією і контроль над всіма портами. Уповноважений орган діючої влади Французької держави був зобов'язаний припинити будівництво оборонних укріплень і повністю співпрацювати з японською владою.

Довгий час уряд Віші не бажав здавати свої позиції в Індокитаї. Не підписувати даних угод вішістам дозволила заява обіцянка Чан Кайши, про те що він веде свої сили в Індокитай в разі появи Японії

в Тонкінській затоці. Вішисти спробували цю заяву використати на свою користь, аргументуючи тим, що за китайським лідером стоять США та Великобританія. Це зупинило на короткий проміжок підготовку Японії. Але 30 серпня Франція визнала за Японією право на економічний і політичний вплив на Далекому Сході і погодилася, що Японія отримає переваги перед третіми державами на території Індокитаю. Але уряд Віші наполегливо відмовлявся підписувати з Японією угоду без попередніх гарантій недоторканності території Французького Індокитаю, що не влаштовувало Японію. Ніяких гарантій Франції вона не мала наміру давати. Підписання пакту між Німеччиною, Італією і Японією дозволило змусити підписати французів угод з японцями [3]. 23 вересня вимоги японців були задоволені. Такі поступки з боку уряду Петена на користь японців, дозволили б лобювати свої інтереси в переговорах з Німеччиною [5, с. 78-79]. 29 липня 1941 р., між Віші і Японією було підписано ще один протокол про спільну оборону Індокитаю [4, с. 350-351].

Підводячи підсумки до вищесказаного, можна зробити наступні висновки. Після початку бойових дій проти СРСР суперечності між Режимом Віші і Німеччиною не припинилися, а перейшли в нову фазу загострення. Маршал Петен не хотів аби могутність французької колоніальної імперії працювала на Третій Рейх, що в свою чергу прискорило повну перемогу А. Гітлера у війні. Після вступу Радянського Союзу у війну була утворена антигітлерівська коаліція, до якої увійшли США і Великобританія. В цей час, Франція активно надавала допомогу Німеччині на Східному фронті. А співпраця з США давала їй додаткові ресурси, які Французька держава, в свою чергу, розраховувала обміняти на поступки з боку Німеччині. Погіршення стану німецької армії на Східному фронті і в Африці, поставило перед керівництвом Третього Рейху питання щодо повної окупації всієї французької території.

Отож, з моменту окупації між Французькою державою і Німеччиною припинилися міждержавні контакти. На азіатському векторі уряд Петена намагався всіма можливими засобами отримати більше прав для метрополії, не дивлячись на загрозу своїй колоніальній могутності в Азії.

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РЕЖИМОМ ВИШИ И СТРАНАМИ ОСИ. ИХ МЕСТО В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В данной статье рассказывается об установлении взаимоотношений между Режимом Виши и странами Оси и какое место занимали они в системе международных отношений во время Второй мировой войны. Дается анализ внутренней политики и ее влияние на Францию в годы Второй мировой войны. Какова роль в этих процессах маршала А. Петена и его ближайшего окружения. Что было сделано руководством Французского государства: их победы и поражения в дипломатических баталиях.

Ключевые слова: Режим Виши, внешняя политика, оккупация, колониальные территории Франции, маршал Петен

Damaskin V. V.

RELATIONS BETWEEN VICHY AND THE AXIS. THEIR PLACE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

This article describes the relationship between the Vichy Regime and the Axis powers, and what place they occupied in the system of international relations during the Second World War. The analysis of internal policy and its effect on France during the Second World War. The role of these processes A. Marshal Petain and his entourage. That was made by management of the French state, their victories and defeats in the diplomatic battles.

Key words: the Vichy Regime, foreign policy, the occupation, colonial territories of France, Marshal Petain

Джерела та література

1. Киссельгоф И. С. История Франции в годы Второй Мировой войны / И. С. Киссельгоф. – М.: Высшая Школа, 1975. – 208 с.

2. Киссельгоф И.С. Правящие круги и народные массы Франции после нападения фашистской Германии на СССР/ Ученые записки Башкирского гос. ун-та им. 40-летия Октября.–1957.– С.73-106
3. Можейко И. В. Западный ветер – ясная погода [Электронный ресурс] / И. В. Можейко – М.: АСТ, 2001. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/h/mozheiko/01.html> (12.04.2016)
4. Протокол между Францией и Японской империей о совместной обороне Французского Индокитая // під ред. Кузнецова Д. В. Хрестоматия по истории международных отношений. Новейшее время. / під ред. Д. В. Кузнецова-Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2013. – К. 4. – 2213 с.
5. Севостьянов Г. Н. США и Франция в годы войны 1939-1945 гг. / Г. Н. Севостьянов, А. И. Уткин. М.: Наука, 1974. –398 с.
6. Смирнов В. П. Начало сотрудничества правительства Виши с Фашистской Германией // Французский ежегодник=Annuaire D'etudes Francaises за 1963. – М. : Наука, 1964 – 301 с.
7. Смирнов В. П. Правительство Виши и война гитлеровской Германии против СССР // Французский ежегодник. 1965 г. : Статьи и материалы по истории Франции – М. : Наука, 1966 – 311 с.

Калагін В. А.

Науковий керівник – к.і.н., доц. І. М. Шкляєв

УДК 94 (57+ 571.6)

ПРИЄДНАННЯ СХІДНОГО СИБІРУ І ДАЛЕКОГО СХОДУ ДО РОСІЇ В XVII СТОЛІТТІ

У статті автор розглядає проблему приєднання Східного Сибіру і Далекого Сходу до Росії в XVII столітті. Характеризує причини та наслідки цих подій. Висвітлює питання приєднання корінних народів і їх взаємини з першими поселенцями.

Ключові слова: Східний Сибір, Далекий Схід, приєднання, першопрохідці, наслідки, корінні народи.

Златоуст російської історичної науки Василь Осипович Ключевський дуже чітко і влучно визначив значення вивчення проблеми колонізації для історії Росії знаменитим висловом: «Історія Росії – це історія країни, яка колонізується».

Сибір ж завжди відігравала особливу роль в історії Росії. В даний час починається черговий етап освоєння сибірських регіонів, результати якого дозволять зайняти Росії одне з провідних місць у світовому співтоваристві держав. Остання третина XVI – перша чверть XVII ст. – час початку російської колонізації Сибіру. У цей період склалися основні тенденції подальшого взаємодії центру Росії з її периферією.

Початок освоєння російськими людьми Сибіру припало на кінець XVI ст. не випадково. До XVI ст. особливо цінний хутро Російській державі в основному давали печорські і пермські землі, але до середини століття вони помітно «испромышилились» [5, с. 20]. У той же час попит на дорогі хутра збільшився, особливо за кордоном. Російський соболь здавна високо цінувався у багатьох європейських і азіатських країнах. З середини XVI ст. можливості вигідного продажу хутра різко зросли, так як були встановлені прямі торговельні зв'язки з Західною Європою через Біле море, а на короткий період – і через Балтійське, а включення до складу Росії всього волзького шляху (після падіння Казанського і Астраханського ханства) дало можливість вивозити російські товари безпосередньо в країни Сходу.

В таких умовах Сибір з її, здавалося, незліченними хутровими багатствами стала привертати до себе особливу увагу. «Соболині місця» [1, с. 37-38] цікавили, насамперед, людей «торгових і промислових». Але кровно зацікавленим у сибірському хутрі було і міцніюча держава. Його витрати збільшувалися разом із зростанням його мощі, але нові джерела поповнення казни відшукувались з працею. Природно-географічні умови «відвіданих» Єрмаком місць дозволяли закріпитися в Сибіру надійно – побудувати міста з постійним населенням, завести для

нього рілля і т. д. І правителі Росії, так само як і народні низи, не могли не використовувати відкриті ним після походу Єрмака можливості для просування в Зауралля. [2, с. 25]

Виділялися два шляхи колонізації: вільно-народний і урядовий. Вільно-народна колонізація проявлялася в добровільному і стихійному, тобто ніким спеціально не організованому, заселенні краю. Урядова колонізація здійснювалася також силами простого народу з тією лише різницею, що почин і керівництво в проведенні тих чи інших заходів по освоєнню нових земель належали царській адміністрації – воєвод, їх помічникам, стрілецьким і козачим начальникам та ін.

Просування на схід у 20-40-і рр. набуло настільки великий розмах, що незабаром пішла більш швидкими темпами, ніж промислове освоєння краю. Які добували соболя промисловці затримувалися на «відвіданих»[6, с. 48] землях, в той час як служиві люди просувалися все далі. Проте і дії козаків і стрільців поступово потрапляли під контроль урядової адміністрації.

Але приєднання нових територій в особливості Якутії, не давалося легко, добре укріплені якутські містечка брали в ході дво – і триденних штурмів, самі служиві люди місяцями сиділи в облозі, відбиваючи «жестокие приступы», «помирали голодною смертю», «перецынжали» [7, с. 91], і т. д. Але в кінці кінців служилим людям вдалося порозумітися з місцевою знаттю, і Якутська земля стала частиною Російської держави.

Важливим етапом російської колонізації Сибіру було досягнення служивими і промисловими людьми природних меж Азії на півночі і північному сході. Воно стало можливим завдяки розвитку полярного судноплавства.

Вихід з Льодовитого океану в Тихий з'явився вищим досягненням російських полярних мореплавців. Він мав важливі наслідки і для подальшого ходу колонізації Сибіру. Просувалися «зустрічей сонця» промислові люди, досягнувши природних меж Азії на північному сході, повернули на південь, що дозволило в найкоротші терміни освоїти багаті соболем землі на Охотському узбережжі і перейти на Камчатку. У цьому русі знову

зіграли важливу роль сибірські мореплавці, пройшовши вздовж тихоокеанського узбережжя від гирла Пенжини до Охоты.

Таким чином, у 50-х роках XVII ст. в цьому районі перетнулися два колонізаційних потоків – сухопутний південний і північний морський.

Вони, втім, не були рівноцінні. У зв'язку з «испромышлением» [2, с. 107] соболя в північних районах Сибіру активність мореплавства в арктичних водах стала швидко знижуватися, особливо з 80-х роках XVII ст. Південні шляхи отримували все більшу значимість в освоєнні Сибіру і залучали основний потік переселенців.

Подальше освоєння південних шляхів було насамперед пов'язано із закріпленням росіян в Прибайкаллі, з подальшим виходом в Забайкаллі і «Даурию» (Приамур'я). Початок приєднання цих земель було покладено будівництвом Верхоленського острога (1641 р.) і першим походом руських на Байкал, здійсненим у 1643 р.

Входження прилеглих до Байкалу земель до складу Російської держави відбулося в досить короткий термін і незабаром було закріплено спорудженням ще цілої низки опорних пунктів – Балаганського, Іркутського, Телембинського, Удінського, Селенгінського, Нерчинського та ін. острогів [5, с. 148]. У чому причина настільки швидкого приєднання цього порівняно густозаселеної краю до Росії? Справа в тому, що значна частина його корінних мешканців прагнули спертися на росіян в боротьбі з руйнівними набігами монгольських феодалів. Споруджена в районі Байкалу ланцюг фортець тривалий час і забезпечувала захист населення від ворожих вторгнень.

Подальше освоєння родючих амурських земель виявилось неможливим через посилення дій маньчжурських феодалів. Після захоплення Китаю вони вирішили розширити свої володіння на північ за рахунок Приамур'я і всього Забайкалля, висунувши претензії мало не на всю Східну Сибір. Жертвами маньчжурських вторгнень, поряд з росіянами, ставало все більше корінних жителів краю [3, с. 221].

Однак результат війни зважився не під стінами Албазину, після його героїчної оборони, і царського уряду доводилося рахуватися

з явним нерівністю сил. Становище ще більше ускладнилось, коли під впливом маньчжурської агітації деякі бурятські роди стали проявляти «шатость» [6, с. 345]. За умовами мирного договору Нерчинського 1689 р. російські, відстоявши Забайкалля, в Приамур'ї були змушені покинути частина вже освоєної території. Володіння московського государя надовго обмежилися лише верхніми притоками Амура. Ці землі увійшли до складу Нерчинського повіту.

Ми бачили, що перше сторіччя освоєння російськими людьми Сибіру стало не тільки самим яскравим, але і переломним періодом її історії. За час, відведений людському житті, величезний і багатий край докорінно змінив свій зовнішній вигляд, і характер внутрішніх процесів.

До кінця XVII ст. за Уралом проживало вже близько 200 тис. переселенців – приблизно стільки ж, скільки аборигенів [3, с. 280]. Північна частина Азії увійшла до складу більш розвиненою в політичному, соціальному, культурному і економічному відношеннях країни, об'єднаної в централізоване і могутня держава. Сибір була немов прошита рідкісною, але міцною мережею міст і острогів, стала ареною небачено жвавій для колись глухих місць торгівлі, полем активної діяльності сотень ремісників, тисяч промислових людей і десятків тисяч землеробів.

У XVII ст. народи Північної Азії вийшли з багатовікової ізоляції, прирікаючи їх на відсталість, і виявилися залучені в загальний потік світової історії. Сибір перетнули нові шляхи сполучення, зв'язали до купи розкидані на величезній відстані, раніше роз'єднані і недоступні райони. Почалася розробка майже не використовуються до XVII ст. природних ресурсів краю.

Які, однак, були наслідки розгорнулися в XVII в, подій для доль корінних сибірських народів? Тут важко давати оцінки, не виходячи за межі XVII сторіччя, так як тоді багато процеси лише зароджувалися. І ці оцінки не можуть бути однозначними, як не може бути однозначним все, що несло людям суспільство, побудоване на гнобленні людини людиною.

Режим феодалної експлуатації обрушився всією вагою на в більшості своїй погано підготовлених до нього сибірських

аборигенів. Крім податкового гніту і свавілля феодальних правителів, корінні мешканці Сибіру в XVII ст. відчували на собі вплив інших негативних факторів, більш згубні, хоча, загалом, і неминучих в тих умовах. Вони повсюдно виявлялися при зіткненні європейських народів, що жили довгий час ізольовано і сильно відставши від них в соціальному і культурному розвитку племенами: аборигени страждали від невідомих раніше хвороб, шкідливих звичок до алкоголю і тютюну, збідніння промислових угідь.

Був час, коли історики насамперед звертали увагу на ці обставини, видаючи їх ледве не за головний результат контактів російської та корінного населення Сибіру. Тепер, однак, ми знаємо, що для переважної більшості сибірських народів визначальною з'явилася інша сторона наслідків їх входження до складу Російської держави. Воно менш за все було зацікавлене у зменшенні числа платників ясаку і прагнуло по мірі сил перешкоджати цьому зменшенню. Включення Сибіру до складу великої централізованої держави означало встановлення на її території законності хоча б у самому простому вигляді, призводило до припинення внутрішніх усобиць. Вже в XVII ст. аборигени для вирішення виниклих в їх середовищі суперечок і сварок все частіше зверталися до російської адміністрації, вважаючи воєводський суд більш справедливим і неупередженим [7, с. 192]. За сприяння представників державної влади, які побоювалися ясачного недобору, зменшилися, а потім і припинилися криваві чвари між родовими і племінними групами. Стали швидко проявлятися і позитивні наслідки мирних контактів сибірських аборигенів з трудовими і в цілому не менш експлуатованими верствами російського народу.

Познайомивши переселенців з деякими видами їстівних рослин і рядом корисних у нових умовах господарських навичок, корінні жителі Сибіру сильно змінили під впливом російських і свій побут і свою трудову діяльність. У аборигенів стали складатися більш досконалі прийоми промислів, землеробства і скотарства, з їх середовища все частіше стали виходити «люди торгові і прожиткові» [2, с. 212]. Наслідком цього взаємозбагачення культур стало не тільки руйнування натуральних форм господарства і

прискорення соціально-економічного розвитку місцевих народів, але і встановлення загальних класових інтересів минулого і корінного населення. Показово і те, що незважаючи на тривали на території Північної Азії пересування і переселення народів, що супроводжувалися поглинанням одних племен іншими, незважаючи на спустошливі епідемії та феодалний гніт, зони розселення сибірських народів не мінялися століттями, а загальна чисельність корінного населення Сибіру зростала і в XVII ст. і в наступних століттях. Так, якщо до початку XVII ст. в Сибіру проживало 200-220 тис. осіб [5, с. 157], то у 20-30-х роках XX ст. місцеві народи нараховувала 800 тис. чоловік (у даний час більше мільйона) [1, с. 280]. Цей чисельний ріст був можливий лише в умовах збереження та життєздатності господарства аборигенів і рішучого переважання позитивного при їх контакти з російськими переселенцями над негативним.

Ще більш очевидними будуть прогресивні наслідки приєднання сибірських земель до Росії, якщо розглядати значення цієї події в масштабі всієї країни, невід'ємною частиною якої швидко ставала Сибір.

Однак, якщо розглядати в сукупності всі наслідки просування Росії в сибірські простори, то ми повинні будемо висунути на перший план чинники іншого роду: ті, що мали для Росії глибоко прогресивне значення. Так, в ході відбулися в кінці XVI–XVII ст. подій визначилася основна територія Російської держави, зміцнилося його міжнародне становище, зріс авторитет, посилився вплив на політичне життя не тільки в Європі, але і в Азії. За Росією були закріплені багатющі землі, які дали колосальний приплив коштів в корінні області країни, дозволивши краще оснастити, а потім і перебудувати її армію, зміцнити оборону. Російське купецтво отримало великі можливості для розширення торгівлі. Відбулося загальне збільшення продуктивності сільського господарства. Зміцнення торговельних зв'язків у цілому по країні сприяло поглибленню суспільного поділу праці, давало додатковий поштовх для зростання товарного виробництва і складання всеросійського ринку, який, у свою чергу, втягувався у ринок світовий. Росія стала володаркою незліченних і в майбутньому вкрай важливих для неї природних багатств.

ПРИСОЕДИНЕНИЕ ВОСТОЧНОЙ СИБИРИ И ДАЛЬНЕГО ВОСТОКА К РОССИИ В XVII ВЕКЕ

В статье автор рассматривает проблему присоединения Восточной Сибири и Дальнего Востока к России в XVII веке. Характеризует причины и последствия этих событий. Освещает вопросы присоединения коренных народов и их взаимоотношения с первыми поселенцами.

Ключевые слова: Восточная Сибирь, Дальний Восток, присоединение, первопроходцы, последствия, коренные народы.

Kalagin V. A.

THE ACCESSION OF EASTERN SIBERIA AND THE FAR EAST TO RUSSIA IN THE 17TH CENTURY

In the article the author considers the problem of the annexation of Eastern Siberia and the Far East to Russia in the XVII century. Characterizes the causes and consequences of these events. It highlights the issues of accession of indigenous peoples and their relationship with the first settlers.

Key words: Eastern Siberia, the Far East, accession pioneers consequences indigenous peoples.

Джерела та література

1. Андреевич В. Краткий очерк истории Забайкалья. От древнейших времен до 1762 года. – М.: Вече, 2013. – 288 с.
2. Буцинский П. Н. Заселение Сибири и быт первых ее насельников. – М.: Вече, 2012. – 320 с
3. Зуев А.С. Русские и аборигены на крайнем северо-востоке Сибири во второй половине XVII – первой четверти XVIII века / Новосибирск: Издательство НГУ, 2002. – 313 с.
4. Никитин Н. И. Землепроходец Семен Дежнев и его

- время. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1998. – 192 с.
5. Никитин Н. И. Русская колонизация с древнейших времён до начала XX века (исторический обзор) / Институт российской истории РАН. – М.: ИРИ РАН, 2010. – 224 с.
 6. Пузанов В. Д. Военные факторы русской колонизации Западной Сибири (конец XVI – XVII вв.). СПб., 2009. – 445 с
 7. Ципоруха М. И. Покорение Сибири. От Ермака до Беринга. – М.: Вече, 2013. – 368 с.

Кравченко С. С.

Науковий керівник – к.і.н., доц. А. С. Поспелов

УДК 94 (497.16) ”1801/1900”

ЧОРНОГОРСЬКА ЗБРОЯ В ХІХ СТОРІЧЧІ

Стаття присвячена опису та аналізу зброї, що використовувалася чорногорцями на протязі усього ХІХ сторіччя, яке стало найбільш яскравим та визначальним у історії цієї країни. Парадокс полягає в тому, що майже увесь арсенал чорногорських воїнів був ідентичний арсеналу їх запеклих ворогів із Османської імперії.

Ключові слова: зброя, Чорногорія, Балканський півострів, військова історія, ХІХ сторіччя.

Відвідуючи у 1974 р. Югославію, відомий радянський поет та співак Володимир Висоцький (1938 – 1980 рр.) написав вірш «Водой наполненные горсти...» [2]. Цей вірш був присвячений чорногорцям як нації, причому автор зміг з дуже чутким відчуттям передати усю насичену та криваву історію Чорногорії, уклавши її усього в 10 стовбців. Червоною лінією усього вірша проходить особлива войовничість чорногорців – що, загалом, відмічали усі мандрівники, які відвідували цю країну ще у ХІХ сторіччі [5].

Актуальність статі є суто науковою: хоч вивчення Чорногорії та її історії в останій час починає дуже активно розвиватися, проте ці

дослідження все одно зводяться до окремих подій чи історичних постатей. Більш глобальні процеси соціально-економічного розвитку та окремі деталі побуту чорногорців залишаються поза увагою дослідників, і ця робота має на меті дещо заповнити цей пробіл. Важливо розуміти, що опис і аналіз чорногорського озброєння має на меті куди більш глобальні цілі – на основі місцевого арсеналу можна зробити багато загальних висновків щодо економічного та соціального розвитку Чорногорії.

Праці етнографів, що у ХІХ сторіччі відвідали Балканський півострів та, зокрема, Чорногорію (А. Н. Попов, П. А. Ровінський, Г. Фріллей, І. Валахов та ін.), є основним історичним джерелом для даної статті, адже, описуючи побут і життя чорногорців, вони завжди акцентували увагу на їх військовій справі, на опису предметів їх ужитку і, зокрема, зброї. Також не менш важливим корпусом джерел з вивчення чорногорської зброї є археологічні знахідки, що, в основній своїй масі, знаходяться в історично-краєзнавчих музеях самої Чорногорії. До таких музеїв слід віднести Національний музей у Цетиньє [12], Історичні архіви Котору, Міський музей Будви, Музей локальної історії у Ульцині. Крім того, є ще один великий корпус джерел, що є неабияке корисним при вивченні озброєння чорногорських воїнів ХІХ сторіччя. Мова йде про графічні джерела: ілюстрації газет «Srpska Zora», «La tribuna illustrata», гравюри Теодора Валеріо [13], Теодора Мейерхофера, Ярослава Чермака, Ежена Ронжа, Джуліо Гори (1832-1884 рр.) [10], О. Матю, Квінто Чени та інших.

Як вказує у своїй праці П. А. Ровінський, «чорногорець не знімав з себе зброї ні вдень, ні вночі, ні на праці, ні на бенкеті, ні навіть в божому храмі на молитві» [7, с. 3]. Зброю за прямим призначенням у Чорногорії використовували всі, навіть жінки та діти з 10 років. Ровінський пояснює це тим фактором, що Монтенегро розташовано біля «гарячих точок», які у кінці ХІХ сторіччя могли «вибухнути» у будь-який момент, і чорногорцям було необхідно завжди бути готовими до цього [7, с. 3-4].

Увесь чорногорський арсенал можна умовно поділити на 2 групи: холодна та вогнепальна зброя. Першою зброєю, яка кидається у вічі на всіх тогочасних чорногорських гравюрах,

безсумнівно, є затканий за пояс ятаган. П. А. Ровінський, хоч і не згадує саме цю назву, а обмежується лише поняттям «ніж», вказує, що «ця зброя – найбільш незамінна, яка постійно виручала чорногорця в скрутному становищі» [7, с. 4]. У другій же половині XIX сторіччя, за словами Ровінського, ніж «хоча і можна було знайти у кожному чорногорському домі, але вже в останню війну (мається на увазі війна 1876–1878 років) він слугував для відрубання голів та носів, а не для дій в бою» [7, с. 23]. Більш того, введення нової уніформи негативно відзначилося на долі ятагану: якщо раніше чорногорці носили усю свою зброю у великому сілафі (м'якому шкіряному чемоданчику із декількох листків, які являють собою відділи для поміщення різноманітних речей; широка частина знаходиться спереду, прикриваючи частину живота, і від неї йде ремінь з пряжкою, що опоясує усе тіло [6, с. 509]), то з введенням нової уніформи сілаф був зменшений до мінімуму, і тепер в нього насилу уміщувався револьвер. Тому природно, що ножі-ятагани, які колись були символом чорногорського воїна, в кінці XIX сторіччя перетворилися на дорогий сувенір [7, с. 23].

За словами П. А. Ровінського, ятагани хоч і ціняться по якості заліза, проте відрізняються саме по оздобленню: рукоятки прикрашалися сріблом, коралами та інш. Одного разу чорногорський уряд придбавав у Австрії ножі із чорними руків'ями, але вони були із поганого заліза та їх держакі плавилися від спеки [7, с. 24]. Звичайний російський двосічний кинджал в Чорногорії називається шиш чи кама [7, с. 24]. Цікаво, що таку саму назву має такий кинджал і на Кавказі [8, с. 235], такому ж гірському регіоні.

Шабля, згідно Ровінському, мала, як правило, турецьке походження, що витікало з її назв: діміскія або демішкіня (вказує на виробництво у м. Дамаск [7, с. 16]; хоча тут може мати на увазі дамаська сталь як така). В чорногорських піснях вона згадується ще під назвами джемеркія (від слова джемер – пояс, оскільки шаблю зазвичай носили на поясі) та крива (власне, від форми лека). Згадуються і шабля каталаса, що також носилася на поясі та волочилась по кам'яній мостовій, видаючи характерний звук.

Також зустрічається шабля аламанка, що своєю назвою демонструє німецьке походження [7, с. 16] (можна висунути припущення, що до Чорногорії вона потрапила через Австрію). За спогадами австрійського підполковника Пауліча, ще у 1871 р. чорногорці «за поясом носили ніж (ятаган, а тільки інколи й шаблю)» [1, с. 156]. Це свідчить про те, що шабля була значно менш популярною, аніж ятаган.

Взагалі, раніше у Чорногорії шабля цінувалася лише за свою функціональність і коштовність, але з першою військовою реформою 1853 р. та введенням офіцерських чинів у сучасному розумінні, шабля набуває і ієрархічне значення. У відповідність з реформою, починаючи з 1866 р. Чорногорія почала закупляти у Австрії офіцерські шаблі – як правило, зразка 1837, 1854 та 1861 рр. Перші австрійські шаблі були вручені чорногорським офіцерам в травні 1867 р. [1, с. 156]. В 1880-х роках Чорногорія починає отримувати офіцерські шаблі безпосередньо з Росії [7, с. 24]. Наприклад, були закуплені драгунські шаблі зразка 1841 р., піхотні офіцерські шаблі зразка 1855-65 рр., драгунські солдатські шашки зразка 1881 р. [1, с. 164-171], та інші.

Що ж до вогнепальної зброї, яка, беззаперечно, була поширена значно ширше, то тут слід виділити два основні різновиди: велика пушка та мала. Першим терміном чорногорці називали рушниці та гвинтівки, другим – пістолети та револьвери (останні ще мали народну назву лівор) [7, с. 25]. Яскравим представником т.зв. «великої пушки» був джефердар – турецький крем'яний мікелетний мушкет XVIII – XIX ст. з багатоприкрашеним стволом та прикладом. Як правило, ствол прикрашався сріблом, а приклад – перламутром і дорогоцінним камінням та сріблом [14, с. 600]. Існував ще цілий ряд різноманітних назв для мушкетів в залежності від форми приклада чи оздоблення ствола, проте всі вони все одно є звичайними крем'яними гладкоствольними мушкетами. Десять середина XIX сторіччя до Чорногорії стали потрапляти нарізні рушниці з Австрії, як правило, мисливські карабіни та мушкети, зустрічались навіть двохствольні, які чорногорці називало самопрес [7, с. 25]. Зустрічались також албанські мушкети «щурячий хвіст», названі так через специфічну форму прикладу.

Тетяна Йовік у своїй монографії, що була опублікована одразу після отримання Чорногорією незалежності у 2006 році, пише, що у першій половині XIX на території її Батьківщини існували лише два види «великих пушек»: вже згаданий джефердар та так звана арнаутка [11, с. 17] (тобто, албанський мушкет).

Рушницю носили завжди через ліве плече, і лише у 1870-х рр. змінили його на праве. Для того, щоб зброя на натирала одяг і тіло, чорногорці носили на лівому плечі спеціальну накладку із шматку шкіри – парталь [7, с. 24]. Про використання мушкетів чорногорцями згадує і Висоцький: «Пока курок в ружье не стерся, стреляли с седел и с колен» [2]. Цей рядок яскраво і влучно демонструє справжнє положення речей в арсеналі рядового чорногорця – найчастіше рушниця передавалась від батька до сина і була свого роду сімейною реліквією, і використовувалась буквально до того моменту, поки ще могла стріляти.

У 1868 році князь Микола I Петрович (1841-1921 рр.) під час відвідування Російської імперії мав на меті, окрім політичних та економічних цілей, також вирішення питання переозброєння свого війська. Вибір був широкий – проводили порівняльні випробування гвинтівок системи Альбіні, Терсена, лейтенанта Баранова і Крнка. Обрано було останню гвинтівку, головним чином через її простоту та дешевизну, а також через певний вплив австрійських чиновників. Цікаво те, що Чорногорія офіційно прийняла на озброєння гвинтівку Крнка на місяць раніше, ніж Російська імперія, де відповідний маніфест був опублікований лише 19 березня 1869 р. [3] Пізніше на озброєння чорногорської армії були взяті і російська гвинтівка Бердана зразка 1870 р., і австрійська гвинтівка Верндля зразка 1873 р., і навіть грецька гвинтівка Гра зразка 1874 р. В 1898 р. Чорногорія придбала у Росії 20 тисяч гвинтівок Мосіна-Нагана зразка 1891 р., та ще стільки ж у 1905 році [9, с. 24].

Серед пістолетів найбільш розповсюдженим була так звана леденця, що була названа так через срібну оправу, яка виливалась повністю у формі, а не робилась шляхом інкрустації. Таке лите срібло і називали ледом [7, с. 25]. У другій половні XIX сторіччя ледениці були замінені австрійськими револьверами Гассер, проте

звичайні крем'яні пістолети ще можна було знайти в домівках простих чорногорців, що зберігали цю зброю в пам'ять про героїчне минуле їх предків. Дехто продовжував носив таку зброю за поясом як нагородну, а дехто тримав на чорний день [7, с. 25] – і не для того, щоб захиститися від грабіжників чи ворогів, як може здатися на перший погляд, а куди з більш меркантильних поривів – щоб продати екзотичну леденцю туристам-мандрівникам з Європи. Револьвери ж Гассер, що насправді використалися в бойових діях аж до кінця Першої світової війни (1914-1918 рр.), мали навіть окрему «чорногорську модель» із спеціальною конструкцією, яка дозволяла носити револьвери за поясом, як і було прийнято у Чорногорії. Існує версія, що князь Микола I Петрович начебто зобов'язав усе чоловіче населення носити саме цю марку револьверів і сам усіляко підтримував їх виробництво, за що ця модель і отримала назву «Монтенегро» (від італійської назви Чорногорії) [4]. Із часом ця модель револьвера стала сама собою витіснитися більш сучасним та технологічним револьвером Нагана, що на території Радянського Союзу активно використався ще навіть у кінці ХХ сторіччя.

Взагалі, зброя на початку ХІХ сторіччя була доволі дорогою: за одного кращого вола ледве можна було купити середню по якості рушницю без прикрас. Згаданий джефердар коштував як 4-5 волів, в той час як пістолети, як це не парадоксально, коштували ще більше – ціна досягала 50 талерів. Не дивно, що таку дорогу зброю з розкішними прикрасами могли собі дозволити лише ватажки та заможні чорногорці, хоча в той час і не було великих багатіїв чи абсолютних жебраків. Також не треба забувати, що любий вояк міг безкоштовно здобути добру рушницю – зняти її з тіла вбитого ворога [7, с. 25]. Наприкінці ХІХ сторіччя Чорногорія вже переходить до політики централізованої закупівлі зброї у великих країн, що вважалися ворогами Османської імперії і були зацікавлені у ослабленні останньої, тому ці країни (перш за все, Росія та Австрія) з радістю йшли на зустріч чорногорцям, знижуючи ціну на гвинтівки чи допомагаючи інструкторами або військовими радниками.

Зустрічались випадки і бойового застосування предметів, які на перший погляд ніяк зброєю вважатися не можуть. Наприклад, П. А. Ровінський описує, як опанок (тобто взуття) послужив горцю справжньою зброєю: «один чорногорець, схоплений спузкими турками, коли його вели на міст, для того, щоби там відрубати йому голову, опанком вбив одного насмерть, другого збив з ніг та втік» [6, с. 508].

Головним підсумком усього вищезазначеного є теза про те, що на прикладі озброєння чорногорського воїна ми можемо простежити розвиток та зовнішньополітичні зв'язки усієї Чорногорії. Так, першу половину XIX чорногорець пройшов, як правило, з турецькою зброєю, і саме з Османською імперією Чорногорія тоді постійно контактувала (нехай і ці контакти мали, зазвичай, збройний характер). З другої половини (особливо в кінці) XIX сторіччя в арсеналі горців з'являється європейська зброя – зокрема, австрійська і російська, і одночасно з цим Чорногорія активує свої контакти саме с Австро-Угорщиною та Російською імперією.

Крім того, зброя у такому мілітаризованому суспільстві була вираженням статусу його носія, і по загальному опису можна зрозуміти і соціальний склад Чорногорії в XIX сторіччі, який, як не дивно, був досить рівномірним, порівняно з іншими тогочасними країнами. Офіцер і рядовий воїн були озброєні майже однаково, і ніяких суттєвих відмінностей в зброї (а, отже, і у соціальному статусі) у них не було. Той факт, що наприкінці XIX сторіччя зброя для чорногорського війська починає закуповуватися централізовано, каже про завершення процесу побудови державного апарату з відповідними міністерствами та їх організацією.

Кравченко С. С.

ЧЕРНОГОРСКОЕ ОРУЖИЕ В XIX ВЕКЕ

Статья посвящена описанию и анализу оружия, использовалась черногорцами в течение всего XIX века, которое стало самым

ярким и определяющим в истории этой страны. Парадокс заключается в том, что почти весь арсенал черногорских воинов был идентичен арсенала их заклятых врагов из Османской империи.

Ключевые слова: оружие, Черногория, Балканский полуостров, военная история, XIX столетие.

Kravchenko S. S.

MONTENEGRIN WEAPONS IN XIX CENTURY

The article describes and analysis the weapons used by Montenegrins during the XIX century, which was the most striking and decisive in the history of this country. The paradox is that almost all arsenals of Montenegrin soldiers were identical to their bitter enemies of the Ottoman Empire.

Key words: weapons, Montenegro, the Balkan Peninsula, military history, XIX century.

Джерела та література

1. Богданович Б. – Холодное оружие Сербии, Черногории, Югославии/Бранко Богданович. – М.: Русские витязи, 2010. – 328 с.
2. В. Высоцкий «Водой наполненные горсти...» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://otblesk.com/vysotsky/-vodoj.htm> (01.04.2017)
3. Принятие на вооружение винтовок системы Крнка на Балканах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://strike-bol.ru/publ/prinyatie-na-vooruzhenie-vintovok-sistemy-krnka-na-balkanah/> (01.04.17)
4. Револьвер Gasser M1870/74 Montenegrin [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://weaponland.ru/load/revolver_gasser_m1870_74_montenegrin/108-1-0-498 (01.04.17)
5. Ровинский П. – Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ.

- Томъ I. – СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1888 г. – 881 с.
6. Ровинский П. А. – Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ. Томъ II, Часть I. – СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1897 г. – 778 с.
 7. Ровинский П. А. – Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ. Томъ II, Часть II. – СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1901 г. – 646 с.
 8. Стоун Д. К. – Большая энциклопедия оружия и доспехов/ Джордж Камерон Стоун, пер. с англ. Л. И. Здановича. – М: АСТ: Астрель, 2010. — 768 с.
 9. Jowett P. – Armies of the Balkan Wars 1912-1913. – Oxford: Osprey Publishing, 2016. – 48 p.
 10. Julio Gora [Electronic resource] – Mode of access: <https://rkd.nl/en/explore/artists/> (01.04.2017).
 11. Jović T., Jovićević M. – Crnogorska vojska: organizacija i uniforme: 1830 do 1914/Tatjana Jović, Milan Jovićević. – Cetinje: Narodni muzei Crna Gore, 2006. – 184 str.
 12. Narodni muzej Crne Gore [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.mnmuseum.org> (01.04.2017).
 13. Theodor Valerio [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.philographikon.com/prints-croatia.html> (01.04.2017).
 14. Vojna enciklopedija – Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1971. — 800 p.

Панін М. О.

Науковий керівник – д.і.н., проф. І. С. Гребцова

УДК 930.2:801.7”11/17”

ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ НОЄВОГО ВОРОНА У СЕРЕДНЬОВІЧНИХ РОСІЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ

Дана стаття розглядає образ ворона, уявлення про якого змінювалися протягом всієї історії письмового побутування

легенди про Всесвітній потоп. Автор намагається простежити еволюцію образу і інтерпретувати його зміни на предмет подальшого використання в дослідженнях.

Ключові слова: *Всесвітній потоп, образ ворона, російське середньовіччя.*

Уявлення про Всесвітній потоп – багате поле для досліджень, не дивлячись на популярність сюжету, – в історіографії це надзвичайно слабо опрацьована тема.

Так, дуже багато різних історичних джерел, такі як хроніки, хронографи, літописи або мініатюри до них, містять відмінну і в якійсь мірі навіть унікальну інформацію щодо легенди. Безумовно, перескладання по суті однієї і тієї ж легенди могли і відрізнялися одна від одної. Це можна пояснити складністю формування єдиного Біблійного канону, змішуванням з народними апокрифічними уявленнями і банальними труднощами перекладу.

Метою даної статті є спроба простежити і інтерпретувати зміни уявлень образу ворона, починаючи з стародавньої Месопотамії, фокусуючи особливу увагу на російських джерелах XII-XVII ст.

За основу взято канонічний текст Острозької біблії – другої за хронологією після Геннадієвської (1499 р.) слов'янської повної біблії, надрукованої в Острозі Іваном Федоровим 1581 р.

Для початку нагадаємо сам сюжет Біблійного потопу: Бог карає людство за гріхи, збирається його знищити потопом, але вирішує зберегти сім'ю одного праведника – Ноя і велить йому будувати ковчег, завдяки якому він зможе врятуватися зі своєю сім'єю і тваринами; води потопу наповнюють землю; з-за непростой конструкції корабля, Ною не видно землі, – цим зумовлена поява епізоду з птахами-розвідниками. На ковчезі є всього одне вікно, через яке птиці і будуть випускатися: «І сталося, по 40 днях відкрив Ной віконце корабля, яке зробив, і послав ворону, щоб побачити чи відступила вода з лиця землі, і полетівши, не повернулася, доки не висохла вода з землі» [7, с. 34]. На цьому епізод з вороном в Біблії закінчується (!). Ной починає випускати голуба кожні сім днів, який в перший раз повернувся, не знайшовши суші, вдруге прилетів до ковчегу з масляною гілочкою, що говорило

про підсихання землі, – і в третій раз голуб не повернувся. Ковчег відкривається, люди і тварини виходять на оновлену землю, Ной, на знак вдячності Богу, приносить жертву, відбувається заповіт з Богом.

Отже, щоб спробувати максимально об'єктивно інтерпретувати образ ворона в російських джерелах, необхідно пройти весь шлях поширення легенди і коротко дати характеристику ворона в кожній з буферних культур.

Слідом за Дж. Дж. Фрезером – англійським релігієзнавцем, етнологом і фольклористом, визнаємо, що опис Всесвітнього потопу в Біблії сходиться до давньошумерської легенди, а саме до «Епосу про Гільгамеша» [9, с. 78-79], в якому ми знаходимо такі свідчення по досліджуваному сюжету: «Вынес голубя и отпустил я; отправившись, голубь назад вернулся: места не нашёл, прилетел обратно. Вынес ласточку и отпустил я; Отправившись, ласточка назад вернулась: места не нашла, прилетела обратно. Вынес ворона и отпустил я; ворон же, отправившись спад воды увидел, не вернулся; каркает, ест и гадит» [1, с. 76-77].

І. Дьяконов в своїх коментарях до «Епоса ...» пише, що переклади дієслів в останньому реченні про ворона не зовсім ясні. Так, він наводить ще кілька варіантів: «ест», «каркает», «кружит», «хлопает крыльями», «роется в грязи», – бачиться, що тільки останній має явне негативне забарвлення, і навіть з ним – ворон, - останній випущений з птахів, – своїм відлітом повідомляє благу звістку Утнапіштіму, прообразу Ноя [1, с. 201].

В юдейській апокрифічній традиції, яка йшла паралельно і дещо пізніше формування Старого Завіту, до образу ворона починають липнути вагомі ярлики, що пояснюють «нечистість» птиці. Так, в потопних сюжетах крім безповоротного відльоту, ворон починає кидатися на трупи людей, що спливли, це дуже яскраво відобразиться в російських викладах, а в подальшому еволюціонує до своєї власної інтерпретації, про що буде йти мова далі.

З цього можна спробувати вивести досить сміливу гіпотезу боротьби монотеїзму з політеїзмом через образ ворона, священного язичницького символу як мінімум у шумерів. Здається, що давньоримський історик К. Тацит частково викривав

це: «Моисей, желая увековечить себя в памяти иудеев, дал им новую религию, враждебную всем тем, что исповедуют остальные смертные. Иудеи считают богопротивным все, что мы признаем священным, и, наоборот, все, что у нас запрещено как преступное и безнравственное, у них разрешается» [5]. Чи можна провести аналогію між римськими та шумерськими язичниками? Здається, що цілком можливо. З цього і виходить негативне забарвлення ворона, що символізує падальництво і нечистоту політеїзму.

Відносно ж християнства, то воно не розділяє тварин на «чистих» і «нечистих», на відміну від юдаїзму. Труїзмом є і те, що офіційно на Русі християнство було прийнято через прямий вплив з боку Візантійської імперії ще в X столітті. І якщо продовжувати наближатися до умовленої теми, то виникає питання: «До чого взагалі необхідно було очорнити і без того чорного ворона слов'янам?»

Ймовірно, християни просто неусвідомлено перекладати матеріал, не маючи за образом ворона будь-якої особливої семантичної прив'язки. До того ж в літописах і хроніках дається вільний переказ біблійних сюжетів, чим і зумовлені різні сплетіння апокрифічних уявлень в розповідь автора, які отримувалися з широко розвиненої фольклорної традиції.

Часто в розглянутих нами джерелах, де міститься сюжет про потоп, повністю відсутні епізоди з птахами-розвідниками, серед них: «Повесть временных лет» (XII ст.), «Русский хронограф» (1512 р.) «Густынская летопись» (XVII ст.) і декілька візантійських перекладних хроніки.

У свою чергу, цей епізод зберігся в: «Толковой Палее» (XIV – XV ст.) [2, с. 145-148], «Летописце Еллинском и Римском» (XV ст.) [6, с. 5-6], «Креховской Палее» (XV-XVI) [8, с. 65-67], «Лицевом летописном своде» Івана Грозного (XVI ст.) [10, с. 32], «Слове святого отца Мефодия Патарского» (XVI-XVII ст.) [4, с. 400-403].

Нагадаємо, що наш епізод полягає в безповоротному відльоті ворона з ковчега, падальництвом і прокляттям його Ноем, ще в деяких версіях, благословенням голуба за те, що той приносить благу звістку. У цьому епізоді різноманітність не дуже багате, тому будемо обговорювати і пояснювати лише унікальні дані.

По-перше, необхідно познайомитися з зображальним джерелом цього сюжету – однією з мініатюр «Лицевого летописного свода», що ілюструє історію Всесвітнього потопу. У даній мініатюрі канонічний текст істотно доповнено апокрифом з нашим вороном, що накидається на свою потопаючу/ потонулу жертву, всупереч словам тексту [додаток № 1, с. 32]. Що говорить про жвавність уявлень і знайомстві ілюстратора з нашим сюжетом.

Далі, розслідуючи епізод в «Толковой» і «Креховской» Палеях, було виявлено, що з апокрифічних юдейських уявлень вони стали перетворюватися в уявлення росіян на юдеїв. Перші стали її інтерпретувати так: Ной виступає в ролі Господа, «жидове» – в образі ворона. Як Ной зберіг від води ворона, так Бог зберіг юдеїв від фараона. Як Ной годував ворона в ковчезі, так Бог годував манною, ходячих по пустелі. Як ворон відвернувся від Ноя, так і юдеї відкинули Сина Божого перед Пілатом. Як ворон викльовує очі потопаючих, так і юдеї били пророків. Як чорен ворон, так і юдеї, уподібнившись до демона, почорніли. Як ворон був проклятий Ноєм, так і кров Сина Божого лежить на юдеях [2];[8].

Подібні полемічні нотки виступають звідусіль протягом усієї «Толковой Палеи». В. Мільков і С. Полянський вважають, що, швидше за все, юдаїзм становив особливу небезпеку протягом XIII–XV ст. для упорядника, який націлювався на безкомпромісну війну з ним. [2, с. 620-621].

Нам же більш вірогідним здається, що така антиюдейська позиція викликана рухом «жидовствующих» [3, с. 377-383], елементом боротьби і пропаганди проти якої був обраний сюжет з Всесвітнім потопом, і нашим вороном зокрема.

Таким чином, такий динамічний і цікавий епізод з вороном в контексті легенди про Всесвітній потоп не міг залишатися без змін, це очевидно. Так, він існує вже не одну тисячу років і зазнавав різного роду еволюції. Спочатку ворон був священним шумерським символом, потім став «нечистою» твариною у юдеїв, до якої для більшого бруду були приписані неканонічні доповнення, звані апокрифами. У цьому нововведенні ворон стає труподом і зрадницькою птахою по відношенню до Ноя, і всіх мешканців ковчеза. Далі, з поширенням християнства, Русь

набуває писемність. Тепер вітчизняні літописці плавно переймають традицію ведення цих же біблійних сюжетів від візантійців. Після розслідування шляху і локальних інтерпретацій, ми спробували також дати інтерпретації Ноевому ворону в російських джерелах, який, безсумнівно, грає хоч і коротку, але значну роль. Ми вказали цілий ряд джерел, в яких відсутні згадки про птахів в контексті потопу, це по-перше; по-друге, показали, що у християн повністю відсутнє юдейське уявлення про поділ тварин на «чистих» і «нечистих»; по-третє, виділили два російських джерела, які використовують сюжет з вороном в своїх цілях, наповнюючи його своїм смисловим навантаженням в полемічних диспутах з юдаїзмом, що є, втім-то, - унікальним синкретизмом для потопного сюжету.

Потенційним продовженням наукової роботи може бути розширення теми і кола досліджуваних джерел: можна простежити цей же епізод з Візантійською і Західноєвропейською традицією опису.

Панин М. О.

ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОБРАЗА НОЕВОГО ВОРОНА В СРЕДНЕВЕКОВЫХ РУССКИХ ИСТОЧНИКАХ

Данная статья рассматривает образ ворона, представления о котором менялись на протяжении всей истории письменного бытования легенды о Всемирном потопе. Автор пытается проследить эволюцию образа и интерпретировать его изменения на предмет дальнейшего использования в исследованиях.

Ключевые слова: *Всемирный потоп, образ ворона, русское средневековье.*

Panin M. O.

INTERPRETATIONS OF THE IMAGE OF NOAH'S RAVEN IN MEDIEVAL RUSSIAN SOURCES

This article examines the image of the crow, the ideas of which have changed throughout the history of the written existence of the legend

of the Flood. The author tries to trace the evolution of the image and interpret its changes for further use in research.

Key words: *legend of Flood, image of the crow, Russian Middle Ages.*

Джерела та література

1. Дьяконов И. М. / Перевод с аккадского – Эпос о Гильгамеше («О все видавшем») – М.-Л.: Издательство Академии наук СССР, 1961. – 221 с. – (Литературные памятники). – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004969646#?page=78> (04.04.2017)
2. Кожин В.В. Книга бытия небеси и земли // Палея Толковая. М.: Согласие, 2002. С. 648 – Режим доступа: http://txt.drevle.com/lib/palea_tolkovaya-2002-pdf.html (26.03.2017)
3. Лихачев Д. С. Движение «жидовствующих» 70-90-х годов XV в. // История русской литературы: В 10 т. – М., Л.: АН СССР, 1945. – Т. II. Ч. 1. Литература 1220-х - 1580-х гг. - С. 377-383. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/irl/il0/il2/il2-3772.htm?cmd=2#Заголовок> (04.04.2017)
4. Смольникова Л. Н. – Перевод текста приводится по рукописи РГАДА, № 341(721) из сборника XVI-XVII вв. Л. 393-426. – Режим доступа: <http://www.staropomog.ru/posl.vrem%285%29/patarskij.html> (04.04.2017)
5. Тацит. Сочинения в двух томах. Том II. «История». – V книга, гл. 4 – Науч.-изд. центр «Ладомир», М., 1993. – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1343793434> (05.04.2017)
6. Творогов О. В. Летописец Еллинский и Римский. Т. 1. Текст (СПБ., 1999) – Режим доступа: <http://book4load.org/item/tvorogov-o-v-letopisets-ellinskiy-i-rimskiy-t-1-tekst-29564.html> (26.03.2017)
7. Туркуняк Р. Переиздание Острожской библии, вместе с параллельным переводом на украинский язык. – Львов: 2006 г. – 1957с. – Режим доступа: <http://www.vechnoe.info/>

- bible/ostrog-bible-ukranian/view (05.04.2017)
8. Франко І. Я. Апокрифи і легенди з українських рукописів / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. І: Апокрифи старозавітні: Репринт видання 1896 року / Передмова Ярослави Мельник; Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут франкознавства. – Львів, 2006. – 512 с.
 9. Фрээр Дж. Дж. Фольклор в Ветхом Завете. – М.: Политиздат, 1989. – (Библиотека атеистической литературы) – С. 67-170.
 10. Додаток №1 – [електронний ресурс] – Мініатюра из Лицевого летописного свода XVI в. – стр. 32 – Режим доступу: <http://www.akteon-elib.ru/LITsIeVOI-LIeTOPISNYI-SVOD-Bibleiskaya-istoriya-Kniga-1/#32> (05.04.2017).

Самофатов М. І.

Науковий керівник – д.і.н., проф О. Б. Дьомін

УДК 94(728.7)

ДІЯЛЬНІСТЬ ШКОЛИ АМЕРИК В 1961-1991 РОКАХ

У статті розглядається діяльність найбільшого військово-тренувального центру в Латинській Америці - Школи Америк, який відомий чималою кількістю диктаторів та військових злочинців серед своїх випускників. Школа Америк є головним символом політики США щодо латиноамериканських країн. Сформовані висновки щодо ролі Школи Америк в політичному житті регіону.

Ключові слова: Школа Америк, Латинська Америка, Зона Панамського каналу, диктатура, військові злочини, боротьба з комунізмом.

Школа Америк – найбільший тренувальний військовий центр США в Латинській Америці, який був створений у 1946 році і відомий великою кількістю випускників, що обіймали

керівні посади у військових структурах практично кожної латиноамериканської країни, а також вихованням чималої кількості диктаторів. Даний заклад розташовувався в Зоні Панамського каналу у форті Амадор, з 1949 року по 1984 рік – у форті Гулік, а з 1984 року і до сьогодні (з 2000 року заклад перейменований на Інститут національної безпеки в Західній півкулі) – у форті Беннінг, штат Джорджія, США [7, р.82].

Школа Америк розглядається як головний символ політики Сполучених Штатів в Латинській Америці [1, р. 12]. Починаючи з моменту заснування Школи навколо неї існує дискусія, яку можна висловити таким питанням: які наслідки має втручання військових у політичне життя країни і чи не порушуються при цьому права людини. Існує дві протилежні точки зору на цю проблему. Представники першої точки зору вважають, що діяльність Школи Америк сприяла демократизації і покращенню рівня життя в Латинській Америці, а також захисту національних інтересів США в регіоні. Їх оппоненти стверджують, що наслідками створення цього центру було збільшення озброєних конфліктів в Америці, масові військові злочини проти громадянського населення і погіршення міжнародного іміджу Сполучених Штатів. Дискусія актуальна і до сьогодні: на останніх виборах президента США в 2016 році однією з передвиборчих обіцянок кандидата Хіларі Клінтон було закриття Інституту національної безпеки в Західній півкулі [5].

Школа Америк вивчалась практично лише америнськими дослідниками через обмежений доступ до більшості необхідних джерел. Дана тема досліджувалась такими науковцями, як Н. Хідальго, В. Ормсбі, Д. Фішель, К. Фішель, Д. Піон-Берлін, К. Арсено, К. Фокс, Г. Уікс.

Історію Школи Америк можна розподілити на три етапи за головними завданнями, які стояли перед нею в цей час:

1. 1946-1961 рр. – навчання виключно військовій справі, забезпечення кваліфікованими кадрами США та країни Латинської Америки, утвердження континентальної системи безпеки.

2. 1961-1991 рр. – запобігання та викорінення комуністичної загрози в Америці, політична стабільність в регіоні, перехід до навчання взаємодії військових із громадянським населенням.

3. 1991 – сьогодні – запобігання та викорінення терористичної загрози, політична стабільність в регіоні.

Як можна побачити, 1961 рік знаменував собою різкий поворот в ролі Школи Америк [1, р.16]. З цього часу випускники Школи навчалися не лише тому, як воювати проти армії супротивника, відтепер потенційним ворогом чи союзником виступали мирні жителі.

Причиною таких різких змін стала революція на Кубі. Адміністрація президента США Джона Кеннеді побоювалася поширення впливу Куби в регіоні і повторення “кубинського сценарію” [7, р. 36].

Що саме змінилося в навчальному плані Школи Америк? До цього часу, Школа розподілялася на три департаменти: зв’язківців, інженерів, зброї і тактики [1, р. 25]. Департамент зброї і тактики мав курси піхоти, кавалерії та виживання в джунглях. Школа Америк не проводила повноцінного кількарічного навчання, а містила короткі курси тривалістю від 2 тижнів до півроку, на які латиноамериканські країни відправляли своїх найкращих військових [1, р. 14].

У 1961 році Школа Америк була реорганізована і поділилася на 2 департаменти: технічний департамент і департамент внутрішньої безпеки. Саме у останньому департаменті з’явилися нові курси: курси вищого командування, курс контррозвідки, курс військової поліції, курс розвідки. У подальшому виникало чимало суміжних курсів, які в цілому відповідали загальній проблемі: боротьбі проти комуністичної загрози. Увага до цієї проблеми була настільки високою, що у 1962 році Школу Америк відвідав Генеральний прокурор США і брат президента Джона Кеннеді Роберт Кеннеді [7, р. 39].

Посібники, за якими навчалися курсанти Школи Америк були засекречені (більшість із них засекречені і сьогодні), однак у 1997 році деякі матеріали були розсекречені у зв’язку зі скандалом, пов’язаним із розслідуванням журналістів газети The Baltimore Sun масових порушень прав людини у Гондурасі, до яких було причетно чимало випускників Школи Америк [3]. У відкритий доступ був викладений підручник з “експлуатації людських

ресурсів” 1983 року, а трохи згодом – 7 посібників 1963 року, так звані “документи KUBARK” (KUBARK – зашифрована аббревіатура СІА, тобто ЦРУ). Підручник 1983 року в значній мірі ґрунтується на документах 1963 року. Ці розсекречені документи свідчать про те, що курсантів Школи Америк навчали систематично порушувати права людини та вдаватися до насилля.

За цими підручниками навчались студенти таких курсів, як розвідка, контррозвідка, психологічні операції, контрспротив, контрповстання, курс вищого командування та деякі інші.

Наведемо деякі приклади заклику до порушення прав людини у підручнику 1983 року, в якому цілий розділ присвячений технікам примусу [3, L-10]:

- “Виправдання для використання технік примусу”. В оригіналі сказано, що ці техніки мають бути залишені для тих персон, хто навчений або самостійно розвив навички чинити спротив непримусовим технікам.

- “Незважаючи на те, що умови, ідентичні повній ізоляції органів почуттів не дублювалися у наукових дослідженнях, проводилися численні експерименти над людьми, розміщеними у деривативних камерах... Чим більше дотримана ізоляція, тим швидше і глибше вона буде впливати на людину.”

- “Інтенсивна біль може примусити людину робити фальшиві зізнання, для уникнення додаткових покарань”.

Як же навчання в Школі Америк впливало на подальшу діяльність її випускників? Це дуже суперечливе питання, оскільки неможливо точно встановити, наскільки характер і моральні установки курсантів були під впливом їх інструкторів. Однак очевидно, що деяка доля відповідальності лежить на Школі Америк, через надмірно високу концентрацію диктаторів та військових злочинців серед її випускників [1, р. 19].

Критики Школи Америк іноді перебільшують роль цього центру у вихованні деяких з одіозних військових, оскільки можуть нехтувати тривалістю та направленістю навчання. Зокрема, Уго Бансер – болівійський диктатор, а згодом і президент – навчався в Школі Америк лише 2 тижні на курсі полагодження моторів, що

аж ніяк не дає підстави запідозрити сильний ідеологічний вплив Школи [2, р. 14].

Однак перелік людей, які вчилися боротьбі проти громадянського населення і згодом приміняли ці знання на практиці, досить вражаючий [4]. Диктатори – Мануель Норьєга (Панама), Гільєрмо Родрігез (Еквадор), Хорхе Рафаель Відела (Аргентина), Леопольдо Гальтьєрі (Аргентина), Роберто Едуардо Віола (Аргентина). Всього лише кілька діб протримались лідери перевороту 2002 року проти Уго Чавеса, президента Венесуели – генерали Ефрейн Васкес і Рамірес Поведа. Зі Школою Америки пов'язані такі військові злочинці, як Мігель Краснов-Марченко (Михайло Краснов), Пабло Бельмар і Арнандо Ларіос – агенти таємної поліції диктатора Чилі Аугусто Піночета; учасники нелегальних військових формувань в Колумбії – Урбіна Санчес, Алехандро Альварес, Гузман Родрігес, Андрадо Ортіс та інші; Педро Ріментель Ріос – військовий із Гватемали, відповідальний за різню в Дос Еррес, в якій загинуло понад 200 мирних жителів; Роберто Д'Обюїссон – ультраправий військовий із Сальвадору, засновник сумнозвісних “ескадронів смерті”; Владіміро Ленін Монтесінос Торрес – екс-голова розвідки Перу, який причетний до інциденту в Ла Кануті. І цей перелік можна продовжувати дуже довго.

Таким чином, загальною ціллю Школи Америк в 1961-1991 роках було досягнення політичної стабільності та недопущення розповсюдження комуністичної ідеології на території Латинської Америки. Однак насправді дії випускників Школи вели до відсутності політичної стабільності, а також до масових порушень прав людини і зростанню антиамериканських поглядів в усьому регіоні.

Самофатов М. И.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШКОЛЫ АМЕРИК В 1961-1991 ГОДАХ

В статье рассматривается деятельность самого крупного военно-тренировочного центра в Латинской Америке – Школе

Америк, который известный огромным количеством диктаторов и военных преступников среди своих выпускников. Школа Америк является главным символом политики США касательно латиноамериканских стран. Сформированы выводы о роли Школы Америк в политической жизни региона.

Ключевые слова: *Школа Америк, Латинская Америка, Зона Панамского канала, диктатура, военные преступления, борьба с коммунизмом.*

Samofatov M. I.

THE ACTIVITIES SCHOOL OF THE AMERICAS IN 1961-1991

In the article is regarding activity of the biggest military training center in Latin America - School of Americas, which is well-known for big number of dictators and military criminals among its graduates. School of Americas is the main symbol of USA politics concerning Latin American countries. Formed conclusions about role of the School of the Americas in political life of region.

Key words: *School of the Americas, Latin America, Panama Canal Zone, dictatorship, military crimes, fighting with communism.*

Джерела та література

1. Fighting the Enemy Within Terrorism [Електроний ресурс] / Gregory Weeks // Human Rights Review. – № 5(1). – 2003. – p. 12-27. – Режим доступу – https://clas-pages.uncc.edu/gregory-weeks/wp-content/uploads/sites/43/2012/04/WeeksG_2003HRRarticle.pdf
2. Fishel J. T., Fishel K. L. The Impact of the US Army School of the Americas on Host Nation Militaries: An Effective Instrument of Policy or Merely a Scapegoat? [Електроний ресурс] / John T. Fishel, Kimbra L. Fishel // Low Intensity Conflict and Law Enforcement. – 1998. – V. 7. – p. 47-70. – Режим доступу – <http://lasa.international.pitt.edu/LASA97/fishel.pdf>.

3. Human Resource Exploitation Training Manual, CIA [Електроний ресурс] // The National Security Archive. – 1983. – 124 p. – Режим доступу: <http://www.nsarchive.gwu.edu/NSAEBBB/NSAEBB122>.
4. Most Notorious SOA graduates [Електроний ресурс] // SOA Watch. – 2012. – Режим доступу: <http://www.soaw.org/about-the-soawhinsec/soawhinsec-grads/notorious-grads>.
5. School of the Americas/WHINSEC Closure Included in Democratic Party Platform [Електроний ресурс] / Brett Wilkins // Daily KOS – 15 July 2016. – Режим доступу: <http://www.dailykos.com/story/1016/7/14/1548258/School-of-the-Americas-WHINSEC-Closure-Included-in-Democratic-Party-Platform>.
6. The US Army School of the Americas and US National Interests in the 20th Century: diss. [Електроний ресурс] / Fox Jr C. T. – 2001. – Режим доступу: <https://theses.lib.vt.edu/theses/available/etd-05022001-153035/unrestricted/FoxThesis.pdf>
7. US Army School of the Americas (USARSA) Profile of a Training Institution [Електроний ресурс] / Ormsbee Jr W. H. // DISAM Journal. – 1984. – V. 7. – P. 1984-85. – Режим доступу: <http://www.disam.dsca.mil/pubs/INDEXES/Vol%207-2/Ormsbee.pdf>.

Таранатіна Г. Д.

Науковий керівник – к.і.н., доц. С. В. Мілевич

УДК 94(470+571):323.31 «1600/1618»

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА СМУТНОГО ЧАСУ В РОСІЇ НА ПОЧАТКУ XVII ст.

У статті зосереджується увага на кризі російської державності на початку XVII ст., яка відома в історії як смутний час. В роботі розглянуті такі питання: роль зовнішньополітичного фактору у розвитку смуту, причини і

передумови вторгнення поляків, що достатньо вплинуло на хід війни. Зокрема, проаналізований вплив падіння законної династії на зовнішньополітичні відносини між Московською державою та її стратегічними опонентами. Особливе місце в ситуації займає політичне самозванство, яке суттєво впливало на подальшу долю Російської держави у першій половині XVII ст.

Ключові слова: *зовнішньополітичний фактор, політична криза, смутний час, політичне самозванство, іноземне вторгнення.*

Початок XVII ст. виступає одним з найтемніших та найзагадковіших періодів історії Російської держави. На межі XVI-XVII ст. Московське царство вразила системна криза, яка була викликана і розвивалась в результаті складної взаємодії протиріч у всіх сферах життя російського суспільства. В історію цей період увійшов під назвою смутного часу. Однак, початок XVII ст. – це не тільки найглибша криза, що охопила всі сфери життя суспільства, оскільки вилилась у смугу кривавих конфліктів, але й боротьба за національну незалежність і перевірка на національне самовизначення.

Історія кризи початку XVII ст. породила велику кількість наукових та публіцистичних праць. Але науковці, які займалися цією проблемою, до сьогодення розходяться у своїх поглядах на окремі аспекти цього часу. Менш інших досліджено питання, щодо впливу зовнішньополітичного фактору на розвиток соціально-політичних подій, пошук виходу з династичної кризи.

Дане питання було достатньо вивчено вже в дореволюційній історіографії. Особливу увагу даному періоду приділяв М. М. Карамзін в своїй праці «История государства Российского». [2] Він не ставив за мету показати різні версії подій смути і роль зовнішньополітичного фактору, але своєю роботою показав потужність і непорушність Російської держави перш за все на тлі вирішальній ролі, яку зіграла Річ Посполита у висуванні Лжедмитра на Московський престол. Тут у М. М. Карамзіна можна розгледіти ідею укладення унії між Річчю Посполитою і Московською державою, бо ще ніколи так близько Річ Посполита не підходила до Московського трону. Лжедмитро, використовуючи

суперечки між Борисом Годуновим і Костянтином Вишневецьким, знайшов свою підтримку в світському і духовному світі, обіцяючи всім учасникам цієї авантюри те, чого вони найбільше бажали [2, с. 176-177].

На протигагу концепції М. М. Карамзіна, свою версію смуту в Московській державі створив в «Истории России с древнейших времен» буржуазний історик С. М. Соловйов. [10] Критично зіставивши дані «Нового летописца» і «Следственного дела в Угличе» про обставини смерті царевича Дмитра в Угліче в 1591 р., він приходить до висновку, що Дмитро був убитий за наказом Бориса Годунова, як про це йдеться в «Новом летописце», а слідча справа було підтасована на його догоду. Таким чином, за думкою С. М. Соловйова смута почалась боярською інтригою, в яку була втягнута і Річ Посполита, переслідуючи свої цілі, а грав роль маріонетки, під ім'ям Дмитра Григорій Отреп'єв. [10, с. 122-126] Схожої точки зору дотримувався і його учень – історик В. Й. Ключевський. Він зазначав у своєму курсі «Русской истории», що Лжедмитро I «був тільки спечений у польській грубці, а заквашен в Москві» [3, с. 84-85], вказуючи тим самим, що організаторами інтриги з самозванцем були московські бояри.

С. Ф. Платонов не надає великої уваги ролі Речі Посполитої в династичній інтризі і вказує на те, що в цілому польське суспільство стримано відносилося до справи самозванця і не захоплювалось його особистістю і розповідями. Не вірив йому і польський сейм 1605 р., який заборонив полякам підтримувати самозванця. Хоча король Сигізмунд III і не тримався тих постанов сейму, проте він сам не наважувався відкрито і офіційно підтримувати самозванця. Крім того, С. Ф. Платонов відкидає категоричність М. М. Карамзіна в оцінці Бориса Годунова як лиходія і безсумнівного вбивці Дмитра, і так само ставить під сумнів ототожнення самозванця з Отреп'євим [6, с. 75].

Натомість радянський дослідник цього часу Р. Г Скринніков схиляється до офіційної версії ненавмисного самогубства Дмитра [8, с. 41]. Автор наводить на доказ своєї версії те, що Дмитро дійсно хворів на епілепсію. Автор спирається на свідчення очевидців

події, які стверджували, що царевич напорвся на ніж. Багато уваги Р. Г. Скринніков приділяє ролі Речі Посполитої у розвитку смути. Він вважає, що саме польське втручання послужило зовнішнім поштовхом для розвитку війни в Росії [9, с. 75].

Період смутного часу і феномен політичного самозванства викликав інтерес у сучасних істориків, які підішли до розгляду питання з урахуванням зовнішньополітичного фактору. Перш за все, мова йде про твір Б. М. Флорі «Польско-литовская интервенция в России и русское общество» [14]. Автор дуже чітко аналізує взаємовідносини московського люду з польською культурою. Вперше в літературі чітко пролунала думка про широку підтримку королевича Владислава як кандидата на російський трон в 1610 р. В 2006 р. побачила світ концептуальна робота київського історика В. І. Ульяновського «Смутное время» [15]. Не дивлячись на ідеологічну заангажованість автора, в праці міститься новий погляд на особу Лжедмитра I, Сигізмунда III, Б. Годунова.

Характеризуючи джерела даного періоду, варто відмітити, що в статті задіяні роботи, які носять мемуарний характер і є свідченнями безпосередніх очевидців або учасників подій, які жили в Московській державі у XVII ст. [1; 4] На характер цих робіт наклався відбиток політики та особистості авторів. Так, наприклад, в роботі француза-найманця, відставного капітана гвардії Лжедмитра I, Жака Маржерета міститься переконуння, що саме Борис Годунов, «хитрий і вельми кмітливий», вислав Дмитра до Углича [4, с. 52-53]. Відомості про події, що нас цікавлять подає Джером Горсей, посланець англійської королеви в Москві, у своїй роботі «Записки о России XVI – начала XVII вв.» Він коротко описує події початку XVII ст., оповідає, що Дмитро був убитий в результаті змови «і згасло в крові потомство кровожерливої династії» [1, с. 53].

Отже дана проблема залишається цікавою для дослідників через велику кількість нез'ясованих запитань, які історики вивчають і нині, серед них можливості альтернативного політичного розвитку для Росії (наприклад, зачатки договірних відносин між царем і

підданими при покликанні на престол Б. Годунова, В. Шуйського, королевича Владислава). Її актуальність знаходиться на високому рівні і через підвищену увагу науковців до вивчення можливості поглиблення політичної кризи через зовнішньополітичні проблеми.

Основними завданнями в роботі є: прослідкувати хід кризи російської державності напередодні початку іноземної інтервенції; розглянути питання про феномен політичного самозванства як рушійної сили поляків; охарактеризувати діяльність поляків під час прямого військового втручання на територію Російської держави.

Було би невірним вказувати зовнішньополітичний фактор основною причиною смуту, яка задовго до епохи самозванців підточувала сили держави: династична криза, яка охопила державу після смерті Федора Івановича і припинення династії Рюриковичів; невдоволення народу політикою боярського царя Бориса Годунова; фактичне встановлення кріпосного права і голод на початку XVII століття. Усе це стало лише приводом, що підштовхнув іноземців до активних дій. Зовнішнє втручання зі сторони держав – сусідів проходило двома шляхами: польською стороною і з боку Шведського королівства. Особливу цікавість для нас становлять дії Речі Посполитої і її короля Сигізмунда.

Москва займала важливе місце в планах Сигізмунда, тим паче, що підйом антифеодальної боротьби на початку XVII ст. і загострення політичних протиріч значно ослабили її зовнішньополітичний стан. Він сподівався, закріпившись у Москві, не стільки отримати великі території і зайняти трон, скільки домогтися переможного розв'язання суперечок із Швецією. Скориставшись політичною кризою в Росії, Сигізмунд форсував появу самозванця, який іменував себе царевичем Дмитром, сином Івана Грозного, і заявив про свій намір йти на Москву [2, с. 58-60]. Спочатку польський король Сигізмунд III допомагав самозванцю таємно, оскільки в його плани не виходила відкрита війна з Б. Годуновим [6, с. 132].

За допомогою самозванця одні намагалися знищити в Московії православ'я, замінивши його католицтвом, а другі - підпорядкувати собі Московську державу. Існують свідчення, що

противники Годунова готували сина боярського до ролі царевича Дмитра ще в Москві. Ряд дослідників висловлюють припущення, що сам Отреп'єв щиро увірував у своє високе походження [8, с. 57]. Король Сигізмунд III використовував його для ослаблення Б. Годунова, усвідомлюючи, як останній був непопулярний в народі. Приваблювали поляків і щедрі територіальні обіцянки, зроблені самозванцем – Смоленськ і Сіверські землі. Крім того, обіцяючи сприяння на Русі католицькій пропаганді, Отреп'єв заручився підтримкою і Папи Римського [1, с. 18].

Успіх самозванця легко пояснюється: при гострому невдоволенні всіх верств суспільства перемагав скоріше не він, а мрія про законного доброго государя. Новий цар не боявся йти всупереч багатьом православним традиціям та відкрито демонстрував свою прихильність польським звичаям. Це насторожувало, а пізніше і налаштувало проти нього столичне оточення, Ледве самозванець скинув Годунова, як сам став непотрібним боярству, «сісти на престол виявилось легше, ніж всидіти на ньому» [8, ст. 46].

За час свого правління, Лжедмитро так і не втілив в життя передачу Сигізмунду Сіверських земель і не звернув Русь в католицьку віру. Крім того, він відмовлявся дотримуватися споконвічних російських традицій і викликав невдоволення багатьох [11, с. 82-85]. Повстання в Москві в травні 1606 р., що закінчилося вбивством самозванця, означало поразку першої спроби інтервенції польських феодалів.

Невдовзі польський уряд здійснив ще одну спробу замаскованої інтервенції проти Російської держави, використавши для цього Лжедмитра II, відомого в історії, як Тушинський вор. [13, с. 63-64] Однак, як і його попередник, він був викрит і вбитий. Сигізмунду був потрібен лише привід для прямого втручання, оскільки він розумів, що ідея про врятованого царевича себе вичерпала. І він його отримав: В. Шуйський ставши царем, розумів, що не може своїми силами впоратись з поляками і звернувся за допомогою до шведського короля Карла XII. Це дало привід Сигізмунду почати відкриті воєнні дії проти Московії і оголосити війну. Він

розбив царські війська у Клушинській битві і цими діями рішуче обумовив свої претензії на російський престол, давши зрозуміти Шуйському, що той не має контролю над ситуацією в державі. Зовнішньополітична криза загрожувала суверенітету держави.

Вступивши на територію Московської держави, Сигізмунд почав облогу Смоленська, який був стратегічно важливим пунктом. Дворічний супротив міста мав важливе військово-політичне значення як один з найбільш результативних епізодів оборони територій держави від іноземних інтервентів.

В умовах фактичного безвладдя у період Семібоярщини, через страх розповсюдження нового повстання, московське боярство запропонувало трон сину Сигізмунда III – Владиславу і таким чином фактично передало Москву польським військам. Але бояри висунули пропозицію королеви з надзвичайними для нього умовами: Владислав повинен був шанувати православ'я, існуючий адміністративний порядок і становий устрій. Влада королеви обмежувалась Земським Собором і Боярською Думою. Звичайно, що головним питанням було релігійне, і бояри наполягали на прийнятті Владиславом православ'я, чому категорично протестував Сигізмунд, оскільки в його планах була династична унія Речі Посполитої і Московської держави. Його позиція залишалась незмінною тим більш, що він не планував ставити Владислава на чолі Росії, а хотів сам правити державою.

Грабежі і насильства, що здійснювались польсько-литовськими загонами в російських містах, а також міжрелігійні суперечності між католицизмом і православ'ям викликали неприйняття польського панування на північному заході і на сході, ряд міст «сіли в облогу» і відмовлялися присягати Владиславу. Цей період характеризується значним рівнем консолідації здорових сил суспільства навколо ідеї про створення всенародного опору.

Солідарність найдужче проявлялась в період активності першого та другого ополчень. Вона виявилася в об'єднанні усіх прошарків населення для боротьби з інтервентами на російських землях. Боротьбу очолювали люди, які мали великий авторитет в суспільстві через особисті якості – Д. Пожарський, Д. Трубецькой, Кузьма Мінін. Створення і діяльність народних ополчень є

яскравим прикладом для розгляду питання про роль народних мас у боротьбі з поляками і подоланні кризи в суспільстві. Ще однією причиною поразки претензій поляків на престол стало обрання на Земському соборі в 1613 р. нового царя – Михайла Романова, що означало кінець династичної кризи і початок поступового відродження держави, її самобутності і незалежності від іноземних держав. Але національна консолідація, яка дозволила відобразити іноземні вторгнення, була досягнута на консервативній основі необмеженої монархії, що надовго відклало гостро необхідну державі модернізацію.

Тарапатина Г. Д.

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СМУТНОГО ВРЕМЕНИ В РОССИИ В НАЧАЛЕ XVII ВЕКА

В статье автор акцентирует свое внимание на кризисе российской государственности в начале XVII в., известном в истории как смутное время. В работе подняты вопросы о роли внешнеполитического фактора в развитии смуты, рассмотрены предпосылки вторжения поляков, которое повлияло на дестабилизацию государства в целом. В частности, проанализировано влияние на внешнеполитические связи между Московским государством и её оппонентами пресечения династии Рюриковичей. Особое место в развитии ситуации занимало политическое самозванство, которое существенно повлияло на дальнейшую судьбу Российского государства в первой половине XVII ст.

Ключевые слова: *внешнеполитический фактор, политический кризис, смутное время, политическое самозванство, иностранное вторжение.*

FOREIGN POLICY COMPONENT OF THE TIME OF TROUBLES IN THE EARLY XVII CENTURY IN RUSSIA

The article focuses on the crisis of the Russian state which is known in history as a «time of troubles» The paper raised issues such as the role of the foreign policy factor in the development of the Troubles, considered reasons of invading Poland enough impact on the war. In particular, Influence falling legitimate dynasty in foreign policy relations between Muscovy and its strategic opponents. A special place in the political situation takes imposture which determined the fate of the state in the first half of XVII century.

Key words : *political crisis, « Time of Troubles», political imposture, Rurik dynasty, foreign invasion*

Джерела і література

1. Горсей Д. Записки о России XVI – начала XVII вв. / Д. Горсей. – М.: изд-во МГУ, 1990. – 287с.
2. Карамзин Н. М. История государства Российского: 12 т. в 4 кн. Кн. 4: Т.10-12 / Н. М. Карамзин; Вступ. ст. А. Ф. Смирнов; сост., коммент., указ. А. М. Кузнецова. – М: Мир книги, 2003. – 556 с.
3. Ключевский В. О. Сказания иностранцев о Московском государстве. / В. О. Ключевский. – М: Прометей, МГПИ им. В. И. Ленина, 1991. – 334 с.
4. Маржерет Ж. Смута в Московском государстве: Россия начала XVII столетия в записках современников / Ж. Маржерет/ – М.: Современник, 1989
5. Морозова Л. Е. История России в лицах. Первая половина XVII в.: Государственные деятели Смутного времени / Л. Е. Морозова – М.: Школа-Пресс, 2000.
6. Платонов С. Ф. Очерки по истории смуты в Московском государстве XVI-XVII вв.: опыт изучения общественного строя и сословных отношений в Смутное время /

- С. Ф. Платонов; РАН; отв. ред. Я. Н. Шапов. – 5-е изд. – СПб.: Наука, 2013. – 399 с.
7. Скрынников Р. Г. Далекий век: Иван Грозный. Борис Годунов. Сибирская одиссея Ермака: историческое повествования / Р. Г. Скрынников. – Л.: Лениздат, 1989. – 636 с. (Библиотека «Страницы истории Отечества»).
 8. Скрынников Р. Г. Самозванцы в России в начале XVII века. Г. Отрепьев / Р. Г. Скрынников – Новосибирск: Наука, 1990. – 438 с.
 9. Скрынников Р. Г. Социально-политическая борьба в Российском государстве в начале XVII в. / Р. Г. Скрынников – Москва: Наука, 1985. – 302 с.
 10. Соловьев С. М. История России с древнейших времен: В 29 т. / С. М. Соловьев – Т. 8. – М.: Колокол-Пресс, 1993-1998. – 563 с.
 11. Ульяновский В. И. Православная церковь и Лжедмитрий I / В. И. Ульяновский // Архив русской истории. Вып. 3. – М., 1993. – С. 29-62.
 12. Ульяновский В. И. Смутное время. / В. И. Ульяновский. – М.: «Евразия», 2006. – 367 с.
 13. Устрялов Н.В. Сказания современников о Дмитрие Самозванце: в 5 ч. / Н. В. Устрялов – СПб: Типография Императорской Российской академии. – 1831-1834. – Ч. 4 – 232 с.
 14. Флоря Б. Н. Русско- польские отношения и балтийский вопрос в конце XVI – начале XVII вв. / Б. Н. Флоря. – М., 1973. – 318 с.
 15. Флоря Б. Н. Польско-литовская интервенция в России и русское общество / Б. Н. Флоря. – М., 2005. – 228 с.

УДК 94(581):327.8(73) «2001-2013»

АФГАНІСТАН В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США У 2001-2013 рр.

В даній статті розглядається зовнішня політика США по відношенню до Афганістану у період з 2001-2013 рр. Дається аналіз політичних намірів, оснований на близькосхідних інтересах США, представлені наслідки політики США на території Афганістану та подальші плани.

Ключові слова: *Афганістан, США, зовнішня політика.*

Тема зовнішньої політики США в ХХІ столітті є дуже важливою для вивчення новітньої історії та для науки в цілому, а в теперішній час вона особливо актуальна. Сполучені Штати Америки є на сьогодні однією з найбільш активних та могутніх держав, супердержавою, яка веде зовнішню політику у багатьох напрямках та приймає участь майже у всіх світових процесах миротворення, при цьому всьому приймаючи участь також і у військових операціях. США тісно співпрацюють із такими світовими організаціями, як НАТО, ООН, ЄС та інші. З кожним роком можна відстежити нові дії США у світі, тож ця тема є завжди актуальною та не може перестати бути такою, доки існує така держава, як США та доки ця держава активно формує економіко-політичну ситуацію у всьому світі. Метою статті є об'єктивне окреслення загальної тенденції зовнішньої політики США та її мотивів, незважаючи на неоднозначність міжнародних відносин даного регіону та періоду. Вивчення цієї теми дає розуміння політичної ситуації на міжнародній арені та допомагає дослідити розвиток американо-афганських відносин, які мають досить неоднозначний характер та постійно змінюються, тобто не є стабільними навіть сьогодні.

Сучасний стан вивчення цієї теми знаходиться у початковому етапі. Існує багато аналітичних статей, розміщених на інтернет-

ресурсах, достатньо відео файлів, монографії, звіти комісії 9/11, брошури (як «НАТО в Афганістані: запитання та відповіді»), резолюції ООН та статті, що розміщені на новинних сайтах. Але весь цей масив інформації не об'єднано в одне комплексне дослідження. Кожен автор висвітлює окремо обрану тему, тому в ході дослідження виникає проблема нестачі систематизованої інформації. При написанні роботи було вивчено монографії таких авторів, як: Сергунін А.А., який написав про Президентський лобізм та зовнішню політику США; Богданські Йозеф, що написав монографію про талібів та міжнародний тероризм, а також про бін Ладена. Великий об'єм інформації надали вже вищезазначені джерела, такі як новинні інтернет-ресурси, звіти комісії 9/11, переліки санкцій, резолюції ООН, промови лідерів країн, брошури з роботи НАТО. Вивчати весь цей масив джерел та літератури необхідно максимально ретельно та об'єктивно, тому що сама тема є однією з найобговорюваних на сьогодні. Також питання про зовнішню політику США дуже спірне, так як кожен автор в тій чи іншій мірі подає інформацію, яка більш придатна для ідеології регіону проживання самого автора, що, звісно, зумовлене тим, яку саме політику проводять Сполучені Штати відносно країни проживання автора.

Формування американської зовнішньої політики - складний та суперечливий процес. Американській та міжнародній спільноті стає відомим лише його підсумок, який реалізується у вигляді тих чи інших зовнішньополітичних акцій. Внутрішні ж важелі, що керують цим процесом, залишаються, як правило, прихованими та не піддаються ефективному контролю зі сторони звичайних американців [4, 3 с.].

Розробка близькосхідного курсу, як і інших регіональних напрямів зовнішньої політики США, відбувається в умовах гострої боротьби між різноманітними соціально-політичними угрупованнями та відомствами урядового апарату. Особливістю процесу прийняття рішень по близькосхідним проблемам є надзвичайно широке коло тих, хто приймає в цьому участь. Але органи державної влади (перш за все конгрес) чинять дуже сильний тиск з боку американського нафтового бізнесу,

будівельних, торгівельних та інших корпорацій, які мають ділові інтереси та економічну зацікавленість в даному регіоні, етнічних громад релігійних орієнтацій, іноземних лобі.

Прагнення Вашингтону утримати арабські країни в тенетах військового неоколоніалізму, зусилля збройних корпорацій, спрямованих на розширення експорту своєї продукції, бажання американського бізнесу «викачати» у арабських шейхів «нафтодолари» – всі ці фактори підштовхували президентську владу до розвитку воєнних зв'язків з прозахідними режимами на арабському сході.

Щоб краще зрозуміти відносини США та Афганістану, потрібно спочатку вивчити рух Талібану. Талібан – це ісламістський рух, що зародився в Афганістані серед пуштунів у 1994 році, керувало Афганістаном з 1996 по 2001 роки («Ісламський Емірат Афганістан») і регіоном Вазіристан на півночі Пакистану («Ісламська держава Вазіристан») з 2004 року. Дипломатично було визнано трьома державами: Об'єднаними Арабськими Еміратами, Пакистаном та Саудівською Аравією. Радою Безпеки ООН визнано терористичною організацією. 11 вересня 2001 року США та весь інший світ зрозуміли, що мав на увазі Усама бін Ладен, коли надихав своїх послідовників-ісламістів на видовищний тероризм [3].

Терористичний акт 11 вересня 2001 року (який часто іменують просто 9/11) – серія чотирьох координованих самовбивчих терористичних актів, які відбулися у Сполучених Штатах Америки. Відповідальність за це лежить на терористичній організації «Аль-Каїда»[1]. Вранці того дня дев'ятнадцять терористів, що мали відношення до «Аль-Каїди», розділилися на чотири групи та захопили чотири рейсові пасажирські авіалайнери. Кожна група мала як мінімум одного учасника, що пройшов початкову пілотну підготовку. Загарбники спрямували два з цих лайнерів у вежі Всесвітнього торговельного центру, що були розташовані у південній частині Манхеттену у Нью-Йорку. Рейс 11 American Airlines врізався у вежу ВТЦ-1 (північну), а рейс 175 United Airlines – у ВТЦ-2 (південну). В результаті цього обидві вежі обрушилися, викликавши серйозне руйнування

прилеглих будівель. Третій літак (рейс 77 American Airlines) було направлено на Пентагон, що розташовано неподалік Вашингтону. Пасажири та команда четвертого авіалайнеру (рейс 93 United Airlines) намагалися перехопити управління літаком у терористів, і літак впав у полі неподалік від Шанксвіллу, штат Пенсильванія. Окрім 19 терористів, в результаті атак загинуло 2977 чоловік, ще 24 зникло без вісти. Більшість загиблих була простими громадянами. Офіційна версія того, що трапилось, підпала під критику журналістів, вчених та свідків трагедії. Проводилися незалежні дослідження, по деяким з них було знято документальні фільми.

Події 11 вересня потягли за собою масштабні політичні наслідки. Атаки було засуджено засобами масової інформації та урядами по всьому світу. Найбільш відомим виключенням стали палестинці, які відкрито демонстрували радість з приводу атак на Америку. Також журналісти повідомляли про демонстрації у Пекіні на підтримку атак, у яких брали участь студенти. Лідери більшості країн Близького Сходу, включно із Афганістаном, засудили теракти. Ірак став помітним виключенням, зробивши офіційну заяву про те, що «американські ковбої пожинають плоди своїх злочинів проти людства». Приблизно через місяць після терористичних атак 11 вересня, США зібрали і очолили коаліцію міжнародних сил, метою якої стало повалення режиму талібів в Афганістані, на території яких і базувалась «Аль-Каїда». Пакистанська влада прийняла рішення підтримати Сполучені Штати в їх боротьбі проти талібів, надавши коаліції свої військові аеродроми. Крім того, в Пакистані було заарештовано близько 600 можливих членів «Аль-Каїди», які в подальшому були передані до США.

Атаки 11 вересня узгоджені із загальною місією «Аль-Каїди», яку проголосили у фетві «Джихад проти євреїв та хрестоносців» Усами бін Ладена та Аймана Аз-Завахірі у 1998 році. У фетві було сказано: «Вбивство американців, як військових, так і цивільних, а також їх союзників – це борг кожного правдивого мусульманина, котрий повинен використовувати для цього будь-яку зручну можливість, де б він не знаходився [2]». В якості причин вказувалась американська політика підтримки

Ізраїлю, агресія проти Іраку, а також присутність американських військ в Саудівській Аравії. Америка була звинувачена в тому, що «розкрадала» регіон, гнітила людей шляхом підтримки тоталітарних режимів (хоча відомо, що вона боролася з ними), в контролюванні політики законних правителів арабських країн. У фетві також містились заперечення проти присутності в регіоні американських військових баз, особливо на «священній землі Ісламу», які використовувалися в якості «загрози мусульманським країнам, і сіяли ворожнечу та розкол». Засуджувалося завзяте небажання Америки засудити окупацію Палестини. У фетві використано ісламські тексти, що закликають до насильницьких акцій проти американських військових та цивільних осіб, і проголошується, що «джихад є священним обов'язком кожного, якщо вороги знищують ісламські країни».

Заяви «Аль-Каїди» додали ваги думці про те, що саме ця організація відповідальна за скоєння атак 11 вересня 2001 року. У своєму відеозверненні 2004 року, в якому бін Ладен теоретично підтверджує свою участь у подіях, він вказує у якості причин Ліванську війну 1982 року, у якій, на його думку, є провина США. В цьому відео бін Ладен каже, що вони хочуть «відновити свободу своєї нації», «покарати справжнього агресора», та нанести економічних збитків Сполученим Штатам. Декларується, що постійною метою є «священна війна (джихад), що призведе до розвалу Америки». Бін Ладен заявив «ми клянемося, що Америка не буде жити в безпеці до тих пір, поки ми живемо в Палестині. Це покаже Америці, що вона ставить інтереси Ізраїлю вище інтересів свого народу. Америка не вийде з цієї кризи до тих пір, поки вона не покине Аравійський півострів, і не припинить підтримку Ізраїлю».

У звіті комісії 9/11 вказано, що ворожість до Америки, яку відчуває Халід Шех Мохаммед, якого вважають тим, хто спланував теракт 9/11, викликана не тим, що він знаходився в Америці у якості студента, а тим, що він агресивно не сприймав політику США, що підтримували Ізраїль [1]. Така ж мотивація була у двох викрадачів, що знаходилися за штурвалами літаків, які врізалися в ВТЦ: Мохаммед Атта, як вказано в звіті Лоуренса Райта, взяв

на себе роль шахіда у зв'язку з ізраїльською операцією «Грона гніву». Абдулазіз аль-Омарі, викрадач, що знаходився разом з Атта на рейсі 11, сказав у своєму відеозаповіті: «Моя справа – це послання усім, хто чує і бачить мене, а також всім невірним, що вони повинні з ганьбою покинути Аравійський півострів, та припинити надавати допомогу євреям у Палестині» [1].

Існують також інші думки з приводу мотивації. Мотиви «Аль-Каїди» були ретельно проаналізовані різноманітними сторонами, включно із журналістами, політиками, вченими, коментаторами ЗМІ. В своїй промові у 2001 році Джордж Буш-молодший пояснив мотивацію терористів ненавистю до свободи та демократії США. З іншої сторони, ця точка зору була розкритикована експертами, такими як колишній керівник групи ЦРУ Майклом Шейером: «Політики перебувають у глибокій омані. Нас було атаковано через те, що ми зробили в ісламському світі, а не через те, у що ми віримо або як ми живемо», і саме з цією точкою зору я не можу погодитися.

Багато висновків з приводу мотивів, зроблені комісією 9/11, були підтримані іншими експертами. Наприклад, Річард А. Кларк, експерт з контртероризму, вказує у якості мотивів нападу «Аль-Каїди» деякі вектори американської зовнішньої політики, як-то військова діяльність в Афганістані, сприяння посиленню Ізраїлю, розміщення американських військ в районі Персидської затоки, про що вже було згадано в цій роботі. Інші, такі як Джейсон Барк, вказували на політичні аспекти мотивів: «...його (бін Ладена) цілі в основному є політичними». Міжнародна думка з цього приводу не є одностайною, люди вбачають у теракті різних винуватців – чи то «Аль-Каїду», чи американський уряд, чи Ізраїль.

На мою ж думку, неможливо і неправильно визначити одного винуватця, тому що у складній системі міжнародних відносин кожна дія кожної країни, навіть на перший погляд незначна, може набрати обертів та мати величезний вплив на всю історію, як це і сталося с результатами не завжди продуманої зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки.

Діяльність НАТО в Афганістані є складовою частиною більш широких зусиль усього міжнародного співтовариства. Станом на

липень 2012 року у діяльності МССБ брали участь п'ятдесят країн, і США є однією з найголовніших держав у миротворчій діяльності цієї організації, яка є найбільш могутньою коаліцією у новітній історії. Місія МССБ отримала широку міжнародну підтримку, у ній прийняло участь 22 країни, що не є членами НАТО, 28 союзників по НАТО, і 25 відсотків цих країн – члени Організації Об'єднаних Націй.

Діючи в такій організації, Сполучені Штати не могли розв'язати проблему Афганістану лише військовими методами. Вирішення проблем країни потребувало комплексного підходу, який би залучав цивільних та військових гравців і передбачав би заходи із підтримання безпеки у поєднанні з належним управлінням, забезпеченням верховенства права і довгострокового розвитку. Таким чином, США та інші члени Альянсу надають підтримку афганському урядові і діють в тісному контакті з іншими міжнародними гравцями, зокрема, Місією ООН зі сприяння Афганістану (UNAMA), Світовим банком, Європейським союзом та організаціями із розвитку.

Як зазначено в брошурі «НАТО і Афганістан: запитання та відповіді», після падіння режиму талібів життя афганського народу значно поліпшилося в плані безпеки, освіти, охорони здоров'я, створення можливостей економічного розвитку та врядування. Збільшилася чисельність і підвищився рівень підготовки Афганських національних сил безпеки, які дедалі більше виявляються готовими перебирати на себе основні завдання в галузі безпеки. У 2001 році вони навіть не існували, а станом на 2012 рік Афганська національна армія стає повноцінним збройним формуванням, що має потенціал у галузі розвідки, медичного і матеріально-технічного забезпечення, а також авіатехніки. Паралельно зі зміцненням безпеки відбулася розбудова необхідної інфраструктури, розвиток основних послуг та поліпшення умов життя. Після десятиліть конфлікту почала стрімко зростати економіка країни: відкриваються нові ринки і дедалі більше людей відчувають переваги підвищення рівня життя. Афганський народ отримав змогу скористатися перевагами освіти. Із 2002 року було підготовано значно більше вчителів, а до школи пішло багато

дівчат. Також значного прогресу вдалося досягти у галузі охорони здоров'я. Дитяча смертність знизилася вдвічі порівняно з 2003 роком, а середня тривалість життя серед жінок зросла більше як на 20 років. Після падіння режиму талібів почали масово виникати нові ЗМІ. До кінця 2011 року на території Афганістану діяло 75 телевізійних станцій, було зареєстровано близько мільйона Інтернет-користувачів і сотні друкованих видань, тоді як за часів талібів ЗМІ в країні майже зовсім не було.

США, як і інші члени Альянсу, допомогли створити умови, завдяки яким усі ці досягнення стали можливими. Вони продовжують співпрацювати з країною навіть після закінчення Місії МССБ. Планувалося, що до кінця 2014 року Афганські національні сили безпеки (АНСБ) цілком переберуть на себе відповідальність за гарантування безпеки свого народу і країни, і Місію міжнародних сил сприяння безпеці буде завершено. Це прагнення поділяли як Президент Афганістану Карзай, який після свого переобрання на пост президента у 2009 році висловився на підтримку завершення місії МССБ, так і міжнародна спільнота, включаючи США та НАТО. Процес переходу повноважень до афганських органів влади розпочався у 2011 році. Звідтоді МССБ поступово перейшли від ведення бойових дій до виконання завдань із стимулювання розвитку, зосереджених на навчанні, консультативній допомозі та підтримці афганських партнерів для того, аби вони остаточно перебрали на себе відповідальність за гарантування безпеки в країні і вдалося завершити перехідний період.

Виведення військ МССБ планувалося бути здійсненим паралельно із досягненням прогресу на шляху перехідного періоду та у цілковитій координації з афганською владою. Очікувалося, що 2013 року АНСБ стануть спроможними виконувати провідну роль щодо гарантування безпеки по всій території країни. Виведення військ МССБ тривало до кінця перехідного періоду, який було заплановано на кінець 2014 року. Завершення місії МССБ не означає припинення співпраці між членами НАТО, особливо США, та Афганістаном.

Наразі США є одним із найактивніших акторів міжнародних відносин та дуже часто подає приклад ведення зовнішньої

політики іншим країнам, що є однією з відмінних рис «великих держав». Це спонукає світ і надалі споглядати за зовнішньою політикою Сполучених Штатів Америки.

Тирищук А. Б.

АФГАНИСТАН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ США В 2001-2013 гг.

В данной статье рассматривается внешняя политика США по отношению к Афганистану в период с 2001 по 2013 годы. Дается анализ политических намерений, который основан на ближневосточных интересах США, представлены последствия политики США на территории Афганистана и дальнейшие планы.

Ключевые слова: Афганистан, США, внешняя политика.

Tyryshchuk A. B.

AFGHANISTAN IN USA FOREIGN POLICY IN 2001-2013

Afghanistan in USA foreign policy in 2001-2013 is being viewed in this article. Here is presented the analysis of USA political intentions, which are based on middle-eastern USA interest, USA policy's results at the Afghani territory and the future plans.

Key words: Afghanistan, USA, foreign policy.

Джерела та література

1. Итоговый отчет Национальной комиссии по террористическим атакам против Соединенных Штатов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/1770587>
2. Jihad Against Jews and Crusaders [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://fas.org/irp/world/para/docs/980223-fatwa.htm>
3. Богдански Й. Талибы, международный терроризм и человек, объявивший войну Америке / Йозеф Богдански

– М. : Вече, 2002. – 381с.

4. Сергунин А. А. США: президентский лоббизм и внешняя политика / А. А. Сергунин ; – М.: Знание, 1989. – 37 с.

Шевцов О. С.

Науковий керівник – д.і.н., проф. О. Б. Дьомін

УДК 94(41-44):33»192»

ЕКОНОМІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ БРИТАНСЬКИХ ДОМІНІОНІВ У 20-ТІ РОКИ ХХ-го СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена вивченню важливих соціально-економічних процесів в Британських домініонах в період після першої світової війни. Розглядаються положення домініонів в світі, стан економіки (кредитно-фінансова система), стан сільського господарства, промисловості, торгівлі, стан транспорту і тд. Розглядується процес посилення позицій домініонів в економіці, в промисловості та інших сферах. Також розглядується соціальна ситуація та положення робочих.

Ключові слова: *Реформи, економіка, криза, промисловість.*

Загальна сума британських капіталовкладень в Канаді і Ньюфаундленді становила 443 млн. ф. ст., а в Австралії й Новій Зеландії – 651 млн. ф. ст. [1, с. 69]

Процес затвердження монополістичного капіталізму, який відбувався в Канаді на період між двома світовими війнами, поряд з властивими йому загальними закономірностями мав і специфічні, властиві тільки цій країні особливості. Так, досить високий рівень розвитку визначав прагнення проводити імперіалістичну політику на міжнародній арені – по відношенню до слаборозвинених країн, особливо до англійських колоній у системі Британської співдружності, всередині ж країни – по відношенню до франкомовної провінції Квебек. Однак, сильна зовнішня залежність як від Британської імперії, так і від США надавали обмежує ефект. Нарешті, прагнучи до нарощування

свого високотехнологічного промислового потенціалу, Канада аж до кінця другої світової війни залишалася аграрно-індустріальною країною, певною мірою зберігаючи за собою традиційну репутацію «пшеничного домініону».

У сфері промислового виробництва період Першої світової війни дозволив економіці Канади значно збільшити потужності деяких оборонних галузей, проте це не відносилось до важкої промисловості, яка перебувала на дуже низькому рівні в цілому. У перші повоєнні роки, занепад переживала видобувна промисловість: мало добувалося вугілля і нафти, майже припинився видобуток залізної руди. Чорна металургія перебувала в стані застою. Не володіючи власним виробництвом, більшість машин і верстатів Канада ввозила з США [2, с. 128].

Однак, з 1924 р. відносна стабілізація світової кон'юнктури дозволила більшості галузей канадської економіки почати підйом з досить високими темпами промислового розвитку, чому сприяв приплив капіталовкладень, переважно американських. Аж до кінця 20-х років був забезпечений швидкий ріст як у видобутку нафти, сталеплавленні, виробництві алюмінію, так і в машинобудуванні, ряді галузей обробної промисловості, виробництві паперу і гідроенергетиці.

У процесі модернізації банківської сфери до кінця 20-х років в результаті концентрації банківського капіталу з 40 банків залишилося 10, причому близько 70% всіх банківських капіталів Канади були сконцентровані в трьох з них – Монреальському, Королівському і Канадському комерційному.

Процесу вирівнювання ступеня розвиненості ключових галузей національної економіки перешкоджала орієнтація економіки Канади на зовнішні ринки і велика залежність від них. Національний дохід Канади складався в основному з доходів від експорту (до 1929 р. такі в абсолютному вираженні були третіми в світі після Англії і США; ці ж країни споживали більшу частину канадського експорту – 33% Англія і 40% США). Більше половини її експорту припадало на сировину і напівфабрикати. У 1929 р. частка Канади в світовому експорті становила: по нікелю – 72%,

асбесту – 72%, по газетному папері – 62%, по пшениці – 32%, алюмінію – 31%, цинку, свинцю, міді – 14% [3, с. 129].

Особливо помітною, внаслідок орієнтації економіки на виробництво невеликої групи експортних товарів, була диспропорція в розвитку між окремими галузями промисловості і сільського господарства. Наприклад, пшениці проводилося в Канаді в 5 разів більше, газетного паперу – в 10 разів, кольорових металів – в 20 разів, ніж було необхідно для внутрішнього споживання. Це викликало нестійкість економіки, залежність її від попиту на світовому ринку. Виникла також необхідність ввезення багатьох, головним чином, готових товарів з Англії і США, причому до 1928 р. на частку останніх припадало 68% у загальному канадському імпорті з тенденцією до зростання, тоді як частка Англії складала 15% і знижувалася [4, с. 323].

В територіальному плані економічний підйом 20-х років також позначився нерівномірно, забезпечивши найбільший розвиток Британської Колумбії, привинціям Онтаріо і Квебек. Поліпшення економічного становища в депресивних провінціях вимагало особливих заходів з боку уряду. Для приморських провінцій був запропонований спеціальний план заходів щодо усунення диспропорцій. Навіть переважно сільськогосподарські степові провінції країни, забезпечили до 1929 р. Канаді перше місце в світі щодо вивозу пшениці при вирощуванні лише близько 10 % земель, придатних для землеробства, все це вкрай потребувало вдосконалення господарства (оснащеність господарств тракторами становила близько 13%).

За весь період 20-х років в Канаді було стабільне збільшення заробітньої платні у різних галузях [5, с. 277].

Плани зростання економіки країни базувалися і на дуже великих природних ресурсах: 90% світових запасів нікелю, 50% кобальту, 65% азбесту з розвіданих на той момент у світі припадали на Канаду; близько 65% всіх лісів (понад 1 млн. кв. миль) і близько 30% запасів поверхньої прісної води Північноамериканського континенту також належали Канаді.

Найважливіший ресурс розвитку забезпечував Канаді і досить високий еміграційний потік з Європи. У міжвоєнний період,

особливо в роки стабілізації, число іммігрантів до Канади піднімалося до рівня 139 тис. осіб в 1920 р. і 167 тис. у 1928 р.; у загальному об'ємі з 1921 по 1931 р. країною було прийнято понад 1,5 млн. іммігрантів.

До моменту закінчення Першої світової війни Австралія, загальні військові витрати якої за 1914-1919 рр. склали 364 млн. ф. ст., а позики тільки у британського уряду склали 49 млн. ф. ст. при розмірі внутрішніх позик 188,5 млн. ф. ст., підійшла з збільшеними податками і середнім збільшенням вартості життя майже на 50%. При цьому країна продовжувала залишатися переважно аграрної, основним товаром для експорту залишалася вовна.

20-ті роки почалися для Австралії доволі сприятливо: експортні ціни на вовну, зерно, масло і м'ясо стрімко зростали і в 1925 р., в порівнянні з цінами 1913 р. збільшилися відповідно на 163%, 50%, 60% і 60%.

Вигідна економічна кон'юнктура сприяла розвитку головних галузей австралійської економіки. Виробництво вовни зросло за 1920-1929 рр. з 625 млн. до 968 млн. фунтів, а поголів'я овець – з 86,1 млн. до 106,2 млн. Збільшення експортних можливостей Австралії за 1920 -1929 рр. склало по вовні з 542 млн. до 763 млн. фунтів (з 42,1 млн. до 55,9 млн. ф. ст. у грошовому вираженні), а по замороженому м'ясу – з 130 млн. фунтів в 1913 р. до 284 млн. фунтів до середини 20-х років (з 1460 ф. ст. до 4140 ф. ст.) [6, с. 177].

В роки стабілізації зміцніла й промисловість Австралії. Загальна вартість валової продукції обробної промисловості країни збільшилась з 348,5 млн. ф. ст. в 1924 р. до 420,4 млн. ф. ст. у 1929 р., а число зайнятих робітників за цей період збільшилось з 414 тис. до 450 тис.

Зростання виробництва забезпечувалося великим обсягом іноземного капіталу, який становив за період 1921-1927 рр. 1188 млн. ф. ст., з яких британські інвестиції становили 554 млн. ф. ст.

В 20-ті роки реальна заробітня платня сильно вирісла. Збільшився розмір заробітньої платні по відношенню до вартості життя, люди мали змогу проводити накоплювання [7, с. 319].

Частка головного австралійського експортного товару – вовни,

що поставляється на традиційні ринки за період 1921-1931 рр. була істотно перерозподілена: зростання для Європи і Японії склало відповідно з 38,1% до 47,7% і з 7,1% до 19,7%, а поставки до Великобританії знизилися з 47,5% до 29,7% [8, с. 323]. Хоча Великобританія як і раніше залишалася основним торговим партнером Австралії, її частка в зовнішньому товарообігу цієї країни скоротилася: падіння з 1913 по 1929 рр. склало в експорті 45.1% до 38%, а в імпорті з 59,7% до 39,7%. Зате помітно зросла частка США та Японії. У той же час частка США збільшилася, відповідно, з 2,7% до 4% з 1,3% до 3,4%, а Японії – з 1,6% до 7,9% і з 1,2% до 3,3% [9, с. 180] .

Досить надійним джерелом поповнення людських ресурсів для Австралії була імміграція. Хоча за кількістю жертв серед військовослужбовців за час Першої світової війни (у відсотковому відношенні до загальної чисельності населення країни) Австралія посіла друге місце серед країн Британської імперії, за 1921-1927 рр. до Австралії прибуло 263 тис. іммігрантів. До початку 30-х років загальна чисельність населення країни досягла 6,5 млн. чоловік.

Новозеландський уряд, по суті, глибоко цікавило лише одне питання з обговорюваних у Версалі – доля німецьких колоній на Тихому океані. У Мессей (прем'єр-міністр Нової Зеландії) поспішив заявити, що його країна ніколи не погодиться з поверненням Західного Самоа Німеччині і буде всіма силами перешкоджати встановленню контролю над цими островами якою-небудь іноземною державою. Отримання У. Мессеєм мандату Ліги націй на управління Західним Самоа було з задоволенням прийнято новозеландськими «локальними імперіалістами» [10, с. 119].

Одночасно з цим Нова Зеландія отримала мандат на управління островом Науру (спільно з Великобританією та Австралією). У 1925 р. Англія передала в управління Нової Зеландії острови Токелау. Крім цих острівних володінь Нова Зеландія з 1923 р. стала претендувати на частину Антарктиди, названої Землею Росса.

Промисловість Нової Зеландії підійшла до закінчення Першої світової війни з переважно аграрною економікою (доповненою

обробною промисловістю), встиг зміцнитися на виконанні військових замовлень.

Подальший розвиток вдалося забезпечити в 20-ті роки за рахунок збільшення виробництва: вартість валової продукції країни збільшилася з 1918 р. по 1928 р. на 40 % – з 86,8 млн. ф. ст. до 121,1 млн. ф. ст. По галузях новозеландської економіки з 1918 р. по 1928 р. у грошовому вираженні зростання склало: по продуктах землеробства – з 8,2 млн. ф. ст. до 9,3 млн. ф. ст., м'ясопродуктах – з 38,6 млн. ф. ст. до 40,8 млн. ф. ст., молочних продуктів – з 14,8 млн. ф. ст. до 28,3 млн. ф. ст., для обробної промисловості – з 12,3 млн. ф. ст. до 22 млн. ф. ст. [11, с. 120]

В період 20-х років середня заробітня платня в різних сферах господарства Нової Зеландії була найвиша в першій половині ХХ століття [12, с. 341].

Розподіл придатної землі сільськогосподарського призначення (66 млн. акрів) наводився у відповідність до вкладу у формування державного бюджету, і до березня 1929 р. з 44 млн. акрів 1,8 млн. були відведені для землеробства, 5,8 млн. – для молочного тваринництва, 36 млн. – для вівчарства. У власності маорі залишалося лише 5 млн. акрів.

Площа під пшеницю збільшилася з 208 тис. акрів у 1918-1919 рр. до 255 тис. акрів у 1928-1929 рр., що забезпечило при зростанні урожайності збільшення загального виробництва пшениці з 6,6 млн. до 8,8 млн. бушелів. Посівні площі під ячменем скоротилися за цей період з 172,7 тис. до 73,1 тис. акрів, що дало зниження виробництва з 6,9 млн. до 3,1 млн. бушелів.

Поголів'я великої рогатої худоби і овець збільшилося в 1919-1929 рр. відповідно з 3,9 млн. до 4,8 млн., і з 25,8 млн. до 29,1 млн. [13, с. 120-121].

Розвиток добувної промисловості призупинився, видобуток залізної руди, золота, міді, марганцю, олова залишався на низькому рівні. У добувній промисловості основне місце займав видобуток вугілля, однак при зростанні вироблення в 1919-1928 рр. з 1,9 млн. т. до 2,5 млн. т. реалізація на зовнішньому ринку була невелика.

Розвиток обробної промисловості, хоча і був досить швидким, відбувався в основному за рахунок невеликих підприємств переважно в провінціях Окленд, Веллінгтон, Кентербері і Отаго. У 1916-1928 рр. загальна кількість робочих місць зросла з 50,7 тис. до 81,8 тис. осіб, а вартість продукції, що випускалася – з 44 млн. н. до 87,7 млн. ф. ст. До кінця 20-х років в країні працювало близько 5,2 тис. підприємств.

Зовнішньоторговельний товарообіг Нової Зеландії демонстрував стійке зростання і збільшився з 84,2 млн. ф. ст. в 1919 р. ф. ст. до 103,6 млн. ф. ст. в 1929 р., в тому числі експорт – з 53,9 млн. ф. ст. до 54,9 млн. ф. ст., а імпорт – з 30,3 млн. ф. ст. до 48,7 млн. ф. ст. Землеробські товари, золото і вугілля займали незначне місце в новозеландському експорті, переважна частина експорту приходилась на продукти тваринництва, частка яких піднялася з 80,6% у 1919 р. до 94,2% в 1928 р. (в 1929 р. вовни було експортовано на 15,4 млн. ф. ст., олії – на 13,2 млн. ф. ст., мороженого м'яса – на 9,9 млн. ф. ст., сиру – на 7 млн. ф. ст.) [14, с. 121].

Основними імпортними товарами були машини та обладнання, сировина та продукти харчування. У 1928 р. при загальній вартості імпорту в 49,9 млн. ф. ст. вартість машин та обладнання становила 35 млн. ф. ст., продуктів, тютюну та алкогольних напоїв – 7,2 млн. ф. ст., сировини – 2,4 млн. ф. ст.

Хоча Нова Зеландія залишалася головним торговим партнером Великобританії, тим не менш в період з 1921-1928 рр. експорт в Англію скоротився з 86,4% до 72,1%, зниження імпорту з Англії – з 60% до 47% (за 1928 р. експорт і імпорт Нової Зеландії з Англії становили відповідно 40,5 млн. ф. ст. і 21,3 млн. ф. ст.). Друге місце в торгівлі з Новою Зеландією займали Сполучені Штати з співвідношенням експорту до імпорту 4,3 млн. ф. ст. до 8,2 млн. ф. ст. Сумарний товарообіг Нової Зеландії за 1928 р. з Австралією склав 6,9 млн. ф. ст., з Канадою – 5,8 млн. ф. ст., з Японією – 1,2 млн. ф. ст. [15, с. 122]

Європейське населення Нової Зеландії за 1919-1929 рр. збільшилася з 1227 до 1486 тис. чоловік, в середньому на 20 тис. осіб на рік.

Поповнення людських ресурсів відбувалося в основному за рахунок місцевого населення, так як якщо в 1913 р. число іммігрантів перевищувало число емігрантів на 12 тис., то до 1929 р. це співвідношення зменшилося до 0,7 тис.

В період першої світової війни економіка Південно Африканської Республіки отримала помітний розвиток. Потреби військ Антанти, потреби самої армії ПАС, яка билася як на території німецьких колоній Східної і Південно-Західної Африки, так і на європейському театрі воєнних дій, – все це стимулювало розвиток господарства країни. Розрив світових економічних зв'язків і транспортні труднощі обмежували приплив промислових товарів у Африку створивши для промисловості ПАС сприятливий ринок всередині країни і в суміжних районах континенту. Число підприємств обробної промисловості з 1915 по 1920 р. зросла вдвічі. У 1922 р. був створений трест по виплавці заліза і сталі – ІСКОР – перше велике державно-монополістичне підприємство ПАС [16, с. 566].

Підвищення попиту на сільськогосподарську продукцію призвело до того, що її експорт у 1919-1920гг. удвічі перевершив довоєнний. Встановлені під час війни високі світові ціни на золото дали додатковий стимул розвитку провідної галузі економіки ПАС – золотодобувної і в цілому гірничодобувної промисловості; різко зросла чисельність міського пролетаріату, причому чисельність африканців у гірничодобувній та обробній промисловості в 1920 р. наближалася до 400 тис. В промисловості африканці використовувалися самої чорної роботи. Однак під час війни потреба в робочих руках виявилася настільки велика, що працю африканців застосовувався і напівкваліфікованих роботах [17, с. 566].

Доля Англії у товарообороті ПАС знизилася з 65% у 1913, до 40% у 1929 [18, с. 323].

Незабаром після закінчення війни перед країною постали серйозні економічні труднощі. Відновлення старих торговельних зв'язків капіталістичного світу обмежило для ПАС ринки збуту. Світова економічна криза 1920-1921рр., падіння цін на золото прямо або побічно відбилися на більшості галузей промисловості. Вартість життя швидко зростала.

До закінчення Першої світової війни Ірландія підійшла з ослабленою економікою та досить нерозвиненою промисловістю, значно поступаючись іншим домініонам. Проте вигідне географічне положення, з одного боку, і активні національно-релігійні рухи за порятунок від британського панування (Так, у 1919 році Ірландська республіканська армія розгорнула активні бойові дії проти англійських військ і поліції) дозволили їй претендувати на статус домініону.

У грудні 1921 року був підписаний мирний договір між Великою Британією та Ірландією. Ірландія отримала статус домініону (так звана Ірландська Вільна держава). Винятком стали шість найбільш розвинених в промисловому відношенні північно-східних графств (Північна Ірландія) з переважанням протестантів, які залишалися у складі Сполученого Королівства. Проте Британія зберігала на території Ірландії військові бази, право на отримання «викупних платежів» за колишні володіння англійських лендлордів [19, с. 71].

З переходом до неоколоніального варіанту управління кола, що уособлювали в Ірландії пряме колоніальне панування Великобританії, змінила у владі ірландська національна буржуазія в особі її найбільш помірного крила.

Навесні 1923 р. владою була здійснена широка аграрна реформа, яка майже покінчила з залишками британського лендлордизму в Ірландії (із збереженням, проте, знижених виплат англійської уряду).

В умовах відсталості, та до того ж ще й розореної війною Ірландії, положення могло змінити лише активне і цілеспрямоване втручання держави в економічне життя. Нагальною була протекціоністська митна політика для захисту ірландської промисловості від британської конкуренції, успішного розвитку існуючих галузей і створення нових. Перспективи зростання тут багато в чому залежали від державної політики в області фінансів, і зокрема від промислового кредитування. Несприятлива економічна кон'юнктура зумовлювала відтік капіталів з Ірландії. Всього ж, за деякими даними, в середині 20-х років у метрополію та її володіння було вкладено 90 млн. ф. ст. ірландських грошей – сума, що вдвічі перевищувала англійські капіталовкладення в Ірландії. У цих умовах були потрібні спеціальні заходи з боку

держави щодо мобілізації необхідних коштів для будівництва національної промисловості [20, с. 321].

У 1923 р. після жвавих дебатів Національний парламент більшістю голосів ухвалив так званий закон про захист промисловості, що вводив невеликі мита на ввезення в країну автомобілів, сигарет, музичних інструментів, годинників. У наступному році була створена державна корпорація промислового кредиту з дуже невеликим грошовим фондом – 750 тис. ф. ст., однак її робота не принесла успіху (за 3 роки було схвалено лише 15 запитів). Реалізовані проекти обмежувалися кількома дрібними фабриками: меблевою, кондитерською, взуттєвою, а також бійнею в Дрогеді; в цілому ж за період 1922-1926 рр. число дрібних і середніх промислових підприємств знизилася з 2 тис до 1516. Єдиним винятком став початок будівництва в 1925 р. на р. Шаннон великої гідроелектростанції, що поклала початок створенню державної енергосистеми.

Для залучення іноземних капіталів приймалися спеціальні державні пільги, прибутковий податок був одним з найнижчих в Європі; важливим чинником була невелика вартість робочої сили.

В галузі сільського господарства держава активно сприяла збільшенню і максимальній раціоналізації господарств, з тим щоб здешевити витрати виробництва, підвищити якість ірландського сільськогосподарського експорту, зробити його більш конкурентоспроможним на британських ринках. Надавалася технічна допомога, кредити надавали переважно великим господарствам, стимулювалися об'єднання кооперативних товариств в загальнонаціональні альянси. У 1927 р. держава заснувала Сільськогосподарське кредитне товариство з капіталом в 0,5 млн. ф. ст. [21, с. 322].

У сфері реформування земельних відносин проводилися заходи з ліквідації залишків панського землеволодіння, проте процес йшов повільно. У країні залишалися десятки тисяч орендарських ділянок, рента лендлордам становила 1,5 млн. ф. ст. у рік. Вдвічі більшу суму забирали у ірландських селян щорічні земельні платежі британській короні.

В Ірландії протягом досить тривалого часу спостерігався високий рівень еміграції, приріст населення залишався стабільно негативним; така тенденція характерна і для 20-х років. Збереження такого порядку речей визначалося насамперед слабкою розвиненістю національної економіки.

Хоча Індія не мала незалежність в галузі внутрішньої, і тим більше зовнішньої політики, за своїм значенням вона цілком могла претендувати на привілейоване положення з особливими можливостями серед інших британських колоній.

Війна сприяла поживленню промислового розвитку Індії. Збільшилося виробництво продукції бавовняної промисловості; розширився випуск виробів легкої і харчової промисловості. спостерігалось також зростання деяких галузей важкої промисловості, виникли нові металургійні підприємства, було відзначено зростання фабричного виробництва в Індії [22, с. 64].

Скорочення імпорту товарів, особливо текстилю з Англії, і створення нових ринків на Близькому Сході сприяли зростанню індійської текстильної промисловості і збільшення доходів власників фабрик. З 1914 р. по 1921 р. число фабрик з кількістю робітників не менше 50 зростає з 2874 до 3965, а фабричних робітників – з 950 тис. до 1266 тис. В Бомбеї число робочих текстильних фабрик зростає з 110 тис. у 1914 р. до 126 тис. 1919 р. Число зайнятих на залізниці і водному транспорті, а також у видобувній промисловості склало в сумі 1 млн. чоловік [23, с. 603].

У роки війни і після неї відбувалося масове обезземелення селянства, концентрація землі в руках поміщиків і лихварів, зростання числа безправних орендарів, що суттєво погіршувало ситуацію в соціальній сфері. В 1918-1920 рр. за даними Вільяма Хантера, генерального директора департаменту індійської статистики, 40 млн. індійців майже завжди голодували, купівельна спроможність значної частини населення була надзвичайно низькою. Соціальна напруженість виливалася в протестні дії, найбільшим впливом серед політичних рухів володів Індійський Національний Конгрес [24, с. 380-381].

Посилення діяльності і впливу ІНК спонукало англійців піти на заходи з надання Індії обмеженого самоврядування. Прийнятий у 1919 р. парламентом закон посилив значення виборних

законодавчих зборів при віце-королі і губернаторах провінцій і надав індійцям право обіймати другорядні міністерські посади в системі колоніальної адміністрації. Однак, прийнятий одночасно закон Роулетта, спрямований проти антиурядової діяльності призвів до розстрілу мітингу протесту в Амрітсарі (близько тисячі вбитих, ще дві тисячі поранено), що призвело до бурхливого зростання протестних настроїв.

Ускладнювало соціально-політичну ситуацію і те, що протягом 1920-х рр. при явному сприянні колоніальної влади поживалася діяльність Всеіндійської мусульманської ліги, якій протистояв релігійний Великий союз індусів., на з'їзді прихильників якого у 1925 р. пропонувалося навіть мало не силою повернути в індуїзм всіх індійських мусульман. Прагнучи вивести ситуацію з глухого кута, ІНК прийняв до виконання пропозицію Мотилала Неру зосередитися на завоюванні місць в Законодавчих зборах і домагатися впливу на колоніальну адміністрацію за допомогою офіційних законодавчих процедур.

У 1928 р. М. Неру представив Конгресу проект майбутньої конституції Індії, який передбачав надання їй статусу домініону. Відмова англійців взяти до уваги цей проект стала приводом для початку другої кампанії громадянської непокори [25, с. 153].

Шевцов А. С.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ БРИТАНСКИХ ДОМИНИОНОВ В 20-е ГОДЫ XX ВЕКА

Статья посвящена изучению важных социально-экономических процессов в Британских доминионах в период после первой мировой войны. Рассматриваются положения доминионов в мире, состояние экономики (кредитно-финансовая система), состояние сельского хозяйства, промышленности, торговли, состояние транспорта и тд. Рассматривается процесс усиления позиций доминионов в экономике, промышленности и других сферах. Также рассматривается социальная ситуация и положение рабочих.

Ключевые слова: Реформы, экономика, кризис, промышленность.

THE ECONOMIC SITUATION OF THE BRITISH DOMINIONS IN THE 20 YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY

The article is devoted to the study of important social and economic processes in the British dominions in the period after the First World War. Dominion Rozhlyaduyetsya position in the world economy (monetary system), the state of agriculture, industry, commerce, state transportu and so on. Rozhlyaduyetsya process of strengthening the position of the dominions of the economy, industry and other fields. Also rozhlyaduyetsya social situation and the position of the workers.

Key words: *Reforms, economy, crisis, industry.*

Джерела та література

1. Хэкси С. Английские консерваторы у власти / Саймон Хэкси, переклад с англ. – М.: социально-экономическое издательство, 1940. – 136 с.
2. Тишков В. А. История Канады / В. А.Тишков, Л. В. Кошелев. – М.: Из-во «Мысль», 1982. – 304, [1] с.
3. Тишков В. А. История Канады / В. А.Тишков, Л. В. Кошелев. – М.: Из-во «Мысль», 1982. – 304, [1] с.
4. Дубинский Л. С. Монополии и экономика Англии / Л. С. Дубинский. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1960. – 478 с.
5. Кучинский Ю. История условий труда в Великобритании и Британской империи / Ю. Кучинский, переклад с англ. – М.: Гос. изд-во иностранной лит-ры, 1948. – 428 с.
6. Малаховский К. В. История Австралии / К. В. Малаховский; Академия Наук СССР Ордена трудового красного знамени институт востоковедения. – М.: Изд-во «Наука», 1980. – 400 с.
7. Кучинский Ю. История условий труда в Великобритании и Британской империи / Ю. Кучинский, переклад с англ. – М.: Гос. изд-во иностранной лит-ры, 1948. – 428 с.

8. Кристофер Д. Англия История страны / Дэниел Кристофер, перевод с англ. – Санкт-Петербург: Мидгард, 2007. – 477 с.
9. Малаховский К. В. История Австралии / К. В. Малаховский; Академия Наук СССР Ордена трудового красного знамени институт востоковедения. – М.: Изд-во «Наука», 1980. – 400 с.
10. Малаховский К. В. История Новой Зеландии / К. В. Малаховский; Академия Наук СССР Ордена трудового красного знамени институт востоковедения. – М.: Изд-во «Наука», 1981. – 401 с.
11. Малаховский К. В. История Новой Зеландии / К. В. Малаховский; Академия Наук СССР Ордена трудового красного знамени институт востоковедения. – М.: Изд-во «Наука», 1981. – 401 с.
12. Кучинский Ю. История условий труда в Великобритании и Британской империи / Ю. Кучинский, перевод с англ. – М.: Гос. изд-во иностранной лит-ры, 1948. – 428 с.
13. Малаховский К. В. История Новой Зеландии / К. В. Малаховский; Академия Наук СССР Ордена трудового красного знамени институт востоковедения. – М.: Изд-во «Наука», 1981. – 401 с.
14. Малаховский К. В. История Новой Зеландии / К. В. Малаховский; Академия Наук СССР Ордена трудового красного знамени институт востоковедения. – М.: Изд-во «Наука», 1981. – 401 с.
15. Малаховский К. В. История Новой Зеландии / К. В. Малаховский; Академия Наук СССР Ордена трудового красного знамени институт востоковедения. – М.: Изд-во «Наука», 1981. – 401 с.
16. Новейшая история стран Азии и Африки / М. Ф. Юрьев, В. Ф. Васильев, М. Н. Пак [и др.]; [науч. изд. М.Ф. Юрьев]; Институт восточных языков. – М.: Изд-во московского университета, 1965. – 549 с.
17. Юрлов Ф. Н. История Индии. XX век / Ф. Н. Юрлов, Е. С. Юрлова. – Подольск: Институт востоковедения,

2010. – 918, [1] с. – (ИСВ. XX век).
18. Дубинский Л. С. Монополии и экономика Англии / Л. С. Дубинский. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1960. – 478 с.
 19. Полякова Е. Ю. Национальная идея и раскол Ирландии [Электронный ресурс] – Режим доступа:
 20. http://ecsocman.hse.ru/data/2012/06/29/1261718227/007_Полякова_Национальная%20идея%20и%20раскол%20Ирландии_56-71.pdf
 21. Гольман Л. И. История Ирландии / Л. И. Гольман, А. Д. Колпаков, В. Э. Кунина [и др.] ; [наук. ред. Л. И. Гольман]; Редакция исторической литературы. – М.: Изд-во «Мысль», 1980. – 392 с.
 22. Гольман Л. И. История Ирландии / Л. И. Гольман, А. Д. Колпаков, В. Э. Кунина [и др.] ; [наук. ред. Л. И. Гольман]; Редакция исторической литературы. – М.: Изд-во «Мысль», 1980. – 392 с.
 23. Трухановский В. Г. Новейшая история Англии / В. Г. Трухановский. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1958. – 593 с.
 24. Новая история колониальных и зависимых стран. / упряд. С. Н. Ростовский, А. А. Губер, М. С. Иванов [и др.]. – М.: Институт истории академии наук СССР, 1940. – Т. 1
 25. Антонова К. А. История Индии / К. А. Антонова, Г. М. Бонгард-Левин, Г. Г. Котовский ; Мысль. – М., 1973. – 579, [1] с.
 26. Юрлов Ф. Н. История Индии. XX век / Ф. Н. Юрлов, Е. С. Юрлова. – Подольск: Институт востоковедения, 2010. – 918, [1] с. – (ИСВ. XX век).

УДК 94(477.74):325.3(=11)“1803/1914”

НІМЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ НА ПІВДНІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена висвітленню питання про специфіку формування та розвиток німецьких колоній на Півдні Російської імперії в ХІХ – першій половині ХХ ст. Автор наголошує на тому, що ХІХ ст. стало періодом активної колонізації Причорномор'я та Бессарабії. У статті розкриваються причини, які вплинули на переселення німецьких колоністів у даний регіон.

Ключові слова: колонізація, етнічні німці, колонія, переселенці, Причорномор'я, Бессарабія.

Історія колонізації та освоєння нових земель – одна з важливих та складних проблем історичного процесу. У статті автор здійснює спробу простежити процес формування та становлення німецьких колоній у південноукраїнських землях, що належали Російській імперії. Російський уряд був поставлений перед завданням державного освоєння Півдня України та збільшення землеробського населення у регіоні. Таким чином, проблеми, що розглядаються в даній роботі, мають велике значення для вивчення історії рідного краю.

Об'єктом дослідження є німці, які на початку ХІХ ст. починають активну колонізацію південноукраїнських земель.

Предметом наукового дослідження є міграційні процеси, внаслідок яких на території Причорномор'я та Бессарабії сформувалась ціла низка німецьких колоній.

Завдання: виявити причини та вказати періоди появи німців на Півдні Російської імперії, регіони їх масового розселення, визначити динаміку їхньої чисельності; проаналізувати форми господарської діяльності.

Питання утворення, заселення та розвитку німецьких колоній досліджувалися в роботах багатьох науковців, серед яких – М. А. Шевчук [12], Е.Г.Плеська-Зебольд [8-9], В. Зарічук [5], М. Є. Слабченко [10], О. О. Велицин [2], В. М. Васильчук [1], Н. М. Діанова [3], О. Т. Чумак [11]. Більш комплексно підійшов до вивчення німецьких колоній Я. Штах [14], який наголошував на прогресивній ролі колоністів у розвитку землеробства. Про історію і культуру німців у Криму писав Ю. М. Лаптев [7]. Історією німецьких поселень займається також закордонна дослідниця У. Шмідт [13], яка сама має сімейні корні в Бессарабії.

Для того, щоб зрозуміти причини виникнення німецьких колоній на Півдні Російської імперії необхідно звернутися до другої половини XVIII ст., коли до влади, унаслідок палацового перевороту, прийшла Катерина II, яка була німкою за походженням, дружиною імператора Петра III. Першим сигналом до переселення німців послужив знаменитий маніфест імператриці від 4 грудня 1762 року про дозвіл іноземцям селитися у Росії. Продовженням цієї політики став маніфест 1763 року, в якому докладно і багаторазово намальована картина того життя, задля якого варто проїхати не одну сотню верст. Цей Маніфест дарував великі привілеї всім, хто бажає приїхати до Росії, відкриваючи тим самим широкі можливості для переселенців. Ці привілеї включали в себе гроші на переїзд, свободу віросповідання, звільнення від податків на 30 років (в містах 10-5), внутрішнє самоуправління в колоніях, таможні пільги, звільнення від військової служби, причому ці пільги розповсюджувались і на тих колоністів, які вже народились у Росії.

З приєднанням до Росії південноукраїнських земель, виникла нагальна потреба у їх заселенні та економічному освоєнні. З метою прискорення цих процесів, царський уряд активізував політику іноземної колонізації в регіоні. Щоб привабити переселенців, імператриця 19 квітня 1795 р. видала указ, де були зазначені пільги для іноземних колоністів. Це, зокрема, надання землі, кам'яного житла для тимчасового проживання, кредитів у розмірі 100-150 крб., звільнення на 10 років від сплати податків. Проголошувалася свобода віросповідання, дозволялось будівництво церков тощо [3, с. 56].

Царю Олександрю I, який зійшов на престол в 1801 році, було запропоновано новий план колонізації південних земель. Цей план передбачав проведення старанного відбору майбутніх іноземних переселенців і надання їм грошової допомоги та значних привілеїв. 20 лютого 1804 року видається Маніфест імператора, у якому передбачалося переселення «виключно хороших землеробів» [12, с. 14], виноградарів, скотоводів, людей, корисних у сільському та міському побуті. Тепер бажаючі переселитися повинні були надати російським закордонним місіям належні свідоцтва та поручительства «у тому, що вони добрі господарі і можуть, кожен з них, вивезти з собою в готівковому капіталі або товарів не менше ніж 300 гульденів» [12, с. 14]. Даний Маніфест зберігав пільги для переселенців, які надавалися ще Катериною II. Переселенцям давали гроші до моменту отримання першого врожаю. Також виділялися кошти на будівництво будинку, придбання скота, створення належних умов для ведення господарства.

Німців, які заселяли південь України традиційно називають причорноморськими німцями. В першу чергу переселенців намагалися оселити біля портових міст – Одеси та Феодосії. Заснування перших колоній в Причорномор'ї відбувалося в три періоди у роки 1803-1806, 1808-1811 і 1814-1825. Перелік колоній, які поступово виникали, надає Н. А. Шевчук у своїй роботі «Німці на півдні України (1803-1917)» [12, с. 13], автор називає такі групи колоній як Гросс-Лібентальська (поблизу Одеси), Цюрихстальська (поблизу Феодосії), Нойзатцька (поблизу Сімферополя), Молочанська (на річці Молочная, північніше Мелітополя), Глюкстальська (на сході Дубоссар), Кучурганська (біля однойменного лиману), Березанська (біля річки Південний Буг), колонії поблизу Маріуполя.

У Новоросії почала стрімко рости кількість іноземних поселень. В Тираспольському повіті в 1804-1810 роках з'явилися такі німецькі поселення: Марієнталь, Великий і Малий Лібенталь, Йозефсталь, Люстдорф, Нейбург, Петерсталь, Францфельд, Глюксталь, Фрейденталь, Старсбург, Зельц, Кандель, Ельзас, Баден, Мангейм, Нейдорф та Бергдорф [5, с. 4].

Надалі німецькі колонії розпростерлися на значній території, охоплюючи великі простори нинішніх Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької та Кримської областей.

Кримський півострів почали заселяти німецькі колоністи у 1804-1805 роках. Тут вони почали засновувати компактні поселення-колонії: в Сімферопольському повіті – Нейзац, Фріденталь і Розенталь, Феодосійському – Цюрихталь, Гейльбрун, Судак і Герценберг. В 1810 році (за іншими джерелами – 1811) у Сімферопольському уїзді німцями була заснована колонія Кроненталь [6, с. 41]. Засновані перші колонії у німецькій історіографії отримали назву «Mutterkolonien».

У вище згаданих правилах поселення у Новоросійському краї, виданих у 1804 році, йшлося про те, що до Росії запрошуються, по-перше, «виключно хороші землероби» і люди, які мали навик до обробітку винограду і розведення шовковичних дерев, а також досвідчені в скотарстві, особливо в утриманні та розведенні порід овець; по-друге, майстри, корисні у сільському господарстві. На переселення в Росію видавалося 10 копійок дорослої і 5 копійок кожної малолітньої душі в день, «судячи з ціни життєвих припасів». Потім ще після прибуття до Криму до першого врожаю німцям видавали кормові гроші в тому ж розмірі [7, с. 15-16].

Саме переселення в Росію було вигідним для німців, так як по прибуттю в Росію німецькі колоністи були поставлені в особливе становище на відміну від інших переселенців. Німцям дарували пільги в податках і повинності терміном на 10 років. Наступні 10 років з них збирали подати 15-20 копійок з однієї десятини землі. І лише після закінчення 20-річного терміну німецьких колоністів зрівнювали в оплаті податі з місцевими російськими селянами [2, с. 419]. Особливо важливим було звільнення від рекрутської повинності.

Після укладення Бухарестського миру 16 травня 1812 року і переходу Бессарабії у володіння Росії, все північне узбережжя Чорного моря до Прута і гирла Дунаю виявилось під російським пануванням. З 1813 року російський уряд знову почав колонізацію родючих степів Південної Бессарабії. Найзахіднішій провінції – Новоросії знову знадобилися іноземні колоністи.

Першою завербованою групою стали німецькі поселенці з колишніх польських регіонів, які потрапили під прусське панування після другого і третього поділів Польщі (1793 і 1795 г.).

Мета прусської колонізації, як у своїй роботі зазначає Уте Шмідт [13, с. 72], полягає у тому, щоб покращити місцеве сільське господарство і створити зразкові сільгосп підприємства. Але політичні катаклізми і військова розруха після краху Пруссії (1806-1807 рр.) змінили положення переселенців у цьому регіоні. Похід на Росію Наполеона (1812 р.), відступ розбитих французів ті їх союзників після пожару Москви, переслідуючи їх по п'ятах російські окупаційні війська, мародерство і свавілля козаків, а також висока орендна плата польським дворянам багато разів піддавали німецьких колоністів до бідноти. У найтяжчому становищі перебували, у найтяжчому становищі перебували шваби, які нещодавно прибули і ще не встигли облаштуватись.

Олександр I, при наступі російських військ у Польщі, помітив гніт непомірних податків, збіднілість, страх і невпевненість у завтрашньому дні цих поселенців і запросив їх у якості колоністів до Бессарабії. «Варшав'янам» таке запрошення здалось позбавленням, тим більше, що там їм обіцяли землю, допомогу з переселенням та права самоуправління, а також, у разі необхідності, право повернення на колишнє місце проживання [13, с. 72].

Причинами масової еміграції стали політичні, економічні і соціальні умови на той період часу у Німеччині. Але особливе значення мали все ж таки релігійні мотиви.

Належність німців до певної релігійної конфесії часто ставала причиною різноманітних санкцій та переслідувань, економічних утисків з боку німецьких держав, де переважали лютеранство або католицизм.

Погане економічне становище німецького населення на історичній батьківщині стало однією з важливих причин для переселення. У Пруссії та інших німецьких державах склалася досить тяжка ситуація для селян: загальне зростання кількості населення, безземелля та малоземелля, повна залежність від

великих землевласників, невігідність заняття ремеслом, а звідси – неможливість прогнати сім'ю.

Слід зазначити, що у першій половині XIX ст. скарг на іноземних колоністів майже не було. Траплялися лише поодинокі випадки виселення їх за межі країни, як покарання за неблагодійну поведінку.

Так, з Одеси у 1823 р. «внаслідок негідних вчинків» був висланий єдиний колоніст – А. Єрк [10, с. 25]. Припинення іноземної колонізації, на думку М. Слабченка, було пов'язане з причинами економічного характеру. У 1810 р. урядом підраховано, що одна родина колоністів коштувала державі 5 тис. крб.

Проте масове переселення емігрантів тривало аж до 1819 р., доки російський уряд не відмовився від практики широкого запрошення колоністів до південного регіону.

Соціально-економічною основою діяльності німецьких поселенців-колоністів з кінця XVIII ст. стала сприятлива переселенська політика Російської імперії. Історик Володимир Васильчук виділяє наступні позитивні результати цієї політики при Катерині II і Павла I, які вплинули на соціально-економічне життя Російської імперії [1, с. 135]:

- На півдні Російської імперії була створена мережа колоній, жителі яких почали модернізацію окремих методів обробки землі, вдосконалювали сільгоспзнаряддя, налагоджували систему зрошення.

- Завдяки колонізації були економічно укріплені південні кордони держави.

- Вирішувалися завдання щодо введення великих земельних просторів України в господарський оборот.

- Теплий клімат з достатньою кількістю вологи і рівнинна місцевість дозволяли ефективно займатися як землеробством, так і тваринництвом. У Таврійській губернії до середини XIX ст. провідну роль відігравало тваринництво, в Херсонській і Катеринославській - домінувало землеробство.

- Важливим фактором успішного розвитку землеробства були родючі українські чорноземи.

До 1812 року у німецьких та менонітських колоніях вирощували озиму і ярову пшеницю, у невеликій кількості – гречку, горох, квасолю, боби, чечевицю, коноплю, льон. У 1814 році колоністи усіх округів виростили врожай зернових та картоплі, якого вистачило не лише на продовольство і майбутній посів, але і на продаж [8, с. 24]. Протягом 1817-1859 рр. Одеса користувалася правом порто-франко, що у цілому стимулювало торгівлю діяльність. Відомо, що частка південної пшениці у 1822 році складала 96% усього експорту з Росії [4, с. 339].

Поступово в процесі господарювання складалася регіональна спеціалізація територій. Колоністи по-різному забезпечувалися землею. Це залежало і від ставлення до переселенців з боку місцевих поміщиків, і від продуктивності ґрунтів. На початку 1840-х рр. у чотирьох німецьких колоніях Бердянського повіту Таврійської губернії 122 сім'ї володіли спадковими наділами, а 13 були безземельними. У їх користуванні було около 8 600 десятин казенних земель. В середньому сім'я мала 70 десятин. На сім'ю з п'яти осіб припадало голів великої рогатої худоби – 4,5, коней – 2,5, овець – 21,5 [4, с. 241].

Раціональне ведення господарства, вміння знайти вихід з критичної економічної ситуації, наполегливість дозволили поселенцям інтенсифікувати тваринництво, яке вивело німецькі господарства на лідируючі позиції в порівнянні з господарствами місцевих жителів. На ці позиції вплинули і такі переваги колоністів перед місцевим населенням, як широкі права самоврядування, ряд наданих урядом пільг, незалежність від поміщиків. Німці першими в Україні почали розводити тонкорунну породу овець. Багато тонкорунних овець вирощувалися в Катеринославській і Херсонській губерніях. Цьому сприяла можливість безперешкодно переганяти породних тварин із-за кордону. Ще ефективніше було розведення овець в Криму з його кліматом і відмінними гірськими пасовищами [11, с. 139].

Також німецькі переселенці займалися садівництвом. Згідно з планом землеустрою колоній, ділянка під сад надавалася кожній сім'ї та окремо - для створення громадських плантацій – кожному поселенню. У 1841 році в молочанських колоніях Таврійської

губернії нараховувалися 105 397 фруктових, 80 760 шовковиці і 116 787 лісових насаджень [2, с. 126]. У катеринославських колоніях було 155 садів в індивідуальних господарствах і один громадський. З року в рік площа садів збільшувалася, незважаючи на жорсткі правила селекції. Культивування шовковиці, в свою чергу, сприяло розвитку в колоніях шовківництва. Тільки в двох повітах Таврійської губернії в 1846 р було намотано понад 95 пудів шовку [14, с. 153]

Німецьке населення міст Південної України займалося, в основному, підприємництвом, торгівлею, технічною творчістю та ремеслами. У 1803 р. в Одесі було п'ять великих торгових домів: один французький, один італійський, один англійський та два німецьких. А вже в 1805 р. найбагатшими купцями, чії торгові дома користувалися найбільшим авторитетом, були німці. Серед них Л. Філіберт, В. Вагнер, А. Полнер та І. Вальба [9, с. 66-68]. Дехто вкладав свої капітали у розвиток промисловості. Зокрема, Карл Едвард Фальк у 1844 р. відкрив у Одесі ливарний завод, а Мільнер у 1857 р. – підприємство з виготовлення чавуну. Німці зарекомендували себе як хороші ремісники. Вони були вправними ковалями, столярами, слюсарями, теслярами, булочниками, майстрами з виготовлення ковбас тощо.

Національна самобутність німців зберігалась перш за все у сільській місцевості, де вони проживали відокремлено протягом довгого періоду часу і зберігали свою рідну мову, культуру, традиції, віру та обряди. Звичайно, колоністам було нелегко, особливо в кінці ХІХ ст. після буржуазних реформ Олександра ІІ вони були позбавлені усіх пільг та привілеїв. Проте життя німців у Росії було досить благополучним, німецькі поселення відрізнялись благоустроєм та прискореним розвитком.

Початок ХХ ст. стає часом великих потрясінь, який приніс великі страждання усім народам Росії, у тому числі і німцям. Національне самопочуття погіршилося. Під час Першої світової війни були прийняті так звані ліквідаційні закони, згідно з якими заборонялись німецькі громадські організації, німецька преса, спілкування німецькою мовою, у деяких районах позбавляли майна за національною ознакою. Для німецького населення починається період національної, економічної та політичної катастрофи.

Отже, ХІХ ст. стає часом активного освоєння німцями півдня Російської імперії. У цей час склалися економічні, політичні, конфесійні та інші передумови до активізації переселенського руху німців. З одного боку, російська влада намагалася за допомогою іноземних колоністів прискорити освоєння нових земель, для чого останнім надавалися досить широкі пільги, з іншого боку, були причини, викликані становищем німців на історичній батьківщині: тяжке економічне положення, у якому опинилися ремісники та селяни на початку ХІХ ст., постійні війни, що потребували високих податків та примусового набору у солдати та призводили до псування врожаю, проблеми міжконфесійних відносин німців – переслідування через належність до певної конфесії та певна свобода віросповідання, забезпечена в колоніях. Німці-колоністи значною мірою сприяли соціально-економічному та культурному розвитку міст і регіону в цілому, вони успішно займалися господарством, зарекомендували себе як хороші ремісники, були вправними ковалями, столярами, слюсарями, теслярами тощо. З 60-х років ХІХ ст. набувають розповсюдження антинімецькі настрої, а з початком Першої світової війни німецькомовне населення Росії стикається з хвилею національних, політичних та економічних проблем.

Шевченко В. В.

НЕМЕЦКАЯ КОЛОНИЗАЦИЯ НА ЮГЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА

Стаття посвящена изучению вопроса о специфике формирования и развития немецких колоний на юге Российской империи в ХІХ - первой половине ХХ в. Автор отмечает, что ХІХ в. стал периодом активной колонизации Причерноморья и Бессарабии. В статье раскрываются причины, которые повлияли на переселение немецких колонистов в данный регион.

Ключевые слова: *колонизация, этнические немцы, колония, переселенцы, Причерноморья, Бессарабия.*

THE GERMAN COLONIZATION IN THE SOUTH OF THE RUSSIAN EMPIRE IN XIX - THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

This article is devoted to studying of a question of specifics of formation and development of the German colonies in the south of the Russian Empire in XIX - the first half of the 20th century. The author notes that the XIX century became a period of active colonization of the Black Sea and Bessarabia. The article reveals the reasons that influenced the resettlement of German colonists in the region.

Key words: *colonization, Ethnic Germans, colony, immigrants, Black Sea Coast, Bessarabia.*

Джерела та література

1. Васильчук В. Німецький етнос на півдні України / В. М. Васильчук // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2009. – № 6 (73). – С. 134-142.
2. Велицын А. А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на юге и востоке России / Александр Александрович Велицын. – Санкт-Петербург. Типография «Общественная польза». 1898. – С. 282
3. Діанова Н. М. Формування та розвиток німецьких колоній у містах Південної України в кінці XVIII – першій половині XIX століття / Наталя Миколаївна Діанова // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 16. – К.: УНІСЕРВ, 2004. – 176 с.
4. Дружинина Е. Южная Украина в 1800–1825 гг. / Е. И. Дружинина. – М.: Наука, 1970. – 381 с.
5. Зарічук В. Славетні німці / Валерій Зарічук – Одеса: Друкарський дім, Друк Південь, 2010. – 146 с.
6. Клаус А. А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в

- России. Выпуск I. / Александр Августович Клаус – СПб: Типография В. В. Нусвальта, 1869 – 516 с.
7. Лаптев Ю. Н. Переселение немцев в Крым и основание колоний (XIX в.) // Немцы в Крыму = Deutsche auf der Krim. Очерки истории и культуры. / сост. Ю. Н. Лаптев. – Симферополь: Таврия-Плюс, 2000. – С. 11-21.
 8. Плесская Э. Г. Немцы Причерноморья / Эльвира Германовна Плесская. – Одесса: Астропринт, 2008. – 136 с.
 9. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы. 1803-1912: научно-популярное издание / Эльвира Германовна Плесская-Зебольд. – Одесса.: Изд. «ТЭС», 1999. – 520 с.
 10. Слабченко М. Є. Колонії України // Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. – К., 1925. – Т. 1. – 278 с.
 11. Чумак О. Т. Влияние немецких переселенцев на социально-экономическое развитие Юга Российской империи (1820-1914 гг.) / О. Т. Чумак // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 1(1). – С. 137-145
 12. Шевчук Н. А. Немцы на юге Украины (1803-1917) / Николай Андреевич Шевчук // Причерноморские немцы в жизни и деятельности г. Одессы и региона 1803-2003. – Одесса: Астропринт, 2003. – С. 9-54.
 13. Шмидт Уте. Бессарабия. Немецкие колонисты Причерноморья: очерки. – Одесса: Optium, 2015. – 474 с.: ил.
 14. Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов / Я. Штах. – М. :Тип. А. И. Мамонтова, 1916. – 266 с.

УДК 94(560):328.161.2”1556/1566”

КРИЗА В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ОСТАННІ 10 РОКІВ ПРАВЛІННЯ СУЛЕЙМАНА КАНУНІ

Актуальність дослідження полягає в тому, що дана тематика практично не досліджена в сучасній історіографії.

У статті аналізуються причини і передумови, які призвели до занепаду Османської імперії в останні 10 років правління Сулеймана Кануні. Тимарна система давала можливість утримувати численну армію при скромних фінансових витратах і нерозвиненою фіскальною організацією. Ця система - османський громадський інститут, введений на початку росту могутності Османської держави, грав надзвичайно важливу роль в історії існування цього державного утворення, сприяв його розквіту, а криза тимарної системи призвела до занепаду не тільки у військовій але і в інших галузях Оттоманської Порти.

Ключові слова: *Зеамет, тимар, військова-ленна система, сипахи, Османська Імперія*

Ще за життя Сулеймана Кануні фатальний вплив на Османську імперію стали надавати великі географічні відкриття. Було відкрито морський шлях в Індію, що підірвало турецьку монополію на транзитну торгівлю між Європою та Індією. Також і освіта європейських колоній в Америці, і розвиток трансатлантичної торгівлі, і падіння в зв'язку з цим значення середземноморської торгівлі. Результат – величезний дефіцит бюджету не міг бути покритий ні псуванням монети, ні збільшенням більш ніж у 5 разів податків. Розпад же військово-ленної системи був історично неминучим внаслідок недосконалості даної форми військової організації. Прискорення процесу полягає в тому, що платежі селян тимаріотам були фіксованими. В результаті військові витрати, які несли на собі сипахи, перестали окупатися зборами з тимарів,

і феодали все більше стали втрачати інтерес до своїх володінь і служби [8, с. 73-85].

Поки османи вдосконалювали свою традиційну військову машину, в самій Європі військова справа не стояла на місці, і про це вже говорилося вище. В Малій Азії значна частина населення, як османів, так і інших тюрків, а також курдів, залишалася кочівниками, об'єднаними в племінні союзи. Головними місцями розселення кочовиків були південно-східні і південні області Анатолії, а також деякі райони Македонії та Південної Болгарії. Кочівники переважали також в Кримському ханстві. Вони зобов'язані були беззаперечно підкорятися главі племені, який, у свою чергу, був васалом султана. Кочівники несли військову службу [5, с. 109]. Під час війни їх кінні загопи повинні були з'являтися за першим покликом султана, формуючи іррегулярну легку кавалерію. У кочівників кожен 25 чоловіків складала «вогнище», яке повинно було кожен військовий похід виставляти п'ять рекрутів, забезпечуючи їх кіньми, зброєю і продовольством. За цю службу кочівники звільнялися від решти податків. Оскільки кочова кіннота в XVI столітті вже значно поступалася регулярній кінноті тимаріотів, не кажучи вже про постійну кінноту султанського корпусу, кінні загопи кочівників залучали лише для виконання допоміжних функцій: розвідки, фуражування, служби в обозі тощо [5, с. 112-116].

В кінці XVI століття завоювання припиняються, що провокує фінансову кризу. Починається занепад Османської імперії, перші ознаки якого стають відчутні ще в правління Сулеймана Кануні. Він виразився в поступовому ослабленні центральної влади й зростанні сепаратистських тенденцій місцевих бейлербеїв і санджак беїв, в кризі державних фінансів, в прогресуючому ослабленні військових та військово-морських сил Османської імперії. Все це стало наслідком економічно неминучого розпаду військово-ленної системи [7, с. 47-49]. Зміни в суспільно-політичній ситуації і балансі сил в Європі в другій половині XVI і в XVII столітті зробили переможні війни проти європейських держав все більш важкою, а потім і практично неможливою справою. Та й в Азії і Північно-Західній Африці вже не вдавалося

надовго закріпити за собою завойовані території. Поступово зник один з основних джерел доходу турецьких феодалів і султанської скарбниці – військова здобич і податки з знову завойованих територій. Під впливом військових невдач розкладалися і втрачали свою боєздатність військові сили османів, які більше не могли протистояти європейським арміям і флотам. Яничари почали займатися ремеслом і торгівлею, придбавали земельні володіння, все менше часу приділяючи військовим заняттям [9, с. 238]. Сипахи все більше намагалися ухилитися від виконання військових обов'язків, натомість прагнули перетворити свої лени в спадкову феодальну власність. Серед турецьких феодалів, що розорилися посилилася боротьба за землю. Частина ленників втрачала свої володіння і стала живильним середовищем для різного роду повстань і заколотів, оскільки тепер розраховувати на багату здобич у військових походах вже не доводилося. Нерідко лени потрапляли в руки торговців і лихварів, які взагалі ніяк не допомагали турецькій армії, а намагалися зробити свої володіння безумовною приватною власністю. Зазвичай це легко вдавалося зробити за допомогою підкупу чиновників, благо корупція в царювання Сулеймана розцвіла пишним цвітом. Султан із 46 років свого правління майже 15 років провів у військових походах. До того ж він слабо контролював віддалені провінції, правителі яких, так само як і члени дивану, мали чимало можливостей для зловживань [8, с. 39-42].

Селяни платили землевласникам три види ренти: відробіткову, продуктову і грошову. Найбільш поширеною була натуральна рента продуктами селянського господарства. Райя-мусульмани були зобов'язані платити десятину з урожаю зернових, садових і городніх культур, податок з усіх видів худоби, а також виконувати фуражну службу. Поміщики мали право карати і штрафувати тих, хто провинився. У деяких санджаках імперії селянам доводилося також відпрацьовувати кілька днів в році у землевласника на винограднику, на будівництві будинку, доставляти дрова, солому, сіно, приносити йому всілякі подарунки і т. п. По мірі розвитку товарно-грошових відносин все частіше землевласники вимагали від селян ренти грошима [1, с. 95].

Всі перераховані вище повинності зобов'язані були виконувати і райя-немусульмани. Але крім того вони платили в казну особливий подушний податок – джизью – з чоловічого населення, а в деяких областях Балканського півострова були також зобов'язані поставляти через кожні 3-5 років хлопчиків для яничарської армії. Остання повинність (так зване девширме) сприяла асиміляції жителів Балкан. Крім того, багато «потурчених» давали взяті в полон і продані у рабство християни, для яких перехід в іслам був єдиним способом повернути свободу (за ісламськими законами мусульмани не могли бути рабами). Прагнучи зберегти своє майно і привілеї, багато балканських феодалів, в першу чергу дрібні та середні, а також міські ремісники і купці приймали іслам. Значна частина балканських християн поступово втрачала зв'язок зі своїм народом, засвоювала турецьку мову та культуру. Все це вело до зростання чисельності турків і зміцнювало їхню владу в імперії. Приймавши мусульманство серби, греки, албанці досягали часом високих постів, ставали великими воєначальниками і навіть великими візирами [10, с. 86-89].

Серед сільського населення широкий характер ісламізація прийняла в Боснії, деяких районах Македонії та Албанії, але зміна релігії не завжди вела до втрати рідної мови, рідних звичаїв і культури. Мусульманами стали албанці і слов'яни-боснійці, що зберегли рідні мови.

Селяни повинні були виконувати ряд державних повинностей (авариз). Ці податки стягувалися як у вигляді відпрацювань і натуральних поставок, так і в грошовій формі і призначалися для військових потреб, так що численні війни Сулеймана були руйнівні для податного населення імперії, але в той момент цей тягар ще не був для райя непосильним [2, с. 104-108].

У законах Сулеймана Кануні залишилося необмеженим право кочівників пересуватися зі своїми стадами в будь-якому напрямку, що було частиною їх звичаєвого права: «Пасовищним землям немає меж. З давніх часів встановлено так, куди худоба направляється, в тому місці нехай вона і бродить ... З давніх часів порушенням закону являється встановлені пасовища продавати

і обробляти. Якщо хто-небудь обробить їх насильно, землю слід знову перетворити в пасовища. Жителі сіл не мають стосунку до пасовищ і тому не можуть забороняти будь-кому кочувати на них» [2, с. 203-207].

Великі простори Малої Азії і Балканського півострова, не кажучи вже про пустелі Аравії та Північної Африки, залишали досить районів для переміщень кочових і напівкочових племен, не обмежуючи прав хліборобів.

Пасовища, як і інші землі Османської імперії, перебували у власності держави, духовенства або приватної особи. Володіли ними також феодали, до числа яких належали і вожді кочових племен. На користь власника надходили з кочівників, які пройшли через його землі, відповідні податки та збори. Проте кочівники не приписувалися до власників землі, не включались ні в які реєстри і не мали індивідуальних наділів. Вони користувалися пасовищною землею спільно, громадою. Якщо власник або власник пасовищних земель не був одночасно главою племені або роду, він не мав права втручатися у внутрішні справи кочових громад, які підпорядковувалися тільки своїм родовим або племінним вождям. Вожді також сплачували всі податки і збори, якщо кочівники проходили через не належні їм землі. Кожен член кочової громади економічно і юридично залежав повністю від своєї громади, яка була пов'язана круговою порукою і підпорядковувалася тільки своєму вождю [1, с. 71-73].

Процес осідання кочівників на землю відбувався надзвичайно повільно, так як вони прагнули зберегти общину як засіб самозахисту від утисків з боку феодалів. До того ж османська держава, маючи потребу в кочівниках як у військовій силі, не форсувала їх перехід до осілого способу життя [4, с. 164-165].

Щедрий потік військової здобичі, данини і податкових надходжень тік з завойованих територій. Найбагатші вельможі перебували в Стамбулі при султанському дворі. Сулейман і його наближені витрачали величезні суми на монументальне будівництво і предмети розкоші.

У Стамбулі поступово осідали купці, що прибули в пошуках ринків збуту європейських товарів і скупки виробленого в країнах

Азії для перепродажу в Європі. Населення столиці переживає бурхливе зростання, а в зв'язку з цим зростає і імпорт [3, с. 103-106].

Внутрішні економічні і політичні зв'язки в Османській імперії ослабли вже до кінця правління Сулеймана Кануні. Росла торгівля з Європою, турецькі феодали більше прагнули не до війни і до військової здобичі, якої і так ставало все менше, а до того, щоб підвищити прибутковість і товарність своїх маєтків, що їм, однак, не надто вдавалося через архаїчність соціальних відносин і низький агротехнічний рівень. Центр основної концентрації османів – Анатолія залишалася одним з найбільш економічно відсталих регіонів імперії з переважанням натурального господарства, в тому числі кочового, і не могла бути центром торгово-економічного тяжіння для інших регіонів. А політичним центром залишався багатонаціональний Стамбул [11, с. 22]. Військові ленники проявляли все менше прагнення утримувати для султана загони і брати участь з ними у військових походах. Тимаріоти і турецьке законодавство суворо регламентували величину ренти феодалів, їх відносини з селянами. Феодали не користувалися, наприклад, таким важливим правом, як феодална юрисдикція; їх роль в управлінні ленами була невелика. Феодали стали привласнювати доходи від ленних володінь і прагнули максимально збільшити свої земельні володіння. Як писав сучасник: «між ними є люди, які мають по 20-30 і навіть по 40-50 зеаметів і тимарів, плоди яких вони пожирають» [6, с. 29-31]. Все це призвело до того, що державна власність на землю стала слабшати і поступово втрачати своє значення основи для формування великої і боєздатної армії. Військово-ленна система почала розкладатись ще за царювання Сулеймана Кануні, а ніякої альтернативи їй, здатної зміцнити турецьку армію, так і не з'явилося. Сучасну армію європейського типу не створили ні Сулейман, ні його наступники. Ослаблення султанської влади проявилось вже при синові Сулеймана Селімі II.

КРИЗИС В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ В ПОСЛЕДНИЕ 10 ЛЕТ ПРАВЛЕНИЯ СУЛЕЙМАНА КАНУНИ

Актуальность исследования заключается в том, что данная тематика практически не исследована в современной историографии.

В статье анализируются причины и предпосылки, которые привели к упадку Османской империи в последние 10 лет правления Сулеймана Кануни. Тимарная система давала возможность содержать многочисленную армию при скромных финансовых расходах и неразвитой фискальной организации. Эта система – османский общественный институт, введенный в начале роста могущества Османского государства, играл чрезвычайно важную роль в истории существования этого государственного образования, способствовал его расцвету, а кризис тимарной системы привел к упадку не только в военной но и в остальных отраслях Оттоманской Порты.

***Ключевые слова:** Зеамет, тимар, военно-ленная система, сипахи, Османская империя*

Yahovkin A. S.

CRISIS IN OTTOMAN EMPIRE IN THE LAST 10 YEARS OF SULEIMAN THE MAGNIFICENT GOVERNMENT.

There is a relevance of this survey , as this problem hasn't been researched in the modern historiography. Reasons and premises which led to the wane of Ottoman Empire in the last 10 years of Suleiman the Magnificent government are being analised in this article. Timar system gave the opportunity to subsist the numerous army with law financial expenses and not developed fiscal organization . This system is a n Ottoman public institute which was introduced at the beginning of the growth of Ottoman's power. It played a huge role in the formation of this governmental structure , encouraged its development, conversely

Timar's system crises caused the fall not just of military branch but also other branches of Ottoman Empire.

Key words: *Zeamet, timar, military system, sipahi, Ottoman Empire*

Джерела та література

1. Гасратян М. А. Краткая история Турции : монография / Манвел Арсенович Гасратян. – М. : Наука, 1983. – 290 с.
2. История Османского государства, общества и цивилизации : в 2 т. / [под ред. Э. Ихсаноглу] ; Исслед. Центр исламской истории, искусства и культуры (IRCICA) ; пер. с тур. В. Б. Феоновой ; [под ред. М. С. Мейера]. – М. : Восточная литература. – Т. 1. – 602 с.
3. Кримський А. Ю. Історія Туреччини : монографія / Агатангел Юхимович Кримський. – К. ; Львів : Олір, 1996. – 288 с.
4. Миллер А. Ф. Турция : актуальные проблемы новой и новейшей истории : монография / Анатолий Филиппович Миллер – М. : Наука, 1983. – 219 с.
5. Хитцель Ф. Османская империя : монография / Фредерик Хитцель. – М. : Вече, 2006. – 384 с.
6. Шеремет В. И. Становление Османской империи. XIII–XVI вв. / В. И. Шеремет // Новая и новейшая история. – 2001. – № 1. – С. 45–65.
7. Вооруженные силы Османской империи в XV–XVII вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.tochka.gerodot.ru.
8. Новые документы о сипахийском землевладении в Османской империи в кон. XVI в.; пер. Б. Цветкова // Восточные источники по истории народов юго-восточной и центральной Европы. – 1964. – Т. 1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.thitmar.narod.ru.
9. History of the Ottoman Empire / [Jacob S., Procter C., Riddle Rev. J. E., M'Connechy J.]. – London ;Glasgow, 1854. –

- Р. 477. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : books.google.com.
10. Upham E. History of the Ottoman Empire from its establishment, till the year 1828 / E. Upham. – Edinburgh, 1829. – P. 297. – Режим доступа : books.google.com.
 11. Phillpots J. S. The Causes of the successes of the ottoman turks / J. S. Phillpots. – Oxford, 1859. – P. 22.–Режим доступа : books.google.com.

Наукове видання

**МАТЕРІАЛИ
73-ї звітної студентської наукової
конференції
ОНУ імені І. І. Мечникова**

25-27 квітня 2017 р.

СЕКЦІЯ: ІСТОРИЧНІ НАУКИ

За редакцією авторів

Підп. до друку 03.07.2017. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 20,69. Тираж 50. Зам. № 1609.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4215 від 22.11.2011 р.

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12
Тел. (048) 723-28-39. E-mail: druk@onu.edu.ua